

Printed by L. Ramaswamy Sastri at the Sridhara Power Press, Trivandrum, and
published by Newton Mohun Dutt, Curator of Libraries, Baroda State,
on behalf of the Government of His Highness the Maharaja
Gaekwad, at the Central Library, Baroda.

Price Rs. 5 Net.

PREFACE.

Samarāṅgaṇasūtradhāra is a work on architecture. It means, literally, an architect of human dwellings and deals with the planning of towns and villages, building of houses, halls and palaces as well as machines of various kinds.

The edition is based on the following three manuscripts:-

- (1) The manuscript marked क, belonging to the Central Library, Baroda, which runs up to a certain portion in the 82nd adhyaya but is wanting in 19 folios, and which was copied, as mentioned in the colophon, in Samvat 1594.
- (2) The manuscript marked ख, belonging to the same library, which runs up to a portion in the 55th adhyaya.
- (3) The manuscript marked ग, obtained on loan from the Bhandar at Pattan, which runs up to a portion of the 49th adhyaya but is wanting in 10 folios and which appears to be of the same age as the first.

These manuscripts are full of errors and not very legible. To examine them for the press was a very difficult task. The first 54 adhyayas are now issued as the first volume while the remaining adhyayas are in the press and will be published before long as the second volume.

An exhaustive table of contents is prefixed to this volume a perusal of which will give an idea of all the subjects imbedded in it.

The work treats of the construction of cities, palaces and mansions with greater clearness of expression and wealth of details than any other available work of Silpa Sastra. The 31st chapter contains descriptions of various kinds of machines that are not found in other Silpa works, such as the elephant machine (गजयन्त्र), wooden bird-machine travelling in the sky (व्योमचारि-हृदयन्त्र), wooden vimana machine flying in the air (आकाशगामिदाह-मयविमानयन्त्र), door-keeper machine (द्वारपालयन्त्र), soldier machine (सोद्ययन्त्र) etc.

“यन्त्रेण कलितो हस्ती नदन् गच्छन् प्रतीयते ।
 उकायाः पञ्चिणः गल्लतास्तालभ्यानुगमान्मृदुः ॥
 जनस्य विस्मयकृतो नृत्यन्ति न पठन्ति च ।
 पुत्रिका वा गजेन्द्रो वा तुरगो मर्कटोऽपि वा ॥
 चलनैर्वर्तनैर्नृत्यंरतालेन हरते मनः ।”

“लघुदासमयं महाविहङ्गं दृढसुश्रिततनुं विधाय तस्य ।
 उदरे रसयन्त्रमादधोत ज्वलनाधारमघोऽस्य चाग्निपूर्णम् ॥
 तत्रारूढः पूरुषस्तस्य पथद्वन्द्वेऽद्यालप्रोक्षितेनानिलेन ।
 सुप्तस्यान्तः पारतस्यास्य शक्त्या चित्रं कुर्वन्नगरे याति दूरम् ॥
 इत्यमेव सुरमन्दिरतुल्यं सञ्चलत्यलघु दासविमानम् ।
 आदधीत विधिना चतुरोऽन्तस्तस्य पारदभृतान् दृढकुम्भान्” ॥

Generally, the language of the extant Silpa works is ungrammatical, but the present work is free from grammatical solecisms and written mostly in a sweet and beautiful style. The work will prove to be of immense benefit to students of Indian architecture as well as to those who wish to follow it in practice.

The author of the work, as mentioned in it, is Maharaja-dhiraja Sri Bhojadeva who is probably the same Bhoja of Dhara who ruled over Malwa in the first part of the 11th century A. D. and to whom many important works are ascribed such as, Sringārāprakāsa (Alankara) and Saraswatikanthā-bharana (Vyākaraṇa).

T. Ganapati Sastri.

विषयानुक्रमणी ।

विषयः

पृष्ठम्.

१. महासमागमनाध्यायः प्रथमः —

मङ्गलाचरणम्	१
शुभानामनुपादानस्य, अशुभानामनुपादानस्य चावश्यकता	१
देशपुरादीनां श्रेयःसाधनत्वकथनम्	१
शास्त्रारम्भसमर्थनम्	१
ग्रन्थोपक्रमोपक्षेपः	२
पुरा ब्रह्मसन्निधौ पृथूपद्रुताया भूमेरभयप्रार्थनम्	१
भूमिमनु प्रस्थितस्य पृथोस्तत्राविर्भावः	१
आविर्भूतस्य तस्य ब्रह्माणं प्रति त्वोद्यमविज्ञापनम्	१
श्रुतवृत्तान्तस्य ब्रह्मणः प्रतिवचनम्	१
पृथ्विभेदेतस्य स्थानादिविनिवेशनस्य विधानाय विध्वकर्माणं प्रति ब्रह्मणो नियोगः	१
समाहितयोः पृथुभूम्योर्विसर्जनम्	२
भूम्या सह पृथौ, ब्रह्मणि च त्वं त्वं स्थानमुपाश्रिते विध्वकर्माणो	१
हिमाचलमभि गमनम्.	१

२. विश्वकर्मणः पुत्रसंवादाध्यायो द्वितीयः —

अथ ब्रह्मनियोगानुष्ठानाय हिनालयं गतस्य विश्वकर्मणः स्पुत्रस्मरणम्	१
स्मरणमात्रोपनतानां तेषां जयादीनां चतुर्णां मानसानां पितुः पादानिचन्दनम्	१
तेभ्यो ब्रह्मनियोगनिवेदनं, स्वसाक्षात्ते तत्तत्स्थानादिदिनिवेशनाय	१
तेषां विश्वकर्मणा नियोजनं च.	४

३. प्रज्ञाध्यायस्तृतीयः —

अथ जयस्य शास्त्रप्रयोगभूतान् वास्तवाध्यायानन्त्यांश्च विदिषन्	५-१०
अर्चनाधिकृत्य प्रश्नः	५-१०

४. महदादिसर्गाध्यायश्चतुर्थः —

जयेन जिज्ञासितानामर्थानां यथासम्भवमनुक्रमेण विश्वकर्मणोपदेशः	१०
तत्र प्रथमं महाप्रलयावस्थावर्णनम्	११
प्रलयावसाने ब्रह्मण आविर्भावः, सृष्ट्युपक्रमश्च	११
महदहङ्कारादीनां सृष्टिः	११
महदादिभ्यः पञ्चमहाभूतानां स्वस्वगुणयुक्तानामाविर्भावः	११
भौतिकसर्गे ब्रह्मणोऽर्थैः सृष्ट्याः सुरासुरादयः	११
कारणजलाद् भूम्युदधिमहीधरनिम्नगाद्दीपानामुत्पत्तिप्रकारः	१२
भूमेरधो रौरवादिनरकाणां सृष्टिः	१२
जरायुजादीनां चतुर्णां भूतानां सृष्टिः	१२
तत्र जरायुजानां विभागः	१२
ग्राम्यारण्यभेदेन पुनर्द्विधा भिन्नानां तेषां विवरणम्	१२
अण्डजस्वेदजोद्भिज्जानां विभागादिकम्	१३

५. भुवनकोशाध्यायः पञ्चमः —

मूपरिमितिः	१४-१८
सप्तसु द्वीपेषु जम्बूद्वीपवर्णनम्	१८
शाकद्वीपवर्णनम्	१९
कुशक्रौञ्चशाल्मलिगोमेदपुष्करद्वीपानां वर्णनम्	२०
लोकालोकाचलस्थितिपरिमाणादिकम्	२०, २१
सूर्यादीनां स्थितिर्गतिश्च	२०, २१

६. सहदेवाधिकाराध्यायः षष्ठः —

कृतयुगे मनुष्याणामत्युत्कृष्टा स्थितिः	२२
कालान्तरे कमशस्तस्या अपकर्षे हेतुः	२३
च्युतप्रभावानां तेषां तादात्विकी वृत्तिः	२४
क्रमेण रागलोभादीनामुत्पत्त्या तेषां मिथुनीभावेनावस्थानम्	२४
तात्कालिकी लोकस्थितिः	२५
हिमानिलादिवारणाद्यर्थे तेषां गृहापेक्षा, गृहनिर्माणाय तैरुपात्तः प्रथमोपायश्च	२५

मात्राकलादिकानां सामान्यमानानां लक्षणम्	३७
एकादीनि सङ्ख्यास्थानानि	३८
निमेषादीनि कालमानानि	”

१०. पुरनिवेशाध्यायो दशमः —

उत्तमाधममध्यमपुराणां मानम्	३९
सर्वपुराणां सामान्यविधिः	”
उत्तमादिपुरेषु कचित् कचिद् योजनीया विशेषाः	”
तेषु महारय्यादिविधानम्	”
वप्रविधानम्	४०
परिखाविधानम्	”
वप्रोर्ध्वभागगतप्राकारविधानम्	४१
कपिशिर्षकस्य काण्डवारिण्याश्च प्रमाणम्	”
अट्टालकादिविधानम्	”
चरिकाविधिः	”
पुरद्वारप्रमाणादिकम्	”
प्रतोल्यादिकल्पनम्	४२
जलभ्रमविधानम्	४३
छिन्नकर्णादीनि गर्हितानि पुराणि, तन्निवासफलं च	”
पुरनिवेशादिषु शान्तिकादिविधेरावश्यकता, तद्विधौ नियोज्याः	”
स्थपत्यादयश्च	४४
खेटग्रामादीनां प्रमाणादिकम्	४५
उत्तमादिषु राष्ट्रेषु ग्रामसंख्या	”
पुरेषु सुवर्णकारादीनां निवेशनस्थानम्	”
प्रपादीनां निवेशनस्थानम्	४६
बलाध्यक्षादीनां निवेशनस्थानम्	”
लक्ष्मीवैश्रवणयोर्निवेशनस्थानादिकम्	४७
नगरारक्षकदेवतानां वाद्याभ्यन्तरभूमिषु स्थापनप्रकारादिकम्	४७-५०

११. ज्ञानप्रवृत्तिविभागान्याय एकादशः —

एकशती विप्रमाणे देवतानां विभागः प्रप्रमाणम्	५१
सप्तपदप्रमाणे, सप्तस्य प्रप्रमाणः	५२
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	५३
विप्रमाणप्रमाणः	५४

१२. नान्यादिभिर्गोत्रादिव्याख्यायां द्वादशः —

देवताप्रमाणे देवतानां प्रप्रमाणः	५५
सप्तपदप्रमाणे, सप्तस्य प्रप्रमाणः	५६
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	५७
विप्रमाणप्रमाणः	५८
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	५९
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	६०
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	६१
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	६२
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	६३
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	६४
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	६५
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	६६
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	६७
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	६८
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	६९
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	७०
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	७१
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	७२
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	७३
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	७४
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	७५
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	७६
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	७७
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	७८
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	७९
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	८०
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	८१
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	८२
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	८३
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	८४
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	८५
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	८६
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	८७
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	८८
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	८९
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	९०
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	९१
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	९२
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	९३
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	९४
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	९५
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	९६
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	९७
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	९८
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	९९
अष्टपदप्रमाणे, अष्टस्य प्रप्रमाणः	१००

१३. मर्मवेधाध्यायस्योदशः —

नगरादिषु मध्ये एकाशीतिपदेन शतपदेन च विभजनीयं वस्तु	१०१
चतुष्पष्टिपदेन विभजनीयं वस्तु	१०२
एकाशीतिपदादिषु वास्तुषु मर्मादीनां स्थानानि	१०३
द्वारभित्यादिभिर्मर्मवेधे फलम्	१०४
द्वारमध्यादिषु द्रव्यान्तैर्विद्वेषु, तेष्वनुवंशादिनिहितेषु च फलम्	१०५
वेधेऽपि केषाञ्चित् क्वचिद् दोषाभावकथनम्	१०६

१४. पुरुषाद्वगदेवतानिघण्टादिनिर्णयाध्यायश्चतुर्दशः —

पुमाकृतेर्वास्तोरङ्गदेवताविभागः	१०७
वास्तुपुरुषस्य शिरःस्थानम्	१०८

शतपदषोडशपदवास्त्वोः प्रकृतिः	५९
वास्तुदेवानां निघण्डुः	५९-६१
वास्त्ववयवविहिता वर्णाः	६१

१५. राजनिवेशाध्यायः पञ्चदशः —

पुरे राजवेश्मनिवेशनस्थानम्	”
दुर्गेषु तन्निवेशनस्थानम्	६२
उत्तमादीनां राजवेश्मनां प्रमाणम्	”
तेषां ज्येष्ठादिषु पुरेषु विनियोगः	”
राजवेश्मसन्निवेशसम्बद्धा विशेषाः	”
तत्र द्वारादिनिवेशनस्थानम्	”
नृपवासप्रासादनिवेशनस्थानम्	”
नृपवसतियोग्याः प्रासादविशेषाः	”
धर्माधिकरणकोष्टागारमहानसादीनां स्थानानि	६३
रथादीनां स्थानानि	”
अन्तःपुरक्रीडागृहकुमारीभवनादीनां स्थानानि	”
अशोकवनिकास्थानम्	”
स्नानगृहधारागृहलतागृहदारुशैलवापीपुष्पवीथ्यादीनां स्थानानि	”
आयुधागारमाण्डागारयोः स्थानानि	६४
उल्लखलशिलायन्त्रदारुकर्मान्तभवनादीनां स्थानानि	”
पुरोधसः, अभिषेचनस्य, दानाध्ययनशान्तिकर्मणां,					
छत्रचामरयोश्च स्थानानि	”
मन्त्रगृहस्थानम्	”
अश्वशालास्थानम्	”
राजकुमाराणां राजमातुश्च गृहस्थानम्	”
कुमारविद्याधिगमशालानां स्थानम्	”
शिक्षिकाशय्यासनानां स्थानानि	”
नृपद्विषानां विषाणिनां च स्थानानि	”
सलिलाशयानां स्थानम्	”
राजबन्धूनां पितृव्यमातुलादीनां स्थानम्	”

विषयः	पृष्ठम्.
सामन्तानां गृहस्थानम्	६५
देवकुलस्थानम्	११
ज्योतिर्विदां सेनापतेश्च गृहस्थानम्	११
शस्त्रकर्मान्तस्थानम्	११
ऋक्षस्थानविनियोगः	११
विषाणिनां स्थानान्तरप्रदर्शनादि	११

१६. वनप्रवेशाध्यायः षोडशः —

द्रव्यानयनार्थे वनप्रस्थानाय विहितो नक्षत्रराश्यादिः	११
द्रव्यच्छेदनभेदनवनप्रवेशनकार्यारम्भाणां राशयः	३६
दृक्परीक्षणम्	११
वनशानाहुद्भूतानां, बालानां वृद्धानां च वृक्षाणां व्रजेनीयत्वकथनम्	११
सारद्रुमाणां वयः	११
तत्र गृहकर्माहं दृक्वयः	११
अतदहं वयसि स्थितानां वृक्षाणां लक्षणम्	११
तदहं वयसि निरितेष्वपि तेषु वक्रलक्षादीनां त्यजनीयत्वकथनम्	११
हुद्भुन्निनामर्हा वृक्षाः	६७
गृहकर्माहुतादेवानामन्येषामपि वृक्षाणां सामान्यलक्षणम्	११
गृहार्थे गर्हिता वृक्षाः	११

विषयः

पृष्ठम्.

जन्त्वादिगर्भितानां वृक्षाणामुपयोजने फलम्	६०
वनान्तराच्छित्तवानीतानां तेषां परिग्रहप्रकारः	११

१७. इन्द्रध्वजनिरूपणाध्यायः सप्तदशः —

इन्द्रध्वजोत्थापनसम्बद्धा कथा	७०
इन्द्रध्वजस्यावश्यकता, तद्विधानप्रकारोपक्रमश्च	७१
इन्द्रध्वजस्योत्तमाधममध्यमानि मानानि	११
तस्य मूलभागयोगोर्मानम्	११
कुप्यस्य मानम्	११
अमपीठमूलपादादीनां मानम्	७२
इन्द्रगृहनिर्माणविधिः	११
महारय, शक्रमातुः, कुमारीणां, कन्यकोदयादीनां च मानम्	११
लकटस्य सूच्याश्च मानादिकम्	११
मृगालीकल्पनादिकम्	७३
ध्वजयष्ट्यन्त्राणां चोत्क्षेपणसमयः	११
तेषां जलाधिवासनप्रकारः	११
ध्वजस्थाने तेषां निवेशनक्रमः	११
इन्द्रप्रतिमाप्रतिष्ठा	७४
ध्वजप्रतिष्ठापनविधिः	७५
कुटन्यादियोजनम्	७६
ध्वजपट्टविधानम्	७७
शान्तिहोमविधिः	७८
यथावद्भुतरयामेर्द्वर्णादिना शुभाशुभपरीक्षणम्	११
होमद्रव्याणामाज्यसमित्त्वुशपुष्पपात्रादीनां दुष्टत्वे फलम्	७९
बलिदानप्रकारः	११
शीलवृत्तविद्यावयरसम्पन्नानां ब्राह्मणानां सन्तर्पणम्	११
तैः स्वस्तिवाचनम्	८०
प्रतिष्ठाङ्गभूतोऽभिषेकः	११
ध्वजदण्डसमुच्छ्रयविधिः	११
सपरिकरे ध्वजदण्डे यथावदविलम्बितं स्वस्थानस्थिते फलम्	८१

विषयः	पृष्ठम्
समुच्चिन्नस्य राजस्वस्य प्राच्यादिदिशाश्रयणे फलम्	८१
नमं भित्वा नूनौ प्रतिष्ठमाने तस्मिन् फलम्	८२
तस्य स्थानान्तरग्रंथादियु फलम्	८३
रघुच्छेदे फलम्	८४
इन्द्रधनुस्य भङ्गे फलम्	८५
हवादीनामिन्द्रधनुस्य वा पाते फलम्	८६
मातुषविभूतगादीनां च्युतौ फलम्	८७
वक्रवेदनादीनां विवरणे फलम्	८८
नृगाली लकठादीनां भङ्गे फलम्	८९
खजे निर्घातदीनां पाते फलम्	९०
शक्रेणरे मरिचकभिर्मुच्छ्रवकरणे फलम्	९१
शक्रपक्षे मञ्जिषादीनां अमने फलम्	९२
गन्धवृद्धि इत्येतादीनां भङ्गे फलम्	९३
केनै वायुतादीनां भङ्गे फलम्	९४
चित्रादे सुगन्धकाराणां यथावतिवेष्टने फलम्	९५
एतेन कुतस्तन्मन्त्रेणैवैवै पदियु फलम्	९६
चित्रपटस्य पातदियु फलम्	९७
यज्ञोक्त्यादिनां तादीनां वेष्टादिभिर्निमित्तावने फलम्	९८
नृगाली हृष्टिने फलम्	९९
उत्तमपित्तसिद्धिभङ्गस्य	१००
इन्द्रधनुसस्य भङ्गस्य मातृदिवस्य	१०१
शेखरमातेन अन्धायना दिक्कल्पम्	१०२
प्रविष्टमां वेष्टमातस्य वर्धनम्	१०३
यत्नपदभुसमिजदीनां विवेकसम्पत्ति	१०४

१८. नगरादिमंताध्यापोष्टादशः—

नगरादिमन्तः	१०५
नगरादिमन्तः नगरस्य भङ्गः	१०६
नगरादिमन्तः नगरस्य भङ्गः नगरस्य भङ्गः	१०७
नगरादिमन्तः नगरस्य भङ्गः नगरस्य भङ्गः	१०८

विषयः	पृष्ठम्
कोष्ठकस्य स्वरूपनिर्देशः	८८
भिन्नेः	११
महानसस्य	११
द्वारकोष्ठकस्य	११
प्रवेशनस्य	११
उदकभ्रमस्य	११
भवनाजिरवनाजिरा- श्रमाजिराणाम्	१५
देहत्याः	११
द्वारपक्षस्य	८९
अर्गलार्गलसूच्योः	११
परिधफलिहगवाक्षाणाम्	११
तोरणस्य तद्विशेषाणां च	११
सिंहकर्णस्य	११
संयमनास्यस्य	११
मरालपालीप्रणालीप्रद्वाराणां	१०
प्राकारस्य	११
आस्थलकारस्य	९०
अमेध्यभूमेः	११
अवस्करस्य	११
परिसरस्य	११
अष्टाभिधस्य	११
अष्टालकस्य	११
अष्टालकाः	११
अष्टालिकायाः	११
कदम्बप्रणात्याः	११
धारागृहस्य	११
दर्पणगृहस्य	११
पक्ष्मगृहस्य	११

विषयः

पृष्ठम्

२५. समस्तगृहाणां सङ्ख्याकथनाध्यायः पञ्चविंशः —

तत्र पञ्चशालानामाहत्य सङ्ख्या, पञ्चशालोत्पत्तिप्रकारश्च	...	१२९
अष्टानां पञ्चशालानां संज्ञाः	...	”
प्रकारान्तरेण निष्पन्नानां तेषां संज्ञाः	...	१३०
विभद्रादिदशभद्रान्तानां तेषां प्रत्येकं सङ्ख्या	...	”
षट्शालोत्पत्तिप्रकारः	...	१३१
षोडशविधानां षट्शालानां संज्ञाः लक्षणं च	...	”
अखिलवर्णिनां शुभानि षट्शालानि, तद्वेदाश्च	...	”
राजोचितानि विंशतिः षट्शालानि	...	१३२
विभद्रादिद्वादशभद्रान्तानां षट्शालानां प्रत्येकं संख्या	...	”
सप्तशालानिष्पत्तिः, तद्वेदाश्च	...	१३३
राजयोग्यानि सप्तशालानि	...	१३३, १३४
प्रकारान्तरेण निष्पन्नानि अन्यानि		
तादृशानि सप्तशालानि	...	१३५
विभद्रादिचतुर्दशभद्रान्तानां सप्तशालानां		
प्रत्येकं सङ्ख्या	...	१३६
अष्टशालानिष्पादनप्रकाराः	...	१३७
विभद्रादिषोडशभद्रान्तनामष्टशालानां प्रत्येकं सङ्ख्या	...	”
तेषां सर्वेषामेकीकृता सङ्ख्या	...	१३८
नवशालानिष्पादनप्रकाराः	...	”
विभद्राद्यष्टादशभद्रान्तानां नवशालानां		
पृथक्पृथक् सङ्ख्या	...	१३९
दशशालानिष्पादनप्रकाराः	...	१४०
विभद्रादिविंशतिभद्रान्तानां दशशालानां		
पृथक्पृथक् सङ्ख्या	...	”
तेषां सर्वेषामेकीकृता सङ्ख्या	...	१४१
चतुश्शालादिदशशालान्तानां सर्वेषां वेश्मनां		
सूपावहनादिना निर्दिष्टाः सङ्ख्याः	...	”

२६. आयादिनिर्णयाध्यायः षड्विंशः —

प्रासादकर्मणि सूत्रपातविधिः	...	१४२
-----------------------------	-----	-----

विषयः

पृष्ठम्

प्रतापवर्धनप्रासादलक्षणम्	१६७
लक्ष्मीविलासाख्यप्रासादलक्षणम्	११
क्षोणीभूषणादिषु पञ्चसु प्रासादेषु भूमिकासंख्या	११
उक्तानां सर्वेषां प्रासादानां द्वारमानादिकम्	१६८
तुम्बिन्यायाः सप्त लुमाः	११
मदलादीनां निवेशनस्थानादि	११
राजासनमत्तवारणादीनां विधानम्	१६९

३१. यन्त्रविधानाध्याय एकत्रिंशः —

इष्टदेवतावन्दनमध्यायोपक्रमप्रतिज्ञा च	११
यन्त्रशब्दनिर्वचनम्	१७०
यन्त्रबीजानि	११
तत्र पक्षान्तरप्रदर्शनं, तत्त्वण्डनं, स्वमतस्थापनं च	११
बीजशक्तिस्वभावासूत्रणम्	११
तज्ज्ञानस्य सर्वार्थसाधकता	१७१
पार्थिवादीनां पदार्थानां बीजानि	११
तत्त्वपदार्थेषु बीजभूतानां कार्याणि	१७२
बीजबीजिभावविकल्पनानां नानात्वम्	१७३
क्रियानिष्पादनाधिष्ठानम्	११
यन्त्रगुणाः	११
तेष्टृकृष्टा गुणाः	११
यन्त्रसाध्याः क्रियादयस्तद्विवरणं च	११
प्रकृतग्रन्थोक्तदिशा युक्त्या सम्यङ् निष्पादितै-				
र्यन्त्रैः साध्यानां विचित्राणां दिङ्मात्रप्र-				
दर्शनपरो निर्देशः	१७४
तत्र प्रथमभूमिकात उपरिभूमिकासु पञ्चसु कल्पि-				
तासु प्रतिप्रहरभैकैकभूमिकां प्रति यन्त्रेण शय्यायाः				
प्रसर्पणम्	१७५
पुत्रिकया नाडीप्रबोधनम्	११
तोये वह्निदर्शनादीन्यत्यद्भुतानि यन्त्रकार्याणि	११

विभागः	पृष्ठम्
दुर्गगुप्तस्य कीदृशस्यैव न युक्तता मोक्षितैरेवै-	
आत्मगतस्यारित्यद्वन्द्वविधानवचनम्	१७८
अथ वारिगन्धपस्तावः	"
तत्र पातगन्धस्वरूपम्	"
उन्मूल्यसमपातगन्धस्वरूपम्	१७९
पातसमोन्मूल्यगन्धस्वरूपम्	"
उन्मूल्यगन्धस्वरूपम्	"
भारागृहादिवारिगृहपञ्चकम्	"
तत्र भारागृहविधानम्	१७९-१८१
धर्षणगृहविधानम्	१८१
प्राणाल्यगृहविधानम्	१८२
जलमागृहविधानम्	"
नन्द्यावर्तगृहविधानम्	१८३
अथ रथदोलापस्तावः	१८४
वसन्तादयः पञ्च दोलाः	"
तत्र वसन्तदोलाविधानम्	"
मदननिवासाख्यदोलाविधानम्	१८५
वसन्ततिलकाख्यदोलाविधानम्	"
विभ्रमकदोलाविधानम्	१८६
त्रिपुराख्यदोलाविधानम्	१८६-१८८
यन्त्राध्यायविषातुरविधानम्	१८८

३२. गजशालाध्यायो द्वात्रिंशः —

सुभद्राख्याया गजशालाया लक्षणम्	"
नन्दिन्याख्याया लक्षणम्	१८९
सुभोगदाया लक्षणम्	"
भद्रिकाया लक्षणम्	"
चर्पण्याख्याया लक्षणम्	"
अमारिकाया लक्षणं फलं च	"

विषयः

पृष्ठम्

दुर्गगुप्त्यै क्रीडाद्यर्थे च युक्त्या योजितैर्यन्त्रै-

श्वापशतघ्न्यादितत्तद्वस्तुविधानवचनम्	१७८
अथ वारियन्त्रप्रस्तावः	"
तत्र पातयन्त्रस्वरूपम्	"
उच्छ्रायसमपातयन्त्रस्वरूपम्	१७९
पातसमोच्छ्राययन्त्रस्वरूपम्	"
उच्छ्रययन्त्रस्वरूपम्	"
भारागृहादिवारिगृहपञ्चकम्	"
तत्र धारागृहविधानम्	१७९-१८१
प्रवर्षणगृहविधानम्	१८१
प्राणालगृहविधानम्	१८२
जलमग्नगृहविधानम्	"
नन्द्यावर्तगृहविधानम्	१८३
अथ रथदोलाप्रस्तावः	१८४
वसन्तादयः पञ्च दोलाः	"
तत्र वसन्तदोलाविधानम्	"
मदननिवासाख्यदोलाविधानम्	१८५
वसन्ततिलकाख्यदोलाविधानम्	"
विभ्रमकदोलाविधानम्	१८६
त्रिपुराख्यदोलाविधानम्	१८६-१८८
यन्त्राध्यायविधातुरभिधानम्	१८८

३२. गजशालाध्यायो द्वात्रिंशः —

सुभद्राख्याया गजशालाया लक्षणम्	"
नन्दिन्याख्याया लक्षणम्	१८९
सुभोगदाया लक्षणम्	"
भद्रिकाया लक्षणम्	"
वर्षण्याख्याया लक्षणम्	"
प्रमारिकाया लक्षणं फलं च	"

विषयः

पृष्ठम्

दुर्गगुप्त्यै क्रीडावर्थे च युक्त्या योजितैर्यन्त्रै-

श्वापशतध्यादितत्तद्वस्तुविधानवचनम्	१७८
अथ वारियन्त्रप्रस्तावः	"
तत्र पातयन्त्रस्वरूपम्	"
उच्छ्रायसमपातयन्त्रस्वरूपम्	१७९
पातसमोच्छ्राययन्त्रस्वरूपम्	"
उच्छ्राययन्त्रस्वरूपम्	"
धारागृहादिवारिगृहपञ्चकम्	"
तत्र धारागृहविधानम्	१७९-१८१
प्रवर्षणगृहविधानम्	१८१
प्राणालगृहविधानम्	१८२
जलमग्नगृहविधानम्	"
नन्द्यावर्तगृहविधानम्	१८३
अथ रथदोलाप्रस्तावः	१८४
वसन्तादयः पञ्च दोलाः	"
तत्र वसन्तदोलाविधानम्	"
मदननिवासाख्यदोलाविधानम्	१८५
वसन्ततिलकाख्यदोलाविधानम्	"
विभ्रमकदोलाविधानम्	१८६
त्रिपुराख्यदोलाविधानम्	१८६-१८८
यन्त्राध्यायविधातुरभिधानम्	१८८

३२. गजशालाध्यायो द्वात्रिंशः —

सुभद्राख्याया गजशालाया लक्षणम्	"
चन्दिन्याख्याया लक्षणम्	१८९
सुभोगदाया लक्षणम्	"
भद्रिकाया लक्षणम्	"
वर्षण्याख्याया लक्षणम्	"
अमारिकाया लक्षणं फलं च	"

विषयः

पृष्ठम्

३३. अश्वशास्त्राध्यायस्य त्रिंशः —

अश्वशास्त्रनिवेदनस्यानन्दम्	१८९.
अश्वशास्त्रनिर्माणे निषिद्धा वृक्षाः, भूतवध	१९०
निषिद्धवृक्षैर्वृक्षस्यच्छायानिर्माणे फलम्	११
निषिद्धभूमिषु तद्विवेचने फलम्	११
मनुष्यैश्चरिषोरे तद्विवेचने स्थाननियमाः	१९१
अश्वशास्त्रविधानम्	११
शास्त्रायामश्वानां स्थानकल्पना	११
यवसंस्थानकल्पना	११
स्रावकौष्ठकल्पना	१९२
प्रादुबन्धनकौष्ठककल्पना	११
शास्त्रनिर्माणकालविधानादिकरणकथनम्	११
प्रसृतु शास्त्रसम्पन्नविशेषाः	११
वृक्षाणां तुरगाणामवस्थाननियमाः	११
अश्वशास्त्रेणानुपकरणानां संग्रहः	११
प्रादुबन्धायां शास्त्रायां तुरगवन्धनस्यानन्दम्	१९३
अश्वानां प्राच्याभिमुख्येन बन्धनस्य सर्वस-				
मुद्विद्धतुल्यस्थाननम्	११
स्यान्निषिद्धासनादिकरणे विद्वन्विषयः	११
दक्षिणामिमुखायास्तुरगभिमुखायां च आला-				
याप्रश्ववन्धनस्थानादिकम्	११
सदाप्राचीनामश्वानां दक्षिणामिमुखायां निषेधः				
स्यान्निषिद्धेन बन्धनस्य निषेधः				
वायव्यदिशि				

विषयः	१७८
गोपुष्पैः क्रीडाद्यर्थे च युक्त्या योजितैर्यन्त्रै-	"
श्चापशतञ्ज्यादिततद्वस्तुविधानवचनम्	"
अथ वारियन्त्रप्रस्तावः	१७९
तत्र पातयन्त्रस्वरूपम्	"
उच्छ्रयसमपातयन्त्रस्वरूपम्	"
पातसमोच्छ्रययन्त्रस्वरूपम्	"
उच्छ्रययन्त्रस्वरूपम्	"
भारागृहादिवारिगृहपञ्चकम्	१७९-१८१
तत्र धारागृहविधानम्	१८१
प्रवर्षणगृहविधानम्	१८२
प्राणालगृहविधानम्	"
जलमग्नगृहविधानम्	१८३
नन्द्यावर्तगृहविधानम्	१८४
अथ रथदोलाप्रस्तावः	"
वमन्तादयः पञ्च दोलाः	१८५
तत्र वमन्तदोलाविधानम्	"
मदननिवासाण्यदोलाविधानम्	१८६
वमन्तनिलकाण्यदोलाविधानम्	१८६-१८८
विभ्रमकदोलाविधानम्	१८८
त्रिपुगाण्यदोलाविधानम्	"
यन्त्राध्यायविधानुरभिधानम्	"

३३. गजशालाध्यायो द्वाविंशः —

मुनद्राण्यया गजशालाया लक्षणम्	१
नन्दिन्याध्याया लक्षणम्	"
मुनोदया लक्षणम्	"
मन्दिनाया लक्षणम्	"
दर्पणाध्याया लक्षणम्	"
मन्दिनाया लक्षणम्	"

विषयः

पृष्ठम्

३३. अश्वशालाध्यायस्त्रयस्त्रिंशः —

अश्वशालनिवेशनस्थानम्	१८९
अश्वशालनिर्माणे निषिद्धा वृक्षाः, भूमयश्च	१९०
निषिद्धदेशजैर्वृक्षैस्तच्छालनिर्माणे फलम्	११
निषिद्धभूमिषु तन्निवेशने फलम्	११
भर्तुर्गृहपरिसरे तन्निवेशने स्थाननियमाः	१९१
अश्वशालाविधानम्	११
शालायामश्वानां स्थानकल्पना	११
यवसंस्थानकल्पना	११
खादनकोष्ठकल्पना	१९२
पादवन्धनकीलककल्पना	११
शालानिर्माणाङ्गवलिहोमादिकरणकथनम्	११
प्रत्यूषे शालासंस्करणविशेषाः	११
वृहत्मां तुरगाणामवस्थापननियमाः	११
अधरक्षाद्यर्थं नागपकरणानां संग्रहः	११
प्रादुग्ध्यायां शालायां तुरगवन्धनस्थानम्	१९३
अश्वानां प्राच्याभिमुख्येन बन्धनस्य सर्वम-	११
मृजिते तु त्वरभापनम्	११
रामाधिवासनादिवरणे दिङ्नियमः	११
दक्षिणाभिमुखायामुत्तराभिमुखायां च शाला-	११
यास्तु वन्धनस्थानादिवाम्	११
समाप्तार्दानामश्वानां दक्षिणापश्चिमाभिर्योर्निर्बन्ध-	११
न्याभिमुख्येन बन्धनस्य निषेधः	१९४
प्राग्देशान्याभिमुख्येन बन्धनस्य निषेधः	१९५

विषयः

पृष्ठम्

तस्य स्फुटनहस्तग्रंशादिषु फलम्	२११
प्रथमप्रहाराष्टकेन कीलकस्य स्वास्थ्याभावे				
कर्तव्यं कर्म	”
शङ्कुभिषेकादि	”
सूत्रबन्धनप्रकारः	”
कीलकस्थानेषु बलिदानविधिः	२१२
साम्ना मन्त्रितेन कुम्भोदकेन वास्तुप्रोक्षणम्	”

३८. वास्तुसंस्थानमातृकाध्यायोऽष्टात्रिंशः—

चत्वारिंशतः क्षेत्रसंस्थानानां संज्ञास्तद्वि-				
नियोगश्च	२१३
तत्र राज्ञस्तत्कुमाराणां पुरोहितस्य सेनाप-				
तेश्च वासोचितानि क्षेत्रसंस्थानानि	”
वाहनानामन्तःपुरस्य वणिजां वैश्यानां सुवर्ण-				
कृतां नगरगोष्ठिकानां च क्षेत्रसंस्थानानि	”
पुत्राभिलाषिणां महामात्राणां मृगलुब्धकाना-				
मेकदृश्वनां गणाचार्याणां प्रजाध्यक्षाणां मा-				
लिकानां च तत्संस्थानानि	”
सौचिकवाजिपोषकतक्षवन्दिमागधवेण्वादिवा-				
दकानां तत्संस्थानानि	२१४
रथिनां नौचानां श्वपाकानां धान्यजीविनां				
श्रमणानां हस्त्यारोहिणां च तत्संस्थानानि	”
बन्धनागारिणां सुराकाराणां कर्मकारिणां				
नापितानां कोशरक्षिणां वह्निजीविमानो-				
पजीविनोश्च तत्संस्थानानि	”
चैत्यवृक्षवाटयज्ञवाटादीनां क्षेत्रसंस्थानानि				”

३९. द्वारगुणदोषाध्याय एकोनचत्वारिंशः—

विप्रादिविषये गृहाणां द्वाराणां च स्थानानि	२१५
तेषु वास्तुद्वारगृहद्वाराणां निवेशननियमाः	”
उत्सङ्गादयश्चत्वारो निवेशाः	”

विषयः	पृष्ठम्
तत्रोत्सङ्गलक्षणम्	२१५
हीनबाहुकादीनां लक्षणम्	२१६
त्राक्षणाद्यावासस्थानकरणेषु विशेषविधिः	”
वर्णानामुत्तमा भूमिकासंख्या	”
तेषां गृहोर्ध्वप्रमाणम्	२१७
देवादिविषये विशेषविधिः	”
तत्तद्वर्णानामवरा भूमिकासंख्या	”
उत्कृष्टस्य वास्तुद्वारस्य गुणाः	”
द्वारकल्पनसम्बद्धा नियमाः	२१८
स्थ्यादिभिर्द्वारवेधे फलम्	२१९
भिन्नदेहाख्यस्य वास्तुनो लक्षणं	”
पूर्वादिद्वाराणां निवेशनस्थानानि	”
द्वारेष्वविहितस्थाने विनिवेशितेषु फलम्	”

४०. पीठमानाध्यायश्चत्वारिंशः —

उत्तमाधममध्यमानां पीठानामुच्छ्रायः, विष्णवा-

दिषु तद्विनियोगश्च	२२०
मनुष्यवास्तुपीठानां सामान्यविधिः	”
विप्रादिषु विषये पीठोत्सेधाः	२२१
तेष्वेव प्रकारान्तरेण पीठविभागः	”

४१. त्रयविध्यध्याय एकचत्वारिंशः —

दिशतिथ्यगुणाः	”
तद्विपरीताध्ययोपा अपि दिशतिरिति कथनम्	२२२
दक्षिणपश्चिमादिगुणानां बहिर्मुखत्वेन दिच-	
दने फलं	”
कुम्पेषु दलितादिषु फलम्	”
प्राग्दक्षिणादिकर्णानां बहिर्मुखत्वेन प्रवर्तने	”
फलम्	”
सर्वबाहुषु दयनेन दिग्गोलीकरणे तत्संविदेशः	”
रत्नमन्त्रमन्त्रवर्णाः	”

विषयः

पृष्ठम्

चीयमानस्यातिसंक्षिप्तविस्तृतत्वादिषु संज्ञा-

न्तरं फलं च

भित्तिचयनप्रकारः

२२३

११

४२. शान्तिकर्मविध्यध्यायो द्विचत्वारिंशः —

कर्णिकास्थापनम्

कर्णिकासु वायसादीनामधिरोहणे फलम्

तासां गृध्रादिभिर्धर्षणे शान्तिकविधिः

गृहाङ्गानां मधुसञ्चयादिभ्यो रक्षणीयत्वक-

थनम्

गृहदारूणामिन्द्रकीलादीनां भङ्गादिषु फलम्

नवदारुभङ्गादिषु प्रतिविधानम्

स्थूणामलकपृष्ठवंशानां भङ्गे शान्तिकविधिः

वारणसङ्ग्रहस्थूपयोपधिकायतुलानां भङ्गे

तद्विधिः

कर्णिकाम्यन्तरस्थूणाशालापादयुग-

तुलापादादीनां भङ्गे तद्विधिः

प्रधानस्थूणाग्रवक्रतादिषु फलम्

विशेषतश्चतुर्णां तुलादीनां वास्तुमुख्याङ्गानां

हिंसने शान्तिकविधानकथनम्

२२४

२२५

२२६

११

११

२२७

११

२२८

२२९

२३०

११

४३. द्वारभङ्गफलाध्यायत्रिचत्वारिंशः —

उक्तानां नवकर्मविधीनां ग्रामादिष्वप्यतिदेशः

नवकर्मणि क्षिप्रत्वादिगुणयुक्तेषु तद्विधीनेषु

च द्रव्येषु फलम्

पूर्वादिषु नगरभागेषु रम्येषु सत्सु राज्ञः फलम्

नेष्वग्न्येषु तस्य फलम्

देवागारपुरद्वारादिष्वप्यतिदेशः

शुभाशुमानि राज्ञ एवेति कथनम्

उक्तेषु स्थलविशेषेषु नवकर्मपञ्चव्यवशांगत्या-

दीनां मुख्याङ्गानां भङ्गे राज्ञः फलम्

११

२३१

११

२३२

११

११

विषयः

पृष्ठम्

तद्वज्जे ग्रामे सति फलम्	२३२
दिगुत्थिते गृहोत्थिते च तस्मिन् फलभाजः	११
इह सर्वनिमित्तेषु शुभाशुमानां फलानां				
कालनियमः	११
वास्तुनि पुराणत्वव्यपदेशस्य कालः	११
नवकर्मणि निष्ठिते तुम्बिकादीनां भज्जे फलम्	११
लुमासुण्डकानुपूर्वमुण्डगोधानागपाशाख्यानां				
गृहद्रव्याणां भज्जे फलम्	२३३
कपाटस्यार्गलापार्श्वस्य तोरणस्य वास्तुमध्यस्य				
सोपानस्य वेदिकायाः गवाक्षस्य पट्टस्त-				
म्भस्य च विनाशे फलम्	११
गजशुण्डायाः कपोताल्याः स्थपनीपट्टिकाया				
विटङ्कस्य तुलायाः शालास्तम्भस्य स्त-				
म्भशीर्षादेश्च भज्जे फलम्	११
प्रतिमोक्तभज्जवाहिन्याकाशतलकण्ठिच्छन्नभा-				
सादमण्डलवलभीनां भज्जे फलम्	२३४
प्रलीने विलीने विनष्टे च प्रासादे फलम्	११
पूर्वोक्तेषु गृहावयवेषु स्निग्धत्वादिगुणवि-				
शिष्टेषु फलम्	११
कर्णिकाभ्यन्तररधूणाशालापादहानौ फलम्	११

४४. स्थपतिलक्षणाध्यायधत्तुधत्वारिंशः —

स्थपतेर्लक्षणम्	२३५
वास्तुशास्त्रस्याष्टाङ्गानि	११
स्थपतेः कृत्यविशेषाः	११
शास्त्रविज्ञाय प्रयोज्यः स्थपतेर्पातः	११
अविदुषः स्थपतेर्निन्द्या	११
केवलमानसस्य केवलकर्मज्ञस्य वा तस्य प्रयो-				
गकारो नमस्त्वन्ता दोषाः	११
कर्मविदः स्थपतेर्लक्षणम्	११

विषयः

पृष्ठम्

शास्त्रकर्मसामर्थ्ये विद्यमानेऽपि प्रज्ञाभावे तस्य

सम्भाव्यमाना दोषाः

... २३५

प्रज्ञावत एव तस्य सर्वकर्मनिर्वहणक्षमत्वस्थापनम्

... २३६

सर्वेषु स्थपतिगुणेषु सत्स्वपि शीलाभावे कर्म-

वैफल्यस्य विपरीतफलोपनमनस्य च निरूपणम्

... "

आलेख्याद्यष्टविधकर्मविज्ञानस्याप्यावश्यकता

... "

४५. अष्टाङ्गलक्षणाध्यायः पञ्चचत्वारिंशः —

स्थापत्याष्टाङ्गविवरणम्

... २३७

नृपालस्थपतेर्गुणाः

... "

अङ्गेषु सप्तमस्य यज्ञशालानानस्य प्रयोगः

... "

तत्र यज्ञशालानिवेशनविधिः

... "

यजमानकुटीप्रशानादिकम्

... २३८

प्राग्वंशपरिकल्पनम्

... "

प्रक्रमनिवेशनविधिः

... "

वेदीकल्पनम्

... "

होमस्थानकल्पनम्

... "

यजमानस्थानकल्पनम्

... "

क्रोष्टिहोमलक्षहोमस्थानादि

... "

सर्वाङ्गेषु याज्ञिकाङ्गस्य प्राशस्त्यम्

... २३९

यज्ञभूमिमापने विहितं वास्तुपदम्

... "

अष्टमस्य राजशिविरनिवेशाख्यस्याङ्गस्य निरूपणम्

... "

तत्र शिविराणामाकृतिविशेषाः

... "

शिविरद्वारसङ्ख्या

... "

स्थ्याप्रमाणम्

... "

नरपतेः स्थानम्

... "

मन्त्रिपुरोहितवलाख्यज्ञान्तः—

पुरभाण्डागाराणां स्थानानि

... "

अश्वानां दन्तिनां च स्थानानि

... "

विषयः	पृष्ठम्
परिखाप्रमाणम्	२३९
शिविरस्थानमापनोचितं वास्तुपदम्	”
अष्टमाङ्गेऽवशिष्टस्य दुर्गकर्मणो निरूपणप्रारम्भः	”
तत्र षड्विधानां दुर्गाणां संज्ञाः	२४०
तेषु प्रशस्तं दुर्गम्	”
दुर्गस्थानविभाजनार्हं वास्तुपदम्	”
हर्म्यप्रमाणादिकम्	”
स्थोपरस्थाद्वाराणां प्रमाणानि	”
दुर्गेश्वरप्रासादानां स्थानानि	”
दुर्गरक्षार्थं स्थाप्यानां वीराणां लक्षणम्	”
अन्तःपुरादीनामपि तत्र निवेशनीयत्वकथनम्	”

४६. तोरणभङ्गादिशान्तिकाध्यायः पट्चत्वारिंशः —

तोरणभङ्गलोपादिषु दोषाः, तत्प्रशमनविधिश्च	२४१
प्रासादं गृहं वा प्रविष्टाः सन्तो दोषसूचकाश्च- तुर्विधाः कपोताः, तत्प्रवेशफलं च	२४२
कपोतप्रवेशदोषप्रशमनार्थो विधिः	२४३

४७. वेदीलक्षणाध्यायः सप्तचत्वारिंशः —

चतुर्विधानां वेदीनां संज्ञाः तद्विनियोगश्च	२४४
तत्र सर्वतोभद्रालक्षणम्	”
श्रीधरीलक्षणम्	”
पद्मिनीलक्षणम्	”
चतुरश्रालक्षणम्	”
सर्ववेदीगता विशेषाः	”
तास्विष्टकाचयनविध्यादि	”
स्तम्भविन्यसनविधिः	२४५
स्तम्भस्थापनाङ्गं देवतापूजादिकम्	”

४८. गृहदोषनिरूपणाध्यायोऽष्टचत्वारिंशः —

भूखण्डफलम्	”
------------	---

विषयः

पृष्ठम्

गृहविधौ वज्र्या भूमयः	२४६
चैत्रादिमासेषु निर्मितानां गृहाणां फलम्	११
कीलादीनां स्थानम्	११
तच्चद्विगुह्येषु वेश्मसु फलम्	११
पुरे प्रासादादीनां निवेशनस्थानम्	११
वलितादीनि चतुर्विधानि दुष्टगृहाणि	११
तेषां लक्षणं फलं च	११
मूषकोत्करादिभिर्दुष्टानां भुवां वर्जनीयत्वकथनम्	११
तासु वास्तुनिवेशने फलम्	११
वेश्मस्वनिष्ठो गुप्तागमः	११
मानुषशालायां मूषालिन्दयोरावश्यकता, देवा-				
गारशालायां तदाभावश्च	२४७
खादकाह्यस्य वेश्मनो लक्षणं फलं च	११
सशल्यदिकं मर्मदोषचतुष्टयम्	११
छिन्नाह्यस्य वास्त्वङ्गस्य लक्षणं फलं च	११
स्वगृहद्वयमध्येन वर्त्मनो निर्वीहे फलम्	११
मार्गवेधस्य स्वरूपं फलं च	११
उत्सङ्गादीनां चतुर्णां प्रवेशानां स्वरूपं फलं च	११
शालभेदस्य स्वरूपं फलं च	२४८
विकोकिलगृहस्य स्वरूपं फलं च	११
सीमाशालाप्रभिन्नेषु प्रासादादिषु फलम्	११
गर्भे चन्द्रावलोकिताया निषेधः	११
गवाक्षके मूषानिवेशनस्यावश्यकता	११
गण्डकुक्षिपृष्ठकक्षाख्यानामङ्गानां गृहात् पृथकरणे फलम्	११
गण्डादीनां स्वरूपनिर्देशः	११
स्थापितानां द्वाराणां संरोधे फलम्	११
गृहश्रोत्रादीनां रोधे फलम्	११
कूतानां गवाक्षालोकनानां चयने फलम्	२४९
प्राच्यादिषु चीयमानाया भित्तेर्वहिर्गमने फलम्	११

विषयः

पृष्ठम्

चीयमानानां प्राग्दक्षिणादिकर्णानां वहिर्गमने फलम्	२४९
मल्लिकाकृतिमन्दिरस्य लक्षणम्	११
तत्रायव्ययव्यवस्था	११
संक्षिप्तगृहस्य लक्षणं फलं च	११
मृदङ्गाकृतिगृहस्य लक्षणं फलं च	११
मृदुमध्यगृहस्य लक्षणं फलं च	२५०
कर्णेषु विषमोन्नतेषु फलम्	११
गृहमध्ये द्वारकरणनिषेधः	११
द्वारवेधेऽनिष्टद्रव्ययोजने च फलम्	११
नवेन पुराणयोजने फलम्	११
मिश्रजातिद्रव्योत्थेषु गृहादिषु फलम्	११
तत्तत्स्थानेष्वधिवास्य प्रतिष्ठितानां पुनश्चालने फलम्	११
अन्यवास्तुच्युतस्यान्यवास्तौ योजने फलम्	११
देवदग्धेन द्रव्येण गृहकरणे फलम्	११
सूर्यद्रुमध्वजच्छायानां गृहद्वारातिक्रमणे फलम्	११
ध्वजच्छायायाः स्वरूपनिर्देशः	११
निषिद्धा गृहताराः	११
निम्नोन्नतत्वादिदोषयुक्तस्याग्रतरद्वारस्य करणे फलम्	११
नागदन्तादीनां द्वारमध्ये निवेशनस्य, तेषां विषमस्थितेश्च निषेधः	२५१
गृहे इतिहासायुक्तवृत्तान्तप्रतिरूपणस्य निषेधः	११
इन्द्रजालतुल्यानां, मिथ्याकृतानां, भीषणानां च प्रतिरूपणस्य निषेधः	११
स्वयमुद्घाटनं पिधानं च कुर्वतः, सशब्दस्य, पादशीतलस्य च, द्वारस्य निवेशने फलम्	११
अधोमुखत्वेन प्रत्यग्याम्याननत्वेन च द्रव्यस्य निवेशने फलम्	११

विषयः

पृष्ठम्

स्तम्भद्वारस्य भित्तिश्च वैपरीत्येन निवेशनस्य निषेधः	२५१
उपर्युपरिभूमिकाकल्पने, तत्र क्षणकल्पा च			
नियमाः	११
शालाया निम्नत्वे अलिन्दस्याधिक्ये च फलम्	११
उपरिभूमिषु द्वारनियमाः	११
आध्मातादिद्वाराणां निवेशने फलम्	११
चत्वररथ्यादिभिर्द्वारवेधे फलम्	२५२
हीनाधिकप्रमाणस्य द्वारस्य निवेशने फलम्	११
कृशादिद्वाराणां निवेशने फलम्	११
अन्तर्द्वारादुच्चस्य वहिर्द्वारस्य, विशङ्कटस्य च			
द्वारस्य निवेशने फलम्	११
पट्टसन्धौ द्वारमध्ये निवेशिते फलम्	११
तुलायामुपतुलायां च द्वारि तिर्यङ्निवेशितायां			
फलम्	२५३
जयन्त्यामनुवंशमनुप्राप्तायां फलम्	११
ललाटिकाख्यायास्तुलायाः स्वरूपं फलं च	११
यज्ञोपवीतिन्याख्यायास्तस्याः स्वरूपं			
फलं च	११
भारतुलाया मध्यवेधे फलम्	११
अखिलैस्तुलाग्रैर्मित्तिभेदकरणस्य निषेधः	११
भारपट्टे ब्रह्मपदन्यस्ते फलम्	११
अयुक्तयोर्युक्तयोर्वा सन्धेर्भारपट्टगतसन्धौ			
योजने फलम्	११
अनुवंशमाश्रित्य भोजने शयने च कृते फलम्	११
नागदन्तके तिर्यक्स्थे शयनागारविन्यस्ते च			
फलम्	११
पक्षिराजघण्टाध्वजच्छत्रादीनां गृहे निषेधः	११
गृहनमने पञ्च हेतवः	११
अनुचितस्थौल्यादिकैर्द्रव्यैर्गृहस्य वैरूप्ये दृष्टान्तः	२५४

विषयः

पृष्ठम्

जीर्णघृणक्षतादीनां दारुणां वर्जनीयत्वकथनम्	२५४
गृहकर्मणि वर्जनीया वृक्षाः	२५
द्वारैर्भित्तिभिश्च मर्मपीडायां फलम्	२५
कायसन्धिरालादिषु मर्मस्थानस्थितेषु फलम्	२५
स्तम्भादिभिर्द्वारमध्ये निषीडिते फलम्	२५
बहुदारुकाणां द्वाराणां च मध्येषु कर्णद्रव्या- दिभिविद्वेषु फलम्	२५५
नागदन्तादिभिः शय्यावेधे फलम्	२५
गृहमध्यभागे द्वारे निवेशिते फलम्	२५
द्रव्येण गृहमर्मपीडायां फलम्	२५
गृहस्य शून्यतापादका दोषाः	२५
विभागपद्धतिषु वास्त्वादिषु फलम्	२५
पुरप्रासादवैश्वनां परिसरे वर्जनीया वृक्षाः	२५
द्रव्यायामोच्छ्रायविस्ताराणामाधिवये फलम्	२५
पातितेषु पातितेषु च स्तम्भद्वारादिषु फलम्	२५
भर्तुरनिष्टफलदायिनो गृहस्य सामान्यलक्षणम्	२५६

४९. स्वप्नादिप्रासादलक्षणाध्याय एतानपश्चात् :-

पुरा ब्रह्मणा सृष्टानि पञ्च विमानानि	२५
तेषां दिनियोगः	२५६
सूर्यादीनामुपयोगायान्यान्यपि बहूनि विमानानि स कल्पयामासेति वचनम्	२५

विषयः

पृष्ठ

तत्र सूचकलक्षणम्	२१८
निवृत्तलक्षणम्	२१९
सिद्धांतरलक्षणम्	११
भद्रलक्षणम्	११
भीष्टलक्षणम्	११
उत्पीनलक्षणम्	११
शास्त्रस्य लक्षणम्	११
गङ्गाधारा लक्षणम्	२६०
नन्दावर्तलक्षणम्	११
अपतलक्षणम्	२६१
स्थितिकलक्षणम्	११
क्षितिभूषणलक्षणम्	२६२
भूजलक्षणम्	२६३
विजयनन्दशीतरममदाभियाभिधानां चतुर्णां				
विमानानां लक्षणम्	२६४
व्यामिश्रट्स्तिजातीयकुपेरवमुधाधराणां लक्षणम्...	२६५
सर्वतोभद्रविमानाख्यमुक्तकोणानां लक्षणम्	११
अथ दशानां कैलासविमानभेदानां लक्षणप्रस्तावः	२६६
तत्र बलयदुन्दुभिप्रान्तपद्मकान्तचतुर्मुखमण्ड-				
काख्यानां सप्तानां विमानानां लक्षणम्	११
अवशिष्टानां कूर्माद्याख्यानां त्रयाणां लक्षणम्	२६७
अथ दशानां पुष्पकविमानभेदानां लक्षणप्रस्तावः	११
तत्र भवविशालसामुद्र्याख्यानां लक्षणम्	११
प्रभवशिविरागृहमुखशालद्विशालगृहराजामल-				
विम्बाख्यानां सप्तानां लक्षणम्	२६८
चतुरश्रायतानामेवामेव सन्निवेशान्तरप्रदर्शनम्	२६९
अथ दशानां मणिकभेदानां लक्षणप्रस्तावः	२७०
तत्रामोदैरैतिकतुङ्गचारुभूत्याख्यानां पञ्चानां				
विमानानां लक्षणम्	११

विषयः

पृष्ठम्

निपेवकनिपेधसिंहमुप्रभास्यानां लक्षणम्	२७१
लोचनोत्सवविमानलक्षणम्	२७२
अथ दशानां त्रिविष्टपविमानभेदानां लक्षण-				
प्रस्तावः	२७
तत्र वज्रकनन्दनशङ्कुवामनमेखललयमहा-				
पद्मानां लक्षणम्	२७
हंसविमानलक्षणम्	२७३
व्योमचन्द्रोदयविमानयोर्लक्षणम्	२७

५०. प्रासादशुभाशुभलक्षणाध्यायः पञ्चादः—

शुभकराणां प्रासादानां लक्षणम्	२७
तद्विपरीतलक्षणेषु प्रासादेषु प्रत्येकं पद्यानि	२७

५१. आयनननिवेशाध्यायः पञ्चादः—

उत्तमादिभेदेन त्रिधा भिन्नस्य नृपायननस्य				
मानं विन्यासश्च	२७
नृपानुजीविनृपपत्नीमृदाणां देवविष्ण्यानां च				
दिग्भागादिवम्	२७
मन्त्रिसेनानीप्रतीहारपुरोधःप्रासादानां				
दिग्भागादिवम्	२७
राजमातृवत्पुत्रमातृवद्भार्याप्रासादानां दिग्भा-				
गादिवम्	२७
त्रिजगत्प्रसामन्तवृत्तसरोत्तरार्धैश्च नृपमृदाणां				
दिग्भागादिवम्	२७
सर्वेषां सुतानां सुतानां सर्वेषां सुतानां	२७
इत्येतां सुतानां सुतानां सर्वेषां सुतानां	२७
मातृवत्पुत्रमातृवद्भार्याप्रासादानां दिग्भा-	२७
गादिवम्	२७

५२. आयनननिवेशाध्यायः पञ्चादः—

इत्येतां सुतानां सुतानां सर्वेषां सुतानां	२७
इत्येतां सुतानां सुतानां सर्वेषां सुतानां	२७

अथैकदा जगज्जन्महेतुमम्वुरुहासनम् ।

पृथ्वी पृथुभयभ्रान्ता चकिताक्षी समाययौ ॥ ६ ॥

प्रणम्य प्रणतिप्रदनिखिलत्रिदशेश्वरम् ।

सगद्गदमुवाचेति भूतधात्री पितामहम् ॥ ७ ॥

भगवन्नहमेतेन पृथुना पृथुतेजसा ।

उप(द्रु? द्रु)ता त्वां शरणं प्राप्ता त्रायस्व मां ततः ॥ ८ ॥

वदन्त्यामिति मेदिन्यामाचिरासीदथो पृथुः ।

संरम्भमुक्तहृदयो ब्रह्माणं प्रणनाम च ॥ ९ ॥

जगदैनमथ स्निग्धध्वनिगम्भीरया गिरा ।

कुर्वस्तद्यानहंसानां पयोद्ध्वनिशङ्कितम् ॥ १० ॥

त्वयास्मि जगतां नाथ! जगतोऽधिपतिः कृतः ।

स्थापितानि च भूतानि सर्वाण्यपि वशे मम ॥ ११ ॥

तेष्वियं मम विश्वेश! कदाचिद् वशवर्तिनी ।

समीकरोमि पाषाणजालान्यस्याः किलाधुना ॥ १२ ॥

व्यस्तानि धनुषा तावद् गौर्भूत्वेयं पलायिता ।

दोग्धुकामोऽहमप्येनां चिरमन्वगमं महीम् ॥ १३ ॥

यत्रकापि प्रयान्त्येपा तत्र मामेव पश्यति ।

अपश्यन्त्यन्यतस्त्राणमदुग्धा त्वामुपस्थिता । १४ ॥

अस्यां वर्णाश्रमस्थानविभागश्च विश्वास्यते ।

इयं च दुर्गमानेकक्षोणीधरकुलाकुला ॥ १५ ॥

विधास्येऽस्यां कथं त्वेतदिति मे शङ्कितं मनः ।

पृथुनेत्यथ विज्ञप्नो भगवानब्जसम्भवः ॥ १६ ॥

उवाच बोधयन्नेनं कृत्वा भूमिं च निर्भयाम् ।

इयं मही महीपाल! विधिवत् पालिता सती ॥ १७ ॥

सस्यैरुपा(व?य)निष्पन्नैस्तव भोग्या भविष्यति ।

यच्च ते स्यादभिषेकं स्थानादिविनिवेशनम् ॥ १८ ॥

तदेप त्रिदशाचार्यः सर्वसिद्धिप्रवर्तकः ।

सुतः प्रभासस्य विभोः स्वस्त्रीयश्च बृहस्पतेः ॥ १९ ॥

विश्वातिशायिथीः सर्वं विश्वकर्मा करिष्यति ।

राजन्नसौ महेन्द्रस्य विदधावमरावतीम् ॥ २० ॥

अन्या अप्यमुना रम्याः पुर्यो लोकभृतां कृताः ।

त्वया क्षेत्रीकृतां मूर्त्तिं दृष्ट्वा साद्रिद्रुमामसौ ॥ २१ ॥

सन्निवेशान् पुरग्रामनगराणां विधास्यति ।

तद् गच्छ वत्स ! लोकानामितस्त्वं हितकाम्यया ॥ २२ ॥

भयोज्झिता त्वमप्युर्वि ! पृथोः प्रियकरी भव ।

काले स्मृतः स्मृतः पुण्यो राज्ञः प्रियचिकीर्षया ॥ २३ ॥

त्वमप्यखिलमेवैतद् विश्वकर्म(न्) ! करिष्यसि ।

इत्युक्त्वा गमनमुपेयुपि प्रजेशे स्वं स्थानं क्षितिभुजि चाश्रिते मुदोन्याम् ।

प्रालेयावनिभृतमाजगाम खेलत्सिद्धस्त्रीपरिगतमाशु विश्वकर्मा ॥ २४ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

महासमागमनो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥

अथ विश्वकर्मणः पुत्रसंवादो नाम द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ पृष्ठे हिमगिरेः शशाङ्कशुचिरोचिपि ।

सिद्धामरवधूभुक्तमणिमञ्जुगुहागृहे ॥ १ ॥

विस्तीर्णासनमासीनं सर्वज्ञमथ संस्मृताः ।

आययुर्विश्वकर्माणं चत्वारो मानसाः सुताः ॥ २ ॥

जयो विजयसिद्धार्थौ चतुर्थश्चापराजितः ।

तमुपागम्य शिरसा नेमुः प्राञ्जलयो मुनिम् ॥ ३ ॥

१. 'श्रुतप्रभावश्च विभोः प्रीतये ते बृहस्पतिः', २. 'सुराणामपि चान्येषां पु',
३. 'तवाप्य', ४. 'विश्वकर्मा करिष्यति' क पाठः । ५. पृथिव्याख्यानां शास्त्रसंवेदना,
(?) प्र' ख पाठः ।

तानुवाच मुनिर्वत्सा ! विदितं वो यथा पुरा ।

'वास्तु ब्रह्मा स(पर्या?सर्जा)दौ विश्वमप्यखिलं तथा ॥ ४ ॥

धर्म्यं कर्म तदा श्रेष्ठ्यप्राप्त्यै लोकावनानि च ।

व्यवस्थाप्य चकारैष लोकपाल(श्व?स्य) कल्पनाम् ॥ ५ ॥

अहमप्यमुना विश्वनाथेनाम्बुजजन्मना ।

लोकानां सन्निवासार्थमादिष्टोऽस्मि स्वयम्भुवा ॥ ६ ॥

गम्याणि नगरोद्यानसभास्थानान्यथो मया ।

गुगुगुरोग्गादीनां निर्मितान्यात्मबुद्धितः ॥ ७ ॥

मन्त्रोवाँ वैन्यनुपतेर्वत्सा ! प्रियचिकीर्षया ।

नगग्रामखेटादीन् कर्णिष्यामि पृथक् पृथक् ॥ ८ ॥

कारिं न्वमुष्मिन् सकले मम विश्वमृजापिते ।

मम्यग्गादायकैर्भाष्यं भवद्विरिति नः स्थितम् ॥ ९ ॥

यत्तस्मिन्बुवनान्योक्तप्रयान्तस्याब्जिनीपतेः ।

महापतां तमउल्लेहं कलयन्ति मर्गचयः ॥ १० ॥

स्वयं कर्णिष्येऽहमथो निदागाय पृथोः पुरीम् ।

विचित्रनगग्रामखेटात्मनिपनां हगम् ॥ ११ ॥

भवन्तः पुनरगम्य चत्वारोर्जप चतुर्दिशम् ।

तांस्तान निवेशान कुर्वन्तु पृथग्जनकृताश्रयान् ॥ १२ ॥

अन्तोऽप्यधस्तथैविश्वानां सर्गां वथा ।

विषत्त्वयानि दुर्गाणि नृपाणां भयधान्तये ॥ १३ ॥

वर्मप्रकृतिवेदगणि संस्थानानि च लक्षणाः ।

विश्वानि प्रनिश्रये प्रनिपुः प्रनिपचनम् ॥ १४ ॥

१. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

१. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

१. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

तानित्थमात्मतनयानभिधाय सम्यक्
सारार्थभूतमपरिस्फुटनोज्झितं च ।

स्थानापितोरुभरनिर्वृतचित्तवृत्ति-

स्तूष्णीं § प्रभासतनयो नयविज्जगाम ॥ १५ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशान्ते

विश्वकर्मणः पुत्रसंवादो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथ प्रश्नो नाम तृतीयोऽध्यायः ।

अथ तेषु जयो नाम वाक्यं तद् विश्वकर्मणः ।

श्रुत्वा कृताञ्जलिः प्राह स्निग्धगम्भीरया गिरा ॥ १ ॥

ज्ञानैकानिधिरप्यस्मान् यत् सहायतया किल ।

वृणोषि तेन न वयमात्मानं बहुमन्महे ॥ २ ॥

तदिदानीं हितार्थे नः प्रजानामपि च प्रभो ! ।

अप्रमेयप्रभावस्त्वं सर्वमाख्यातुमर्हसि ॥ ३ ॥

पूर्वमेकार्णये जाते जगति प्रलयं गते ।

महाभूतामरपुरीज्योतिषां कथमुद्भवः ॥ ४ ॥

किमाकारा किमाधारा किंप्रमाणा च मेदिनी ।

विस्तृतिः परिधिश्चास्या दाढुल्यमपि कादृशम् ॥ ५ ॥

उन्नायक्यासदीयन्वैः कैः केऽस्यां कालभूतनः ।

कति न्यातानि वर्षाणि द्वीपा नद्योऽथयन्तथा ॥ ६ ॥

याः नृपेन्द्रसूक्तक्षीदिगतयश्च पुण्ड्रपुण्ड्र ।

भूमेरपरि किं चेषामन्योन्यं प्रोक्तमन्तर्म् ॥ ७ ॥

१. प्रभासतनयो नाम तृतीयोऽध्यायः । २. अथ तेषु जयो नाम वाक्यं तद् विश्वकर्मणः । ३. श्रुत्वा कृताञ्जलिः प्राह स्निग्धगम्भीरया गिरा ॥ ४. ज्ञानैकानिधिरप्यस्मान् यत् सहायतया किल । ५. वृणोषि तेन न वयमात्मानं बहुमन्महे ॥ ६. तदिदानीं हितार्थे नः प्रजानामपि च प्रभो ! । ७. अप्रमेयप्रभावस्त्वं सर्वमाख्यातुमर्हसि ॥ ८. पूर्वमेकार्णये जाते जगति प्रलयं गते । ९. महाभूतामरपुरीज्योतिषां कथमुद्भवः ॥ १०. किमाकारा किमाधारा किंप्रमाणा च मेदिनी । ११. विस्तृतिः परिधिश्चास्या दाढुल्यमपि कादृशम् ॥ १२. उन्नायक्यासदीयन्वैः कैः केऽस्यां कालभूतनः । १३. कति न्यातानि वर्षाणि द्वीपा नद्योऽथयन्तथा ॥ १४. याः नृपेन्द्रसूक्तक्षीदिगतयश्च पुण्ड्रपुण्ड्र । १५. भूमेरपरि किं चेषामन्योन्यं प्रोक्तमन्तर्म् ॥ १६. ॥ इति तृतीयोऽध्यायः ॥

॥ इति तृतीयोऽध्यायः ॥

किमाधारं दिवि ज्योतिश्चक्रं भ्रमयते च कः ।
 लोके कथं महाभूतान्यूर्ध्वार्धो विभ्रति स्थितिम् ॥ ८ ॥
 युगधर्मव्यवस्थाभिः काश्चादौ लोकवृत्तयः ।
 कश्चादिमस्ततो राज्ञां ग्रहाणां वर्णिनां कथम् ॥ ९ ॥
 कति देशाः कति भुवः पृथक्त्वेन निरूपिताः ।
 कार्यः क्व च कथं सन्निवेशो जनपदाश्रयः ॥ १० ॥
 व्यक्तचिह्नैः स्वनस्पर्शगन्धवर्णरसादिभिः ।
 काः शस्ता निन्दिताः काश्च पुराणामपि भूमयः ॥ ११ ॥
 कार्यं केन विधानेन भूभृत्पुरनिवेशनम् ।
 किं फलं सुनिविष्टेऽस्मिन् दुर्निविष्टे च किं पुनः ॥ १२ ॥
 कतिप्रकारं दुर्गं च दुर्गकर्मक्रमश्च कः ।
 किमग्रपुरसंस्थानमनिन्यं किं च निन्दितम् ॥ १३ ॥
 कश्चात्रानुक्रमविधिः प्रमाणैरुपपादितः ।
 प्राकारगोपुरगटालपरिखात्रकर्म च ॥ १४ ॥
 तप्तजनिर्गमद्वारप्रतान्यटालकादिभिः ।
 कीदृशः प्रविभागश्च रथ्याचन्वयवर्माभिः ॥ १५ ॥
 भूमिप्रमाणसंस्थानं गीमा च' श्रेत्रद्विषयैः ।
 नगरग्रामखेटानां निवेशाः स्युः पृथक्पृथक् ॥ १६ ॥
 पुरन्वाभ्यन्तरे पूर्वं केद्रव्यावयवकर्मः ।
 कस्मिन् स्थाने कथं कार्यं शक्रध्वजनिवेशनम् ॥ १७ ॥
 प्रतिसंवेष्टनं तस्य नियुक्तस्य कथं पुनः ।
 दिनाय नृपलोकानां विधानव्यो महोत्सवः ॥ १८ ॥
 गृहेषु केषु केष्वत्र कामु कामु ककुण्डु च ।
 भार्गवविहान्तर्गः कैः कैः कार्याः काः काश्च देवताः ॥ १९ ॥
 कैः कैरान्तर्गवाग्वर्णनपविभूषणैः ।
 कार्याः कैः कैः मुग्ध वन्द्यवर्जितावृष्यवर्जः ॥ २० ॥

प्रमाणमितिसंस्थानसङ्ख्यानोच्छ्रयलक्ष्मभिः ।

प्रासादाः कस्य के वा स्युः सुरराजद्विजातिषु ॥ २१ ॥

प्राकारपरिखागुप्तं पुरे स्याद् गोपुरं क च ।

§ युग्ममध्याम्बुवेष्टमानि क च स्युः क महानसम् ॥ २२ ॥

कोष्ठागारायुधस्थानभाण्डागारनिवेशनैः ।

व्यायामनृत्तसङ्गीतस्तानधारागृहादिभिः ॥ २३ ॥

शय्यावासगृहप्रेक्षावेष्टमार्दशगृहैः पृथक् ।

क्रीडादोलाश्रयारिष्टगृहान्तःपुरवेष्टमभिः ॥ २४ ॥

विटङ्कभ्रमनिर्युद्धकक्षासंयमनादिभिः ।

अशोकवनिकाभिश्च लतामण्डपवेष्टमभिः ॥ २५ ॥

वापीभिर्दारुगिरिभिश्चित्राभिः पुष्पवीथिभिः ।

एतैर्विशेषैरन्यैश्च विचित्रैर्विपिनाश्रयैः ॥ २६ ॥

मानोन्मानक्रियायामद्रव्याकृतिविनिर्मितः ।

निकेतननिवेशः स्याद् राज्ञां भागाश्रितः कथम् ॥ २७ ॥

पुरोधःसैन्यभूश्रेष्ठैर्वचिन्तकमन्त्रिणाम् ।

कं कं च भागं प्राप्य स्युर्निवेशा नृपवेष्टमनः ॥ २८ ॥

पुरे स्युर्दिक्षु भागेषु पदभागेषु केषु च ।

विप्रराजन्यविद्यूद्रास्तज्जैरन्तरजैः समम् ॥ २९ ॥

तथा कृपितुलाशिल्पकलापणोपजीविनः ।

हिंसाश्रिताश्च पुरुषा निवेश्याः स्युः कथं क्व च ॥ ३० ॥

निवेशाः क्रीडाशार्धेषां कियन्तो वा भवन्ति ते ।

शस्पन्ते केन वा केषां कैः प्रवेशजलध्रुवैः ॥ ३१ ॥

धिष्ण्यमाद्यं कतिविधं द्रव्याण्याद्यानि कानि वा ।

हेतुरेषां च सर्वेषां स्याच्च कीदृगनुक्रमः ॥ ३२ ॥

§ युग्मं मिथुनं मध्ये तेषां तानि युग्ममध्यानि क्रीडागृहाणि तानि च अम्बुवेष्टमानि चेति द्वन्द्वसमासः ।

भजन्ते योगमन्योन्यं कानि द्रव्याणि कैः सह ।
 कानि योगं न गच्छन्ति कैर्वा कः क्व वगेन् पुमान् ॥ ३३ ॥
 इष्टकाकर्म किं चेष्टं कीर्तिता कतिधा च भूः ।
 परिकर्मक्रमस्नागां वक्ष्यन्वृत्तनैश्च कः ॥ ३४ ॥
 गुरुवर्णिध्वजोर्विशतद्रव्यप्रतिपाः(?) पुराम् ।
 वृक्षाः के के प्रशस्ताः स्युर्गृहार्थे के च गहिताः ॥ ३५ ॥
 तच्छेदस्यावसंभूतं शब्दद्विषयगतगर्भजम् ।
 विज्ञायते कथं कर्तृकारकादिशुभाशुभम् ॥ ३६ ॥
 प्रमाणं तक्षणच्छेदः 'साधितानां' कथं भवेत् ।
 आदृत्य स्थापनं पूर्वं दारुणां स्थानके क्व च ॥ ३७ ॥
 सामान्यतोऽग्निलानां काः काश्च जातेर्विशेषतः ।
 प्रशस्तैर्लक्ष्मभिर्युक्ता भूमयः परिकीर्तिताः ॥ ३८ ॥
 शल्योद्धारविधिः कीदृक् कीदृशं भूमिकर्म च ।
 दिग्ग्रहः सूत्रणं चाधिवासनं च कथं भवेत् ॥ ३९ ॥
 प्रमाणं मूलपादस्य 'शिलान्यासे' च को विधिः ।
 विभज्यते कथं वेद्यं शालालिन्दविभाजनैः ॥ ४० ॥
 मानानि कानि भिक्तीनां पीठानामुच्छ्रयाश्च के ।
 कथं तानि विकल्प्यानि वर्णानां मेखलादिभिः ॥ ४१ ॥
 समस्तकानां स्तम्भानां द्वारस्तम्भासनैः सह ।
 नागवीथ्युपधानानां समं कण्ठविनिर्गमैः ॥ ४२ ॥
 जयन्तीसङ्ग्रहतुलाकार्याणां वास्तुनोऽपि च ।
 कीदृशं फलकानां च प्रमाणं परिकीर्तितम् ॥ ४३ ॥
 स्वमानात् सर्ववर्णानां तलोच्छ्रयास्तु कीदृशाः ।
 का गवाक्षकपोतालिवेदिकाजालकक्रियाः ॥ ४४ ॥
 स्थूणा 'निसृष्टिकोत्सूका' मृगा(लयो?ल्यु)पतुलास्तथा ।
 सान्तःप्राणिशिरोवंशाः किंप्रमाणाः प्रकीर्तिताः ॥ ४५ ॥

वायुभिः जीवमान्नीनं जगाम वनतां पयः ।

तस्योपगिष्ठादम्बोधिभवः कुण्डलितं वपुः ॥ २० ॥

विष्णोः (मन्त्र्या? जग्या) स्वगन्धेन चनेज्जननोऽमिलो ग्रनम् ।

न तमं येषु येष्वम्भः प्रदेशेन हिमभिभिः ॥ २१ ॥

नीनं न वानिलैः जीपं तत्र तत्राश्रयोऽभवत् ।

महोम्बोर्वानिनक्ष्णाना विक्षिप्ताथण्डमार्गैः ॥ २२ ॥

यत्र यत्रापुरितयं ते तत्र तत्राश्रयोऽभवत् ।

निधलन्वार्थमवनिधमिवद् वितनाथ तैः ॥ २३ ॥

शैलैः कीर्त्यैश्च स्थानं ज्ञाचिता तेषु तेष्वियम् ।

दृष्टिं गताद्रिभिः प्यन्दैर्भूभृतां त्रिविभागजा ॥ २४ ॥

निम्नगाभृन् तनोऽम्बोधेः क्षान्ता निम्नानुमारिणी ।

मेदिन्यन्तेषु जलधिपयेन्तेषु विनिर्वयुः ॥ २५ ॥

अम्भांसि यत्र यत्रासंस्ते द्वीपाधिन्नरुपिणः ।

सनिम्नगाम्बुधिद्वीपा विभक्ताखिलभूधरा ॥ २६ ॥

व्यक्ता वभूव कृत्स्नैवं भूमिर्भूतानि विश्र्वती ।

स चक्रे रौरवादीनां निरयाणामथः क्षितेः ॥ २७ ॥

स्वकर्मफलमुपत्यर्थं स्थानं दुष्कृतकर्मणाम् ।

जरायुजाण्डजोद्भिज्जस्वेदजैः सह स प्रभुः ॥ २८ ॥

चतुर्थेऽत्यमृजलोके भूतग्राणं चराचरम् ।

द्वेधा जरायुजास्तत्र मनुष्याः पशवस्तथा ॥ २९ ॥

ग्राम्याः सप्ताभवंस्तेषु सप्तारण्यकुतालयाः ।

पुमान् गौस्तुरगच्छागौ मेघो वेगसरः खरः ॥ ३० ॥

ग्रामवासैकनिरताः सप्तैते परिकीर्तिताः ।

सिंहद्विपोष्ट्रमहिषा शरभो गवयः कपिः ॥ ३१ ॥

अरण्यगोचरा जीवाः सप्तैते वत्स ! निर्मिताः ।

धर्मधर्मविवेकित्वाच्छ्रेयान् ग्राम्येषु पूरुषः ॥ ३२ ॥

अरण्यचारिषु श्रेष्ठः सिंहः शौर्यवलादिभिः ।

सुपर्णा भुजगाः क्रीडाः येषु च स्युः पिपीलिकाः ॥ ३३ ॥

चतुर्थेत्यण्डजन्मानो जन्मिनस्ते प्रकीर्त्तिताः ।

क्लेद (केप?केश)समुद्भूताः कृमियूकादिजन्तवः ॥ ३४ ॥

सर्वेऽपि स्वेदजन्मानस्ते प्रजापतिना कृताः ।

उद्भिज्जाः पञ्चधा भू(त्वा? त्या) निर्दिष्टाः स्थावराश्च ते ॥ ३५ ॥

द्रुमा वल्लयश्च गुल्माश्च वंशाः सतृणजातयः ।

छन्नान्तःकरणत्वं च स्वस्थानात्यागितापि च ॥ ३६ ॥

छिन्नप्ररोहिता चैषां वैशेषिकगुणत्रयम् ।

गायत्री भूतसंज्ञै(पां? पा) चतुर्विंशतिपर्विका ॥ ३७ ॥

ज्ञात्वैनां पूरुषः पुण्यां भवति स्वर्गभाजनम् ।

भुवनभूजलवह्निमरुद्वियत्प्रमुख एष भवस्तव कीर्त्तितः ।

वसुमतीपरिमाणविनिश्चयं कथयतः शृणु सम्प्रति वत्स ! मे ॥ ३८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्ने वसुधैव कुटुम्बकम्

महदादिस(ज्ञा? गी)ध्यायश्चतुर्थः ॥

अथ भुवनकोशः पञ्चमोऽध्यायः ।

अथो यथाक्रमं भूमेः कृत्स्नायाः कथयामि ते ।

विष्कम्भपरिधी वत्स ! यागुल्यमपि च ॥ १ ॥

विष्कम्भोऽस्याः समुच्छिष्टो दशयोजनकंदरः ।

लक्षाण्यपि च मेदिन्यास्तद्वदेकोनविंशतिः ।

विष्कम्भत्रिगुणो यावद् विष्कम्भोऽहं पृथक् ॥ २ ॥

१. 'हेतुवस्तु' (१); २. 'यै' ल. ग. न. न. न.

मेदिन्याः परिधिस्तावद्योजनैः परिकीर्तितः ।
द्वात्रिंशत्कोटयः पष्टिर्लक्षाणि परिधिः क्षिप्तः ॥ ३ ॥

अशीतिश्च सहस्राणि योजनानां प्रकीर्तितः ।
योजनानां सहस्राणि विंशतिर्लक्षयोर्द्वयम् ॥ ४ ॥

इति बाहुल्यमेतस्याः क्षिप्तैर्वन्तः ! तत्रोदितम् ।
चतुर्णां सलिलादीनां भूतादेर्महताऽपि च ॥ ५ ॥

उत्तरोत्तरमुर्वीनां मानं शतगुणं विदुः ।
तोयादिषु स्थितेयं भूश्चक्रवद् वृत्तशालिनी ॥ ६ ॥

पात्रस्थापरंपरात्रयीर्हारीण्यन्यान्यपि क्रमात् ।
ग्रमाणमिदमेतेषां क्षिन्यादीनां तत्रोदितम् ॥ ७ ॥

द्वीपादीनां तु पाथोधिनिवेशः पुनरुच्यते ।
द्वीपानामम्बुधीनां च सप्तानामपि मध्यगः ॥ ८ ॥

जम्बूद्वीपो भवेद् वृत्तः सहस्रशतविस्तृतः ।
हिमाद्रिर्हेमकूटाख्यो निपथो नीलसंज्ञितः ॥ ९ ॥

श्वेतः शृङ्गी च पडमी भवन्त्यस्मिन् कुलाचलाः ।
एतस्मादुत्तरेणाद्रेस्तुपाराङ्कितमेखलान् ॥ १० ॥

पूर्वापरायताः सर्वेऽप्यद्रयो यावदम्बुधि ।
अन्तरा नीलनिपथौ जम्बूद्वीपस्य नाभिगः ॥ ११ ॥

वृत्तः पुण्यजनाकीर्णः श्रीमान् मेरुर्महाचलः ।
उदग्याम्यायते मेरोः प्राग्भागे माल्यवान् गिरिः ॥ १२ ॥

सैवितः सिद्धनारीभिरानीलनिपथायतः ।
सुमेरोः पश्चिमेनाद्रिर्गन्धर्वकुलसङ्कुलः ॥ १३ ॥

माल्यवत्सदृशायामो महीभृद् गन्धमादनः ।
पर्वतायुभयान्तस्था हिमवान् शृङ्गवांस्तथा ॥ १४ ॥

१. 'वर', २. 'हारि', ३. 'पावनीषु पाथोधिनिवेशे' ख. ग. पाठः ।

४. 'समवि' क. पाठः ।

योजनानां सहस्रे दे^१ सार्धे स्यादुच्छ्रयस्तयोः ।

श्वेतश्च हेमकुटश्चेत्यन्तयोः पृथिवीधरौ ॥ १५ ॥

योजनानां सहस्रार्थमेकैकस्योच्छ्रयस्तयोः ।

निषधाचलनीलाद्रिमाल्यवद्भन्धमादनाः ॥ १६ ॥

सहस्रयोजनोच्छ्रयाश्चत्वारोऽमी पृथक्पृथक् ।

एतेऽष्टावपि शैलेन्द्राः सहस्रद्वयविस्तृताः ॥ १७ ॥

उच्छ्रयार्थमथश्चापि विलग्नाः सह मेरुणा ।

पैरोः समुच्छ्रयोऽङ्गीतिः सहस्राणि चतुर्युता ॥ १८ ॥

षोडशाथः सहस्राणि द्वात्रिंशन्मूर्ध्नि विस्तृतिः ।

जम्भुतरुर्षट्त्नान् मध्ये सुमेरोर्निषधस्य च ॥ १९ ॥

द्वीपस्यामुप्य 'यत्रोगाज्जम्बूद्वीप इति श्रुतिः ।

शृङ्गहिमशिलानद्धैः सर्वतो हिमवानयम् ॥ २० ॥

महान्तो निवसन् यत्र पिशाचा यक्षराक्षसाः ।

कूटस्थमयैर्ह्यकूट इत्यवनीधरः ॥ २१ ॥

यं सर्वतो निषेवन्ते सदा चारुणगुह्यकाः ।

तरुणार्कग्रभाजालप्रतिगो निपथाचलः ॥ २२ ॥

निवसन्ति सुखं तत्र शेषवासुकितक्षकाः ।

हेमाञ्जकणिकाकारः सुमेरुगणिकान्तरः ॥ २३ ॥

अत्रामराः साप्तरमस्त्रयस्त्रिंशद् वसन्ति ते ।

वैद्यनन्दैः शिवैर्नीलो नीलमहीश्वरः ॥ २४ ॥

कलयन्ति तपोनित्या यत्र ब्रह्मर्षयः स्थितिम् ।

भेतः स काश्चनः भृङ्गेनानन्देस्त्रिभिर्दृतः ॥ २५ ॥

दोर्दृषंगालिनां यत्र भिद्यन्निदृशद्विषाम् ।

महानीलमयो वतिपिञ्जलज्जायो वह्निर्जन ॥ २६ ॥

१. 'हे मे सार्थे' ल. 'सं. म. सारः' । २. 'सं. म. सारः' । ३. 'सं. म. सारः' । ४. 'सं. म. सारः' ।
य सारः ।

विद्वेषामालयः शृङ्गैरुच्छिन्नैः शृङ्गवान् गिरिः ।
दिमानलस्य गाम्येन क्षाराब्धिद्वयमन्यतः ॥ २७ ॥

वर्गं स्याद् भारतं नाम प्रथमं कार्मुकाकृति ।
तुतागनिलयस्याद्वेष्टेम हृद्यानलस्य च ॥ २८ ॥

मये त्रिपुरस्य नाम द्वितीयं वर्षेभीरितम् ।
अन्तरे वेमहृदस्य निपथस्य च भृशतः ॥ २९ ॥

वर्गसोर्गिर्गिः प्रोक्तं तृतीयं वर्षेभूतमम् ।
निप मन्तनीयार्थिमाव्यवहन्वभृशताम् ॥ ३० ॥

चतुर्थो म पथं वर्षे तृपेर्गमिनिवाहृतम् ।
मन्तर्गिः तृपेर्गम्य गाम्ये च भवभृशतः ॥ ३१ ॥

पञ्चमं वर्षेभूतमम्यं मम्यकर्मोत्तमम् ।
पञ्चमं वर्षेभूतमम्यं मम्यकर्मोत्तमम् ॥ ३२ ॥

षष्ठो वर्षेभूतमम्यं मम्यकर्मोत्तमम् ।
षष्ठो वर्षेभूतमम्यं मम्यकर्मोत्तमम् ॥ ३३ ॥

एकत्रिंशत्तद्वस्त्राणि किञ्चित् प्राक्प्रत्यगायते ।
 यान्त्युक्तानि पडन्यानि वर्षाण्येभ्योऽवराणि ऋते ॥ ३९ ॥
 तेषां नवसहस्राणि प्रत्येकं त्रिस्तुतिर्गता ।
 वर्षे किम्पुरुषे नायों नराश्च पृथ्वभोजनाः ॥ ४० ॥
 जीवन्त्ययुतमवदानां जान्यजामृतदन्विषः ।
 हरिवर्षे नरा नायों वनन्तीक्षुरस्याग्निनः ॥ ४१ ॥
 सायुतं च सहस्रं ते जीवन्ति रजतन्विषः ।
 द्यूतवृते नराः पञ्चगमभानोद्भूतान्तथा ॥ ४२ ॥
 जम्बूफलरत्नाक्षराः सपादायुतजीविनः ।
 नास्मिन् मेरुतटच्छन्ते तान्काकेंद्रुरध्वयः ॥ ४३ ॥
 स्वाज्ञप्रभाशिः किन्त्वत्र कृतोद्भयोता वनन्त्यमी ।
 कैरवोदरसच्छाया भद्राश्चे गजाना नराः ॥ ४४ ॥
 नीलाश्रकफलाक्षरा भवन्त्यत्रायुतायुषः ।
 दलन्वुवलयज्यागाः केतुमाले घरीरिणः ॥ ४५ ॥
 शरदामयुतं तेषामायुः पतनभोजिनाम् ।
 श्वेताभो रम्यके रम्ये न्यग्रोधपादभुग जनः ॥ ४६ ॥
 हरिवर्षे ह्य प्रोक्तमेतस्मिन् मानमायुषः ।
 ध्यामन्विषः श्विगो वर्षे पुमांसश्च किञ्चिदेव ॥ ४७ ॥
 जीवन्त्ययुतमवदानां सर्वेऽपि लङ्कजाविनः ।
 सुतन्वर्षीर्दुर्दुर्लभो जीवन्ति रीयता नराः ॥ ४८ ॥
 सपादमयुतं तेऽयमर्कशा भौतव्यासवयः ।
 पुण्यवर्मा वनन्त्येषु वर्षेऽपि त्रिभिर्वर्षे ॥ ४९ ॥
 शोषाश्रयिभूतवत्सलमेव च स्यात्तु योऽपि ।
 यतः दीर्घाणि वयसाणि वयसाः ॥ ५० ॥
 हरिवर्षेऽपि तेषां नराणां तेषां नराणां ॥ ५१ ॥
 नराणां तेषां नराणां तेषां नराणां ॥ ५२ ॥

परिक्षिप्तोऽयमुक्तस्ते जम्बूद्वीपो मयाखिलः ।
 द्वादशाम्बुनिधावत्र पृथग् भूमिभृतः स्थिताः ॥ ५२ ॥
 त्रयस्त्रयो दिशि दिशि स्फारोर्मिस्थगितोपलाः ।
 मैनाकश्च वलाहश्च चक्रनामा च दक्षिणे ॥ ५३ ॥
 नारदाख्यो वराहाख्यः सौमकाख्यश्च पश्चिमे ।
 उदगभागेऽपि च द्रोणकङ्कचन्द्रा इति त्रयः ॥ ५४ ॥
 धूम्रको दुन्दुभिश्चैव सार्द्रकश्चेति पूर्वतः ।
 सहस्रं योजनानां ते दीर्घास्तस्यार्धमुच्छ्रिताः ॥ ५५ ॥
 मग्रास्तदर्धमम्भोधौ विस्तृताश्च धराधराः ।
 जुष्टाः सर्वे सुरैः शृङ्गप्रौढिलीढविहायसः ॥ ५६ ॥
 ज्वलितौषधयः कान्तविचित्रद्रुमवीरुधः ।
 द्वीपाः शाककुशकौञ्चशाल्मल्य इति च क्रमात् ॥ ५७ ॥
 गोमेदः पुष्कराख्यश्च षडमी बाह्यतः स्थिताः ।
 क्षीराज्यदधिमद्येक्षुरसस्वाद्वम्भसोऽर्णवाः ॥ ५८ ॥
 द्वीपान् शाकादिकानेते परिवार्य स्थिताः क्रमात् ।
 स्वद्वीपतुल्याः सर्वे ते प्रमाणेन यथाक्रमम् ॥ ५९ ॥
 अमी शाकादयो द्वीपा जम्बूद्वीपप्रमाणतः ।
 यथाक्रमं स्युर्द्विगुणास्तथाम्भोनिधयोऽपि च ॥ ६० ॥
 शाके सप्तादयस्तेषूदयो जलधरस्तथा ।
 नारको रैवतः श्यामो राजतोऽर्धोऽम्बिकेयकः ॥ ६१ ॥
 चतुःसाहस्रिकस्तेषां विष्कम्भोऽर्धं समुच्छ्रयः ।
 तदर्थं भूप्रदेशश्च सेवितानां सुरर्षिभिः ॥ ६२ ॥
 वृत्तानां द्वीपवत् तेषां बाह्यतोऽमून्यनुक्रमात् ।
 वर्षाणि सन्निविष्टानि सप्त तानि ब्रवीमि ते ॥ ६३ ॥
 जलदाख्यं कुमारं च सुकुमारं मणीचकम् ।
 कुसुमोत्तरमोदाकीमहाद्रुमवनानि च ॥ ६४ ॥

ऐन्द्री वस्वोकसारा प्राग् याम्या संयमनी ततः ।
 प्राचेतसी सुखा पश्चात् तथा सौम्युत्तरे विभा ॥ ७८ ॥
 धर्मरक्षार्थमेतासु चत्वारश्चतसृष्वपि ।
 तथा लोकव्यवस्थार्थं पृथग् लोकभृतः स्थिताः ॥ ७९ ॥
 लोकालोकाचलः स्वादुसलिलाद् द्विगुणो वहिः ।
 स्वादूदाब्धिप्रमाणात् स विस्ताराद् द्विगुणोऽपिच ॥ ८० ॥
 समुच्छिन्नोऽसौ नियुतं नियुतार्थमधो गतः ।
 पञ्च क्रोशाः प्रतिदिशं नियुतानि तथा नव ॥ ८१ ॥
 तद्वच्च नियुतस्यार्थं मेरुमध्यात् तदन्तरम् ।
 समुद्रासितदेहार्थस्तिग्मांशोः किरणैरयम् ॥ ८२ ॥
 तत्समेन च भूम्यर्धेनावृतः परतः पुनः ।
 भौतान्यावरणान्युर्व्या यस्यैतानि स्थितान्यधः ॥ ८३ ॥
 बाह्यतोऽपिच भूम्यूर्ध्वं निविष्टानि तथानघ ! ।
 इति वत्स ! तव प्रोक्तः सन्निवेशोऽखिलः क्षितेः ॥ ८४ ॥
 स्थितिं गतिं च कथयाम्यर्कादीनामतः परम् ।
 सूर्येन्दुधिष्ण्यज्ञसितभौमाकिंन्निदशार्चिताः ॥ ८५ ॥
 सप्तर्षयो ध्रुवश्चेति भूमेरूर्ध्वं क्रमात् स्थिताः ।
 चत्वारि द्वे तथा भूमेरूर्ध्वमा मूर्धनन्दनात् ॥ ८६ ॥
 पडेवमन्तराणि स्युः सहस्राणां शतं शतम् ।
 ग्रहान्तराणि यान्यन्यान्यवशिष्टान्यनुक्रमात् ॥ ८७ ॥
 तानि चत्वार्यपि द्वे द्वे लक्षे प्रोक्तानि मानतः ।
 धरित्रीध्रुवयोर्मध्ये योजनानां चतुर्दश ॥ ८८ ॥
 नियुतानि समुत्सेधस्त्रैलोक्यस्य प्रकीर्तितः ।
 एकाथ द्वे चतस्रोऽष्टावन्तरं कोटयः क्रमात् ॥ ८९ ॥
 महोजनस्तपःसत्यलोकानामुपरि ध्रुवात् ।
 ये स्थिताः सत्यलोकोर्ध्वमधस्तादण्डकपर्णात् ॥ ९० ॥
 एका कोटिर्भवेत् तेषां पञ्चाशन्नियुतान्विता ।
 अथावरणयोगोऽस्य विहितः (ग?प)मजन्मना ॥ ९१ ॥

यथैवाधस्तथा तिर्यक् तथैवोर्ध्वमपि क्रमात् ।

वहेऽब्दाः प्रवहे सूर्यः स्थितः शीतांशुसुद्धहे ॥ ९२ ॥

संवहस्थानि नक्षत्राण्यावहस्थाः पुनर्ग्रहाः ।

सप्तर्षयः परिवहे ध्रुवश्चापि परावहे ॥ ९३ ॥

प्रदक्षिणममी सप्त मरुतो भ्रमयन्त्यमून ।

मेधीभूतः स्थितो मध्ये सुमेरुक्षमाभृति ध्रुवः ॥ ९४ ॥

सप्तस्तमपि तद्वद्धं ज्योतिश्चक्रं भ्रमत्यदः ।

सप्ताश्वेनैकचक्रेण रथेन रथिनां वरः ॥ ९५ ॥

ऋतेजोमयेन सततं भ्राम्यति ज्योतिषां पतिः ।

केतुमाले (रजन्यर्थः? व्रजन्तुर्ध्वं) करोत्यस्तं कुरुष्वपि ॥ ९६ ॥

मध्यन्दिनं च भद्राश्वे(ष्टद्व?स्तं ग)च्छन् भागते रविः ।

रसाब्धिपक्षसङ्ख्यानि योजनानि निमेषतः ॥ ९७ ॥

सप्तविंशतिकां चाष्टौ भागान् सर्पत्यहर्षतिः ।

योजनान्य(ध्विनन्दर्तु? ध्विनन्दर्तु) गुणसङ्ख्यानि काष्ठया ॥ ९८ ॥

नवांशकचतुष्कं च कामत्यहिमदीधितिः ।

वह्न्याग्निवसुखेन्द्रश्मासङ्ख्यातान्यब्जिनीपतिः ॥ ९९ ॥

योजनस्य त्रिभागं च प्रयाति कल्यैकया ।

वियन्वद्योमभूताभ्यगुणपावकसङ्ख्या ॥ १०० ॥

योजनान्युष्णविरणो मुहूर्तेन प्रमर्षति ।

रात्र्यन्तेण सहस्राणि पञ्चाशच्चकोटयः ॥ १०१ ॥

लक्षाणि सप्तनयतिर्गतिः ग्यात् तिग्मगोचिपः ।

मध्येन पुष्करद्वीपग्याको गत्यानया व्रजन् ॥ १०२ ॥

नभस्तलेन पुनरुष्णदयाद्दुदयं क्षयेत् ।

इत्थं गतिरित्ये सम्यक् तिग्मभानोनिरुपिता ॥ १०३ ॥

गतिं चन्द्रप्रार्क्षाणां भागं चाकीर विभावयेत् ।

प्रोक्तं तरेत्यगोत्रममाणमनुमानतः ॥ १०४ ॥

पक्षमासर्तुवर्षादीन् व्यवहाराय कल्पयेत् ॥ १०४ $\frac{1}{2}$ ॥

इति निगदित एष द्वीपशैलाम्बुधीना-

मवनिवलयवर्त्तौ कात्स्न्यतः सन्निवेशः ।

गातिरपि दिनभर्तुः कीर्त्तिता विश्वमानं

पुनरिह युगधर्म कीर्त्यमानं निबोध ॥ १०५ $\frac{1}{2}$ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

भुवनकोशाध्यायः पञ्चमः ॥

अथ सहदेवाधिकारः षष्ठोऽध्यायः ।

अथ प्राकथितादस्माद् भूतसर्गादनन्तरम् ।

प्रजासीदमरः सार्धमियं पूर्णजनाकुला ॥ १ ॥

शोकव्याधिजरातङ्कविमुक्ताग्निदशा इव ।

पुगाभवन् कृतयुगे पुमांसः स्थिरयवनाः ॥ २ ॥

ते निकुञ्जेषु शैलानां नदीषु च सरस्सु च ।

वनेषु च विचित्रेषु चिकीर्षुर्देवतैः सह ॥ ३ ॥

हेलया ते समुत्पत्य कदाचिदमरः सह ।

निर्गत्याः ममामाद्य स्वधिवेगः मुग इव ॥ ४ ॥

चित्राम्बुगावृताः सर्वे नानाभरणशालिनः ।

विमानाकृतयस्नेपापामन कल्पद्रुमा द्रुमाः ॥ ५ ॥

मनोत्राभिः सह स्त्रीभिर्विचित्राभरणास्त्रिंशत्त्रियः ।

कल्पद्रुमेष्वकार्षुस्ते वामं क्रीडां च तेष्वथ ॥ ६ ॥

धुतुद्दुःखोऽग्निनाः सर्वे वधुवृग्युतायुवः ।

गन्नावदानदेष्टाम्ने कदाचिद् भृग्माग्निनः ॥ ७ ॥

गतिशायाम्नदामंस्ते स्वच्छादाग्विदाग्निः ।

स्वीकारविग्रहच्छेदविशदीकृतचेतसः ॥ ८ ॥

विना कल्पद्रुमैर्वासमन्यवृक्षेषु चक्रिरे ।
 अथैषां पश्यतामेव कदाचिद् भाग्यसंक्षयात् ॥ २२ ॥
 विपर्ययाच्च कालस्य भूमेः पर्पटकोऽप्यगात् ।
 ततः पर्पटके नष्टे तुपशूककणोज्झिताः ॥ २३ ॥
 अकृष्टपच्या मेदिन्यामभवञ् शालितण्डुलाः ।
 शाल्योदनेन तेनाथ सुस्त्रादुव्यञ्जनेन ते ॥ २४ ॥
 परमां वृत्तिमासेदुः परितोपात्तचेतसः ।
 तन्नाशशङ्कया शालितण्डुलानां द्रुमेष्वधः ॥ २५ ॥
 ते व्यधुर्महतो राशींस्तत्क्षेत्राणि च चक्रिरे ।
 अजायत ततो लोभो मात्सर्येर्ण्यापुरस्सरः ॥ २६ ॥
 तत्र तत्र शनैश्चक्रे पदन्यासं च मन्मथः ।
 द्वन्द्वमाप्ल्या ततस्तेषां विभ्रतामुत्तमां गतिम् ॥ २७ ॥
 धैर्यध्वंसादभूत् स्त्रीषु भृशं रागतुरङ्गमः ।
 दारक्षेत्रनिमित्तानि भूयांस्येपामनन्तरम् ॥ २८ ॥
 परिक्षेशैकमूल्यानि द्वन्द्वान्यासन् पृथक्पृथक् ।
 ततः स्वकृत्यमपर्यादोच्छेदिव्येष्वजितात्मसु ॥ २९ ॥
 अविनीतेष्वभाग्येषु स शालिस्तुपतामगात् ।
 प्रवृद्धरजसां तेषां सा पुण्यश्लोकता मता ॥ ३० ॥
 मन्त्रप्रवृत्तिग्भवन् तुपथान्योपमेवया ।
 तुपथान्ये ततो नष्टे परिभुक्ते च मध्यमे ॥ ३१ ॥
 चीरवल्कलवस्त्राणां कन्दमूलफलाशिनाम् ।
 क्रुन्वः काव्यपर्यामान् पद वमन्तादयोऽभवन् ॥ ३२ ॥
 तनस्तेषामभृद् दोषगोगर्वाकाकुलं वपुः ।
 मनश्च कामक्रोधैर्यदैन्यामृयादिदृषितम् ॥ ३३ ॥
 आधिदैवकमृग्याम्युर्गानादिजनितं महन् ।
 आधिभौतिकमन्त्रासीद् दुःखं व्यालमृगादिजम् ॥ ३४ ॥

भवद्भिरेतदायत्तैर्भवितव्यं ममाङ्गया ।

करिष्यत्येष वो नीत्या चातुर्वर्ण्यश्रमास्थितीः ॥ ५ ॥

उक्त्वेति ब्रह्मणि गते नाथमासाद्य तस्थ तम् ।

अवोचन् दुःखिता दुःखादस्मात् त्रायस्व नः प्रभो! ॥ ६ ॥

कल्पद्रुमामरत्यक्तान् द्वन्द्वार्तिबलान्तचेतसः ।

व्यसनार्णवनिर्मग्नान् पाहि नः पृथिवीपते! ॥ ७ ॥

अथो पृथुस्वाचैतान् मा भैष्ट सुखमास्यताम् ।

दुःखान्यपहरिष्यामि करिष्ये च सुखानि वः ॥ ८ ॥

ततः स चतुरो वर्णानाश्रमांश्च व्यभाजयत् ।

तेषु ये वेदनिरताः स्वाचाराः संयतेन्द्रियाः ॥ ९ ॥

मूरयथावदाताश्च ब्राह्मणास्तेऽभवंस्तदा ।

यजनाध्ययने दानं याजनाध्यापनार्थिताः ॥ १० ॥

धर्मास्तेषां विमुच्यन्त्यांस्त्रीस्तुल्याः क्षत्रवैश्ययोः ।

ये तु शूरा महोत्साहाः शरण्या रक्षणक्षमाः ॥ ११ ॥

दृढव्यायतदेहाश्च क्षत्रियास्त इहाभवन् ।

विक्रमां लोकसंरक्षाधिभागो व्यवसायिता ॥ १२ ॥

एतेषामयमप्युक्तां धर्मः शुभकल्योदयः ।

निमग्नान्निपुणं येषां रतिवित्तार्जनं प्रति ॥ १३ ॥

श्रद्धादाक्ष्यद्यावन्तो ? तां वैश्यांस्तानकरोदसौ ।

चिकित्सा कृपियाणिज्यं स्थापन्यं पशुपोषणम् ॥ १४ ॥

वैश्यस्य कथिता धर्मस्तद्वत् कर्म च तैजसम् ।

नानिमानभृतो नानिशुचयः पिशुनाश्च ये ॥ १५ ॥

ते शूद्रजानयो जाना नानिधर्मिनाश्च ये ।

कल्यारम्भोपजीविन्यं शिल्पिता पशुपोषणम् ॥ १६ ॥

वर्णव्रितयशुश्रूषा धर्मस्तेषामुदाहृतः ।

ब्रह्मचारी गृहस्थो वा नानप्रश्नस्तथा यतिः ॥ १७ ॥

विपमां साधयामास पृथिवीं पृथुविक्रमः ।

तत्सङ्कलेशेन गौर्भूत्वा नश्यन्ती तेन मंदिनी ॥ ३१ ॥

विधेर्नियोगाद् दुदुहे साधु सस्यानि भूतये ।

कल्पितास्तेन शैलानां सरितामन्तरेषु च ॥ ३२ ॥

समेषु चावकाशेषु पुरादीनां विभक्तयः ।

तेन सीराग्रकृष्टेयं धान्यैरुप्तैर्यथाविधि ॥ ३३ ॥

ससस्या क्रियते क्षोणी भगवत्यम्युदागमे ।

इत्युद्भवो निगदितः प्रथमो नृपस्य

धर्मेण सार्धमपिचाश्रमवर्णभेदाः ।

प्रोक्ताः कृषिव्यतिकरोऽपिच दर्शितस्तं

कात्स्न्येन वत्स ! शृणु देशविभागभूमिम् ॥ ३४ १/२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

वर्णाश्रमप्रविभागो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥

अथ भूमिपरीक्षा नामाष्टमोऽध्यायः ।

देशाश्च देशभूम्यश्च समासात् तत्र सम्प्रति ।

तत्सङ्ख्या तद्विभागाश्च प्रोच्यन्तेऽब्रहितः शृणु ॥ १ ॥

देशः स्याज्जाङ्गलानूपसाधारणतया त्रिधा ।

त्रिविधस्याप्यथैतस्य यथावल्लक्ष्म कथ्यते ॥ २ ॥

दूराम्बुरिरिणप्रायो ह्रस्वकण्टकिपादपः ।

रुक्षोष्णचण्डपवनः कृष्णमृत् तेषु जाङ्गलः ॥ ३ ॥

निम्नो भूरिजलः स्निग्धो बहुमत्स्यामिपो हिमः ।

स्यादनूपः सरित्प्रायः स्निग्धोच्छिन्नतबहुद्रुमः ॥ ४ ॥

यः पुनर्नातिशीतोष्णः स्याद् देशद्वयलक्षणः ।

स साधारण इत्युक्तो देशो देशविशारदैः ॥ ५ ॥

वातवायुश्च देवेषु त्रिपुण्ड्रैश्च देवेषु स्यादक्षयैः ।
 मृत्ताः पौंड्रजं त्रिंशत् भुजयः प्रविभागतः ॥ ६ ॥
 चान्दिशस्त्रामिनी भोग्या रीतागोचररक्षिणी ।
 अथाक्षयवती ज्ञान्ता स्वनिष्कान्यधामिणी ॥ ७ ॥
 प्रणिप्रसन्नार्थिना द्रव्यसम्पन्नार्थिप्रयतिनी ।
 आश्रेणीषुग्या शक्यस्यामन्ता देवमावृता ॥ ८ ॥
 भान्या दर्शनवर्णपेता मुग्धा चेति पौंड्रज ।
 भुजः संताभिर्गच्छिष्टा लक्ष्मागामथ काव्यते ॥ ९ ॥
 भृगुजा चान्दिशेनापि शक्यते या प्रणामितुम् ।
 या च भद्रजना सा स्याद् चान्दिशस्त्रामिनी क्षितिः ॥ १० ॥
 वितरन्त्यधिकं यस्यां भागभोगादिकान् करान् ।
 नग भूरिश्रियः सात्र भोग्येति क्षितिरुच्यते ॥ ११ ॥
 यस्यां नदाश्च नद्यश्च गिरिर्मध्येऽथवा वह्निः ।
 विभक्तक्षेत्रसीमा सा रीतागोचररक्षिणी ॥ १२ ॥
 सरिद्विजनाद्येषु त्रासाद् यस्यां विशेषजनः ।
 जनापाश्रययोग्यत्वादपाश्रयवतीति सा ॥ १३ ॥
 वनोपवनवत्यद्रिसरित्कुञ्जमनोहरा ।
 देहिनो रमयत्युर्वी या सा कान्तेति कीर्तिता ॥ १४ ॥
 यस्यां सदैव जायन्ते कलयौतादिधातवः ।
 लवणानि च भूयांसि प्राहुः खनिमतीति ताम् ॥ १५ ॥
 यात्यन्तं नानुगृहेत दण्डकोशासनादिभिः ।
 स्फीतलोकाश्रया या च सा स्याद् भूरात्मधारिणी ॥ १६ ॥
 प्रसिध्यन्त्यसकृद् यत्र पण्योपक्रयविक्रयाः ।
 वणिक्प्रसाधितेत्युक्ता सा भूर्वणिगलङ्कृता ॥ १७ ॥
 शाकाश्वकर्णखदिरश्रीपर्णीस्यन्दनासनैः ।
 वेणुवेत्रशराद्यैश्च युक्ता द्रव्यवतीति भूः ॥ १८ ॥
 यस्यां जनपदाः साधु विभक्तास्त्यक्तविक्रमाः ।
 योगं यान्ति च मित्राणि स्याद् भूः सामित्रघातिनी ॥ १९ ॥

न क्षुद्रा वन्दिनो यस्यां दुर्गप्रत्यन्तसंश्रयाः ।
 भूः साश्रेणीर्मनुष्येति विनीतैराश्रिता जनैः ॥ २० ॥
 मन्त्रोत्साहादिवैमुख्यं यस्यां सामन्तभूभुजः ।
 भजन्ते सा स्मृता शक्यसामन्ता भूः समन्ततः ॥ २१ ॥
 जीवन्ति क्षेत्रिणो यस्यां न(दी?द)नद्यादिवारिभिः ।
 तां देवमातृकेत्याहुरनपेक्षितवारिदाम् ॥ २२ ॥
 निष्पद्यन्तेऽधिकं यस्यां वीजान्युप्तान्ययत्नतः ।
 कृष्टानुपहृतक्षेत्रा धान्या सा धान्यशालिनी ॥ २३ ॥
 पर्यन्तेष्वद्रयो यस्यां या च हस्तिवनाश्रिता ।
 सा हस्तिवनवत्युर्वी भूमृतः सैन्यवधिनी ॥ २४ ॥
 दुष्प्रवृष्ट्यैव या नित्यं विपमत्वादरातिभिः ।
 विपमाद्रिसरिदगुप्ता सा सुरक्षेति भूः स्मृता ॥ २५ ॥
 पोडशेत्युदिता भूम्यः प्रविभागाद् यथातथम् ।
 अन्या जनपदादीनां द्रुमः सस्मिन्लक्षणाः ॥ २६ ॥
 धातुस्यन्दोलसत्कुञ्जगुल्मद्रुमलतावृतैः ।
 उत्सङ्गिताः पृथुशिलैः समन्तादवनीधरैः ॥ २७ ॥
 तीर्थावतारकान्ताभिः स्वादुतोयाभिरावृताः ।
 नदीभिः पुलिनप्रान्तैर्विचित्रद्रुमशालिभिः ॥ २८ ॥
 कोकिलालापसुभगैर्मधुमन्तालिशालिभिः ।
 विचित्रफलपुष्पाढ्यैः काननैरुपशोभिताः ॥ २९ ॥
 दलत्कुवलयश्रेणीक्वणन्मधुपहारिभिः ।
 सरसीदेवखाताद्यैर्भूषिताः प्राज्यवारिभिः ॥ ३० ॥
 समैः सुगन्धिभिः स्वादुशीतैः कान्तैरभङ्गुरैः ।
 क्षेत्रैरक्षतसीमान्तैः सस्यनिष्पादिभिर्वृताः ॥ ३१ ॥
 निष्कण्टकाश्मवल्मीकैः प्रभूतयवसेन्धनैः ।
 विभक्तक्षेत्रसीमान्तैर्गोचरैरुपशोभिताः ॥ ३२ ॥

20 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039

॥ ३२ ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ३४ ॥

महाराजस्य राज्याय विनिर्दिष्टम् ।

पुष्पाणां जनकानां संश्लेषप्रसक्तिः च ॥ ३५ ॥

पूना पक्षाप्रसूता/२५? मन् आचार्येण पृथक्पृथक् ।

चतस्रः कार्त्तिक्या भव्या भूषयो दुर्गजेनवः ॥ ३३ ॥

दशमोक्त्या द्वयं दृष्टिजन्यं व्याख्यतः ।

समप्रपुंन्द्र(?)पुंन्तः द्वौ गिरिदुर्गाद्यानिर्भयेन ॥ ३७ ॥

कार्त्तिकद्वयर्षागन्धान्देशा?नज्ज्ञे मा)ग्ममि कानने ।

नृप्रवेशयोगं भूमिन्दर्शितं कीर्तिता ॥ ३८ ॥

द्रोणोऽपि स्वादुतोषेषु वदमाधजन्त्या वदति ।

गम्याववाशदंशा स्याज्जलदुर्गा च मेदिनी ॥ ३९ ॥

स्निग्धाः सारभूतः शुद्धाः प्रदक्षिणजलाशयाः ।

यद्गदयास्तमञ्जना निविडाः प्रागुदकप्लवाः ॥ ४० ॥

दूर्वास(स्त्वौ?स्वौ)पथीमुखकुरुन्दकुशयल्कलैः ।

परितः परिणद्धाश्च स्वादुस्वच्छस्थिरोदकाः ॥ ४१ ॥

वास्तुयज्ञापरस्थानाधारामोद्यानसंभृताः ।

तथाकवापीस्थानैश्च याः समन्तादलङ्कृताः ॥ ४२ ॥

या वाहनानां सुखदा मिथुनानां रतिप्रदाः ।

पुरार्थं ताः प्रशस्यन्ते भूमयो जनिताश्रियः ॥ ४३ ॥

कुङ्कुमागुरुकर्पूरस्पृक्कलाचन्दनादिभिः ।

सुगन्धा मिश्रितैरोभिः पृथक्स्थैर्वा वसुन्धरा ॥ ४४ ॥

कल्हारपाटलान्भोजमालतीचम्पकोत्पलैः ।

स्थलाम्नुग्रभवैश्चान्यैः सुगन्धा कुसुमैस्तथा ॥ ४५ ॥

गोमूत्रगोमयक्षीरदधिमध्वाज्यगन्धभाक् ।

समानगन्धा मदिरामाध्वीकेभमदासर्वैः ॥ ४६ ॥

शालिपिष्टकगन्धैश्च धान्यगन्धैश्च या तथा ।

प्रशस्ताखिलवर्णानामीदृग्गन्धा वसुन्धरा ॥ ४७ ॥

सिता रक्ता च पीता च कृष्णा चैव क्रमान्गही ।

विप्रादीनां हि वर्णानां सर्वेषामथवा हिता ॥ ४८ ॥

स्वादुः कपाया तिक्ता च कटुका चेत्यनुक्रमात् ।

वर्णानां स्वादतः शस्ता सर्वेषां मधुराथवा ॥ ४९ ॥

घर्मागमे हिमस्पर्शा या स्यादुष्णा हिमागमे ।

प्रावृष्युष्णाहिमस्पर्शा सा प्रशस्ता वसुन्धरा ॥ ५० ॥

मृद्वक्ष्यलुकीवेणुदुन्दुभीनां समा ध्वनौ ।

द्विषा(यदाप्य?ध्वान्नि?)समस्वाना चेति स्युर्भूयः शुभाः ॥ ५१ ॥

इदानीमप्रशस्तानां भुवां लक्ष्माभिदध्महे ।

पुगादिमन्त्रिवेशार्थं परित्याज्या भवन्ति याः ॥ ५२ ॥

भस्माद्वाग्कपालास्थितुपकेशविषाज्मभिः ।

मूषकोन्करचल्मीकशर्कराभिश्च निर्भरा ॥ ५३ ॥

रुधा प्ररोहिणी निम्ना भङ्गुरा सुपिरोपरा ।

वामावर्तेज्यास्याविष्यसारा विषमोन्नता ॥ ५४ ॥

कटुकष्टकिनिःसारशुष्कनिष्कलपादपा ।

क्रव्यान्पाक्षिमैमाकीर्णा कृमिकीटवती च या ॥ ५५ ॥

मुकृतान्यपि भोज्यान्नभक्ष्यपानानि तत्क्षणात् ।

यस्यां विनाशमायान्ति मद् नृयादिनिम्बनैः ॥ ५६ ॥

मग्निं वृष्वद्वा यस्यां पुरार्थं तामपि न्यजेत् ।

वह्नीति यत्तन्त्र कालेनायानि सा पुनः ॥ ५७ ॥

वसामृद्धमज्जिगमूत्रमलको(थ?श, पत्रत्रिणाम् ।

मदगन्धो न्यजेदूर्वां देवस्य च शवस्य च ॥ ५८ ॥

सदैव धृन्नदर्णा या मिश्रवर्णाश्वा मही ।

विषणां हृक्षवर्णां वा सा न स्याद्विष्टदायिनी ॥ ५९ ॥

निक्ताम्ललवणा चापि भूमिर्या स्वैदला भवेत् ।

तां लोकविद्वेषकरीं त्यजेत् पुरनिवेशने ॥ ६० ॥

या रुद्रस्वरसंस्पर्शा सदैवोष्णा हिमाथवा ।

अनिष्टमुखसंस्पर्शा या स्यात् तामपि सन्त्यजेत् ॥ ६१ ॥

क्रोष्टृष्टृश्वरस्वाना या च निर्झरनिस्वाना ।

भिन्नभाण्डसमकूरध्वनितापिच नेष्यते ॥ ६२ ॥

इति गन्धादिभिर्भूमिः कथितंयं शुभाशुभा ।

हलेन कृष्यमाणायां भूमौ काष्ठे समुद्भूते ॥ ६३ ॥

विद्याद् भयं वद्विभवमिष्टकायां धनागमम् ।

पापाणेषु तु कल्याणं कुलप्रध्वंसमस्थिषु ॥ ६४ ॥

नरानृपेषु सर्वेषु स्तनेभ्यो भयमादिशेत् ।

अनूपरा बहुतृणा शस्ता स्निग्धोत्तमपुत्रा ॥ ६५ ॥

प्रागीशानपृथा सर्वपृथा वा दर्पणोदरा ।

शुभेज्ज्युपोषितः स्नातः शुचिः शुक्लस्रगम्बरः ॥ ६६ ॥

स्वस्ति विप्रान् वाचयित्वा वास्तुदेवान् समर्च्य च ।

परप्रमाणं कुर्वन् स्वातं तद्गुणमव्ययम् ॥ ६७ ॥

ततस्तन्मृदमाहुष्य तत् तयैवास्तुपूरयैत् ।

न्याताप्रियमुद्भवा भूः श्रेष्ठा मध्या च नक्षत्रा ॥ ६८ ॥

प्रदीपयान्ते धोषी विना शम्भा न ता न्नाम् ।

अन्यमाने यदा स्ताने तन्मदोत्तमदितो रदने ॥ २९ ॥

मणिनक्षत्राणां च नक्षत्रविशेषाणां जितः ।

नापि प्रसारणे शुभिकेखां सृः स्वातपोन्वः ॥ ७० ॥

सुप्रसन्नोऽप्यनारयणोऽस्मिन् नमः ॥

सुभाषः आचार्यः श्रीमन् आचार्यः श्रीमन् आचार्यः

तावच्चेदांगमेऽम्भः स्यात् तदा भूः सार्वकामिकी ।
 मध्यमात्र प्रहीणे स्यात् ततो हीनतरेऽधमा ॥ ७२ ॥
 खाते सितादिमाल्यानि यस्यां निश्च्युपितानि च ।
 यद्वर्णानि न शुष्यन्ति सा तद्वर्णेष्टदा मही ॥ ७३ ॥
 खातस्योदक्प्रभृतिषु दिक्षु प्रज्वालयीत वा ।
 दीपान् यस्यां चिरं तिष्ठेत् तद्वर्णेष्टप्रदा हि सा ॥ ७४ ॥
 इत्येवं कीर्त्तिताः कात्स्न्यालक्ष्मभिः पुरभूमयः ।
 सर्व्वटग्रामखेटानामेता एव स्मृता हिताः ॥ ७५ ॥
 वर्णिनां वर्णधाम्नां च शिविराणां च सर्व्वदा ।
 प्रासादयज्ञवाटानामेता एवेष्टदा भुवः ॥ ७६ ॥
 इत्येवमादिभिरि(यं?माः) शुभलक्ष्मयुक्ता
 भूमयः शुभा निगदिता नगरादिहेतोः ।
 आभ्यः परेण बहुधा परिकल्प्यमानं
 भूमस्त्रिधा स्थितवतोऽपि करस्य मानम् ॥ ७७ ॥

इति महाराजाधिगजर्त्रीभोजदेवविचरिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
 भूमिपरीक्षा नामाष्टमोऽध्यायः ॥

अथ हस्तलक्षणं नाम नवमोऽध्यायः ।

हेतुः ममस्तवान्मनूनामाधारः सर्व्वकर्मणाम् ।
 मानोन्मानविभागादिनिर्णयैकनिबन्धनम् ॥ १ ॥
 पश्चिद्युदयविस्नार्गद्व्याणां स्युग्मी यतः ।
 ज्येष्ठमध्याधमा भेदा यं च ज्ञात्वा न मृशति ॥ २ ॥
 उदासी तस्य हस्तस्य सम्यक् निश्चयसंयुतम् ।
 कथ्यते त्रिविधस्यापि लक्षणं शास्त्रदर्शितम् ॥ ३ ॥
 रेखप्रकेन चान्द्राग्रं लिखा स्यादष्टभिस्तु तैः ।
 भवेद युक्ताष्टभिस्ताभिर्ययमर्थ्यं तदष्टकान् ॥ ४ ॥

अष्टाभिः सप्तभिः पद्भिरङ्गुलानि यवोदरैः ।
 ज्येष्ठमध्यकनिष्ठानि तच्चतुर्विंशतिः करः ॥ ५ ॥
 सोऽष्टभिः पर्वभिर्युक्तः करः कार्यो विजानता ।
 करस्यार्धं चतुःपर्वं शेषं स्याद् भक्तमङ्गुलैः ॥ ६ ॥
 तत्राग्रे पर्वरेखाः स्युस्तिस्रः पुष्पकभूषिताः ।
 शेषास्वङ्गुलरेखासु पुष्पाणि विदधीत न ॥ ७ ॥
 अत्रार्धे मध्यतः कार्यं द्वेष्टा पञ्चममङ्गुलम् ।
 मध्यं त्रिधाष्टमं कार्यं चतुर्धा द्वादशं ततः ॥ ८ ॥
 हस्तः स्वाङ्गुलमानेन विधेयाङ्गुल(मि?)प्यते ।
 तत् सार्धं द्विगुणं वापि बाहुल्यं तु तदर्थतः ॥ ९ ॥
 कथितः करभेदोऽयमङ्गुलानां विभेदतः ।
 तस्य निर्माणदार्ढ्याणि देवताश्च प्रचक्ष्महे ॥ १० ॥
 खदिराञ्जनवंशादि श्लक्ष्णं हीरं मनोरमम् ।
 सारवच्च भवेदिष्टं दारु हस्तप्रकल्पने ॥ ११ ॥
 ग्रन्थिलं लघु निर्दग्धं जीर्णं विम्बुदितं तथा ।
 अदृढं कोटराक्रान्तं दारु हस्ताय नैष्यते ॥ १२ ॥
 त्रिविधस्याप्यर्थैतस्य पर्वरेखासु देवताः ।
 । मध्यादात्म्य विज्ञेयाः क्रमेण नव वन्निताः ॥ १३ ॥
 ॐ ब्रह्मा वह्निर्यमो विश्वयत्या नाथश्च पाथनाम् ।
 वायुर्धनाधिपो रुद्रो विष्णुश्चाग्ने जगन्पतिः ॥ १४ ॥
 वायुर्द्रव्यविभागेषु यानेषु च दिशेषतः ।
 माग्भेन यतो मानं कल्पयेद् देवतासुतः ॥ १५ ॥

विद्वैश्च द्रव्यमध्यैश्च देवताभिश्च ^१पीडिते ।
 प्रत्येकं त्रिदशस्थाने यथोक्तं फलमादिशेत् ॥ १६ ॥
 शिरोर्त्तिरनलप्लोपो मरणं स्थपतेर्वधः ।
 अतिसारो मरुद्व्याधिरर्थभ्रंशो भयं नृपात् ॥ १७ ॥
 कुलपीडा च महती कर्तृकारकयोरिति ।
 यथाक्रममी दोषा ब्रह्मादीनां निपीडनात् ॥ १८ ॥
 ब्रह्मानलकयोर्मध्ये यदा हस्तं तु धारयेत् ।
 कर्मस्वधिगतस्तेपां पुत्रलामो भविष्यति ॥ १९ ॥
 कर्मणः सुष्ठुनिष्पत्तिः (स्तिष्ठतेभोगः स्थपतेर्भोग्यः) मक्षयम् ।
 ब्रह्मा यमस्तयोर्मध्ये यदा हस्तं तु धारयेत् ॥ २० ॥
 कर्ता सशिल्पिकश्चैव (अ?न)चिरेण विनश्यति ।
 विश्वानलकयोर्मध्ये हस्तसूत्रं यदा धृतम् ॥ २१ ॥
 सु(ष्ठु)कर्मणि मध्यान्तं निष्पन्ने पुरष्टद्धिता ।
 यमजलदयोर्मध्ये मध्यमं च विनिर्दिशेत् ॥ २२ ॥
 पवनो विश्वकर्मा चोभयोर्मध्ये च धारणम् ।
 यदा तु तत्र कर्मान्तं शुभं तत्सर्वकामदम् ॥ २३ ॥
 नीरधनदयोर्मध्ये मध्यमं च विनिर्दिशेत् ।
 एषां मध्ये यदा वत्सहस्तं तत् यदा धृतम् (?) ॥ २४ ॥
 अनावृष्टिभयं लोके देशभङ्गो न संशयः ।
 रुद्रपवनयोर्मध्ये रुचिहस्तं तु धारयेत् ॥ २५ ॥
 तत्त लक्ष्मीवतस्तस्य कार्यसिद्धिर्न संशयः ।
 विष्णुधनदयोर्मध्ये यदा पाणिकरायतः ॥ २६ ॥
 विविधास्तत्त भोगाश्च प्रजायन्ते नरस्य हि ।
 ज्येष्ठादीनामथैतेपां संज्ञाभेदो विधीयते ॥ २७ ॥
 यच्च येन भवेद् द्रव्यं मेयं तदपि कीर्त्यते ।
 यवाष्टकाङ्गुलैः क्लृप्तः प्रकर्षेणायतः किल ॥ २८ ॥

१. 'पीडितेः।' ख. ग. पाठः । २. 'रपि।' क. ख. पाठः । ३. 'कार', ४. 'सुमतिर्म-
 णिमध्यन्तं', ५. 'रयेत्' ६. 'शुभान्तं सर्व' ७. 'राप्रतः' ख. ग. पाठः । ८. 'सदा चैतस्य
 संभवेत्' ख. ग. पाठः ।

ज्येष्ठो हस्तः स विद्वद्भिः प्रोक्तः प्राज्ञयत्नं जितः ।
यः पुनः कल्पितः सप्तयवकल्पमरिहाङ्गुलैः ॥ २९ ॥
तज्ज्ञैः स मध्यमो हस्तः साधारण इति स्मृतः ।
मात्रेत्यल्पं यतः प्रोक्तं हस्तश्च जय उच्यते ॥ ३० ॥
तेन मात्राज्ञयः स स्याद्धस्तो यः पञ्चयाङ्गुलः ।
विभागायामविस्ताराः खेदग्रामपुगदिषु ॥ ३१ ॥
प्रासादवेद्यमपरिखाद्वाररथ्यान्धादिषु ।
मार्गाश्च निर्गमा(यै?श्चै)षां ग्रीवधेज्जान्तगणि च ॥ ३२ ॥
वनोपवनभागाश्च देजान्तगविभक्तयः ।
योजनक्रोजगव्युनिप्रमाणगपि चाध्वनः ॥ ३३ ॥
प्राज्ञयेन प्रमाणव्याः ग्यानक्रकयनाज्ञयः ।
नलोच्छ्रयान् मूलपादान् नलोदेजानधः क्षिणेः ॥ ३४ ॥

सप्तभि(र्द्विं दिं)ष्टिरष्टाभिरङ्गुलैस्तृणिरिष्यते ।

प्रादेशो नवभिस्तैः स्याच्छयतालो दशाङ्गुलः ॥ ४२ ॥

गोकर्ण एकादशभिवितस्तिर्द्वादशाङ्गुला ।

चतुर्दशभिरुष्टिः पादो नाम तथाङ्गुलैः ॥ ४३ ॥

रत्निः स्यादेकविंशत्या स्यादरत्निः कगेन्मिनः ।

द्वाचत्वारिंशता किष्कुरङ्गुलैः परिकीर्तितः ॥ ४४ ॥

चतुरुत्तरयाशीत्या व्यामः स्यात् पुरुषस्तथा ।

पण्णवत्याङ्गुलैश्चापं भवेन्नाडीयुगं तथा ॥ ४५ ॥

शतं पङ्क्त्यं दण्डो नल्वस्त्रिशङ्कुनिर्मितः ।

क्रोशो धनुःसहस्रं तु गव्यूतं तद्वयं विदुः ॥ ४६ ॥

चतुर्गव्यूतमिच्छन्ति योजनं मानवेदिनः ॥

एकं दश शतमस्मात् सहस्रमनु चायुतम् ॥ ४७ ॥

नियुतं प्रयुतं तस्मादवुद्वन्यवुदे अपि ।

वृन्दखर्वनिखर्वाणि शङ्कुपद्मास्चुराशयः ॥ ४८ ॥

ततः स्यान्मध्यमन्त्यं च परं चापरमप्यतः ।

परार्धं चेति विज्ञेयं दशवृद्धयोत्तरोत्तरम् ॥ ४९ ॥

सङ्ख्यास्थानानि कथितान्येवमेतानि विंशतिः ।

इदानीं कालसङ्ख्यायाः प्रमाणमभिधीयते ॥ ५० ॥

दृङ्निमेषो निमेषः स्यात् तैः पञ्चदशभिः स्मृता ।

काष्ठा ताभिः कला ताभिर्मुहूर्त्तैस्तैरहर्निशम् ॥ ५१ ॥

त्रिंशततत् त्रिकं विद्यात् क्रमादित्युत्तरोत्तरम् ।

अहोरात्रैः पुनः पञ्चदशभिः पक्ष उच्यते ॥ ५२ ॥

पक्षद्वयेन मासः स्याद् भवेन्मासद्वयादृतुः ।

ऋतुत्रयं स्यादयनं वत्सरस्त्वयनद्वयम् ॥ ५३ ॥

दशधायमिति प्रोक्तः कालः कालविदां वरैः ।

इत्युक्तमेतदखिलं करमानमत्र सम्यक्तया निगदितापि च कालसङ्ख्या ।

अन्तःपुरं जनपदामरधायमार्गैराचक्ष्महे नगरसंप्रविभागमत्र ॥ ५४^१/_२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

इत्थलक्षणं नाम नवमोऽध्यायः ॥

पुरे ज्येष्ठे त्रिहस्तौ तौ मध्यमेऽर्धकरोज्जितौ ।
 मध्यमादर्धहस्तेन हीनौ स्यातां कनीयसि ॥ १३ ॥
 पुरस्यान्तर्गतौ कार्यौ घण्टामार्गौ तथापरौ ।
 राजमार्गगुणोपेतौ प्रमाणेन च तद्विधौ ॥ १४ ॥
 प्राक्प्रत्यगायताः सप्तदश मार्गा इतीरिताः ।
 याम्योत्तरायतास्तद्वदन्ये स्युस्तत्प्रमाणतः ॥ १५ ॥
 घण्टामार्गप्रमाणेन घण्टामार्गस्य बाह्यतः ।
 समन्ततो वप्रभुवं स्थापयेत् तद्विधानवित् ॥ १६ ॥
 महारथ्याप्रमाणेन तद्भूमेर्बाह्यतस्ततः ।
 व्यासखातान्तरैः सार्धं विधेयं परिखात्रयम् ॥ १७ ॥
 खातोत्पादोज्जितं कार्यं सत्र्यंशेनार्धतोऽपि वा ।
 व्यासतः स्यादशेषेण मूलतस्तद्वदेव तत् ॥ १८ ॥
 कुर्याद् वप्रं स्वभूभागे परिखोत्खातया मृदा ।
 सोत्सङ्गं गजपृष्ठं वा गौत्रीयपदताडितम् ॥ १९ ॥
 खातोद्भूतमृदा वप्रनिर्माणाधिकया ततः ।
 भूपदेशान् पुरा निन्नानापूर्थं समतां नयेत् ॥ २० ॥
 एवं संशोध्य परिखात्रितयं परितोऽश्मभिः ।
 विधेयमिष्टकाभिर्वा सम्यग्वद्धर्तलं स्थिरम् ॥ २१ ॥
 मिरावारिभिरापूर्णं पूर्णं वागामिनाम्भसा ।
 विचित्रावजपनोद्धारि ३ ससंग्राहाम्बुनिर्गमम् ॥ २२ ॥
 सर्वपार्श्वेऽन्वयेतस्य गन्धान्धमधुपाङ्गनान् ।
 गुपनोविद्वारागमान् कुर्याद् वासान् समुत्सकान् ॥ २३ ॥
 वाद्यभागं पुनस्तस्य विदध्यान् सर्वतोदिशम् ।
 द्रुममूर्ललनाजालैः कण्टकैरपि संवृतम् ॥ २४ ॥

१. 'नवद' ख. पाठः । २. 'व्यासः' ख. ग. पाठः । ३. 'गौत्रीय' क. पाठः ।

४. 'तद्विधेयम्' ख. ग. पाठः । ५. 'इदमकच्छकान्' (?) क. पाठः ।

* गौत्रीयपदताडिते गौत्रा गौत्रमुद्रः तदीयः पदैरुपाहिते प्रयुक्तम् ।

६. 'तद्वद् सप्तदशमम्' इति पाठः पाठः ।

वप्रोर्ध्वभागं मध्यं स्थूलोपलंशिलाचितम् ।
 कुर्यात् प्राकारमुद्गमं यद्वा पक्वेष्टकामयम् ॥ २५ ॥
 ज्यायान् करैर्द्वादशभिर्दशभिर्मध्यमः स्थितः ।
 कनीयानष्टभिर्हस्तैर्विस्तारः स्यात् त्रिधेत्यसौ ॥ २६ ॥
 उच्छ्रायः सप्तदशभिः करैर्ज्यायान् प्रशस्यते ।
 मध्यमः पञ्चदशभिस्त्रयोदशभिरन्तिमः ॥ २७ ॥
 ऊर्ध्वं न सप्तदशकान्न त्रयोदशकादधः ।
 प्राकारोच्छ्रायमिच्छन्ति नापि युग्मकरोन्मितम् ॥ २८ ॥
 हस्तेहस्तेऽङ्गुलद्वन्द्वमायतः सम्यगुच्छ्रयात् ।
 यस्य वा द्वादशकरा मूले भवति विस्तृतिः ॥ २९ ॥
 चतु(रस्रो?हस्तो)च्छ्रितस्तस्य शिरः स्याद् दशविस्तृतम् ।
 हस्तोच्चं कपिशिर्षं स्याद् द्विहस्ता काण्डवारिणी ॥ ३० ॥
 कार्याः कर्णाश्रितैर्द्वारकर्णान्तस्थैश्च संयुताः ।
 प्राकारेऽष्टालकास्तस्मिन् दिक्षुदिक्षु चतुर्दिशम् ॥ ३१ ॥
 द्विभौमांश्चरिकोर्ध्वं च प्राकारोच्छ्रायविस्तृतीन् ।
 तदर्थं निर्गमान् कुर्यात् ससालाष्टालकानथ ॥ ३२ ॥
 शतं शतं स्याद्धस्तानां मिथश्चाष्टालकान्तरम् ।
 इत्थं पुरमगम्यं स्यात् पत्न्यश्वरथदन्तिनाम् ॥ ३३ ॥
 चरिकां संचरद्वारां सुखारोहां सवेदिकाम् ।
 ससोपानां सनिर्यूहां कुर्यात् सकपिशिर्षिकाम् ॥ ३४ ॥
 राजमार्गमहारथ्यासंश्रितानि चतुर्दिशम् ।
 त्रीणि त्रीणि विधेयानि पुरे द्वाराणि तद्विदा ॥ ३५ ॥
 राजमार्गमहाद्वारचतुष्कं विस्तरान्नव ।
 अष्टौ सप्त करानोर्व्या द्विगुणं त्रिकरोज्झितम्(?) ॥ ३६ ॥
 महारथ्याश्रयं द्वारं तत् पदपञ्चचतुष्करम् ।
 उच्छ्रयात् सार्धसार्धैकहस्तोनं विस्तरेण तत् ॥ ३७ ॥

१. 'ज्येष्ठः क' क. पाठः । २. 'रात् स्यात्,' ३. 'हस्ता', ४. 'करोष्टितम्'

कुर्यात् प्रतोलीः सर्वेषु महाद्वारेष्वथो दृढाः ।
 दृढार्गलाश्चेन्द्रकीलाः कपाटपरिधान्विताः ॥ ३८ ॥
 राजमार्गसमां शाला स्यात् प्रतोलीविनिर्गमा ।
 तदर्थं कोष्ठकान्तः स्याद् व्यासार्धार्धं तयोः स्मृतः ॥ ३९ ॥
 चतुरश्रमिति न्यस्य प्रतोलीं वदनायताम् ।
 व्यासतस्त्र्यंशविन्यस्तगार्गा मूपाद्वयान्विताम् ॥ ४० ॥
 अन्तर्भिर्त्तो चतुर्द्वारं महाद्वारेण सम्मितम् ।
 विकल्पकोष्ठकान्तेषु दारुभिस्तद् विभूषयेत् ॥ ४१ ॥
 द्वारे चोभयतःशाले द्वे द्वे द्वारे च मूपयोः ।
 ते कार्ये सम्मुखे व्यासाद् द्विकरे द्विगुणोच्छ्रिते ॥ ४२ ॥
 (प०)द्वारमूपयोः पद्ममध्यं पञ्चकरोच्छ्रितम् ।
 तद्वत् कार्या द्वितीया भूर्द्वारशेषोदयोच्छ्रिता ॥ ४३ ॥
 वहिर्द्वारविनिर्मुक्तां पूर्ववत् तां प्रकल्पयेत् ।
 पुरःसंरोधनसहैर्गवाक्षैरग्रतो युताम् ॥ ४४ ॥
 तलं ततो महाद्वारस्योर्ध्वं वद्ध्वा तृतीयकम् ।
 रोधनद्वारयुग्हर्न्यसंयुक्तं सपरिक्रमम् ॥ ४५ ॥
 सन्न्यस्तस्तम्भवेद्यन्यदूर्ध्वं तस्योपकल्पयेत् ।
 व्यालजालशतघ्न्यस्त्रयस्त्रयन्त्रादिभिर्युतम् ॥ ४६ ॥
 दृढिशोभाभिगुप्त्यर्थं पुरस्य प्रविकल्पयेत् ।
 बृहद्द्वाराणि परितस्त्रितलाभिः प्रतोलिभिः ॥ ४७ ॥
 प्रतोलया दक्षिणाद् भागादुच्छ्रितो वामतो गतः ।
 यात्रद् द्वितीयं तत्पार्श्वमेकः कार्यो वहिः स्थितः ॥ ४८ ॥
 द्वितीयो वामभागात् तु निर्गत्यास्यैव वेष्टकः ।
 कार्यः स्यादा तदुत्थानात् श्राकारस्तस्य बाह्यतः ॥ ४९ ॥
 एतयोरन्तरालं च राजमार्गेण सन्मितम् ।
 कर्तव्यं स्यादिहैवं तु वज्रद्वारकमुत्तमम् ॥ ५० ॥

१. 'मः' ख. ग. पाठः । २. 'मः'क, 'मात्' ख. पाठः । ३. 'सो बृद्धं त' ख. पाठः । ४. 'न्ते यद् दा' ख. ग. पाठः । ५. 'तुं मू', ६. 'वदा का' ख. पाठः ।

दृष्ट्वा दृष्टोपभोगार्हान् सरिद्विरिजलाशयान् ।
 पक्षद्वाराणि कुर्वीते स्वेच्छया तत्र तत्र च ॥ ५१ ॥
 जलभ्रमान् पुरे कुर्याच्छिलादारुतिरोहितान् ।
 द्विकरान् करमात्रान् वा साम्भसोऽस्मिन् प्रदक्षिणान् ॥ ५२ ॥
 छिन्नकर्णं विकर्णं च यत्र मूचीमुखं तथा ।
 वर्तुलं व्यजनाकारं चापाकृतिधरं च यत् ॥ ५३ ॥
 शकटद्विसमं यच्च विस्ताराद् द्विगुणायतम् ।
 विदिकस्थं सर्पचक्रं च तत् पुरं निन्दितं भवेत् ॥ ५४ ॥
 छिन्नकर्णे वसल्लोकः पुरे तस्करतो भयम् ।
 व्याधिभ्यो वापरेभ्यो वा प्रामोतीति विनिर्दिशेत् ॥ ५५ ॥
 विद्विष्टस्वामिता सर्वलोकगर्हीनपन्यता ।
 जायते स्वल्पमायुष्यं विकर्णपुरवासिनाम् ॥ ५६ ॥
 स्त्रीजयं विपरोगांश्च भेदांश्च विविधांस्तथा ।
 जनो वसन्नवामोति वज्राकृतिधरे पुरे ॥ ५७ ॥
 व्रजन्ति प्राणिनो नाशं क्षुद्रव्याधिपरिपीडिताः ।
 निवसन्तः सदा मूचीमुखाकारधरे पुरे ॥ ५८ ॥
 स्वामिना सह हीयन्ते सर्वतः सञ्चयोऽङ्गिताः ।
 स्वल्पायुपश्च जायन्ते जना वृत्तपुराश्रयाः ॥ ५९ ॥
 असत्यवादिनः स्वल्पायुपः पवनपीडिताः ।
 जनाः स्युश्चलचित्ताश्च नगरे व्यजनाकृतौ ॥ ६० ॥
 दुश्चरित्राङ्गनायुक्तस्तथा बहुनपुंसकः ।
 चापाकारे पुरे लोको निवसन् भवति ध्रुवम् ॥ ६१ ॥
 रोगशोकानलस्तेनभयं तत्र प्रजायते ।
 शकटद्विसमाकारं पुरं यद् विनिवेश्यते ॥ ६२ ॥
 आरम्भासिद्धिदं विप्रभयदं ज्ञातिभेदकृत् ।
 पौराणां स्वामिनश्च स्याद् वज्रवाजिक्षयावहम् ॥ ६३ ॥

दृष्ट्वा दृष्टोपभोगार्हान् सरिद्धिरिजलागयान् ।
 पक्षद्वाराणि कुर्वन्ति स्वेच्छया तत्र तत्र च ॥ ५१ ॥
 जलभ्रमान् पुरे कुर्याच्छिलादारुतिरोहितान् ।
 द्विकरान् करमात्रान् वा साम्भसोऽस्मिन् प्रदक्षिणान् ॥ ५२ ॥
 छिन्नकर्णं विकर्णं च यत्र मूचीमुखं तथा ।
 वर्तुलं व्यजनाकारं चापाकृतिधरं च यत् ॥ ५३ ॥
 शकटद्विसमं यच्च विस्ताराद् द्विगुणायतम् ।
 विदिक्स्थं सर्पचक्रं च तत् पुरं निन्दितं भवेत् ॥ ५४ ॥
 छिन्नकर्णे वसल्लोकः पुरे तस्करतो भयम् ।
 व्याधिभ्यो वापरेभ्यो वा प्राप्नोतीति विनिर्दिशेत् ॥ ५५ ॥
 विद्विष्टस्वामिता सर्वलोकमर्हानपत्यता ।
 जायते स्वल्पायुष्यं विकर्णपुरवासिनाम् ॥ ५६ ॥
 स्त्रीजयं विपरोगांश्च भेदांश्च विविधांस्तथा ।
 जनो वसन्नवाप्नोति वज्राकृतिधरे पुरे ॥ ५७ ॥
 व्रजन्ति प्राणिनो नाशं क्षुद्रव्याधिपरिपीडिताः ।
 निवसन्तः सदा मूचीमुखाकारधरे पुरे ॥ ५८ ॥
 स्वामिना सह हीयन्ते सर्वतः सञ्चयोज्झिताः ।
 स्वल्पायुषश्च जायन्ते जना वृत्तपुराश्रयाः ॥ ५९ ॥
 असत्यवादिनः स्वल्पायुषः पवनपीडिताः ।
 जनाः स्युश्चलचित्ताश्च नगरे व्यजनाकृतौ ॥ ६० ॥
 दुश्चरित्राङ्गनायुक्तस्तथा बहुनपुंसकः ।
 चापाकारे पुरे लोको निवसन् भवति ध्रुवम् ॥ ६१ ॥
 रोगशोकानलस्तेनभयं तत्र प्रजायते ।
 शकटद्विसमाकारं पुरं यद् विनिवेद्यते ॥ ६२ ॥
 आरम्भासिद्धिदं विप्रभयदं ज्ञातिभेदकृत् ।
 पौराणां स्वामिनश्च स्याद् गजवाजिक्षयावहम् ॥ ६३ ॥

परैराक्रम्य भुज्येत तत् पुरं बलशालिभिः ।
 द्विगुणायतसंस्थानं यत् कचिद् विनिवेश्यते ॥ ६४ ॥
 जनक्षयोऽग्निदाहश्च स्त्रीकृतानि भयानि च ।
 पुरे भवति दिङ्मूढे न च निर्योगमेति तत् ॥ ६५ ॥
 शस्त्रानिलपिशाचाग्निभूतयक्षभयादिताः ।
 रुक्पीडिताश्च नश्यन्ति भुजङ्गकुटिले जनाः ॥ ६६ ॥
 पुराणामप्रशस्तानि संस्थानानीदृशानि यत् ।
 एकस्मिन्नपि तेनैषां न पुरं विनिवेशयेत् ॥ ६७ ॥
 संस्थानमेकमप्येषां प्रमादात् क्रियते यदि ।
 तदा राष्ट्रं निपीड्येत क्षुद्रद्विपद्भीतिमृत्युभिः ॥ ६८ ॥
 शास्त्रज्ञः स्थपतिस्तस्मात् प्रयत्नपरया धिया ।
 यथावत् कथितं चारु नगरं विनिवेशयेत् ॥ ६९ ॥
 वेदीनिवेशयात्रायां देवागाराभिचारयोः ।
 नदीकर्मणि मैत्रे च शान्तिं कुर्याच्छ्रेमेषु च ॥ ७० ॥
 यज्ञे पुरनिवेशे च स्थापने प्रयतः सुधीः ।
 कुर्यात् तथाभ्युदयिकं यद्वा अन्यदपि किञ्चन ॥ ७१ ॥
 पुरे भीतिकरं शश्वदनायुष्यमपौष्टिकम् ।
 कृतमप्रयतैः कर्म नृपतिर्न च जायते ॥ ७२ ॥
 विहितं यदशास्त्रज्ञैर्यच्च निर्लक्षणैः कृतम् ।
 कृतमप्रयतैर्यच्च तदशस्तं फलोञ्जितम् ॥ ७३ ॥
 शास्त्रज्ञः स्थपतिर्ज्योतिर्विदा तद्वत् पुरोधसा ।
 अधिष्ठितः पुरे कर्म विदध्याच्छान्तिकेषु च ॥ ७४ ॥
 पुरोहितोऽग्निं जुहुयाद् दद्यान्मौहूर्तिकः स्थिरम् ।
 स्थपतिश्च बलिं दद्याद् योजयेदिति शान्तिकम् ॥ ७५ ॥
 तदा तस्मिन् पुरे शान्तिर्यत्र मर्मस्थिताः सुराः ।
 पूज्यन्ते सततं परैश्चत्वरस्थायिनस्तथा ॥ ७६ ॥

१. 'सम्वाaminः पि', २. 'रुक्पीडाभिश्च' ख. ग. पाठः । ३. 'चात्र न' क. पाठः । ४. 'यां वेदागा' ग. पाठः । ५. 'यतैः कर्म त' क. पाठः । ६. 'तम्' ख. ग. पाठः ।

पुनर्निदेशो दशमोऽध्यायः ।

चतुःप्रकारं स्थापन्यमष्टधा च चिकित्सितम् ।
धनुर्वेदश्च सप्ताशो ज्योतिषं क्रमलालयात् ॥ ७७ ॥
सामान्यलक्षणान्यातन्निमित्तानि च सर्वशः ।
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च न्यजन्त्येते न तन् पुनम् ॥ ७८ ॥
नगरस्य विभागोऽयं यथावन समुद्रोदग्निः ।
खेटं तदर्थविष्कम्भमाहुर्ग्रामं तदर्थतः ॥ ७९ ॥
योजनेन पुनान् खेटं खेटाद् ग्रामं प्रचक्षते ।
गल्पृतिपरिमाणेन ग्रामाद् ग्रामं प्रचक्षते ॥ ८० ॥
द्वित्र्योशाद् विषये सामा तदर्थेन पुनस्य न्याः ।
खेटके पुनर्ग्रामार्थं ग्रामं खेटार्थतः स्मृतम् ॥ ८१ ॥
त्रिंशद्भुजि विष्कम्भः पुनं द्विगुणानु स्मृतः ।
विंशतिः खेटके सामो ग्रामे दश च दर्शितः ॥ ८२ ॥
नेव ग्रामसदस्याणि नयन्ति धीशः प्रचक्षते ।
चतुःषष्टिर्मापि ग्रामान् न्यायेन ग्रामं विदुर्गताः ॥ ८३ ॥
दशार्थं च सप्तधाणि ग्रामाणां द्विगुणं तदा ।
ग्रामास्तुर्गुणावन्त मध्यमं सप्तगुणवन्त ॥ ८४ ॥

वैश्यानामक्षधूर्तानां चक्रिकाणां च दक्षिणे ।

नटानां नर्तकानां च गृहाणि विनिवेशयेत् ॥ ९० ॥

निवेशयेत् सौकरिकान् मे(यी?पी)कारान् मृगच्छिदः ।

कैवर्तान् नैर्ऋताशायां दमनाधिकृतांस्तथा ॥ ९१ ॥

स्थेषु कौशलं येषां येषां स्यादायुधेषु च ।

वारुण्यां दिशि तान् सर्वान् पुरस्य विनिवेशयेत् ॥ ९२ ॥

कर्मस्वधिकृता ये च ये चापि परिक्रमिणः ।

शौण्डिका ये च तान् सर्वान् वायोर्दिशि निवेशयेत् ॥ ९३ ॥

यतीनामाश्रयान् ब्रह्मवत्सानां च तथा सभाम् ।

प्रपाश्व पुण्यशालाश्च कुर्याद् दिशि धनेशितुः ॥ ९४ ॥

घृतविक्रयिणो ये च फलविक्रयिणश्च ये ।

निवेशिताः प्रशस्यन्ते पुरस्येशानदिग्गताः ॥ ९५ ॥

पूर्वभागे बलाध्यक्षान् राज्ञो मुख्यांस्तथा बले ।

निवेशयेत् तथाग्नेय्यां बलं नानाविधं सुधीः ॥ ९६ ॥

श्रेष्ठिनो दक्षिणाशायां तथा देशमहत्तरान् ।

याम्येकहारान् (?) कुर्वीत तथा ककुभिर्निकृतेः ॥ ९७ ॥

कोशपालमहामात्रादेशिकान् कारुकानपि ।

नियामकांश्च कुर्वीत सलिलाधिपतेर्दिशि ॥ ९८ ॥

वायोः ककुभिर्कुर्वीत दण्डनाथान् सनायकान् ।

पुरोहितज्योतिषिकानुत्तरस्यां निवेशयेत् ॥ ९९ ॥

विप्राः सौम्या दिशो भागे क्षत्रियाः शक्रदिग्गताः ।

वैश्यशूद्रास्तु कर्तव्या दक्षिणापरयोः क्रमात् ॥ १०० ॥

निधेया वणिजो वैद्या मुख्याश्चापि चतुर्दिशम् ।

चतुर्दिशं विशेषेण स्थापयित बलानि च ॥ १०१ ॥

नगरस्य बहिः प्राच्यां लिङ्गस्थान् विनिवेशयेत् ।

अशानानि तथा तत्स्थान् याम्यायां स्थपतिः सुधीः ॥ १०२ ॥

विष्णोर्दिनाधिनाथस्य सहस्रनयनस्य च ।

धर्मस्य च विधातव्यं दिशि प्राच्यां निकेतनम् ॥ ११५ ॥

सनत्कुमारसावित्र्योर्मरुतां मारुतस्य च ।

पूर्वदक्षिणदिग्भागे विदधीत निकेतनम् ॥ ११६ ॥

गणेशमातृभूतानां याम्ये प्रेतपतेर्गृहम् ।

भद्रकाल्याः पितॄणां स्याद् वेष्ट्य चैत्यं च नैर्ऋते ॥ ११७ ॥

सागरस्य नदीनां च शिल्पिभर्तुः प्रजापतेः ।

निलयं पश्चिमाश्यायां विदध्याद् वरुणस्य च ॥ ११८ ॥

फणिनां भवनं कार्यमपरोत्तरदिग्गतम् ।

शनैश्चरस्य चात्रैव कात्यायन्याश्च मन्दिरम् ॥ ११९ ॥

विशाखस्कन्दसोमानां तथा यक्षाधिपस्य च ।

पृथक्पृथक् विधातव्याः प्रासादाः सौम्यदिग्गताः । ॥ १२० ॥

जगद्गुरोर्महेशस्य श्रियो ब्रह्मेश्वर मन्दिरम् ।

पूर्वोत्तरस्यां ककुभिः प्रविधेयं मनोरमम् ॥ १२१ ॥

नदीनामम्बुधीनां च समन्तान्नगरस्य च ।

कान्तारेष्वद्रिषु स्थानं सर्वत्रेष्टमुपापतेः ॥ १२२ ॥

निवेश्यन्ते स्वदिग्भागेष्वेवं यस्मिन् सुरोत्तमाः ।

सम्यक्समृद्धिमासाद्य चिरं नन्दति तत्पुरम् ॥ १२३ ॥

नगरस्य विदूरेऽपि ककुप्सु निखिलास्त्रपि ।

बाह्यतोऽभिमुखा देवाः शस्यन्ते न पराङ्मुखः ॥ १२४ ॥

क्रियते यदि भूभागे वंशेन स पराङ्मुखः ।

विधिमेनं तदा तस्मिन्स्तज्जः शास्त्रोक्तमाचरेत् ॥ १२५ ॥

तद्वेषवर्णभूपास्त्रवाहनैरन्वितं सुरम् ।

तद्विचौ प्रकटाकारं नगराभिमुखं लिखेत् ॥ १२६ ॥

वैकङ्कतशमीविल्वैः क्षीरकण्टकिभिर्द्रुमैः ।

उदपानान्यगारेषु स्यान् दोषोऽन्तरस्थितः । ॥ १२७ ॥

अर्चाश्रितेष्वयं प्रोक्तो विधिर्नालेष्यवतिष्ठु ।

कर्तव्याः सर्वतोवक्त्रास्तस्माच्चित्रगताः सुगः ॥ १२८ ॥

विधानं यद् यथा प्रोक्तं सुरधान्नां पुराद् बहिः ।
 तत् तथाभ्यन्तरेऽपि स्यात् कार्यं स्वस्वदिगाश्रयम् ॥ १२९ ॥
 मध्ये पुरस्य कर्तव्यं गृहमम्भोजजन्मनः ।
 निवेशनं तथेन्द्रस्य तथैव हलिकृष्णयोः ॥ १३० ॥
 मातृयक्षगणाश्रीशान् शिवकान् भूतसङ्घकान् ।
 विनापि वेश्मभिः कुर्यात् पुरे चत्वरमार्गगान् ॥ १३१ ॥
 राज्ञा वर्णाश्रमकलापण्यशिल्पोपजीविनः ।
 स्वदिवपदस्थाः कर्तव्यास्ते देवाश्चेच्छता श्रियम् ॥ १३२ ॥
 प्रासादे सति भक्तीच्छाशक्तियुक्तो यदापरम् ।
 प्रासादं कारयेत् पूर्वं न तदा पीडयेत् सुधीः ॥ १३३ ॥
 प्रतिवेश्म प्रतिग्रामं प्रतिदेवकुलं तथा ।
 कुर्यात् प्रतिपुरं चापि न प्राङ्मानगुणाधिकम् ॥ १३४ ॥
 पूर्वप्रासादतो रुद्रसोमयोर्व्रह्मणोऽधवा ।
 प्रासादे विहितेऽन्यस्मिन् भवेत् पीडाग्रजन्मनाम् ॥ १३५ ॥
 कृते धाम्न्यधिकेऽन्यस्मिन् बह्वेर्वाचस्पतेरुत ।
 पुरोधसां भयं विद्याद् ध्रुवं ज्योतिर्विदां तथा ॥ १३६ ॥
 धनाधिपामराधीशयमानां वरुणस्य वा ।
 अधिके विहिते धाम्नि भयं विद्यान्महीपतेः ॥ १३७ ॥
 स्कन्दधाम्नोऽधिकेऽन्यस्मिन् विहिते तस्य वेश्मनि ।
 सेनापतेर्वलानां च पीडा सञ्जायते ध्रुवम् ॥ १३८ ॥
 प्रजापतेरभ्यधिकं हरेर्वान्यत् कृतं गृहम् ।
 कर्तुः कारयितुश्च स्याद् वन्धायं च विनश्ये ॥ १३९ ॥
 गणेशयक्षफणिनामधिकोऽन्यः कृतो यदि ।
 प्रासादः स्यात् तदा नित्यं सेनाज्ञानां मङ्गलम् ॥ १४० ॥
 स्त्रीनाम्न्यो देवतास्तासां पीड्यन्ते यदि वेश्मनेः ।
 मुख्यानां पुरनारीणां तदा दुर्वन्तुष्यन्ति ॥ १४१ ॥

पूर्वामरेषु सर्वेषु पीडितेष्वमरालयैः ।

अन्यैस्तल्लिङ्गिनां पीडा चैत्यैर्वा चैत्यपीडितैः ॥ १४२ ॥

हीनाधिकप्रमाणेषु दुर्निविष्टेषु धामसु ।

कर्तुः कारयितुः पीडा स्यान्न पूजा तथास्य च ॥ १४३ ॥

नैवातिसंभृतं कुर्यात् स्वल्पमल्पामरालयम् ।

पुरं चानाश्रितं कुर्याद् वेधभागाश्रितं न च ॥ १४४ ॥

ज्येष्ठमध्यकनिष्ठानि नवपदत्रिपदान्तरे ।

सुरवेष्मानि कुर्वीत दोषायापरथा पुनः ॥ १४५ ॥

कथितोऽयं विधिः स्वैः स्वैस्त्रिदशानां निवेशनं ।

वह्निनिवेशनात् स्वेच्छं विदध्यादमरालयम् ॥ १४६ ॥

नगरेषु समग्रेषु ग्रामेषु निखिलेषु च ।

खेटकेषु च सर्वेषु सामान्योऽयं विधिः स्मृतः ॥ १४७ ॥

इत्युक्त एष नगरोपगतः सुराणां

स्वस्वप्रभागविहितः पदसन्निवेशः ।

वृषो विभागमधुना गृहदेवतानां

सम्यक् शुभाशुभफलप्रविभागयुक्तम् ॥ १४८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

पुरनिवेशो दशमोऽध्यायः ॥

अथ वास्तुत्रयविभागो नामैकादशोऽध्यायः ।

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे विभक्ते नवधा ततः ।

मध्ये महाद्युतिर्ब्रह्मा विधेयो नवभिः पदैः ॥ १ ॥

तस्मादनन्तरं प्राच्यां पदपदः कीर्तितोऽयम् ।

आग्नेयकर्णे सन्नितृसावित्रौ पदिकावुभौ ॥ २ ॥

पूर्वोमरेषु सर्वेषु पीडितेष्वमगलयैः ।

अन्यैस्तद्विहितां पीडा चैत्यैर्वा चैत्यपीडितैः ॥ १४२ ॥

हीनाधिकप्रमाणेषु दूर्निविष्टेषु धामसु ।

कर्तुः कारयितुः पीडा स्यान्न पूजा तथास्य च ॥ १४३ ॥

नैवातिरांभृतं कुर्यात् स्वल्पमल्पामगलयम् ।

पुरं चानाश्रितं कुर्याद् नैवभागाश्रितं न च ॥ १४४ ॥

ज्येष्ठमध्यकनिष्ठानि नवगदत्रिपदान्तरे ।

सुरवेष्मानि कुर्वीत दोषायापरथा पुनः ॥ १४५ ॥

कथितोऽयं विधिः स्वैः स्वैस्तिदशानां निवेशने ।

वह्निनिवेशनात् स्वेच्छं विदध्यादमरालयम् ॥ १४६ ॥

नगरेषु समग्रेषु ग्रामेषु निखिलेषु च ।

खेटकेषु च सर्वेषु सामान्योऽयं विधिः स्मृतः ॥ १४७ ॥

इत्युक्त एष नगरोपगतः सुराणां

स्वस्वप्रभागविहितः पदसन्निवेशः ।

वृषो विभागमधुना गृहदेवतानां

सम्यक् शुभाशुभफलप्रविभागयुक्तम् ॥ १४८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवनिरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

पुरनिवेशो दशमोऽध्यायः ॥

अथ वास्तुत्रयविभागो नामैकादशोऽध्यायः ।

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे विभक्ते नवधा ततः ।

मध्ये महाद्युतिर्ब्रह्मा विधेयो नवभिः पदैः ॥ १ ॥

तस्मादनन्तरं प्राच्यां षट्पदः कीर्तितोऽयम् ।

आग्नेयकर्णे सन्नितृसावित्रौ पदिकाबुभौ ॥ २ ॥

पूर्वामरेषु सर्वेषु पीडितेष्वमरालयैः ।

अन्यैस्तल्लिङ्गिनां पीडा चैत्यैर्वा चैत्यपीडितैः ॥ १४२ ॥

हीनाधिकप्रमाणेषु दुर्निविष्टेषु धामसु ।

कर्तुः कारयितुः पीडा स्यान्न पूजा तथास्य च ॥ १४३ ॥

नैवातिसंभृतं कुर्यात् स्वल्पमल्पामरालयम् ।

पुरं चानाश्रितं कुर्याद् वेधभागाश्रितं नच ॥ १४४ ॥

ज्येष्ठमध्यकनिष्ठानि त्रयपदत्रिपदान्तरे ।

सुरवेश्मानि कुर्वीत दोषायापरथा पुनः ॥ १४५ ॥

कथितोऽयं विधिः स्वैः स्वैस्त्रिदशानां निवेशने ।

वह्निनिवेशनात् स्वेच्छं विदध्यादमरालयम् ॥ १४६ ॥

नगरेषु समग्रेषु ग्रामेषु निखिलेषु च ।

खेटकेषु च सर्वेषु सामान्योऽयं विधिः स्मृतः ॥ १४७ ॥

इत्युक्त एष नगरोपगतः सुराणां

स्वस्वप्रभागविहितः पदसन्निवेशः ।

वृषो विभागमधुना गृह्णेद्वतानां

सम्यक् शुभाशुभफलप्रविभागयुक्तम् ॥ १४८ ॥

इति महाराजाधिगजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

पुरनिवेशो दशमोऽध्यायः ॥

अथ वास्तुत्रयविभागो नामैकादशोऽध्यायः ।

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे विभक्ते नवधा ततः ।

मध्ये मद्वाद्युतिव्रद्धा विधेयो नवभिः पदैः ॥ १ ॥

तस्मादनन्तरं प्राच्यां पदपदः कीर्तितोऽयम् ।

पूर्वामरेषु सर्वेषु पीडितेष्वमरालयैः ।

अन्यैस्तल्लिङ्गिनां पीडा चैत्यैर्वा चैत्यपीडितैः ॥ १४२ ॥

हीनाधिकप्रमाणेषु दुर्निविष्टेषु धामसु ।

कर्तुः कारयितुः पीडा स्यान्न पूजा तथास्य च ॥ १४३ ॥

नैवातिसंभृतं कुर्यात् स्वल्पमल्पामरालयम् ।

पुरं चानाश्रितं कुर्याद् वेधभागाश्रितं नच ॥ १४४ ॥

ज्येष्ठमध्यकनिष्ठानि नवपट्टत्रिपदान्तरे ।

सुरवेश्मानि कुर्वीत दोषायापरथा पुनः ॥ १४५ ॥

कथितोऽयं विधिः स्वैः स्वैस्त्रिदशानां निवेशने ।

वहिर्निवेशनात् स्वेच्छं विदध्यादमरालयम् ॥ १४६ ॥

नगरेषु समग्रेषु ग्रामेषु निखिलेषु च ।

खेटकेषु च सर्वेषु सामान्योऽयं विधिः स्मृतः ॥ १४७ ॥

इत्युक्त एष नगरोपगतः सुराणां

स्वस्वप्रभागविहितः पदसन्निवेशः ।

ब्रूमो विभागमधुना गृहदेवतानां

सम्यक् शुभाशुभफलप्रविभागयुक्तम् ॥ १४८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

पुरनिवेशो दशमोऽध्यायः ॥

अथ वास्तुत्रयविभागो नामैकादशोऽध्यायः ।

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे विभक्ते नवधा ततः ।

मध्ये महाद्युतिर्ब्रह्मा विधेयो नवभिः पदैः ॥ १ ॥

तस्मादनन्तरं प्राच्यां पट्पदः कीर्तितोऽयमा ।

आग्नेयकर्णे सवितृसावित्रौ पदिकाद्युभौ ॥ २ ॥

अक्षणीऽनन्तरं याम्ये विवस्वन् पदपदोश्चितः ।
 नैकैः पदिकैः कर्णे जयन्तौ कथितविधौ ॥ ३ ॥
 पदपदः स्यात् ततो मित्रः कण्ठ्या पत्युस्समसः ।
 कर्णेऽप्येवमेव यस्याः कर्दश्च पदिकविधौ ॥ ४ ॥
 पदोभ्यः पदस्त्वतः सौम्ये निश्चलः पृथिवीधरः ।
 आपस्त्वयाम्पवत्सश्च पदिकविधौऽभिगता ॥ ५ ॥
 इत्यन्तःसंश्रया देवाः प्रोक्ता यमो वहिःस्थितान् ।
 वेषं पदक्षिणं तेषां स्थानं पूर्वोच्यमादिष्टः ॥ ६ ॥
 क्षान्तिस्तद्विं पदान्या जयन्तश्चेन्द्र एव च ।
 रविः सत्यो मृशश्चालि नमस्तस्मात् ततोऽनिलः ॥ ७ ॥
 पूर्वाण्यो विवस्वान्यश्च गृहेष्वेव यममावृष ।
 गन्धर्वो मृङ्गराजश्च भृगुः पितृगणस्ततः ॥ ८ ॥
 दैवगणिकोऽथ सुग्रीवः पुण्ड्रन्तो ब्रह्मरः ।
 असुरः शीपनामा च पाण्डुर्यमा ततः परम् ॥ ९ ॥
 रोगो नागश्च मुल्यश्च भृङ्गिष्टः सौम एव च ।
 चरकोऽप्यादिदित्यममावलि पददेवताः ॥ १० ॥
 वह्निर्वायोः पितृणां च व्याघ्रश्चैव क्रमाद् वहिः ।
 चरको च विदर्भी च पूतना पाण्डुराक्षसौ ॥ ११ ॥
 पदभोगोऽस्ति नैलासा स्थानमेव हि केवलम् ।
 पदभोगमप्य यमो वहिःस्थानां नमःसदाय ॥ १२ ॥
 तत्राष्टौ द्विपदं त्रीणि जयन्तो मृश एव च ।
 त्रितया मृङ्गसुग्रीवशोपममृगस्तथादिष्टः ॥ १३ ॥
 एभ्यः शेषा वहिर्मेव ते स्युः पदभुजः सुताः ।
 एकाशीतिपदं प्रोक्ता देवानां पदक्रमः ॥ १४ ॥
 चतुर्ध्रीकृतं क्षेत्रं दशया प्रतिभाजितं ।
 भवेच्छतपदं वास्तिर्धौऽप्यमरस्थितम् ॥ १५ ॥

पूर्वामरेषु सर्वेषु पीडितेष्वमरालयैः ।
 अन्यैस्तल्लिङ्गिनां पीडा चैत्यैर्वा चैत्यपीडितैः ॥ १४२ ॥
 हीनाधिकप्रमाणेषु दुर्निविष्टेषु ग्रामसु ।
 कर्तुः कारयितुः पीडा स्यान्न पूजा तथास्य च ॥ १४३ ॥
 नैवातिसंभृतं कुर्यात् स्वल्पमल्पामरालयम् ।
 पुरं चानाश्रितं कुर्याद् वेधभागाश्रितं नच ॥ १४४ ॥
 ज्येष्ठमध्यकनिष्ठानि त्रयपदत्रिपदान्तरे ।
 सुरवेश्मानि कुर्वीत दोषायापरथा पुनः ॥ १४५ ॥
 कथितोऽयं विधिः स्वैः स्वैस्त्रिदशानां निवेशने ।
 वहिर्निवेशनात् स्वेच्छं विदध्यादमरालयम् ॥ १४६ ॥
 नगरेषु समग्रेषु ग्रामेषु निखिलेषु च ।
 खेटकेषु च सर्वेषु सामान्योऽयं विधिः स्मृतः ॥ १४७ ॥
 इत्युक्त एष नगरोपगतः सुराणां
 स्वस्वप्रभागविहितः पदसन्निवेशः ।
 ब्रूमो विभागमधुना गृहदेवतानां
 सम्यक् शुभाशुभफलप्रविभागयुक्तम् ॥ १४८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

पुरनिवेशो दशमोऽध्यायः ॥

अथ वास्तुत्रयविभागो नामैकादशोऽध्यायः ।

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे विभक्ते नवथा ततः ।
 मध्ये महाद्युतिर्वद्वा विधेयो नवभिः पदैः ॥ १ ॥
 तस्मादनन्तरं प्राच्यां पदपदः कीर्तितोऽयम् ।
 आग्नेयकर्णे सवितृसावित्री पदिकाद्युभौ ॥ २ ॥

॥ १ ॥ ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥

पूर्वामरेषु सर्वेषु पीडितेष्वमरालयैः ।
 अन्यैस्तल्लिङ्गिनां पीडा चैत्यैर्वा चैत्यपीडितैः ॥ १४२ ॥
 हीनाधिकप्रमाणेषु दुर्निविष्टेषु धामसु ।
 कर्तुः कारयितुः पीडा स्यान्न पूजा तथास्य च ॥ १४३ ॥
 नैवातिसंभृतं कुर्यात् स्वल्पमल्पामरालयम् ।
 पुरं चानाश्रितं कुर्याद् वेधभागाश्रितं न च ॥ १४४ ॥
 ज्येष्ठमध्यकनिष्ठानि नवषट्त्रिपदान्तरे ।
 सुरवेश्मानि कुर्वीत दोषायापरथा पुनः ॥ १४५ ॥
 कथितोऽयं विधिः स्वैः स्वैस्त्रिदशानां निवेशने ।
 वहिर्निवेशनात् स्वेच्छं विदध्यादमरालयम् ॥ १४६ ॥
 नगरेषु समग्रेषु ग्रामेषु निखिलेषु च ।
 खेटकेषु च सर्वेषु सामान्योऽयं विधिः स्मृतः ॥ १४७ ॥
 इत्युक्त एष नगरोपगतः सुराणां
 स्वस्वप्रभागविहितः पदसन्निवेशः ।
 त्रूमो विभागमधुना गृहदेवतानां
 सम्यक् शुभाशुभफलप्रविभागयुक्तम् ॥ १४८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

पुरनिवेशो दशमोऽध्यायः ॥

अथ वास्तुत्रयविभागो नामैकादशोऽध्यायः ।

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे विभक्ते नवधा ततः ।
 मध्ये महाद्युतिर्वज्रा विधेयो नवभिः पदैः ॥ १ ॥
 तस्मादनन्तरं प्राच्यां पदपदः कीर्तितोऽयम् ।
 आग्नेयकर्णे सवित्रमावित्रौ पदिकाद्युभौ ॥ २ ॥

पूर्वामरेषु सर्वेषु पीडितेष्वमरालयैः ।
 अन्यैस्तल्लिङ्गिनां पीडा चैतैर्वा चैत्यपीडितैः ॥ १४२ ॥
 हीनाधिकप्रमाणेषु दुर्निविष्टेषु धामसु ।
 कर्तुः कारयितुः पीडा स्यान्न पूजा तथास्य च ॥ १४३ ॥
 नैवातिसंभृतं कुर्यात् स्वल्पमल्पामरालयम् ।
 पुरं चानाश्रितं कुर्याद् वेधभागाश्रितं न च ॥ १४४ ॥
 ज्येष्ठमध्यकनिष्ठानि त्रयपदत्रिपदान्तरे ।
 सुरवेष्मानि कुर्वीत दोषायापरथा पुनः ॥ १४५ ॥
 कथितोऽयं विधिः स्वैः स्वैस्त्रिदशानां निवेशने ।
 वह्निनिवेशनात् स्वेच्छं विदध्यादमरालयम् ॥ १४६ ॥
 नगरेषु समग्रेषु ग्रामेषु निखिलेषु च ।
 खेदकेषु च सर्वेषु सामान्योऽयं विधिः स्मृतः ॥ १४७ ॥
 इत्युक्त एष नगरोपगतः सुराणां
 स्वस्वप्रभागविहितः पदसन्निवेशः ।
 त्रयो विभागमधुना गृहदेवतानां
 सम्यक् शुभाशुभफलप्रविभागयुक्तम् ॥ १४८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि बालुशास्त्रे

पुरनिवेशो दशमोऽध्यायः ॥

अथ वास्तुत्रयविभागो नामैकादशोऽध्यायः ।

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे विभक्ते नवधा ततः ।

मध्ये महाद्यतिर्वह्ना विधेयो नवभिः पदैः ॥ १ ॥

वास्तुत्रयविभागो नामैकादशोऽध्यायः ।

ब्रह्मणोऽनन्तरं याम्ये विवस्वान् पदपदाश्रितः ।
नैर्ऋतेऽपदिकौ कर्णे जयेन्द्रौ कथिताबुभौ ॥ ३ ॥

पदपदः स्यात् ततो मित्रः काष्ठायां पत्युरम्भसः ।
कर्णेऽपरोत्तरे यक्ष्मा रुद्रश्च पदिकाबुभौ ॥ ४ ॥

पद्भिः पदैस्ततः सौम्ये निश्चलः पृथिवीधरः ।
आपस्तंथापवत्सश्च पदिकावीशदिग्गतौ ॥ ५ ॥

इत्यन्तःसंश्रया देवाः प्रोक्ता ब्रूमो वहिःस्थितान् ।
ज्ञेयं प्रदक्षिणं तेषां स्थानं पूर्वोत्तरादितः ॥ ६ ॥

अग्निस्तदनु पर्जन्यो जयन्तश्चेन्द्र एव च ।
रविः सत्यो भृशश्चेति नभस्तस्मात् ततोऽनिलः ॥ ७ ॥

पूषाख्यो वितथाख्यश्च गृहक्षतयमावथ ।
गन्धर्वो भृङ्गराजश्च मृगः पितृगणस्ततः ॥ ८ ॥

दौवारिकोऽथ सुग्रीवः पुष्पदन्तो जलेश्वरः ।
असुरः शोपनामा च पापयक्ष्मा ततः परम् ॥ ९ ॥

रोगो नागश्च मुख्यश्च भल्लाटः सोम एव च ।
चरकोऽथादितिर्देत्यमातेति पददेवताः ॥ १० ॥

वद्वेर्वायोः पितृणां च व्याधेश्चैव क्रमाद् वहिः ।
चरकी च विदारी च पूतना पापराक्षसी ॥ ११ ॥

पदभोगोऽस्ति नैतासां स्थानमेव हि केवलम् ।
पदभोगमथ ब्रूमो वहिःस्थानां नभःसदाम् ॥ १२ ॥

तत्राष्टौ द्विपदाधीशा जयन्तो भृश एव च ।
वितथो भृङ्गसुग्रीवशोपमुख्यास्तथादितिः ॥ १३ ॥

एभ्यः शेषा वहिर्ये तु ते स्युः पदभुजः सुगः ।
एकाशीतिपदे प्रोक्तो देवतानां पदक्रमः ॥ १४ ॥

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे दशधा प्रविभाजिते ।
भवेन्नतपदो वास्तुर्द्दमोऽत्राप्यमरस्थितिम् ॥ १५ ॥

त्र्यश्रे पडश्रे चाष्टाश्रे षोडशश्रे च वृत्तवत् ।
 वृत्तायतेऽर्धचन्द्रे च वास्तौ पदविभाजनम् ॥ २० ॥
 एक एव पुमानेषु बहुधा परिकल्पितः ।
 सर्वस्मिन्नपि संस्थाने विभक्ते लक्षयेत् ततः ॥ २१ ॥
 शरीरं वास्तुपुंसोऽस्य गुणदोषा भवन्ति यत् ।
 मुखं मूर्धा ततः श्रोत्रे दृक्ताल्बोष्ठरदाः क्रमात् ॥ २२ ॥
 वक्षः कण्ठः स्तनौ नाभिर्मधुमुष्कावधौ गुदम् ।
 बाहू प्रवाहू पाणी स्फिगूरुजङ्घं पदद्वयम् ॥ २३ ॥
 कल्पयेदेवमेतेन स भवेत् पुरुषाकृतिः ।
 सिरावंशानुवंशाश्च सन्धयः सानुसन्धयः ॥ २४ ॥
 मर्माण्यथ महावंशा लक्ष्या वास्तुशरीरगाः ।
 सिराः कर्णगता याः स्युस्ता नाड्यः परिकीर्तिताः ॥ २५ ॥
 पदस्य षोडशो भागस्तत्प्रमाणं प्रकीर्तितम् ।
 महावंशौ प्राक्प्रतीच्यौ याम्योदीच्यौ च मध्यगौ ॥ २६ ॥
 प्रमाणं पञ्चमो भागः पदस्योदाहृतं तयोः ।
 वंशास्तेऽस्मिन् समुद्दिष्टा रेखा याः स्युर्मुखायताः ॥ २७ ॥
 यास्तिर्यगायता रेखास्तेऽनुवंशाः प्रकीर्तिताः ।
 सम्पाता ये स्युरेतेषां मर्म तत् संप्रचक्षते ॥ २८ ॥
 उपमर्माणि तान्याहुः पदमध्यानि यानि हि ।
 भागोऽष्टमोऽथ दशमो द्वादशः षोडशोऽपि च ॥ २९ ॥
 पदतो मानमिष्टं स्याद् वंशादीनामनुक्रमात् ।
 वंशाष्टकस्य यः सन्धिः स सन्धिरिति कीर्तितः ॥ ३० ॥
 ये पुनः स्युस्तदङ्गानां प्रोक्तास्ते चानुसन्धयः ।
 बालाग्रतुल्यं सन्धीनां प्रमाणं परिचक्षते ॥ ३१ ॥
 तदर्थमनुसन्धीनां प्रमाणं समुदीरितम् ।
 यत्रैनैतानि सन्त्यज्य वास्तुविद्याविशारदः ॥ ३२ ॥

द्रव्याणि प्रयतो नित्यं स्थपतिर्विनिवेशयेत् ।

महावंशस्य नाक्रान्तिं कुर्याद् द्रव्येण केनचित् ॥ ३३ ॥

इतरेषु पुनर्द्रव्यं मध्यवंशेषु सन्त्यजेत् ।

महावंशसमाक्रान्तौ भवेत् स्वामिवधो ध्रुवम् ॥ ३४ ॥

वर्षेण तपनाद् भीतिं वंशानां पीडनाद् विदुः ।

उपमर्माणि रोगाय मर्माणि कुलहानये ॥ ३५ ॥

उद्वेगायार्थनाशाय सिराश्च स्युः प्रपीडिताः ।

कलिः स्यात् सन्धिविद्धेषु पीडितेष्वनुसन्धिषु ॥ ३६ ॥

तस्मादेतानि सर्वाणि पीडितान्युपलक्षयेत् ॥ ३६ १/२ ॥

ज्ञात्वा सिराः सानुसिराश्च नाडीवंशानुवंशानपि वास्तुदेहे ।

यत्नेन मर्माणि फलानि चैषां वेधं त्यजेद् यस्तमुपैति नापत् ॥ ३७ १/२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

नाडीवंशानुवंशानां सिरानुसिरामर्मानुमर्मवेधविकल्पो नाम

द्वादशोऽध्यायः ॥

अथ मर्मवेधस्रयोदशोऽध्यायः ।

एकाशीतिपदो यः स्यात् तथा शतपदश्च यः ।

चतुःषष्टिपदो यश्च वास्तुरत्न त्रिधोदितः ॥ १ ॥

यद् येन विभजेत् तेषु तदिदानीं प्रचक्ष्महे ।

यानि मर्माणि चैतेषां कथ्यन्त इह तान्यपि ॥ २ ॥

घर्णिनां भवनादीनि निवेशा राजवेश्मनाम् ।

एकाशीतिपदेनेन्द्रस्थानं च विभजेत् सुधीः ॥ ३ ॥

प्रासादा विविधास्तद्वद् विचित्राश्चात्र मण्डपाः ।

तान् मापयेच्छतपदप्रविभागेन बुद्धिमान् ॥ ४ ॥

नृपदण्डभयं पत्युः पीडनं च प्रचक्षते ।
 द्वारमध्येषु पङ्क्तारुमध्येष्वपि च मूरयः ॥ १८ ॥
 कर्णद्रव्यादिभिर्विद्धेष्वेतदेव फलं विदुः ।
 शय्यानुवंशविहिता गृहिणां कुलनाशिनी ॥ १९ ॥
 क्षयावहा नागदन्ता भर्तुः शय्यावितानगाः ।
 वातायनैरथ स्तम्भैर्ये विद्धा नागदन्तकाः ॥ २० ॥
 ते शस्त्रभीतिदा भर्तुर्यद्वा चौरभयप्रदाः ।
 द्रव्यधान्यविनाशाय शोकाय कलहाय च ॥ २१ ॥
 गृहमध्यगतं द्वारं भवेत् स्त्रीदूषणाय च ।
 द्रव्येणान्यतरेणापि महामर्म निपीडितम् ॥ २२ ॥
 भवेत् सर्वस्वनाशाय गृहिणो मरणाय च ।
 अंशुकाश्चोर्ध्ववंशाश्च तुम्बिकाः सेन्द्रकीलकाः ॥ २३ ॥
 पुरप्रासादगेहानां वेधेऽप्येते न दोषदाः ॥ २३ ॥
 इत्थं सुरक्षितिपवर्णगृहाश्रितोऽयं
 भेदः पदेष्वखिलमर्मगतो ह्यश्वश्च ।
 उक्तः पृथक्पृथग्मुप्य फलं च सम्यग्
 व्रूमोऽथ वास्तुपुरुषाङ्गविभागमत्र ॥ २४ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचितं समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

मर्मवेधो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥

अथ पुरुषाङ्गदेवतानिवण्ड्यादिनिर्णयश्चतुर्दशोऽध्यायः ।

देवतानां पदैरित्थं संविभक्तैः पृथग्विधैः ।
 स्थपतिः प्रयतः कुर्याद् वास्तुमित्थं पुमाकृतिम् ॥ १ ॥
 शिगस्तम्भाग्रिकृष्टिं दृष्टिर्दिन्यम्बुदाधिपौ ।
 जयन्तश्चादितिश्चाम्य कर्णौ वायुमुखे स्थितः ॥ २ ॥

१. 'नि' ; २. 'व्यापकान' क. पाठः ३. 'मर्मणि पीडये' ४. 'वा'
 ५. 'पाठः' ६. 'व्यापकान्नु तु' क. पाठः ।

अर्कः स्याद् दक्षिणे वामे भुजे सोमः प्रतिष्ठितः ।
 महेन्द्रचरकौ सापवत्सावस्योरसि स्थितौ ॥ ३ ॥
 स्तनेऽर्यमा दक्षिणे स्याद् वामे च पृथिवीधरः ।
 यक्ष्मा रोगश्च नागश्च मुख्यो भृष्टाट इत्यमी ॥ ४ ॥
 दक्षिणेतरमेतस्य बाहुं देवाः समाश्रिताः ।
 सत्यो भृशो नभो वायुः पूषा चेत्यथ दक्षिणम् ॥ ५ ॥
 पश्चापि बाहुमेतस्य संश्रितास्त्रिदिवौक्रमः ।
 सावित्रमवितारौ च रुद्रशक्तिधरावपि ॥ ६ ॥
 चत्वारोऽमी क(लाधि?फोणि)स्थाः करयोर्हृदि च स्वभूः ।
 वितथौकःक्षतौ पार्श्वे दक्षिणेऽस्य व्यवस्थितौ ॥ ७ ॥
 वामे पुनः स्थितावस्य देवौ शोषामुगाभिथौ ।
 मित्राभिथौ विवस्वांश्च द्वावप्युदरमाश्रितौ ॥ ८ ॥
 मेढ्रमध्यस्थितावस्य मुराविन्द्रजयाभिथौ ।
 यमश्च वरुणश्चोर्वोः क्रमाद् दक्षिणवामयोः ॥ ९ ॥
 गन्धर्वभृङ्गौ समृगौ जङ्घां सव्यामथेतगाम ।
 द्वाग्ध्रमुग्रीवपुष्पाग्न्याः संश्रिताः पितरोऽर्हृगाः ॥ १० ॥
 एकाशीतिपदस्येशद्विग्विभागाश्रितं शिरः ।
 माहेन्द्रीसंश्रितं विद्याचतुःपट्टिपदस्य तु ॥ ११ ॥
 ण्यतशीतिपदाज्जातो वास्तुः शतपदाभिधः ।
 यः पौण्ड्रपदः स स्याच्चतुष्पट्टिपदोऽग्नयः ॥ १२ ॥
 मध्ये य एव देवानां स्थितो द्रक्षाग्नसंभदः ।
 स सारस्वाननोऽचिन्त्यविभयो जगतां प्रभुः ॥ १३ ॥
 योऽयं दक्षिणोन्तः स सर्वभूतारो हनः ।
 पर्जन्यनामा यश्चायं दक्षिणमण्डलाधिपः ॥ १४ ॥
 जयन्तस्तु द्विनामाग्नयः वायव्यो मरुताधिपः ।
 मोन्दस्तु सराशीतो वसुजानां दिमतेनः ॥ १५ ॥
 आदित्यं पुनरिन्द्राग्निं विवस्वतमथानदस्तु
 सत्यो भूतानि च सोमो भूयः सामोऽथ सत्यवः ॥ १६ ॥

मित्रो हलधरो माली रुद्रस्तूक्तो महेश्वरः ।

राजयक्ष्मा गुहः प्रोक्तः क्षितिध्रोऽनन्त उच्यते ॥ ३० ॥

चरकी च विदारी च पूतना पापराक्षसी ।

रक्षोयोनिभवा ह्येता देवतानुचरीविंदुः ॥ ३१ ॥

इत्येष वास्तुदेवानां निघण्डुः परिकीर्तितः ।

क्षो मूर्ध्नि हो दृशोर्मध्ये सो घ्राणे चिबुके तु पः ॥ ३२ ॥

शः कण्ठे हृदये वः स्याल्लकारो नाभिदेशगः ।

रेफो वस्तौ यकारस्तु मेद्रे मः * (पुण्यःमुष्क)काबुभौ ॥ ३३ ॥

नकार ऊरुणो जानु अकारः पिण्डिकाश्रितः ।

(डं?ड)कारो गुल्फयोरन्ते पकारोऽङ्घ्रितले स्मृतः ॥ ३४ ॥

उक्तानि वास्तुपुरुषस्य यथावदित्थमङ्गानि वास्तुपददेवतनामभेदाः ।

वर्णाश्च वास्त्वदयवेष्विह पोडशैव ब्रूमोऽथ देवतवशेन पुरे निवेशम् ॥ ३५ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

पुरुषाङ्गदेवतानिघण्डक्षराङ्गनिर्णयो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥

अथ राजनिवेशो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ।

कृते पुरनिवेशेऽथ चतुःषष्टिपदाश्रये ।

नियुक्तपरिखासालगापुराष्टालकेऽपिच ॥ १ ॥

विभक्तश्रये परितः प्रविभाजितचन्वरे ।

क्रमादन्तर्वहिःकृत्स्नदेवतायतनस्थिता ॥ २ ॥

प्रागुदयप्रवणे देशे प्राग्द्वाराभ्युन्नतेऽथवा ।

यशःश्रीविजयाधायि मैत्रं पदमशिष्टितम् ॥ ३ ॥

यथावर्णक्रमायातं चतुरश्रं समं शुभम् ।

पुरमध्यादपरतोदिकस्थं कुर्यान्नुपालयम् ॥ ४ ॥

दुर्गेषु भूवशात् कार्यं यद्वा दिक्ष्वपरास्वपि ।

विवस्वद्भूवरार्यम्णां कार्यमन्यतमे पदे ॥ ५ ॥

विचत्वारिंशता युक्ते ज्येष्ठं स्याद् द्वे धनुःशते ।

मध्यं शतं तु द्वापष्टिः शतं साष्टकमन्तिमम् ॥ ६ ॥

ज्येष्ठे पुरे विधानव्यं ज्येष्ठं राजनिवेशनम् ।

मध्यमे मध्यमं कार्यं कनिष्ठं च कनीयसि ॥ ७ ॥

प्राकारपरिखागुप्तं चारुकान्ति समन्ततः ।

तमङ्गभ्रमनिर्गृहसुदृढादालकान्वितम् ॥ ८ ॥

एकाशीत्या पदैर्भक्तं विधेयं नृपमन्दिरम् ।

राजमार्गं समाश्रित्य वास्तुद्वारमुदङ्मुखम् ॥ ९ ॥

युक्त्यानयैव कर्तव्यमन्यादिवसंश्रयेऽपि च ।

भल्लाटपदवर्त्यस्य गोपुरद्वारमिष्यते ॥ १० ॥

तत्पुङ्गवद्वारविस्तारोच्छ्रायसम्मितमिष्टम् ।

महेन्द्रं द्वारमिच्छन्ति निविष्टस्य महीधरे ॥ ११ ॥

वैवस्वते पुष्पदन्तमर्यम्णि च गृहक्षतम् ।

अन्येष्वेवामपरतः प्रदक्षिणपदेऽप्यथ ॥ १२ ॥

अन्यान्यपि स्वासु दिक्षु द्वाराण्येवं प्रकल्पयेत् ।

आभिमुख्ये च सर्वेषां शस्यन्ते गोपुराणि च ॥ १३ ॥

तदीयनगरद्वाराद् विंशत्यंशोज्झितानि वा ।

पञ्चद्वाराणि सुग्रीवे जयन्ते मुख्यनाम्नि च ॥ १४ ॥

वितथेऽथ भ्रमांस्तद्वद् विदधीत प्रदक्षिणान् ।

वास्तौ विभक्ते पुरवत् क्लृप्तेऽपरपदव्रजैः ॥ १५ ॥

तत्र मैत्रपदस्थाने निवेशायावनीपतेः ।

प्रासादः प्राङ्मुखः कार्यो यथावत् पृथिविज्ञेयः ॥ १६ ॥

श्रीवृक्षं सर्वतोभद्रं मुक्तकोणमथापरम् ।

यमिच्छेन्नृपतिः कुर्यात् प्रासादं शुभलक्षणम् ॥ १७ ॥

शालापरिक्रमोपेतकर्मान्तरपिचान्वितम् ।
 तत्र प्राच्यां भवेद् गेहमादित्यपदसंश्रितम् ॥ १८ ॥
 धर्माधिकरणं सत्ये व्यवहारेक्षणाय च ।
 भृशे च कोष्ठागारं स्यादम्बरे मृगपक्षिणाम् ॥ १९ ॥
 अग्नेः ककुभमाश्रित्य कार्यं वायोर्महानसम् ।
 सभाजनाश्रयं पूष्णि विदध्याद् भोजनास्पदम् ॥ २० ॥
 सावित्रे वाद्यशाला स्यात् सवितृस्थाश्च वन्दिनः ।
 चर्माणि वितथे कुर्यात् तद्योग्यान्यायुधानि च ॥ २१ ॥
 स्वर्णरूप्यादिकर्मान्तान् विदधीत गृहक्षते ।
 याम्ये दक्षिणतो गुप्तिं कोष्ठागारं च कल्पयेत् ॥ २२ ॥
 प्रेक्षासङ्गीतकानि स्युर्गन्धर्वे वासवेश्म च ।
 कार्या वैवस्वते शाला रथानां दन्तिनां तथा ॥ २३ ॥
 पश्चिमोत्तरभागस्थां वापीमपिच कारयेत् ।
 वा(यौ?यु)सुग्रीवपदयोर्गन्धर्वस्य च बाह्वतः ॥ २४ ॥
 कुर्यादन्तःपुरस्थानं प्राकारवलयान्वृतम् ।
 कुर्यात् तद्गोपुरद्वारमुदगास्यं जयाभिधे ॥ २५ ॥
 कार्यः स्थपतिना चैव प्रासादश्चापराड्मुखः ।
 क्रीडादोलालयान् भृङ्गे कुमारीभवनं तथा ॥ २६ ॥
 नृपान्तःपुरमिच्छन्ति मृगे पित्र्ये त्ववस्करम् ।
 नृपस्त्रीणामुपस्थानगृहमिन्द्रपदे विदुः ॥ २७ ॥
 सुग्रीवपदसंसक्तमरिष्ठागारमिष्टदम् ।
 द्वास्थसुग्रीवपि(त्र्यं?त्र्यां)शपश्चाद्भागं मनाह्वय ॥ २८ ॥
 विधेयाशोकवनिका स्नानधारागृहाणि च ।
 लतामण्डपसंयुक्ताः स्युरत्रैव लतागृहाः ॥ २९ ॥
 दारुशैलाश्च वाप्यश्च पुष्पवीथयः सुकल्पिताः ।
 पुष्पदन्ते भवेद् य(त्त?न्त)कर्मान्तः पुष्पवेश्म च ॥ ३० ॥

वरुणस्य पदे कुर्याद् वापीपानगृहाणि च ।

स्यात् कोष्ठागारमसुरे शोषे त्वायुधमन्दिरम् ॥ ३१ ॥

भाण्डागारं तु रौद्राख्ये विदध्यात् स्थपतिः श्रिये ।

उल्लूखलशिलायन्त्रभवनं पापयक्ष्मणि ॥ ३२ ॥

दारुकर्मन्तमप्याहुः श्रेयसे राजयक्ष्मणि ।

स्यादोषधेरधिष्ठानं रोगे दिशि नभस्वतः ॥ ३३ ॥

नागानां शस्यते स्थानं पदे नागस्य मुरिभिः ।

भवन्ति मुख्ये व्यायामनाख्यचित्रगृहाणि च ॥ ३४ ॥

गवां स्थानं तथा क्षीरगृहं भल्लाटनामनि ।

उदक्प्रदेशे सौम्यस्य पुरोधःस्थानमिष्यते ॥ ३५ ॥

राज्ञोऽभिषेचनं चात्र दानाध्ययनशान्तयः ।

चामरच्छत्रधाम स्यान्मन्त्रवेष्टम च भूधरे ॥ ३६ ॥

कार्यिणां चात्र कार्याणि स्थितः पश्येन्नराधिपः ।

विधेया मन्दुराश्वानामुत्तरं पार्श्वमाश्रिता ॥ ३७ ॥

महीधर्मपदस्यैव यथावद् दक्षिणामुखी ।

कार्या सर्वत्र चाश्वानां शाला राज्ञो यथागृहम् ॥ ३८ ॥

विशतो दक्षिणेन स्याद् वामेन च विपाणिनाम् ।

वेष्टमानि राजपुत्राणां विदध्याचरकाभिधे ॥ ३९ ॥

अत्रैव विद्याधिगमशालार्थेषां निवेशयेत् ।

नृपस्य मातुर्गदितिस्थानं कुर्यान्निवेशनम् ॥ ४० ॥

पृथगत्रैव शिविकाशय्यामनगृहं विदुः ।

नृपद्विपानां यस्मा स्यादापे सदनकल्पना ॥ ४१ ॥

अभिषेचनकं स्थानमिष्टं स्याद् विपाणिनाम् ।

आपवन्तपदे हेमक्रौञ्चमागमनादिनाः ॥ ४२ ॥

स्युः कृत्वावजवनाः स्वच्छमल्लियाः सल्लियाः ।

पितृव्यमातृव्यादीनां कार्यं द्विपदे गृहम् ॥ ४३ ॥

अन्येषामपि चात्रैव सामन्तानां महीपतेः ।
 ऐशान्यामनलस्थाने वोच्छ्रितस्तम्भवेदिकम् ॥ ४४ ॥
 कार्यं देवकुलं चारुं सुश्लिष्टमणिकुट्टिमम् ।
 पर्जन्यस्य पदे होराज्योतिर्विदग्दहमिष्यते ॥ ४५ ॥
 जये सेनापतेर्वैश्वं विधेयं विजयप्रदम् ।
 द्वारं प्राकारमाश्रित्य पदेऽर्ज्यम्णः प्रशस्यते ॥ ४६ ॥
 प्राग्दक्षिणाश्रितं शस्त्रकर्मान्तं शस्त्रमतं च ।
 विमुञ्चेद् ब्रह्मणः स्थानमिन्द्रध्वजयुतं नृणाम् ॥ ४७ ॥
 तत्राशुभानि वेश्मानि निवेशाश्वासुखावहाः ।
 गवाक्षस्तम्भशोभिन्यो विधेयाश्चानुकागतः ॥ ४८ ॥
 सभा यथादिक्प्रभवा नृपवेश्माभिगुप्तये ।
 सर्वत्र नृपतेः सौधान् नृपसौधस्य सम्मुखा ॥ ४९ ॥
 पश्चाद्भागाश्रिता यद्वा शाला कार्या विपाणिनाम् ।
 इत्यास्पदं सुरपदास्पदकल्पमाद्य-
 मेतद् यथावदनुतिष्ठति यः सदैव ।
 स क्षमामिमां भुजवलक्षितारिपक्षः
 सप्ताम्बुराशिरश्नां नृपतिः प्रशास्ति ॥ ५० $\frac{१}{२}$ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

राजनिवेशो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥

अथ वनप्रवेशो नाम षोडशोऽध्यायः ।

प्राग्बोदग्वापि गेहार्थं द्रव्यं विधिवदानयेत् ।
 गन्तव्यमेव धिष्येपु* मृदुक्षिप्रचरेषु च ॥ १ ॥

१. 'त्रु' क. पाठः ।

* धिष्येपु नक्षत्रेषु ।

उपवास्यं च तेष्वेवच्छेद्यं भेष्यं च दारुणैः ।

प्रवेशनं स्थिरैः कार्यमारम्भः शस्यते चरैः ॥ २ ॥

गत्वा शुभे शुचौ देशे निवेशं कारयेत् ततः ।

तस्मिन्निवेश्य कर्मान्तमन्नपानेन नर्पयेत् ॥ ३ ॥

पुष्टपृष्ठपरीवारः क्षपायां समुपपातितः ।

गृहयोग्यं परीक्षेत न्यस्तशस्त्रस्ततोऽङ्घ्रिपम् ॥ ४ ॥

पुरश्मशानग्रामाध्वद्दत्तत्वाश्रमोद्भवान् ।

क्षेत्रोपवनसीमान्तविपमस्थलनिम्नजान् ॥ ५ ॥

कृम्लतिक्तलवणास्ववनीषु तथोद्भवान् ।

श्वभ्राष्टतान् स्थिरोर्वीषु सम्भूतांश्च त्यजेद् द्रुमान् ॥ ६ ॥

सम्यक् संलक्ष्य वृक्षाणां वर्णस्नेहत्वगादिकम् ।

विजानीयाद् वयस्तेषां बालान् वृद्धांश्च सन्त्यजेत् ॥ ७ ॥

शतानि त्रीणि वर्षाणां सारद्रुमवयः स्मृतम् ।

गृह्णीयात् षोडशादूर्ध्वं सार्धवर्षशतावधेः ॥ ८ ॥

वयसः परिणामेन निर्वीर्यत्वं यथा नृणाम् ।

प्रोक्तं तद्वद् द्रुमाणां च स्यात् तथा छिद्रपत्रता ॥ ९ ॥

भङ्गुराः सुपिरास्ते स्युः सकोलाक्षाः खरत्वचः ।

तस्मादिमांस्त्यजेद् वृक्षांस्तथा चैवोर्ध्वशोपिणः ॥ १० ॥

वक्रान् रुक्षानवप्लुष्टान् दुःस्थितानपिच द्रुमान् ।

वर्जयेद् भग्नशाखांश्च ज्येष्ठशाखान्वितांस्तथा ॥ ११ ॥

अन्यैरधिष्ठितान् विद्युत्पातवार्तसारित्क्षतान् ।

ग्रन्थिनिर्धुक्तदानांश्च भ्रमराहिकृताश्रयान् ॥ १२ ॥

संसृष्टानेकतो भ्रष्टान् मधुभिर्वलिभिर्वृतान् ।

मांसाभ्युपशानैस्तद्वद् दूषितानपि पक्षिभिः ॥ १३ ॥

लूतातन्त्राष्टतान् वन्यसत्त्वोद्घृष्टान् गजक्षतान् ।

बुध्नोऽतिबृहत्सकन्धांश्चिह्नभूतांस्तथाध्वनः ॥ १४ ॥

अकाले पुष्पफलिनो रोगैरपि च पीडितान् ।
 वासभूतानुलूकानां त्यजेदन्यानपीडितान् ॥ १५ ॥
 खदिरो बीजकः सालो गधूकः शाकशिश (पौं?पे) ।
 सर्जार्जुनाञ्जनाशोकाः कदरो रोहिणीतरुः ॥ १६ ॥
 विकङ्कतो देवदारुः श्रीपर्णीपादपस्तथा ।
 कुटुम्बिनाममी प्रोक्ताः पुष्टिदा जीवदास्तथा । १७ ॥
 वृक्षाणां लक्ष्यते येषां भारवारिसहिष्णुता ।
 ते यथायोग्यमन्येऽपि शस्यन्ते गृहकर्मणि ॥ १८ ॥
 कर्णिकारधवप्लक्षकपित्थनिषमच्छदाः ।
 शिरीषोदुम्बराश्वत्थशैलुन्यग्रोधचम्पकाः ॥ १९ ॥
 निम्बाम्रकोविदारार्क्षव्याधिघाताश्च गर्हिताः ।
 गृहकर्मणि नेष्टास्ते यतस्तेऽनिष्टदायिनः ॥ २० ॥
 नेष्टाः कण्टकिनः स्वादुफलाः क्षीरद्रुमाश्च ये ।
 सुगन्धयश्च ये तद्वद् ध्रुवं तेषु पशुक्षयः ॥ २१ ॥
 सत्त्वप्रमाणच्छाया तु नियतं दृश्यते यदा ।
 द्रुमच्छाया तदा ग्राह्या तत्प्रमाणस्तु स द्रुमः ॥ २२ ॥
 नक्षत्रं लक्षयेद् वृक्षे पूर्वस्यां दिशि तत्क्षितेः ।
 स्याद् भस्याद्यक्षरं यस्य तत्र जातं तमादिशेत् ॥ २३ ॥
 क्षेम्यं तं स्वामिनो वृक्षं ज्ञात्वा साधकमेव च ।
 अग्रन्थिकोटरं स्निग्धमृजुं सारसमन्वितम् ॥ २४ ॥
 पीनस्कन्धं हरित्पत्रं वृत्तं चाभ्यर्च्य पादपम् ।
 द्विजान् सन्तर्प्य च स्वस्ति वाच्यं च स्थपतिस्ततः ॥ २५ ॥
 पक्वापक्वामिपैस्तद्वद् भूतभक्तैः सुरासवैः ।
 गन्धैश्च धूपमाल्यैश्च बलिं दद्यान्निशागमे ॥ २६ ॥
 अपक्रामन्तु भूतानि यानि वृक्षाश्रितानि हि ।
 कल्पनं वर्तयिष्यामि क्रियतां वासपर्ययः ॥ २७ ॥

धन्यः शिवः पुष्टिकरः प्रजावृद्धिकरो भव ।

स्वस्ति (ते?च)न्द्रानिलयमाः सूर्यरुद्रानलास्तथा ॥ २८ ॥

दिशो नद्यस्तथा शैलाः पान्तु त्वामृषिभिः सह ।

जल्पेद् यो मानुषगिरा कम्पते वाभिमन्त्रितः ॥ २९ ॥

स त्याज्यः स्यात् तथा म्लानप्रवालकुसुमश्च यः ।

ततो भास्करमालोक्य वृक्षं कृत्वा प्रदक्षिणम् ॥ ३० ॥

स्वस्तिवाक्येन विप्राणां छेत्ता स्थित्वोदगाननः ।

प्राङ्मुखो वा तत्रं छिन्याच्छस्त्रैः क्षौद्राद्रिताननैः ॥ ३१ ॥

शाखिनश्छिद्यमानस्य जायते यद्यसृक्स्फुटिः ।

कम्पनं वा ध्वनिर्वापि मृत्युः स्याद् गृहिणस्तदा ॥ ३२ ॥

गङ्गा दधिमधुभीमघृतानि स्रवति द्रुमः ।

छिद्यमानस्तदा विद्याद् बन्धव्याधीन् कुटुम्बिनः ॥ ३३ ॥

अनीय यम्य स्रवति श्यामः स्नेहान्वितो रसः ।

मुगन्विः मन्थमधुमः कपायः स प्रशस्यते ॥ ३४ ॥

प्राच्यां शुभस्तर्गोः पान उदीच्यां कर्ममाधकः ।

याम्यग्रन्यलनिपानं तु शान्तिं कृत्वा द्रुमं त्यजेत् ॥ ३५ ॥

शान्तिः स्यात् तदा भीतिर्यदानीं मर्दयेत् पतन ।

द्रुमं दहति यो मृच्छि?च्छि? छिन्ना वा धर्षणाकृद् ॥ ३६ ॥

कृजन्त्यनीव वायुश्च स्पृष्टः सोऽथ शुभप्रदः ।

सर्गेप्रयोः शृगाद्यानां दर्शनं भुजगस्य वा ॥ ३७ ॥

छेदं स्यात् कर्मविघ्नाय निर्गट्यन्धनाय वा ।

दहन् दहन्तकावजध्वजच्छादिदर्शनम् ॥ ३८ ॥

श्वदृक्श्वरूपानादिदर्शनं वा शुभप्रदम् ।

उन्मिष्यन् यदिच्छेदान् दर्शयिः स्यात् कुटुम्बिनः ॥ ३९ ॥

मन्दः सन्निहितः स्यात्छिद्यन्वाश्रित्ययेन यदि ।

पुनरुक्षे सध्वनिद्रुमधर्षणोऽप्यदर्शने ॥ ४० ॥

देवदत्तं देवविनिर्मुक्तं पददानं पदसंयम ।

देवदत्तं देवदत्तं सन्निहितं देवदत्तं देवदत्तं ॥ ४१ ॥

छिन्नाच्च शुभभागार्धदशभागाधिकं कृतम् ।

तुङ्गीसाद्यवमध्यश्च(?)सगर्भो धरणीरुहः ॥ ४२ ॥

ज्ञेयानि मण्डलान्यस्य तत्क्षणोच्छेदक्षणे छेदनेऽपि च ।

मञ्जिष्ठाभे विदुर्भेकं कपिलाभे च मूषकम् ॥ ४३ ॥

पीतभासि तथा गोधां सर्पं दीर्घसितायते ।

गुडच्छाये मधु भवेत् कृकलासस्तथारुणे ॥ ४४ ॥

गृहगोधा कपोताभे गौधेरो घृतमण्डभे ।

रसाञ्जनाभे शस्त्राभे कमलोत्पलभासि च ॥ ४५ ॥

धौतासियष्टिवर्णे च मण्डले जलमादिशेत् ।

आकारो यस्य सर्पस्य वर्णो वा संप्रदृश्यते ॥ ४६ ॥

तं सर्पगर्भितं वृक्षमादिशेदविचारयन् ।

तस्करेभ्यो भयं क्षौद्रे सलिले सलिलाद् भयम् ॥ ४७ ॥

विद्यात् सर्पे विपाद् भीतिं पाषाणे भयमग्निः ।

अजाविगोमहिष्युष्ट्रासभादिनिपीडितम् ॥ ४८ ॥

गोधागौधेरमण्डूककृकलासैश्च गर्भिते ।

मूषके पुनरिच्छन्ति मरणं वास्तुवेदिनः ॥ ४९ ॥

अमुनैव वदन्त्यन्ये गृहपीडां मनीषिणः ।

क्षेमेण यद्यविघ्नः स्यादसङ्गश्चागमो यदि ॥ ५० ॥

वनान्तरे तदा क्षेमं सुभिक्षं च समादिशेत् ॥ ५०½ ॥

अर्घदानविधिना विधानविद् द्रव्यमागतमिहार्चयेद् गृही ।

प्रत्युपेतैकुलिशायुधध्वजं द्रव्यमुज्ज्वलमुतावनीपतिः ॥ ५१½ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

वनप्रवेशो नाम षोडशोऽध्यायः ॥

ध्वजविस्तारवहलं साङ्घ्रिवाहल्यविस्तृतम् ।
 भ्रमपीठं विधातव्यं सार्धायामं शुभावहम् ॥ २६ ॥
 सम्मितो ध्वजकुण्ड्येण वेधः स्याद् भ्रमपीठगः ।
 कुण्ड्यकोट्यधिकावृत्तावधौ कोटिद्वयायतौ ॥ २७ ॥
 कार्यावङ्गी भ्रमस्थूलौ भ्रमविस्तृतिविस्तृतौ ।
 तद्युक्तिवेधे तावेत(वि?द्वि)स्तृतेर्द्विगुणोच्छ्रितौ ॥ २८ ॥
 ध्वजायतिचतुर्भागात् पीठमत्र प्रकल्पयेत् ।
 मल्लप्रतिष्ठितं मध्ये प्रान्तयोः स्तम्भधारितम् ॥ २९ ॥
 तत्पीठस्तम्भनीयाभ्यां द्वाराभ्यामन्वितं दृढम् ।
 याम्योत्तरप्रतिभोभं प्राङ्मुखं सुदृढार्गलम् ॥ ३० ॥
 केतुव्यासार्धविस्तारं तद्वैर्व्याष्टांशकोच्छ्रितम् ।
 विस्तारसदृशायामं मध्ये स्याद् वज्रिणो गृहम् ॥ ३१ ॥
 मल्लश्च पीठिकाङ्घ्री च बाहू स्तम्भविनिर्गतौ ।
 शक्रमाता कुमार्यश्च ध्वजविस्तृतिविस्तृताः ॥ ३२ ॥
 निम्नभागाश्च सर्वेषां स्वविस्तृतिचतुर्गुणाः ।
 कार्या वा पञ्चगुणिताः सप्त (का?वा) मूलदेश(कं?तः) ॥ ३३ ॥
 कन्यानामुदयः प्रोक्तो यः प(ष्टयो?)ष्टांशस्त्रिसंगुणः ।
 इन्द्रमाता तु सर्वाभ्यः स्यात् तदष्टांशतोऽधिका ॥ ३४ ॥
 वेधः स्वविस्तरैः सप्तभागे स्यात् कन्यकोदयात् ।
 निर्वेधश्चतुरश्रः स्याल्लकटस्य समाहितः ॥ ३५ ॥
 निर्वेधावस्य चोर्ध्वाधः सप्तांशान्तरवर्तिनौ ।
 कार्यौ मूर्चीव्यधावन्यौ मूर्चीमानप्रमाणतः ३६ ॥
 कन्याव्यासत्रिभागेन मूर्ची विस्तारतो भवेत् ।
 पादोनवहला चारुदारुजा दृढसंहिता ॥ ३७ ॥
 कुमारीव्याससंयुक्ता द्विगुणा लकटायतिः ।
 एतद्वाद्यान्तरं ज्ञात्वा यन्त्रं संयोजयेत् ततः ॥ ३८ ॥

तयोरधस्तदर्धेन गृगाल्यौ सूचिविस्तृतौ ।
 क्षेत्रस्य लेखितं कार्यं सम्बन्धे सूचिकन्ययोः ॥ ३९ ॥
 साङ्घ्रिकेतनमूलार्धं लकटे विस्तृतायती ।
 अक्षाभ्यां योजयेत् सम्यग् दृढं बाह्वक्षेत्रेधयोः ॥ ४० ॥
 पञ्चानामपि तुल्यैव कन्यानां स्यात् प्रकल्पना ।
 कृत्वानुपूर्व्या यन्त्राणि स्थापयेदखिलान्यपि ॥ ४१ ॥
 आश्विने मासि पक्षे च धवले प्रतिपत्तिथौ ।
 स्थिरोदयैर्ग्रहैः सौम्यैर्वाक्षिते त्वाष्ट्रभेऽपि च ॥ ४२ ॥
 पौरजानपदैः सर्ववादितध्वनितेन च ।
 यन्त्राण्युत्क्षिप्य यष्टिं च कर्मस्थानान्नयेज्जलम् ॥ ४३ ॥
 चित्रप्रतिसराकीर्णां यष्टिं तत्राज्यलेपिताम् ।
 चूर्णैः सर्वोपधीभिश्च स्थपतिः स्नापयेत् स्वयम् ॥ ४४ ॥
 जलाशयात् समुत्तार्य नृणां कलकलस्वनैः ।
 प्रागग्रां स्थापयेद् दारुहस्तिन्योः प्राक्समुन्नताम् ॥ ४५ ॥
 अहतेप्सितवासोभिराच्छाद्यार्च्य स्रगादिभिः ।
 विक्षिप्य च वलिं दिक्षु द्विजातीन् स्वास्ति वाचयेत् ॥ ४६ ॥
 त्रिसन्ध्यं पूजितां तत्र सर्वप्रकृतिभिस्ततः ।
 पञ्चाहं वासयेद् यष्टिं गुप्तां चापधरैर्नरैः ॥ ४७ ॥
 तस्मिन्नेवाहि यन्त्राणि सर्वाण्यपि च यष्टिवत् ।
 स्नातान्याच्छादितानीन्द्रस्थानदेशं प्रवेशयेत् ॥ ४८ ॥
 मूर्तितेऽथ ध्वजस्थाने यष्टेरष्टांशदैर्घ्यतः ।
 तदर्धविस्तृते दिक्स्थे समे प्रागायते शुभे ॥ ४९ ॥
 विभक्तेऽत्र विभागानामेकाशीत्या ततः क्रमात् ।
 विन्यस्तास्वथ सर्वासु देवतासु यथातथम् ॥ ५० ॥
 प्राचि मध्ये मैत्रपदे तन्मध्यान्मरुतो दिशि ।
 मह्यं निम्नप्रमाणेन पादकोणे निवेशयेत् ॥ ५१ ॥

भृङ्गमुख्यपदद्वन्द्वमध्ययोर्वायुकोणयोः ।
 न्यस्येत् स्तम्भौ तयोः पीठौ मूले च विनिवेशयेत् ॥ ५२ ॥
 पीठिका निर्गता बाहुयुग्मात् तत्राग्रयोगतः ।
 स्तम्भिन्यौ शोषयेद् ब्राह्मं पृथक्पदयुगं श्रिते ॥ ५३ ॥
 प्रतिकोभाविह द्वौ द्वौ बाहुद्वितयमाश्रितौ ।
 बाह्वतः प्रान्तपदयोर्मैत्रयोर्विनिवेशयेत् ॥ ५४ ॥
 प्राच्यां मूलाग्रतो ज्ञात्वा शक्रस्योर्ध्वगतिं क्रमात् ।
 योजयेद् भ्रमणोपेतौ भ्रमपादावभङ्गुरौ ॥ ५५ ॥
 मूलात् पश्चिमदिग्भागे वरुणस्याश्रितां पदम् ।
 भद्रां निवेशयेन्निम्नमानतः शक्रमातरम् ॥ ५६ ॥
 स्युः पर्जन्यान्तरिक्षद्वार्य(क्ष्माक्ष्म)णां पदमाश्रिताः ।
 क्रमान्नन्दोपनन्दाख्यजयाख्यविजयाभिधाः ॥ ५७ ॥
 विन्यस्तास्वथ सर्वासु कुमारीषु विभागशः ।
 तयस्त्रयः प्रतिकोभा योज्या दाढ्याय बाह्वतः ॥ ५८ ॥
 निक्षिपन्नखिलं द्रव्यं भावयेत् पददेवताः ।
 प्राप्नोति तत्तदारूपां तद्द्रव्यं पूजां च तद्गताम् ॥ ५९ ॥
 पीठीपृष्ठसमं कन्यापार्श्वयोरुभयोरपि ।
 कुर्यादनुसरद्वन्द्वं कीलकैर्वद्धमायसैः ॥ ६० ॥
 संश्रित्वानुसरद्वन्द्वं पीठीं चोपरि सङ्ग्रहात् ।
 वधीयात् कीलकैर्लैर्हिर्यन्त्रनिश्चलताकृते ॥ ६१ ॥
 यन्त्रकर्मणि निवृत्त इति शास्त्रविधानतः ।
 प्रवेशयीत स्वस्थाने त्रिदशाधिपमैन्द्रमे ॥ ६२ ॥
 स्नातस्य विधिवद् वस्त्रच्छन्नस्यालेपितस्य च ।
 श्रीखण्डाद्यैः सुरभिभिः कुसुमैरर्चितस्य च ॥ ६३ ॥
 रौहिणादिमुहूर्तेषु त्रिषु मैत्रेय्य वज्रिणः ।
 प्रवेशमभिनन्दन्ति करणेष्वर्चितेषु च ॥ ६४ ॥

१. 'द्वं मध्याभ्यां वायु' ख. पाठः । २. 'चाग्र', ३. 'तिक्रमः', ४. 'तः',
 ५. 'नादयेत्' क. पाठः । ६. 'ख्यानां द्वं' ख. पाठः । ७. 'तानु' क. पाठः ।
 ८. 'डे' ख. पाठः ।

स्थपतिर्वा पुरोधा वा शुचिः स्नातः समाहितः ।
 गन्धमाल्यार्चितान् विप्रांस्तर्पयेद् दक्षिणादिभिः ॥ ६५ ॥
 ततो मङ्गलघोषेण वादित्रनिनदेन च ।
 पुण्याहजयशब्दैस्तमुत्क्षिपेयुः समाहिताः ॥ ६६ ॥
 अलङ्कारभृतः पौराः प्रहृष्टमनसोऽखिलाः ।
 नीरुजो बलिनः शक्ताः प्रकृत्यभिमताश्च ये ॥ ६७ ॥
 स्तुवीरन् पुण्यमनसः स्तुतिभिः मृतमागधाः ।
 वन्देरन् वन्दिनश्चैनं सेवेरन् गणिका अपि ॥ ६८ ॥
 प्रविशन्तं निजं स्थानमनुगच्छेन्नराधिपः ।
 सुराधिपं बलामात्यपौरजानपदान्वितः ॥ ६९ ॥
 प्रोद्यत्कलकलारावसुस्वराः पुरुषा यदि ।
 उत्क्षिपेयुः प्रहृष्टा वा बहेयुर्वा सुराधिपम् ॥ ७० ॥
 तदा भवति भूपालो जयी नन्दन्ति च प्रजाः ।
 राष्ट्रे सुखं पुरे हर्षो भवेन्नश्यन्ति चेतयः ॥ ७१ ॥
 मुञ्चत्युत्थापितः कृच्छ्राद् यदि शय्यां स गौरवात् ।
 तदा नृपतिरभ्येति महतीं विमनस्कताम् ॥ ७२ ॥
 स्वलन्तो दुःखिता दीना निःश्वसन्तः पदे पदे ।
 वैचिच्यभाजो गच्छेयुर्देशहानिस्तदा ध्रुवम् ॥ ७३ ॥
 भूमौ यदैकदेशेन हसितः(?)पतति ध्वजः ।
 न सुभिक्षं न च क्षेमो न राज्ञो विजयस्तदा ॥ ७४ ॥
 दीर्घे भग्नेऽथ पतिते कृत्स्ने चास्मिन् समुद्धृते ।
 स्यान्नृपस्यावनिच्छेदः सुतध्वंसोऽथवा मृतिः ॥ ७५ ॥
 वस्त्रालङ्कृतिमाल्यानां हरणात् पतनादुत ।
 तादृशद्रव्यविध्वंसः पौराणां भवति ध्रुवम् ॥ ७६ ॥
 पुरं भवति निःशब्दं निष्प्रभं वा प्रवेशने ।
 समुच्छ्रये वा शक्रस्य तदा तज्ज्ञाशमृच्छति ॥ ७७ ॥

शक्रं स्वस्थानमानीतं शीघ्रं सुखमविघ्नतः ।
 प्राग्वत् प्रदक्षिणं न्यस्येत् प्रागग्रं शयने निजे ॥ ७८ ॥
 कुर्यात् तत्रैव नक्षत्रे शय्यास्थस्यामरेशितुः ।
 भ्रमे कुप्ये च संयोगं यथाभागविकल्पितम् ॥ ७९ ॥
 कुप्ये संयोज्यमानश्चेद् ध्वजो निपतति क्षितौ ।
 तदा नरपतेः स्थानभ्रंशो भवति निश्चितः ॥ ८० ॥
 कुप्ययोगे यदा शक्रो वामतः परिवर्तते ।
 तदा स्यात् स्थपतेर्मृत्युर्भवेद् भङ्गश्च दक्षिणे ॥ ८१ ॥
 स्ववेधं प्रतिपद्येत तद्यष्टिर्यदि कृच्छृतः ।
 प्रमादिनस्तदा राज्ञो जायते व्यसनं महत् ॥ ८२ ॥
 निष्कुप्य योजितः शक्रध्वजो विघटते यदि ।
 विश्लिष्यति तदा सन्धिः सामन्तैः सह भूपतेः ॥ ८३ ॥
 स्फुटेद् भज्येत वा कुप्ये योज्यमानोऽथ सर्वतः ।
 तदा भङ्गे नृपव्याधिः स्फुटनादङ्गनावधः ॥ ८४ ॥
 अविदीर्णमपर्यस्तमव्यङ्गमविलम्बितम् ।
 यथावन्न्यासमायाति योगं चेद् वासवध्वजः ॥ ८५ ॥
 धनभृत्याङ्गनापत्यैः सामन्तैश्चान्वितोऽनुगैः ।
 निरातङ्गो बलाङ्गश्च वृद्धिमेति तदा नृपः ॥ ८६ ॥
 यत्नतो रक्ष्यमाणस्य शय्यास्थस्यैव वज्रिणः ।
 तस्याङ्गान्यखिलान्येव कुटन्यादीनि योजयेत् ॥ ८७ ॥
 ऐन्द्रं बलौकं यक्षेशं सर्पमादं दिगाह्वयम् ।
 मयूरं चेन्द्रशीर्षं च पिटकाष्टकमित्यदः ॥ ८८ ॥
 स्वप्रमाणेन कर्तव्यं स्पर्ष्टरूपसमन्वितम् ।
 तदाख्याश्चान्तरेष्वेपां सन्धयो वस्त्रनिर्मिताः ॥ ८९ ॥
 मूलादन्वग्रमायातैः सर्ववशैर्विदलैर्दृढैः ।
 गुणैश्च वेष्टयेदेनं धनैरशिथिलैर्ध्वजम् ॥ ९० ॥

१. 'कूप्ये' ख. पाठः । २. 'कुप्यायो', ३. 'मवल' क. पाठः । ४. 'कू' ख. पाठः । ५. 'जा', ६. 'स्वेष्ट', ७. 'दाक्षाश्वा' क. पाठः । ८. 'तैस्तं वं' ख. पाठः ।

साङ्घ्रिणा ध्वजनाहेन सत्र्यंशेनाथं विस्तृतिः ।

विधेया शक्रपिटकस्योच्छ्रयस्तु तदर्धतः ॥ ९१ ॥

अस्मिन्नष्टौ दिशः कृत्वा वंशव्यवहिते ततः ।

न्यस्येद् दिगीशांश्चतुरस्तस्योपरि यथादिशम् ॥ ९२ ॥

पञ्चमांशगते कुप्याद् वज्रिणः पिटके कृते ।

शेषाण्यप्यष्टभागोनान्यस्मिन् न्यसेयद् यथाक्रमम् ॥ ९३ ॥

बलाकादीनि विस्तृत्या चरणोनानि चोच्छ्रितौ ।

स्ववर्णवन्ति वृत्तानि रामणीयकवन्ति च ॥ ९४ ॥

भङ्गपातविपर्या(सौ?स)सिद्धयः पिटकोद्भवाः ।

पीडार्त्तिमृत्यवेऽत्यर्थमेकैकस्य प्रकीर्तिताः ॥ ९५ ॥

शुद्धान्तामात्यचित्तानां बलस्य यशसोऽपि च ।

वसुमत्याश्च धाम्नां च नृपते राष्ट्र (म?प)स्य च ॥ ९६ ॥

केतुपदभागविस्तारा रज्ज्वोऽष्टौ मुवर्तिताः ।

विधेयाः स्युर्ध्वजायामत्रिगुणायतयो दृढाः ॥ १७ ॥

छादितं छ(वि?दि)भिः पूर्वं कुहनीसहितं शुभम् ।

यत्नेनासन्नदिवसे विदध्यादमरध्वजम् ॥ १८ ॥

अर्केन्दुग्रहताराङ्कं चेणुगुल्मेन्द्रशीर्षवत् ।

साष्टकण्ठगुणं दण्डसूत्रादर्शान्वितं शुभम् ॥ ११ ॥

ससस्यफलपुष्पाढ्यं शुभयस्त्रामलङ्कृतम् ।

दृढमान्वितमष्टाभिः सन्तताभिश्च रज्जुभिः ॥ १०० ॥

ध्वजपट्टं विदुष्याच्च शिष्टं सुगचिनं तथा ।

निमित्तार्थं च लोकानां शोभाहेतोरप्यजस्य च ॥ १०१ ॥

सप्ततनपुरागमगन्धर्वप्रिद्विज्ञानुरम् ।

निखिलं जगदान्तेत्यमस्मिन्नद्रिःकुलम् ॥ १०२ ॥

ध्वजाग्रं गण्डिभिर्नद्धं तस्मिन् विन्दस्वतं च भुवले ।

विन्यसेत् नमनस्तुल्यशोभाजनमाश्रितम् ॥ १०३ ॥

प्रमोदगीतवादितनटनर्तकसंयुतः ।

तदग्रे जागरः कार्यः समस्तामेव तां निशाम् ॥ १०४ ॥

पुरोहितस्ततो भास्वत्युदिते प्रयतेन्द्रियः ।

अग्रेः परिग्रहं कुर्यान्मूलस्य प्रागुदग्दिशि ॥ १०५ ॥

कृतोपलेपनं तस्मिन्नुल्लेखाभ्युक्षणेस्ततः ।

संस्कृत्यास्तीर्य दर्भाश्च ज्वालयेत् तत्र पावकम् ॥ १०६ ॥

तत्राज्यपात्राण्याज्यं च गन्धांश्च कुसुमानि च ।

द्रव्याणि वाचनीयानि समिधश्च पलाशजाः ॥ १०७ ॥

सौवर्णौ सुकसुवाविन्द्रभक्तं च बलयोऽपि च ।

इत्येतत्सर्वमाहुत्य जुहुयात् पावकं ततः ॥ १०८ ॥

पुत्रदारपशुद्रव्यसैन्ययुक्तस्य भूपतेः ।

विजयावाप्तिजनकैर्मन्त्रैः शान्तिविधायिभिः ॥ १०९ ॥

मुस्वनः सुमहार्चिश्च स्निग्धश्चेद्धोऽपि च स्वयम् ।

कान्तिमान् सुरभिर्जिघ्रन् होतारं शस्यतेऽनलः ॥ ११० ॥

तप्तकाञ्चनसच्छायो लाक्षाभः किंशुकच्छविः ।

प्रवालविद्रुमाशोकसुरगोपसमद्युतिः ॥ १११ ॥

ध्वजाङ्कुशगृहच्छत्रयूपप्राकारतोरणैः ।

सदृशार्चिः प्रशस्तोऽग्निर्मातृल्यैरपरैस्तथा ॥ ११२ ॥

स्निग्धः प्रदक्षिणशिखो विभ्रूषो विपुलोऽनलः ।

सुभिक्षश्चेमदः प्रोक्तो दीप्यमानश्चिरं तथा ॥ ११३ ॥

ध्रुवो विवर्णः परुषः पीतो वा नीलकोऽथवा ।

विच्छिन्नो भस्वरवो वामावर्त्तशिखोऽल्पकः ॥ ११४ ॥

मन्दार्चिर्द्युतिमुक्तोऽमृग्यमागन्धैः स्फुल्लितवान् ।

ध्रुमावृतः सफेनश्च द्रुतमुग्न न जयावदः ॥ ११५ ॥

दर्भाणां संस्तरं वद्विर्दोषाहान्यपगाणि वा ।

ह्रयमानो ददति चेद्भानिस्तदभिनिर्दिशेत् ॥ ११६ ॥

होमे वोत्सर्पयेत् पीठं दह्यमानो(?)यदाग्निना ।
 भूम्येकदेशनाशः स्याल्लाभः स्यादुपकर्षणात् ॥ ११७ ॥
 सर्वतो वाप्यगाधो यः स वर्धयति पार्थिवान् ।
 यां दिशं यान्ति च ज्वालास्तस्यां विजयमादिशेत् ॥ ११८ ॥
 दुर्वर्णाशुचि दुर्गन्धि मक्षिकाखुविडम्बितम् ।
 आज्यं राज्यच्छिदे प्राहुर्हूयते यच्च भस्मनि ॥ ११९ ॥
 हीनाधिकप्रमाणाश्च विदीर्णा घुणभक्षिताः ।
 वातरुग्णद्रुमोत्थाश्च समिधोऽर्थक्षयावहाः ॥ १२० ॥
 सगर्भाश्च सपुष्पाश्च विच्छिन्नाग्रास्तृणान्विताः ।
 कुर्वन्त्युपद्रवं दर्भा दुष्प्रलूनाश्च ये तथा ॥ १२१ ॥
 दुष्टानि पांसुकीर्णानि कीटजर्जरितानि च ।
 बीजानि बीजनाशाय स्युरपुष्टानि यानि च ॥ १२२ ॥
 माल्यं विगन्धि प्रम्लानं न पीतं न सितं च यत् ।
 कीटैः खण्डितपीतं च न जयाय न वृद्धये ॥ १२३ ॥
 विस्रावीण्युद्धतान्युग्रखण्डितस्फुटितानि च ।
 दुर्भिक्षरोगकारीणि प्राहुः पात्राणि सर्पिषः ॥ १२४ ॥
 अशुचौ पतिते च स्यान्मक्षिकाकीटदूषिते ।
 बलौ च शक्रभक्ते च क्षुन्मारः केशभाजि च ॥ १२५ ॥
 यथोदितान्यरूपाणि सर्पिरादीन्यनुक्रमात् ।
 भवन्ति राष्ट्रपुरयोर्भयाय निखिलान्यपि ॥ १२६ ॥
 वितीर्य गन्धमाल्यादीन् देवताभ्यो यथादिशम् ।
 पुरोधाः स्थपतिर्वार्ध प्रीतचित्तः क्षिपेद् बलिम् ॥ १२७ ॥
 ध्वजनैर्ऋतदिग्भागे द्विजमुख्यानुपस्थितान् ।
 शीलवृत्तयुतान् भूरिगन्धमाल्यैः स्वलङ्कृतान् ॥ १२८ ॥
 वृद्धान् पदकर्मनिरतान् सुहृदो वेदपारगान् ।
 मनःप्रियान् पूर्णगात्रान् समर्थान् सर्वतः शुचीन् ॥ १२९ ॥

तैश्च वादित्रनिनदैस्तैश्च पुण्याहनिस्वनैः ।
 दृढरज्जुभिराकृष्टं श्रवणे ध्वजमुच्छ्रयेत् ॥ १४२ ॥
 यत्रेनोत्थाप्यमानस्य तस्योच्छ्रायगतस्य च ।
 नृपक्षिवाहनादीनां निमित्तान्यवलोकयेत् ॥ १४३ ॥
 कुटनीनिहिताभोगं पताकादर्पणोज्ज्वलम् ।
 चित्तपटस्फुटाटोपमकेन्दुगुणभूषणम् ॥ १४४ ॥
 अस्त्रस्तमालयालङ्कारमशीर्णच्छत्रमस्तकम् ।
 अकम्पितमदीर्णाङ्गमदिग्भ्रष्टं सुरेश्वरम् ॥ १४५ ॥
 सममूर्ध्वसमश्लिष्टमनवक्षतमद्भुतम् ।
 अविलम्बितविभ्रान्तमृजुमार्गसमुद्भूतम् ॥ १४६ ॥
 इत्थं शक्रध्वजोत्थानं कृतं राज्ञो जयावहम् ।
 पौरजानपदानां च क्षेमारोग्यसुभिक्षकृत् ॥ १४७ ॥
 यदा शक्रध्वजः प्राचीमुच्छ्रितः प्रतिपद्यते ।
 तदा मन्त्रिगणक्षत्रनृपप्राग्वासिदृद्धिदः ॥ १४८ ॥
 आग्नेयीं ककुभं याते वर्धन्ते बह्विजीविनः ।
 प्रारब्धकार्यनिष्पत्तिरयत्नाच्चोपजायते ॥ १४९ ॥
 दक्षिणां दिशमायाते केतने नमुचिद्विपः ।
 तदा स्युर्वैश्यलोकस्य पूजाधान्यधनर्द्धयः ॥ १५० ॥
 सर्वाशासंपदः श्रेष्ठा जायन्ते नैर्ऋताश्रिते ।
 न स्याद् गर्भो वृथा तद्वद् बध्वन्धमयं न च ॥ १५१ ॥
 श्रिते प्राचेतसीमाशामस्मिन् द्यूद्रजयो भवेत् ।
 क्षुत्तृष्णाग्निभयं न स्याद् वृष्टिरिष्टा च जायते ॥ १५२ ॥
 द्रुमसस्यफलद्विः स्यात् केतौ वायोः श्रिते दिशम् ।
 चतुष्पदविवृद्धिश्च रोगोच्छित्तिश्च जायते ॥ १५३ ॥
 चतुर्णामपि वर्णानां सम्पत् स्यात् सौम्यदिग्गते ।
 विशेषात् सा द्विजेन्द्राणां तथा सिध्यन्ति चाध्वराः ॥ १५४ ॥

ऐशीमाशां श्रिते धर्मपरो भवति पार्थिवः ।

वृद्धिर्जनपदस्य स्यात् तथा पापण्डितमपि ॥ १५५ ॥

यदि किञ्चिद् व्रजेन् पूर्वं रज्ज्वाकृष्टः शनकतुः ।

विजिगीषोर्नरेन्द्रस्य तदा यात्रा प्रसिध्यति ॥ १५६ ॥

प्रतिष्ठां लभते भूमौ भ्रमं भित्त्वा यदि ध्वजः ।

संशलकाननामुखां तदा जयति पार्थिवः ॥ १५७ ॥

द्विक्सर्पणे फलं प्राक्तमित्यव्यक्तस्य वज्रिणः ।

विपरीतं तदेवोक्तं व्यक्तस्य निखिलं पुनः ॥ १५८ ॥

यदि स्वलङ्कृतः पूर्वं योज्यमानः शनकतुः ।

उत्क्षिप्तो रज्जुयन्त्रेण स्तोकमर्थं स्थितोऽपि वा ॥ १५९ ॥

शय्यायां यदि वा भूमावृत्सङ्गे वा पतत्यसौ ।

तदा नृपं राजदारान् कुमारं वा विनाशयेन् ॥ १६० ॥

उत्थितोऽर्थोत्थितो वापि यदि क्षुभ्यति कम्पते ।

स्थानान्तरं व्रजेद् वापि सञ्चरेद् वा कथञ्चन ॥ १६१ ॥

विगृह्यते तदा भूपो भ्रश्यति स्थानतोऽपि वा ।

भयाज्जनपदो वास्य चलत्येव न संशयः ॥ १६२ ॥

आकृष्टासु यदाष्टासुच्छिद्यते कापि रज्जुषु ।

अमात्यमरणं तत् स्यादेकैकांशेन निश्चितम् ॥ १६३ ॥

मूलमध्याग्रभागे वा प्रोच्छिद्यते यदि भ्रंज्यते ।

पौरसेनापतिनृपान् क्रमशो हन्त्यसौ तदा ॥ १६४ ॥

छत्रार्कवेषुगुल्मेन्द्रशीर्षकण्डगुणा यदि ।

पतन्ति भूमाविन्द्रो वा तदा हन्ति महीपतिम् ॥ १६५ ॥

नृपो वधमवाप्नोति तैर्भग्नैः पतितैर्धुतैः ।

अभग्नैर्विधुतैरेतैः क्षयं व्रजति साधनम् ॥ १६६ ॥

क्रमशो हन्युरादर्शवैजयन्तीन्दुतारकाः ।

पतन्त्यो हृक्चमूनाथपुरोधःस्त्रीर्महीपतेः ॥ १६७ ॥

माल्यैर्विभूषणैर्यानिः शस्त्रवस्त्रफलाशनैः ।
 यान्ति केतुच्युतैरेतैः राज्ञस्तान्येव संक्षयम् ॥ १६८ ॥
 शीर्यते शक्रपिटकं कूटेभ्यः शक्रवेश्म वा ।
 यस्यां ककुभि तत्राहुर्हानिं पूर्वं विपश्चितः ॥ १६९ ॥
 भङ्गे मृगालीलकटाक्षार्गलानामनुक्रमात् ।
 पीडा सञ्जायते वेश्यानृपतिश्रेष्ठिरक्षिणाम् ॥ १७० ॥
 भग्ना भ्रमाक्षपादैर्वा मल्लमातृकुमारिकाः ।
 राष्ट्रं हन्युर्नरेन्द्रस्य प्रियामातृसुतान् क्रमात् ॥ १७१ ॥
 निर्घातोऽशनिरुल्का वा ध्वजे यदि पतेत् तदा ।
 अनावृष्टिभयं राज्ञः पराजयमथादिशेत् ॥ १७२ ॥
 कुर्वन्ति मक्षिकाः शक्रे मधुच्छत्रं समुच्छ्रिते ।
 यस्मिंस्तत्र द्विपद्रोथं पण्मासाच्चादिशेत् पुरे ॥ १७३ ॥
 मक्षिका वा खगा वा चेद् भ्रमेयुः पार्श्वतो हरेः ।
 प्रदक्षिणा वहिस्थानमासाद्याहुस्तदा मृतिम् ॥ १७४ ॥
 गृध्रश्येनकपोताश्चेलीयन्ते शक्रमूर्धनि ।
 तदा कुर्वन्ति दुर्भिक्षविग्रहक्षितिपक्षयान् ॥ १७५ ॥
 यदि केतौ निलीयन्ते कुररोल्कवायसाः ।
 राज्ञः क्रमात् तदा हन्युर्मन्त्रिपुत्रपुरोधसः ॥ १७६ ॥
 मयूरो यदि वा हंसः समाश्रयति वासवम् ।
 समस्तलक्षणोपेतस्तदा स्यान्नृपतेः सुतः ॥ १७७ ॥
 चक्री बलाका हंसी वा यदि केतौ निलीयते ।
 तदा नरपतिर्भार्यामवाप्नोत्यतिसुन्दरीम् ॥ १७८ ॥
 खगैः सुवृष्टिर्जलजैः सुभिक्षं स्यात् फल्गुशिभिः ।
 विष्टाशिभिश्च^१ दुर्भिक्षं भीतिः स्यात् पिशिताशिभिः ॥ १७९ ॥
 यदि चित्रपटन्यस्ताः सुरयक्षोरगोत्तमाः ।
 विचित्राकृतिभिर्युक्ता वाहनायुधभूषणैः ॥ १८० ॥

१. 'नमासमाहुस्तदितरा मृ' (?) ख. पाठः । २. 'स्तु' क. पाठः ।

अष्टौ च ककुभो मूर्ताः प्रवृत्ताश्चाप्सरोगणाः ।
 सग्रहास्तारका मेघाः स्फीता नद्यस्तथान्ध्रवः ॥ १८१ ॥
 वाप्यः पङ्केरुहच्छन्ना हंसवन्ति सरांसि च ।
 फलपुष्पावतंसानि वनान्युपवनानि च ॥ १८२ ॥
 देवतायतना(न्याग्र?न्यट्ट)गोपुराणि पुराणि च ।
 भवनान्यतिशुभ्राणि शयनासनवन्ति च ॥ १८३ ॥
 प्रहृष्टाः पार्थिवा भृत्या बलवाहनशालिनः ।
 पौरा जानपदा लोकाः क्रीडाभाजः कुमारकाः ॥ १८४ ॥
 चत्वारो मुदिता वर्णा नटनर्तकशिल्पिनः ।
 सगोत्रजलतागुल्मद्रुमोपधिभृतो नगाः ॥ १८५ ॥
 मृगपक्षिगणाः शस्ता मङ्गलान्यखिलानि च ।
 विचित्रापानवसुधाः फलभक्षाश्च पक्षिणः ॥ १८६ ॥
 यथानिवेशं शोभन्ते तदा देशे पुरेऽपि च ।
 क्षेमरोग्यसुभिक्षाणि जयं राज्ञश्च निर्दिशेत् ॥ १८७ ॥
 एतेषां कुट्टने पाते छेदे नाशेऽथवा हृतौ ।
 श्लोषे वाप्यशुभं वाच्यं यथायोनि यथादिशम् ॥ १८८ ॥
 स्थिते वा पतिते वापि चित्रपट्टे भुवस्तले ।
 उपप्लवो नरेन्द्रस्य भवेज्जनपदस्य च ॥ १८९ ॥
 राजते यद्यलङ्कारः सकलो यावदुत्सवम् ।
 अनस्तोऽविप्लुतश्चोर्वी तदा कृत्स्नां जयेन्वृषः ॥ १९० ॥
 नटनर्तकसङ्घेषु प्रवृत्त्यत्सु पठत्सु च ।
 शुभे शुभं समादेश्यमितरस्मिन्नशोभनम् ॥ १९१ ॥
 ये वर्गाः सम्प्रहृष्यन्ति मङ्गल्या गजवाजिनः ।
 सुवेपचेष्टालङ्काराः शुभं तेष्वदिशेद् ध्रुवम् ॥ १९२ ॥
 अमङ्गलैपिणो ये स्युर्विकृता दीनचेतसः ।
 पुरुषा योपितो वापि निर्दिशेत् तेषु वैशसम् ॥ १९३ ॥

प्रभिन्नकरटा नागा बृहन्तस्तोयदा इव ।
 अदीनाश्च स्वतन्त्राश्च नृपतेर्विजयावहाः ॥ १९४ ॥
 आलिखन्तः सुरैः क्षोणीं दक्षिणैर्हृष्टचेतसः ।
 हेममाणा हयाश्चापि शंसन्ति नृपतेर्जयम् ॥ १९५ ॥
 सतडिद्वर्जिताम्भोदा वृष्टिश्चेज्जायते तदा ।
 महीपतेर्जयं विद्यात् सुभिक्षं क्षेममेव च ॥ १९६ ॥
 अथार्धरात्रे सम्प्राप्ते रोहिण्यां दशमेऽहनि ।
 शक्रस्य पातमिच्छन्ति मुनयः प्रतिवत्सरम् ॥ १९७ ॥
 ततः समाजे निर्वृत्ते शक्रकेतौ प्रतिष्ठिते ।
 गन्धतोयैश्च पुष्पैश्च विदधीताम्बुसेवनम् ॥ १९८ ॥
 अमेध्यैर्वस्त्रखण्डैर्वा भस्मकेशास्थिकर्दमैः ।
 यदा क्रीडन्ति मनुजा दुर्भिक्षं जायते तदा ॥ १९९ ॥
 विप्राः प्राच्यां विलम्पेऽम्ब्रेयुः पतन्तं वासवध्वजम् ।
 सुभिक्षं क्षेममारोग्यमन्यथा स्याद् विपर्ययः ॥ २०० ॥
 अष्टाङ्गोक्तो ध्वजाङ्गे यो विशेषः सोऽथ कथ्यते ।
 पुरे ब्रह्मपुरात् प्राच्यामिन्द्रस्थानं विधीयते ॥ २०१ ॥
 मात्राशयेन हस्तेन प्रमाणं तस्य कीर्तितम् ।
 चतुःषष्टिसमायामं चतुरश्रं समन्ततः ॥ २०२ ॥
 एकाशीतिपदेनैव भजेत् क्षेत्रं विभागतः ।
 क्षेत्रस्यार्धेन कुर्वीत ध्वजायामं प्रमाणतः ॥ २०३ ॥
 ततो वृद्धिर्विधातव्या हस्ते हस्तेऽङ्गुलं बुधैः ।
 अर्धाङ्गुलं वा वृद्धिः स्याद् ध्वजस्येन्द्रस्य कुत्रचित् ॥ २०४ ॥
 तावद् वृद्धिर्विधातव्या यावत् क्षेत्रसमोऽङ्गुलैः ।
 ततः प्रमाणमार्धं यत् तत् पुनर्विनियोजयेत् ॥ २०५ ॥
 प्रमाणमङ्गुलैः केतोः स्याच्चत्वारिंशता मितम् ।
 तस्य संवत्सरे वृद्धिः कर्तव्या द्वयङ्गुलैर्बुधैः ॥ २०६ ॥

१. 'शत', २. 'भुसेवनम्' ख. पाठः । ३. 'प्राक्षेर्विल' ख, 'प्राज्ज
 विष्टे' क. पाठः ।

ब्रह्मस्थाने च कुर्वीत ब्रह्मावर्त्तं विचक्षणः ।
 ब्रह्मणोऽनन्तरं प्राच्यां भवेद् दैवतमर्यमा ॥ २०७ ॥
 तत्र यन्त्रस्य पादौ स्तः समुच्छ्रायेण पट्यप(मौ?द्रौ) ।
 तस्यैव पश्चिमे भागे मित्रो भवति देवता ॥ २०८ ॥
 ततः प्रभृति यन्त्रस्य ++ वेधो नतो भवेत् ।
 पूर्वापरं च निम्नं स्यादेव यन्त्रविधिः स्मृतः ॥ २०९ ॥
 यन्त्रस्य पश्चिमे भागे वरुणो दैवतं भवेत् ।
 वरुणस्य पदान्ते च वंशस्थे द्वे कुमारिके ॥ २१० ॥
 खानिले(?)चतुरो हस्तान् दशहस्तोच्छ्रिते च ते ।
 रुद्रस्थाने च कर्तव्या कुमारी सुप्रतिष्ठिता ॥ २११ ॥
 सोमयोगे चतुर्थी स्यादापभागे च पञ्चमी ।
 षष्ठी च सवितुर्भागे यमभागे च सप्तमी ॥ २१२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

इन्द्रध्वजनिरूपणं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥

अथ नगरादिसंज्ञा नामाष्टादशोऽध्यायः ।

नगरं मन्दिरं दुर्गं पुष्करं साम्परायिकम् ।
 निवासः सदनं सन्न क्षयः क्षितिलयस्तथा ॥ १ ॥
 यत्रास्ते नगरे राजा राजधानीं तु तां विदुः ।
 शाखानगरसंज्ञानि ततोऽन्यानि प्रचक्षते ॥ २ ॥
 शाखानगरमेवादुः कर्वटं नगरोपमम् ।
 ऊनं कर्वटमेवेह गुणैर्निगम उच्यते ॥ ३ ॥
 ग्रामः स्यान्निगमादनो ग्रामकैलपो गृहस्त्वसौ ।
 गोकुलावासमिच्छन्ति गोष्ठमल्पं तु गोष्ठकम् ॥ ४ ॥

उपस्थानं भवेद् राज्ञां यत्र तत् पत्तनं विदुः ।

बहुस्फीतवणिग्युक्तं तदुक्तं पुटभेदनम् ॥ ५ ॥

विधाय कुटिका यत्र पत्रशाखातृणोपलैः ।

पुलिन्दाः कुर्वते वासं पल्ली स्वल्पा तु पल्लिका ॥ ६ ॥

नगरं वर्जयित्वान्यत् सर्वं जनपदः स्मृतः ।

नगरेण समं कृत्स्नं राष्ट्रं देशोऽथ मण्डलम् ॥ ७ ॥

आवासः सदनं सन्न निकेतो मन्दिरं मतम् ।

संस्थानं निधनं धिष्ण्यं भवनं वसतिः क्षयः ॥ ८ ॥

अगारं संश्रयो नीढं गेहं शरणमालयः ।

निलयो लयनं वेश्म गृहमोकः प्रतिश्रयः ॥ ९ ॥

गृहस्योपरिभूमिर्या हर्म्यं तत् परिकीर्तितम् ।

तस्यारोहणमार्गो यः सोपानं तत् प्रचक्षते ॥ १० ॥

काष्ठकैर्यत्र रचितं स्थूणयोरधिरोहणम् ।

सा निःश्रेणिरिति प्रोक्ता सोपानैर्विपुलैः पदैः ॥ ११ ॥

स्मृतः काष्ठविटङ्कोऽसौ यत् काष्ठैः संवृतं गृहम् ।

सुधालिप्ततलं हर्म्यं सौधं स्यात् कुट्टिमं च तत् ॥ १२ ॥

वर्षाभयेन या छन्ना तालशकदलादिभिः ।

स्मृताभिगुप्तिरन्तस्था सर्वोपरि गृहस्य सा ॥ १३ ॥

वातायनं तु भित्तीनामवलोकनमुच्यते ।

लघुर्वातयनो यः स्यादवलोकनकं हि तत् ॥ १४ ॥

हर्म्यस्य मध्ये यच्छिद्रं स उलोक इति स्मृतः ।

हर्म्यप्राकारकः स स्यात् कण्ठां हर्म्यतलस्य र्या ॥ १५ ॥

वितर्दिकाष्टमाला स्यात् सर्वतश्छेदमूलगा ।

तत्स्तम्भेषु मृगा ये तु ते स्युरीहामृगा इति ॥ १६ ॥

निर्यूहो हर्म्यदेशाद् यः काष्ठानामुपनिर्गमः ।

वलीकमिति विज्ञेयं काष्ठं छेदाद् विनिर्गतम् ॥ १७ ॥

१. 'दकम्', २. 'फो', ३. 'शाखद' क. पाठः । ४. 'हर्म्यः प्रा' स. पाठः ।
५. 'पटो', ६. 'यः', ७. 'शब्दः', ८. 'शास्त्रक' क. पाठः ।

कपाटं द्वारपक्षः स्यात् कपाटपुटमेव च ।

पक्षः पिधानो वरणो द्वारसंवरणं तथा ॥ ३१ ॥

कपाटं संपुटस्ते द्वे (?) कपाटयुगलं च तत् ।

कलिका द्वारबन्धार्था या स्यात् तामर्गलां विदुः ॥ ३२ ॥

सा स्यादर्गलमूचीति यदि दीर्घा प्रमाणतः ।

पुराणां सा तु परिघः फलिहो गजवारणम् ॥ ३३ ॥

छिद्रैर्गवाक्षप्रतिमैश्छिद्रितं सर्वतस्तु यत् ।

फलकं तद् गवाक्षः स्याज्जालमित्यपि कथ्यते ॥ ३४ ॥

हर्म्यद्वारे गृहद्वारे तथा हर्म्यावलोकने ।

प्राकारान्तरपृष्ठे तु या च प्रासादिका भवेत् ॥ ३५ ॥

पार्श्वयोरुभयोरेषां फलकद्वयमुच्छ्रितम् ।

उपर्युपरि संक्षिप्तमर्धचन्द्रद्वयाकृति ॥ ३६ ॥

आनने द्वे यथा चास्मिन् श्लिष्टैरग्न्यैर्महाधरैः ।

तयोरुपरि सन्धौ च तारकाकृति मण्डलम् ॥ ३७ ॥

तत् तोरणमिति प्रोक्तं यच्च तेन परिष्कृतम् ।

सुवर्णतोरणं च स्यान्मणितोरणमेव च ॥ ३८ ॥

पुष्पतोरणमप्येतत् क्रियते पुष्पकादिभिः ।

तोरणग्रे ठकारो यः सिंहकर्णः स उच्यते ॥ ३९ ॥

नाम्ना संयमनानीति गृहसञ्चरभूमयः ।

गृहस्य पार्श्वे यद्यस्मिस्तत् तत्संयमनं विदुः ॥ ४० ॥

भित्तेर्यद्वाथ दारुणां तरङ्गाग्रवदान्तम् ।

मरालर्पाली सा हर्म्या(त्) प्रणाली निर्गमोऽम्भसः ॥ ४१ ॥

स च प्राकार इत्युक्तः कण्ठः स्याद्दङ्गणस्य यः ।

द्वारस्यं तु समीपं यत् प्रठारं तदिहोच्यते ॥ ४२ ॥

१. 'नावरणे' क. पाठः । २. 'कथ्यते'. ३. 'ज्ञा' ख. पाठः । ४. 'पावनं',
५. 'दाननम्' क. पाठः । ६. 'भित्तिलान्तरं वाप्यं परिमये मतः । विन्तीर्गमुच्छ्रितं
धर्मी' (१) ख. पाठः । ७. 'एव च समीपे यत्' क. पाठः ।

यदिष्टकचितं मूले द्वारस्य भवति स्थलम् ।
 दीप्य वा ह्रस्वमथवा तदास्थलकमिष्यते ॥ ४३ ॥
 भूत्रभूमिरमेध्येति वर्चस्कोऽवस्करस्तथा ।
 गृहाच्च भित्तिसामान्यं वाद्यं परिमगे मनः ॥ ४४ ॥
 विस्तीर्णमुच्छ्रितं यत् स्याद् वेद्यं सोऽष्ट उदाहृतः ।
 संक्षिप्तमेतदेवोक्तं तज्ज्ञेन्द्रालकाख्यया ॥ ४५ ॥
 तदेवात्यन्तसंक्षिप्तमष्टालीति निगद्यते ।
 अष्टाली या तु नात्युच्चा तामत्राष्टालिकां विदुः ॥ ४६ ॥
 एकनाडीगतच्छिद्रैः काष्ठनालैः परिश्रितम् ।
 यत्र काष्ठप्रणालीति^१ छदपृष्ठेऽम्बु धावति ॥ ४७ ॥
 स्तम्भशीर्षकरूपाणि काष्ठभूलाश्रितानि च ।
 सुपिराणि प्रयत्नेन काष्ठनाडीमुखान्तरैः(?) ॥ ४८ ॥
 रूपाणामथ तेषां तु स्तननासामुखाक्षिभिः ।
 नानास्थानस्थितानां च दृषवानरदंष्ट्रिणाम् ॥ ४९ ॥
 कृतसूक्ष्मान्तरच्छिद्रैः प्रवर्षति समन्ततः ।
 तद् धारागृहमित्युक्तं धारागारादिनामभृत् ॥ ५० ॥
 कांस्यैर्लोहैस्तथा पट्टैर्निर्मृष्टादर्शनिर्मलैः ।
 निचिता यस्य भित्तिः स्यात् तद् दर्पणगृहं विदुः ॥ ५१ ॥
 पक्षद्वारं तदत्राहुर्न्यन्महाद्वारतोऽपरम् ।
 यत् प्राकाराश्रितं द्वारं पुरे तद् गोपुरं विदुः ॥ ५२ ॥
 निर्गताश्चोच्छ्रिताश्चैव प्राकारस्यान्तरान्तरा ।
 उपका(ल्या?र्या) इति प्रोक्ताः क्षौमाश्चाष्टालका मताः ॥ ५३ ॥
 चयप्राकारशालाः स्युः पुरीसंवरणाभिधाः ।
 प्राकारादनुपालास्तु प्राकार उपनिष्कलाः(?) ॥ ५४ ॥
 क्रीडागृहं यदारामे तदुद्यानं प्रचक्षते ।
 तीरेऽम्भसो जलोद्यानं जलवेश्माम्बुमध्यगम् ॥ ५५ ॥

१. 'मौत्रभूमिरमे श्रान्तो व', २. 'कृतम्' ख. पाठः। ३. 'भिः' क. पाठः।
 ४. 'धावति', ५. 'जगुः' ख. पाठः।

क्रीडागृहं यदत्रोक्तं क्रीडागारं तदुच्यते ।

विहारभूमिराक्रीडभूमिरित्यभिधीयते ॥ ५६ ॥

देवधिष्ण्यं सुरस्थानं चैत्यमर्चागृहं च तत् ।

देवतायतनं प्राहुर्दिशुभागारमित्यपि ॥ ५७ ॥

छन्नं भवेद् यत्तु महाजनस्य स्थानं सभा सा कथिता च शाला ।

गवां पुनर्मन्दिरमत्र गोष्ठमाचक्षते वास्तुनिवेशविज्ञाः ॥ ५८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारपरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

नगरकर्षद्वयामगृहायतनसंज्ञा नामाष्टादशोऽध्यायः ॥

अथ चतुःशालविधानं नामैकोनविंशोऽध्यायः ।

वृमो नृपचमूनाथवर्णिनां भवनान्यथ ।

प्रशस्तान्यप्रशस्तानि कृत्स्नान्यपि यथाक्रमम् ॥ १ ॥

वेष्मनामेकशालानां शतस्यष्टाधिकं स्पृतम् ।

द्वापञ्चाशद् द्विशालानां त्रिशालानां द्विसहस्रतिः ॥ २ ॥

चतुःशालानि वेष्मानि यानि तेषां शतद्वयम् ।

पञ्चाशच्चाधिका पद्भिर्दिशातव्या मनीषित्विः ॥ ३ ॥

सहस्रं पञ्चशालानां स्यात् तथा पञ्चद्विसहस्रतिः ।

पद्दशालानां पण्णवतिः स्यात् सहस्रचतुष्टयम् ॥ ४ ॥

अष्टाङ्गे त्वेकशालस्य भेदाः पञ्चाशदीरिताः ।

द्विशालानां तु सर्वेषां प्रभेदाः शतपञ्चकम् ॥ ५ ॥

शतं शतं च प्रत्येकं त्रिशालानाष्टादशकम् ।

द्विचत्वारिंशदधिकं चतुःशालानाष्टकम् ॥ ६ ॥

द्विनवत्युत्तराण्येवं शतानि दश नम्र च ।

षोडशैव नवत्याणि षोडशानां चतुःशती ॥ ७ ॥

वेष्मानी सप्तशालानि भवन्ति परिसङ्ख्यया ।
 पञ्चपष्टिसहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ॥ ८ ॥
 गृहाणामष्टशालानां पट्त्रिंशदपरा भवेन् ।
 लक्षद्वयं सहस्राणि द्विपष्टिः शतमेव च ॥ ९ ॥
 गृहाणां नवशालानां चत्वारिंशच्चतुर्थ्युता ।
 दशलक्षसहस्राणि चत्वारिंशत् तथाष्ट च ॥ १० ॥
 शतानि दशशालानां पञ्च पट्सप्ततिस्तथा ।
 गृहद्वितययोगेन संयुक्ताख्यानि विंशतिः ॥ ११ ॥
 गृहद्वितययोगेन द्वात्रिंशदिह वेष्मनाम् ।
 दशपञ्च तथान्यानि भवन्ति हलकान्यपि ॥ १२ ॥
 गृहमालाथ सङ्घट्टो गृहनाभिर्गृहाङ्गणम् ।
 उद्भिन्नं भिन्नकक्षं च निलीनं प्रतिपादितम् ॥ १३ ॥
 अन्यानि चाष्टभेदानि भवन्त्युत्तमवर्णिनाम् ।
 लक्षणं नाम संस्थानं चैतेषां प्रतिपाद्यते ॥ १४ ॥
 वर्णिनां स्याच्चतुःशालं मितं द्वात्रिंशता करैः ।
 सेनापतेश्वतुःपष्टिस्तद्वदेव पुरोधसः ॥ १५ ॥
 श्रेष्ठमष्टशतं राज्ञामेतानि तु यथाक्रमम् ।
 चतुःषडष्टहान्या स्युः पञ्चमं च पृथक् पृथक् ॥ १६ ॥
 विशोधयेत् कनीयोभिर्मध्यमानि यथाक्रमम् ।
 नरेन्द्रपुरुषाणां स्युर्वेष्मान्येतानि वृद्धये ॥ १७ ॥
 गृहाणि शोधयेत् प्राग्वज्ज्यायांस्यपि च मध्यमैः ।
 भवन्त्येतानि भूपानां रतिकोशप्रतिश्रयाः ॥ १८ ॥
 दशांशयुक्तो विस्तारादायामो विप्रवेशनाम् ।
 अष्टपदचतुरंशाढ्यः क्षत्रादिवयवेश्मनाम् ॥ १९ ॥
 यो विस्तारः स एव स्यादायामोऽस्मिन् यथाक्रमम् ।
 विद्वद्भयोः स्यादाधिक्यं मध्ये ज्येष्ठे च सन्नानि ॥ २० ॥

चतुःशान्विधानं नामैकोनविंशोऽध्यायः ।

कर्णमुत्राद् बहिः स्तम्भान् न्यसेन् सर्वान् प्रयत्नतः ।
धान्नां पौडगद्वस्तानां पञ्चानां चतुस्तरा ॥ २१ ॥

वृद्धिः शालास्तु तेषां स्युश्चतुरङ्गेन विस्मृताः ।
शाल्याव्यामार्थेनोऽन्यिन्द्रः सर्वेषामपि वेष्मनाम् ॥ २२ ॥

तस्याः पौडगद्वस्ते स्यान् पञ्चमांशद्वयेन वा ।
सप्तमांशद्वयेण स्याद् द्वयोस्पर्शवेष्मनोः ॥ २३ ॥

अन्ययोर्द्वेष्टयोः स स्याच्चतुर्भिर्नवमांशकैः ।
पञ्चभिः पदमिरेभिश्च मार्थैः सौवर्ग्यनैः करैः ॥ २४ ॥

द्वैर्ध्वं स्याद् दशभिः सार्धैः शालायाः पौडगाद्विष्टु ।
निवेशद्वयमांशो यः स गृहः सप्तभिः करैः ॥ २५ ॥

शालाया विस्तरः प्रोक्तः श्रेष्ठानामिह वेष्मनाम् ।
अन्यिन्द्रमानं प्रागेव प्रोक्तं निर्गम्यवेष्मनाम् ॥ २६ ॥

यच्छाल्यान्यिन्द्रयोः शेषं संयद् सप्तगृहं हि ननु ।
मृषायेच्छिन्नमिच्छन्नि शालाद्वैर्ध्वं विष्टुभिः ॥ २७ ॥

शाल्याव्यासप्रमाणा स्याद् सर्वेषामवधौर्मिषा
विद्यासु भवने शाला विदिशावर्णमात्मनः ॥ २८ ॥

कर्णशाला जतीत वा प्रोक्ता स्यात्तु ईशानयोर्द्वि
अविन्दमाहयोर्मिषे वा स्यात्तु ईशानयोर्द्वि ॥ २९ ॥

एवद्वारं नियम्यतावाहयस्य सप्तगृहं
सप्त भद्रा इति पातरस्य सप्तगृहं सप्तगृहं ॥ ३० ॥

साकामर्षं भर्तुं नैवमप्युक्तं ॥ ३१ ॥
भद्रासौ सप्तगृहं सप्तगृहं सप्तगृहं ॥ ३२ ॥

शालायाः सप्तगृहं सप्तगृहं सप्तगृहं ॥ ३३ ॥
सप्तगृहं सप्तगृहं सप्तगृहं सप्तगृहं ॥ ३४ ॥

सप्तगृहं सप्तगृहं सप्तगृहं सप्तगृहं ॥ ३५ ॥
सप्तगृहं सप्तगृहं सप्तगृहं सप्तगृहं ॥ ३६ ॥

भद्रा इति जगुः केचिदन्ते पश्चिमम् इति ।
 एकमिषितुः पञ्चाशत्पञ्चाशत् (तीणि) कर्मण याः ॥ ३३ ॥
 मूपास्तामां पवहणागंजाः स्पर्शेभ्यनाभिर ।
 तासांमायाः पञ्चत्वाः स्युःपञ्चत्वास्तनः पमाः ॥ ३४ ॥
 नामतो गुणतश्चैव शुभाशुभाकलोद्गमात् ।
 भैरावादी गुरुन् न्यस्येत् ततश्चायगुरोरथः ॥ ३५ ॥
 लघुं न्यस्येत् ततः शेषान् विदधीत यथोपरि ।
 गुरुभिः पूरयेदादिं यावत् स्पर्शवचोऽस्तित्वाः ॥ ३६ ॥
 § आयपङ्क्तौ गुरुर्धक्त्तौ लघुर्धक्त्तौ यथाक्रमम् ।
 अनः परं तु द्विगुणाः प्रविपङ्क्ति भवन्त्यमी ॥ ३७ ॥
 मूपाभेदाश्चतुःश्ले पदपञ्चाशच्छतद्वयम् ।
 अलिन्दनीभीमप्रीतिनिर्मुक्तकगवाक्षकैः ॥ ३८ ॥
 तमङ्गभद्रविन्यासरचनाभिरनेकधा ।
 अपरस्परसंवाधात् संवृत्तैर्विवृत्तरपि ॥ ३९ ॥
 गृहभेदाः प्रगुणन्ते येषां संख्या न विद्यते ।
 यत्सर्वेन्द्रचतुश्शाल्यममपात्त्रिभक्तं हि तत् ॥ ४० ॥
 एकभद्रादिगोदानां धृषो नमान्यतः परम् ।
 यान्येकलघुलक्षणि प्रगारे तानि तद्विदः ॥ ४१ ॥
 कथयन्त्येकभद्राणि करारंरुपाविभागतः ।
 प्रागायतं प्राग्विलग्नं जघेरांयमनप्रियम् ॥ ४२ ॥
 प्रतीच्यं प्रासविन्यासं सुभं कालोच्चरम् ।
 अष्टौ तान्येकभद्राणि द्विभद्रंयभिदध्महे ॥ ४३ ॥

१. 'णाः सं', २. 'यः' = पाठः । ३. 'अष्टधादौ' ख. पाठः ।

५. 'वदं च' क. पाठः ।

§ 'आयपङ्क्तौ प्रथमायामावलौ एौ गुरुः,
 यथाक्रमं प्रस्तारसङ्ख्याकमित्याल्लिखेत् तद्यथा
 ततस्तदग्रतो द्वौ गुरु द्वौ लघू
 लघवः । ततोऽपि अष्टौ गुरु
 सेत् । अयमपरः प्रस्तारः ।'

लघुः कर्त्तव्यः •

१२०

१२०

पूर्वोत्तरोत्तरं पूर्वाद् भद्रादिह विधानतः ।

स्यातां प्रोग्मेन्द्रकाद्यद्वा पूर्वाद्या दक्षिणा परे(?) ॥ ४४ ॥

देरं नुनायैमाश्रेयं त्रीपमाप्यं सुनयमम् ।

अथैवममं व्याकोशं नैवेदं द्वयमं चिनम् ॥ ४५ ॥

कोष्यं विद्यान्मान्तरं कान्तं मौमं विषश्चिमम् ।

गवयं श्रीवदं श्रिष्टं गणं भीममयोगमम् ॥ ४६ ॥

वर्तं चल्दं शटं क्रान्तमित्यष्टाविंशको गणः ।

द्विमद्राणां समान्यातन्त्रिमद्राणामतः परम् ॥ ४७ ॥

ऐन्द्रं चिन्दासमायामं द्रव्यमेकाक्षेमन्तिकम् ।

प्रकाशं पेत्रमायन्तं भद्रं दान्तं प्रसाधकम् ॥ ४८ ॥

क्षेमं विद्यानसायानं कान्तं चित्रं द्विगन्दिन्दु ।

सुदक्षिणं भयं श्रिष्टं प्रमोदं व्यागलं विगन् ॥ ४९ ॥

आप्यं सुनागं नागेन्द्रमसितं शोभनं चनम् ।

प्रग्नोत्तरं कर्षं कर्षं कृष्टं क्रान्तं द्रमागन्तम् ॥ ५० ॥

द्विशतं द्विभयं प्राक्तं चक्रं सप्तसमायन्तम् ।

वर्तं भारं मुगाराग्यमायामं प्रोग्मेव च ॥ ५१ ॥

न्यायाममायुतं तद्वत् न्यायानं च तपः परम् ।

दुर्गमं शोभयन्तं च श्रीवदं शोभनं तपः ॥ ५२ ॥

पारम्पर्याविधानं च तद्वत् पारम्पर्यं च तपः ।

पदपञ्चाशत् द्विमद्राणां कान्तमामं च तपः ॥ ५३ ॥

दुर्गमं कर्षं पौनःपुन्यं च द्विभयं च तपः ।

विदं द्विभयं कर्षं च तपः च तपः ॥ ५४ ॥

॥ पञ्चाशत् ॥ पञ्चाशत् ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥

॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥

॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥

मृत्तया मृदुः क्रमादेवं कथ्यन्ते तत्फलान्यथ ।
 धनमर्थेतिनाशश्च जयार्थेनाशुभं सदा ॥ ८१ ॥
 प्रीतिरुद्वेगकल्याणकलदाश्चाप्यनुक्रमान् ।
 नञ् पूर्वो उभे मृगे तदीरं परिकीर्तितम् ॥ ८२ ॥
 नञ् पूर्वो कृतीया च तन् ः मुनीनां गृष्टं विदुः ।
 भाषेये द्वितीये स्तो द्वीपे चायचतुर्थके ॥ ८३ ॥
 द्विचतुर्थ्यो तथाचाप्ये विचतुर्थ्यो मुसंयमे ।
 अयं व्यापयधर्मो द्वितीयेभ्यो सपञ्चमी ॥ ८४ ॥
 व्यापये च विपञ्चम्यो नैकेने द्विशगमिभ्ये ।
 यमे प्रथमापष्टवो द्विपञ्च्यो च तथा त्रिने ॥ ८५ ॥
 चाप्ये कृतीया पष्टा च विपामेऽव्ययगमिभ्ये ।
 अतीरं पञ्चमीपष्टवो साया कान्ते च सप्तमी ॥ ८६ ॥
 सोमे द्वितीयासप्तयो द्विसप्तम्यो विपत्रिमे ।
 सप्तमे सप्तमीतृये श्रीवन्दे पञ्चमसप्तमी ॥ ८७ ॥
 सप्तपष्टा सप्तमी अष्टमे गमे पूर्वाष्टमी तथा ।
 त्रिने द्वयो द्वितीया च अष्टम्यो चाप्यसोममे ॥ ८८ ॥
 द्विने चतुर्थी पष्टा च पञ्चमी चाष्टमी चन्दे ।
 अष्टमपञ्चमी त्रिने कान्ते सप्तमी चाष्टमीनि च ॥ ८९ ॥
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ।
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ॥ ९० ॥
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ।
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ॥ ९१ ॥
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ।
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ॥ ९२ ॥
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ।
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ॥ ९३ ॥
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ।
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ॥ ९४ ॥
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ।
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ॥ ९५ ॥
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ।
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ॥ ९६ ॥
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ।
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ॥ ९७ ॥
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ।
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ॥ ९८ ॥
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ।
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ॥ ९९ ॥
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ।
 अष्टमपञ्चमी त्रिने द्वयो द्वितीयापिर्वाहमाय ॥ १०० ॥

साद्ये यत्र द्विपञ्चम्यौ तत् प्रोक्तं गृहमन्तिकम् ।
 यत्र स्युर्द्वित्रिपञ्चम्यः प्रकाशं सर्ववृद्धिकृत् ॥ ९४ ॥
 पूर्वा चतुर्थीपञ्चम्यौ यत्र तत् पैत्रमुच्यते ।
 पञ्चमी द्विचतुर्थ्यौ च यत्रायस्तं तदीरितम् ॥ ९५ ॥
 त्रिचतुःपञ्चमीयुक्तं भद्रमाहुर्मनीषिणः ।
 आद्या द्वितीया पृष्ठी च यत्र तत् प्रान्तशब्दितम् ॥ ९६ ॥
 आद्या तृतीया पृष्ठी च स्यात् प्रसाधकवेष्मनि ।
 तद् भवेत् सर्वतोद्वारं तथा सर्वार्थसाधकम् ॥ ९७ ॥
 द्वितीया च तृतीया च पृष्ठी च क्षेमनामनि ।
 तस्य प्रत्यग्दिशि द्वारं शूद्रवर्गस्य चेष्टदम् ॥ ९८ ॥
 पृष्ठी चतुर्थी चाद्या च स्युर्विधाताख्यवेष्मनि ।
 पृष्ठी द्वितुर्ये यस्मिस्तदायातं दक्षिणामुखम् ॥ ९९ ॥
 पद्चतुस्त्रियुतं कान्तं तत् स्यात् सर्वार्थसाधकम् ।
 पद्पञ्चाद्यान्वितं चित्रं तच्च स्याद् याम्यदिङ्मुखम् ॥ १०० ॥
 द्वितीयापञ्चमीपृष्ठयो यस्मिन् स्युस्तद् द्विमन्दिरम् ।
 यत्र त्रिपञ्चमीपृष्ठयस्तद् वदन्ति सुदक्षिणम् ॥ १०१ ॥
 चतुर्थीपञ्चमीपृष्ठयो भये स्युस्तच्च वृद्धिकृत् ।
 पूर्वाद्वितीयासप्तम्यो यत्र तच्छिष्टसंज्ञितम् ॥ १०२ ॥
 याम्यास्यमिदमिच्छन्ति शुभं सर्वार्थदं नृणाम् ।
 साद्ये तृतीयासप्तम्यौ प्रमोदे परिकीर्तिते ॥ १०३ ॥
 यत्र स्युर्द्वित्रिसप्तम्यस्तद् वेष्म व्यायतं स्मृतम् ।
 यत्राद्या च चतुर्थी च सप्तम्यपि च तद् वियत् ॥ १०४ ॥
 द्विचतुःसप्तमीमूपमाप्यं स्याद् दक्षिणामुखम् ।
 त्रिचतुःसप्तमीभिस्तु गुनागं वेष्म कीर्त्यते ॥ १०५ ॥
 तच्च याम्यापरमुखं धनधान्यसुखप्रदम् ।
 सप्तमी पञ्चमी पूर्वा मृषा नागेन्द्रसंज्ञिते ॥ १०६ ॥

मूषा द्विपञ्चसप्तम्यो याम्यं च मुखमीरिते ।
 त्रिपञ्चसप्तमीमूषाशोभितं शोभनं भवेत् ॥ १०७ ॥
 चतुर्थी पञ्चमी यत्र सप्तम्यपि च तद् वनम् ।
 पूर्वा षष्ठी सप्तमी च स्मृता शस्तोत्तरे गृहे ॥ १०८ ॥
 द्वितीयासप्तमीषष्ठ्यो यस्मिंस्तत् कफसंज्ञितम् ।
 द्वारं वारुणमेतस्य द्वितं च स्याद् द्विजन्मनाम् ॥ १०९ ॥
 कर्णं स्यात् पश्चिमद्वारं त्रिषष्ठीसप्तमीयुतम् ।
 चतुर्थीसप्तमीषष्ठ्यो मूषाः स्युः क्रुष्टसंज्ञिते ॥ ११० ॥
 सप्तमीपञ्चमीषष्ठ्युक्तं क्रान्तं यशस्करम् ।
 आद्याष्टमी द्वितीया च मूषा प्रोक्ता क्रमागते ॥ १११ ॥
 आद्याष्टमी तृतीया च द्विशस्ते भवने स्मृताः ।
 यत्राष्टमी त्रिद्वितीये द्विभयं तदुदाहृतम् ॥ ११२ ॥
 आद्याष्टमी चतुर्थी च यत्र तच्चक्रसंज्ञितम् ।
 तुर्याष्टमी द्वितीया च यत्र तन्मलयं विदुः ॥ ११३ ॥
 तुर्याष्टमी तृतीया च यत्र तत् प्रोक्तमायतम् ।
 आद्याष्टमी पञ्चमी च स्याद् यस्मिंस्तद् वनं स्मृतम् ॥ ११४ ॥
 द्वितीया पञ्चमी मूषा यत्र स्यादष्टमी तथा ।
 तद् भाराख्यमुदग्बक्तं शुभं विघ्नकृदन्यथा ॥ ११५ ॥
 त्रिपञ्चम्यष्टमीभिस्तु सुगारं परिकीर्तितम् ।
 यत्राष्टमी तदागारं चतुर्थी पञ्चमी तथा ॥ ११६ ॥
 यस्मिन्नाद्याष्टमीषष्ठ्यो वीरं तदिह कीर्तितम् ।
 षष्ठ्यष्टमी द्वितीया च गृहे व्यायामनामनि ॥ ११७ ॥
 षष्ठ्यष्टमीतृतीयाभिर्मूषाभिः प्रोक्तमायुतम् ।
 षष्ठ्यष्टमीचतुर्थ्यः स्युर्यत्र तद् व्याहृतं विदुः ॥ ११८ ॥
 षष्ठ्यष्टमीपञ्चमीभिर्दुर्गमं व्याधिकृन्मतम् ।
 आद्याष्टमीसप्तमीभिः संयुक्तं क्षोभमुच्यते ॥ ११९ ॥
 द्विसप्तम्यष्टमीयुक्तं गृहं कृत्रिमसंज्ञितम् ।
 त्रिसप्तम्यष्टमीभिस्तु मूषाभिः क्षोभणं भवेत् ॥ १२० ॥

चारुरूच्यं चतुःसप्तम्यष्टमीभिः समन्वितम् ।
 सप्तपञ्चम्यष्टमीभिर्युक्तं ध्रुवमिति स्मृतम् ॥ १२१ ॥
 षट्सप्तम्यष्टमीयुक्तं कथं सर्वार्थसिद्धिदम् ।
 इत्युक्तानि त्रिभद्राणि शस्तान्येतेषु यानि च ॥ १२२ ॥
 तानि नित्यं प्रयोज्यानि वर्णानां च मनीषिभिः ।
 आद्याश्चतस्रो मूपाः स्युर्यत्र तत् कृतसंज्ञितम् ॥ १२३ ॥
 सर्वद्विगुणकृत् पूर्वप्रत्यग्द्वारं नचान्यथा ।
 आद्यास्तिस्रः पञ्चमी च यस्मिन्नर्चायनं हि तत् ॥ १२४ ॥
 तद् भवेत् पश्चिमद्वारं गृहं सर्वगुणान्वितम् ।
 यस्मिन्नाद्या द्वितीया च चतुर्थी पञ्चमी तथा ॥ १२५ ॥
 तत् पौष्णं दक्षिणद्वारं सर्ववृद्धिकरं नृणाम् ।
 (आ१३३) आद्यास्तिस्रस्तथाद्या च यस्मिंस्तद् गृहमुद्भूतम् ॥ १२६ ॥
 द्वारेण पश्चिमेनैतच्छस्यते दक्षिणेन वा ।
 द्वाद्याश्चतस्रो यत्र स्युस्तन्मिश्रं प्रीतिवर्धनम् ॥ १२७ ॥
 प्रशस्तं क्षत्रियादीनां तस्य द्वाः प्राच्यपाचि वा ।
 आद्यास्तिस्रस्तथा षष्ठी यस्मिन् मूपास्तदुत्सुकम् ॥ १२८ ॥
 तच्छस्तं पश्चिमद्वारं विप्रादीनां जयावहम् ।
 आद्या द्वितीया तुर्या च मूपा षष्ठी च यत्र तत् ॥ १२९ ॥
 याम्याप्रत्यङ्मुखं शस्तं विघ्नं नाम कुलर्द्धिकृत् ।
 आद्या तृतीया तुर्या च यस्मिन् षष्ठी च तच्छुभम् ॥ १३० ॥
 विपक्षं नाम धाम स्याद् द्वारमस्य च पश्चिमम् ।
 द्वाद्यास्तिस्रो गृहे यस्मिन् मूपा षष्ठी च तच्छुभम् ॥ १३१ ॥
 स्याद् याम्यपश्चिमद्वारमाहृतं नाम तद् गृहम् ।
 आद्याद्वितीयापञ्चम्यो यत्र षष्ठी च तद् भवेत् ॥ १३२ ॥
 रुचकं नाम याम्यप्राग्द्वारं सकलकामदम् ।
 एकत्रिपञ्चषष्ठ्यः स्युर्यत्र तदर्धमानकम् ॥ १३३ ॥

प्राक्पश्चिमोत्तरद्वारं चातुर्वर्ण्यस्य वृद्धिदम् ।
 यत्र स्युर्द्वित्रिपञ्चम्यो मूपाः पष्ठी च तद् गृहम् ॥ १३४ ॥
 स्यात् पूर्वदक्षिणद्वारं प्रथितं पृथुसंज्ञया ।
 यस्मिन्नाद्याचतुःपञ्चपष्ठ्यस्तत् कलभं विदुः ॥ १३५ ॥
 गुणैरुपेतं सकलैरुदग्द्वारं निकेतनम् ।
 द्विचतुःपञ्चमीपष्ठ्यो यस्मिन्स्तच्छैलमुच्यते ॥ १३६ ॥
 दक्षिणं मुखमेतस्य पश्चिमं वा प्रशस्यते ।
 चतस्रस्यादयो यस्मिन्नायास्यं तदुदीरितम् ॥ १३७ ॥
 अप्रशस्तं वदन्त्येतत् तद्विदो भवनाथमम् ।
 आद्यास्तिस्रः सप्तमी च मूपाः स्युर्यत्र तद् गृहम् ॥ १३८ ॥
 त्रिनाभमुत्तरद्वारं शस्तं सर्वगुणान्वितम् ।
 आद्याद्वितुर्यासप्तम्यो यत्र तत् स्वस्तिकं स्मृतम् ॥ १३९ ॥
 प्राक्पश्चिमोत्तरद्वारं चातुर्वर्ण्येऽपि शस्यते ।
 आद्याचतुर्थीसप्तम्यो मूपाः स्युर्यत्र वेश्मनि ॥ १४० ॥
 तदिह स्थिरमित्युक्तं द्वारं चैतस्य दक्षिणम् ।
 व्याद्यास्तिस्रः सप्तमी च यत्र तत् सरलं विदुः ॥ १४१ ॥
 तद् भवेत् पश्चिमद्वारं सर्वदोषोज्झितं गृहम् ।
 यत्राद्या च द्वितीया च पञ्चमी सप्तमी तथा ॥ १४२ ॥
 द्विगुणं नाम तद् वेश्म द्वारं चास्य यथेप्सितम् ।
 आद्यातृतीयापञ्चम्यः सप्तम्यपि च यत्र तत् ॥ १४३ ॥
 ऋग्यं नामातिशीलाद्यं(?)प्रशस्तं सर्वदेहिनाम् ।
 द्वितीया च तृतीया च पञ्चमी सप्तमी गृहे ॥ १४४ ॥
 यत्र तच्चित्रनामष्टद्वारं चित्रगुणैर्घृतम् ।
 आद्याचतुर्थीपञ्चम्यो यत्र स्युः सप्तमी तथा ॥ १४५ ॥
 तद् भ्रान्तं नाम पूर्वोदग्द्वारं भवनमृद्धिकृत् ।
 यत्र द्वितीया तुर्या च स्यात् पष्ठी सप्तमी तथा ॥ १४६ ॥

विधारणं गृहं तत् स्यात् सर्वकामविवर्धनम् ।
 तृतीया यत्र तुर्या च पञ्चमी सप्तमी तथा ॥ १४७ ॥
 तत् साधारणमित्याहुः सर्वद्वारं सुखावहम् ।
 आद्या द्वितीया षष्ठी च सप्तमी यत्र तन्नतम् ॥ १४८ ॥
 आद्या द्वितीया षष्ठी च त्र्यंशे स्यात् सप्तमी तथा ।
 द्वितीया च तृतीया च ऋषे षष्ठी च सप्तमी ॥ १४९ ॥
 आद्या तुर्या च षष्ठी च रोगे स्यात् सप्तमी तथा ।
 यत्र द्वितीया तुर्या च स्यात् षष्ठी सप्तमी च तत् ॥ १५० ॥
 विशोषणं नाम गृहं दक्षिणोत्तरदिङ्मुखम् ।
 तृतीया यत्र तुर्या च स्यात् षष्ठी सप्तमी गृहे ॥ १५१ ॥
 प्रतीच्यमीप्सितद्वारं तद् गृहं सर्वकामदम् ।
 यत्राद्यापञ्चमीषष्ठीसप्तम्यस्त्रिसमं हि तत् ॥ १५२ ॥
 प्रभूतवृद्धिदं वेश्म समस्तैरन्वितं गुणैः ।
 द्वितीयापञ्चमीषष्ठीसप्तम्यो यत्र वेश्मनि ॥ १५३ ॥
 तदिह स्वैरमित्याहुर्धनधान्यसुखावहम् ।
 तृतीयापञ्चमीषष्ठीसप्तम्यो द्वारमुत्तरम् ॥ १५४ ॥
 पश्चिमं वा भवेद् यत्र सुप्रतीकं च वृद्धिकृत् ।
 तुर्याद्याभिश्चतसृभिर्नलमुत्तरदिङ्मुखम् ॥ १५५ ॥
 आद्याद्वित्र्यष्टमीभिः स्यात् सर्वरुग्भीतिकृत् क्षयम् + ।
 व्याप्ते पूर्वा द्वितीया च स्याच्चतुर्थी तथाष्टमी ॥ १५६ ॥
 आद्यातृतीयातुर्याः स्युराक्रीडे तद्वदष्टमी ।
 व्याद्यास्तिस्रः क्रमाद् व्यर्थे मृषाः स्यादष्टमी तथा ॥ १५७ ॥
 ईशानाख्ये स्युराद्याद्वित्रिपञ्चम्योऽष्टमी तथा ।
 पूर्वाष्टमीत्रिपञ्चम्यो यस्मिस्तत् सुखसंज्ञितम् ॥ १५८ ॥
 तत् पूर्वोदङ्मुखं वृद्धये जायते हानयेऽन्यथा ।
 यत्र स्युरष्टमीद्वित्रिपञ्चम्यस्तदिहाव्ययम् ॥ १५९ ॥

१. 'च सप्तमी यत्र तन्नतम् ।' क. पाठः ।

+ क्षयमिति लक्ष्ये पठितम् ।

द्वारं यथेष्टमेतस्य वास्तुविद्याविदो जगुः ।

यस्मिन् पूर्वाष्टमीतुर्यापञ्चम्यो मगधं हि तत् ॥ १६० ॥

प्रागुदक्पश्चिमद्वारमिदं शंसन्ति मूरयः ।

यत्र द्वितुर्यापञ्चम्यो मूपाः स्युस्तद्वदष्टमी ॥ १६१ ॥

तत् क्षिप्रं नाम सुखकृद् यथेष्टं द्वारमिष्यते ।

त्रिपञ्चम्यष्टमीतुर्या आगस्त्ये पश्चिमासुखे ॥ १६२ ॥

द्वितीयाद्याष्टमीपष्ठ्यो यत्रैकोजं तदुच्यते ।

तृतीयाद्याष्टमीपष्ठ्यो यत्र तद् द्विर्गतं गृहम् ॥ १६३ ॥

द्वित्रिपष्ठ्योऽष्टमी चापि यस्मिंस्तद्विहमुच्यते ।

आद्यातुर्याष्टमीपष्ठ्यो यत्र तत् पर्कमुच्यते ॥ १६४ ॥

पष्ठ्यष्टमीद्वितुर्याभिः(?) स्याद् विलोमाभिर्धं गृहम् ।

पष्ठ्यष्टमीद्वितुर्याभिरुदण्डमिति कीर्तितम् ॥ १६५ ॥

यस्मिन्नाद्याष्टमीपष्टीपञ्चम्यो मुण्डमेव तत् ।

द्विपञ्चम्यष्टमीपष्ठ्यो मूपा मातङ्गसंज्ञिते ॥ १६६ ॥

त्रिपञ्चम्यष्टमीपष्ठ्यो भवन्त्यस्वलनामानि § ।

तत् खर्वनाम तुर्याद्यास्तिस्रो यस्मिंस्तथाष्टमी ॥ १६७ ॥

आद्याद्वितीयासप्तम्यः पिनाके स्युस्तथाष्टमी ।

त्रिसप्तम्यष्टमीपूर्वा यत्रोद्यन्तं तदुच्यते ॥ १६८ ॥

अष्टमीद्वित्रिपञ्चम्यो यस्मिंस्तद् विशिखं गृहम् ।

आद्याचतुर्थीसप्तम्यः प्रसभे स्युस्तथाष्टमी ॥ १६९ ॥

रजे द्वितुर्यासप्तम्यो मूपाः स्युस्तद्वदष्टमी ।

त्रिसप्तम्यष्टमीतुर्या यत्र तद् रुचकं विदुः ॥ १७० ॥

प्राक्प्रत्यङ्गद्वारेणेतस्य गृहाणामनिष्टद्विदम् ।

सप्तम्याद्याष्टमी मूपा पञ्चम्यपि च संकले ॥ १७१ ॥

वामे द्विपञ्चम्यष्टमी मूपा ज्ञेयास्तथाष्टमी ।

त्रिपञ्चम्यष्टम्यो यस्मिंस्तद् यथेमानकम् ॥ १७२ ॥

§ इदमेव क. पुनरेव पुनम् । लक्षणवाक्यसद्वानुसारेण पूर्वमेव लक्षणविदेशं
अन्तर्भविति गृह्यम् ।

शेषतो वृद्धिकरं वैश्यानामिति तद्विदः ।
 तुःपञ्चाष्टसप्तम्यो यस्मिंस्तद् धावनं भवेत् ॥ १७३ ॥
 सप्तम्याद्याष्टमीपञ्च्यो यत्र तत् सहमुच्यते ।
 सप्तपञ्च्यष्टमीभिर्मूपाभिश्चयनं भवेत् ॥ १७४ ॥
 ण्यष्टमीद्विसप्तम्यो (?) यस्मिंस्तत् सेव्यमीरितम् ।
 त्र तुर्याष्टमी षष्ठी सप्तमी चेति तत् कलम् ॥ १७५ ॥
 णीं षष्ठ्यष्टमीपञ्चसप्तम्यः सर्वकामदे ।
 त्राद्याः पञ्च तत् प्रोक्तं कानलं सर्वकामदम् ॥ १७६ ॥
 कद्वित्रिचतुःषष्ठ्यो यत्र तल्लोर्लुपं स्मृतम् ।
 साद्यास्तिस्रः पञ्चषष्ठ्यौ यस्मिंस्तज्जिह्वमुच्यते ॥ १७७ ॥
 गाले पञ्चमीषष्ठीतुर्यापूर्वाद्वितीयकाः ।
 त्रेतुर्यापञ्चमीषष्ठ्यः साद्याः स्युः सालिनाभिधे ॥ १७८ ॥
 त्र द्वित्रिचतुःपञ्चषष्ठ्यस्तज्जिनमुच्यते ।
 कद्वित्रिचतुर्थ्यः स्युः सुजये सप्तमीयुताः ॥ १७९ ॥
 पञ्चमीसप्तमीद्वित्रिपूर्वाः स्युर्विजयाभिधे ।
 त्रैकद्विचतुःपञ्चसप्तम्यो यामनाम तत् ॥ १८० ॥
 त्रैकत्रिचतुःपञ्चसप्तम्यस्तज्जयं विदुः ।
 मूपा द्वित्रिचतुःपञ्चसप्तम्यो (जा?ज्ञा)तसंज्ञिते ॥ १८१ ॥
 आद्यास्तिस्रस्तथा षष्ठीसप्तम्यौ यत्र तज्जपम् ।
 आद्याद्वितुर्याषष्ठीभिः सप्तम्या च तपं विदुः ॥ १८२ ॥
 षष्ठीत्रितुर्यासप्तम्यो ज(ये?मे)पूर्वान्विता मताः ।
 द्वित्रितुर्यास्तथा षष्ठीसप्तम्यौ वरसंज्ञिते ॥ १८३ ॥
 चरं तद् यत्र पूर्वे द्वे पञ्चषड्सप्तमीयुते ।
 चैत्ये स्यात् सप्तमी षष्ठी पञ्चम्याद्या तृतीयका ॥ १८४ ॥
 विरोपे द्वित्रिपञ्चम्यः स्यात् षष्ठी सप्तमी तथा ।
 चतुर्थी पञ्चमी षष्ठी सप्तम्याद्या च सुप्रभे ॥ १८५ ॥

१. 'लुभे', २. 'पर' ख. पाठः ।

३. क. पुस्तकदृष्टन्तोद्देशरीत्या च 'वैरे' इति पाठ्यम् ।

प्रभाख्ये द्विचतुःपञ्चपण्यः स्युः सप्तमी तथा ।

त्रिचतुःपञ्चसप्तम्यः षष्ठी च स्यात् प्रतीक्षके ॥ १८६ ॥

आद्याश्चतस्रो यत्र स्युः साष्टम्यः क्षमिणं हि तत् ।

स(प्त?)पूर्वा द्वित्रिपञ्चम्यो युक्तनान्नि तथाष्टमी ॥ १८७ ॥

शान्ते द्वितुर्यापञ्चम्यः पूर्वा स्यादष्टमी तथा ।

पूर्वात्रितुर्यापञ्चम्यः साष्टम्यत्वेतसंज्ञिते ॥ १८८ ॥

विनोदे द्वित्रिपञ्चम्यश्चतुर्थी चाष्टमी तथा ।

सन्दोहे त्वष्टमीषष्ठ्यौ तिस्रः पूर्वादिकास्तथा ॥ १८९ ॥

आद्याद्वितुर्यापष्टीभिरष्टम्या विप्रदोहकम् ।

षष्ठ्यष्टमीत्रितुर्याद्या यस्मिस्तद् विदुतं विदुः ॥ १९० ॥

द्वित्रितुर्याष्टमीषष्ठ्यो यत्र तत् सनतं मतम् ।

आद्याद्विपञ्चमीषष्ठ्यस्तननान्नि तथाष्टमी ॥ १९१ ॥

आद्यात्रिपञ्चमीषष्ठ्यो व्याकुले स्युस्तथाष्टमी ।

द्वित्रिपञ्चचतुष्पण्यो विज्ञेया लीनसंज्ञके ॥ १९२ ॥

तुर्याद्यापञ्चमीषष्ठ्य आलीने स्युस्तथाष्टमी ।

द्वितुर्यापञ्चमीषष्ठ्यो विचित्रे तद्वदष्टमी ॥ १९३ ॥

आद्याश्चतस्रो मृषाः स्युः साष्टम्यो लम्बनाद्ये ।

आद्यास्मिन्साष्टमी तद्वत् सप्तम्यपि भवेत् खरे ॥ १९४ ॥

जम्बरे सप्तमीतुर्याद्वितीयाद्यास्तथाष्टमी ।

विचित्रे त्वष्टमी तुर्या तृतीयाद्याथ सप्तमी ॥ १९५ ॥

चैत्राख्ये अष्टमीतुर्यासप्तम्यः सतृतीयकाः ।

आद्याद्विपञ्चमसप्तम्यो व्यामक्ताख्ये तथाष्टमी ॥ १९६ ॥

आद्यात्रिपञ्चमसप्तम्यः साष्टम्यः सम्यदाभिधे ।

यत्र द्विपञ्चमीषष्ठ्यसप्तम्यस्तत् पदं विदुः ॥ १९७ ॥

तुर्याद्यापञ्चमी(षष्ठी)सप्तम्यन्विशिष्ये तथा ।

द्विपञ्चम्यष्टमीतुर्यासप्तम्यश्चतुराभिधे ॥ १९८ ॥

त्रिमसप्तम्यष्टमीतुर्यापञ्चम्यः प्रान्दनाभिनि ।

आद्याद्वितीयासप्तम्यः षष्ठ्यष्टम्यौ च गुप्थिते ॥ १९९ ॥

भवे द्वित्रिचतुःपञ्चम्यष्टम्यः सप्तमी तथा ।
 अशोके द्वित्रिपद्सप्तम्यष्टम्यः पूर्वाया गह ॥ २१३ ॥
 भास्वरे द्विचतुःपष्टयः सप्तम्याद्याष्टमीयुता ।
 त्रिसप्तम्यष्टमीपष्टीतुर्याद्याश्रौण्यसंज्ञिते ॥ २१४ ॥
 द्वित्रितुर्याष्टमीपष्टयो लातव्ये सप्तमी तथा ।
 द्विसप्तम्यष्टमीपष्टीपञ्चम्याद्याथ गुस्वने ॥ २१५ ॥
 त्रिपञ्चम्यष्टमीपष्टीसप्तम्याद्यास्तथा मखे ।
 द्वित्रिसप्ताष्टमीपष्टीपञ्चम्यो वाजिसंज्ञिते ॥ २१६ ॥
 नेत्रे पूर्वाचतुःपञ्चपद्सप्तम्योऽष्टमी तथा ।
 भ्रमे स्युद्विचतुःपञ्चपद्सप्तम्योऽष्टमी तथा ॥ २१७ ॥
 घोषे च त्रिचतुःपञ्चपद्सप्तम्योऽष्टमी तथा ।
 एकद्वित्रिचतुःपञ्चपद्सप्तम्यो भवन्ति चेत् ॥ २१८ ॥
 मूपास्तदानीं भाण्डीरमिति प्राहुर्निवेशनम् ।
 एकद्वित्रिचतुःपञ्चपष्टयो यत्र तथाष्टमी ॥ २१९ ॥
 तद् वैसनमिति प्राहुर्वास्तुविद्याविदो गृहम् ।
 एकद्वित्रिचतुःपञ्चसप्ताष्टम्यो गृहे यदि ॥ २२० ॥
 मूपा भवन्ति तद् विद्यात् प्रस्थमित्यभिधानतः ।
 एकद्वित्रिचतुर्थ्यः स्युः पष्टी सप्तम्यथाष्टमी ॥ २२१ ॥
 यास्मिन् मूपास्तदत्राहुः प्रतानमिति मन्दिरम् ।
 चतुर्थीवर्जिताभिः स्यान्मूपाभिर्वैश्व वासुलम् ॥ २२२ ॥
 कटं तृतीयाहीनाभिर्विज्ञातव्यं निवेशनम् ।
 मूपाभिरद्वितीयाभिर्लक्ष्मीवासमुदाहृतम् ॥ २२३ ॥
 सुगन्धान्तमनाद्याभिरष्टाभिः सर्वभद्रकम् ।
 इत्येकभद्रप्रभृतीनि वेश्मान्युक्तानि यावद्गृहमष्टभद्रम् ।
 एतांश्चतुश्शालगृहप्रभेदान् यो वेत्ति पूजां स लभेत लोके ॥ २२४ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि बान्तुशास्त्रे

चतुश्शालविधानं नाम एकोनविंशोऽध्यायः ॥

अथ निम्नोच्चादिकलानि नाम विंशोऽध्यायः ।

अग्रतःपृष्ठतःशेखरौ द्वारेण नियतौ गृहे ।

यतो द्वारं तदग्रं स्यात् पृष्ठं पृष्ठमुदाहृतम् ॥ १ ॥

द्रव्यायामोदयेव्यासैः जाला यत्राधिका भवेत् ।

वामा वा दक्षिणा वापि अग्रतः पृष्ठतोऽपि वा ॥ २ ॥

क्षन्ति द्रव्याधिका द्रव्यमायानाम्यधिका कुलम् ।

उच्छ्रायाभ्यधिका वृक्षां गन्तति विस्तराधिका ॥ ३ ॥

यैर्म्य निम्ना भवेद् भूमिर्वाया दक्षिणकाम्थन्या ।

बहुदोषं हि तद् वास्तु पुत्रयौवविनाशकम् ॥ ४ ॥

यस्य दक्षिणका निम्ना भूमिर्वायास्थन्या भवेत् ।

यत्नेनापि कृतं तत् स्याद् भर्तुर्गल्फालोदयम् ॥ ५ ॥

पश्चिमेन भवेन्निम्ना भूमिः सङ्कलनराग्रतः ।

यत्र तत् सर्ववर्णेषु सर्वकामप्रदं नृभ्यः ॥ ६ ॥

अग्रतश्च यदा क्षीनं पृष्ठतश्चोत्थितं भवेत् ।

भवनं स्वागमिनो गोघ्नं विनाशकमनाशकं तत् ॥ ७ ॥

सकलार्थं च सदाक्षं च सर्वेषु सर्वप्रदायकम् ।

सप्रभं च समाख्यातं सुप्रभं सदाविभक्तं च यत् ॥ ८ ॥

वायोदयं च सकलार्थं सदाविभक्तं यत् तत् ॥ ९ ॥

स्वावस्थां च यत् सदाविभक्तं सदाविभक्तं च यत् ॥ १० ॥

पुत्रोत्पत्त्यर्थं सदाविभक्तं सदाविभक्तं च यत् ॥ ११ ॥

सप्रभं सदाविभक्तं सदाविभक्तं सदाविभक्तं च यत् ॥ १२ ॥

पुत्रोत्पत्त्यर्थं सदाविभक्तं सदाविभक्तं च यत् ॥ १३ ॥

सप्रभं सदाविभक्तं सदाविभक्तं सदाविभक्तं च यत् ॥ १४ ॥

सकलार्थं च सदाक्षं च सर्वेषु सर्वप्रदायकम् ।

सप्रभं च समाख्यातं सुप्रभं सदाविभक्तं च यत् ॥ १५ ॥

वायोदयं च सकलार्थं सदाविभक्तं यत् तत् ॥ १६ ॥

स्वावस्थां च यत् सदाविभक्तं सदाविभक्तं च यत् ॥ १७ ॥

पुत्रोत्पत्त्यर्थं सदाविभक्तं सदाविभक्तं च यत् ॥ १८ ॥

सप्रभं सदाविभक्तं सदाविभक्तं सदाविभक्तं च यत् ॥ १९ ॥

वामतस्तु न कर्तव्य एकोऽलिन्दो न पृष्ठतः ।
 वामतोऽर्थविनाशाय पृष्ठतो म्रियते गृही ॥ १२ ॥
 यस्य स्यातामलिन्दो द्वौ गृहस्योभयपार्श्वयोः ।
 धनलाभं विजानीयान् तत्प्रवेशे कुटुम्बिनः ॥ १३ ॥
 यस्य स्यातामलिन्दो द्वावग्रतः पृष्ठतस्तथा ।
 धनधान्यमवाप्नोति सौभाग्यं चापि तद्गृही ॥ १४ ॥
 यस्य वा हलकालिन्दो मुखतो दक्षिणेन वा ।
 राजप्रसादेऽस्तत्स्वामी धनधान्यैश्च वर्धते ॥ १५ ॥
 वामतो हलकालिन्दो मुखतश्च कृतो यदि ।
 राजदण्डभयं विद्यात् पत्नी चास्य विनश्यति ॥ १६ ॥
 दक्षिणो हलकालिन्दः पश्चिमश्च कृतो यदि ।
 ततः परापि वृद्धिः स्यात् सौभाग्यं च परं भवेत् ॥ १७ ॥
 पृष्ठतो हलकालिन्दो वामतश्च कृतो यदि ।
 कलत्रभरणं तत्र भवेद् दुर्भगतापि च ॥ १८ ॥
 पृष्ठतो वामतश्चैव पुरतो दक्षिणेन वा ।
 अलिन्दस्य कृतस्याथ वक्ष्यामोऽनुक्रमात् फलम् ॥ १९ ॥
 पृष्ठतो दारनाशाय धनलाभाय दक्षिणे ।
 अग्रे राजप्रसादाय वामतोऽर्थविनाशनः ॥ २० ॥
 समापितं तु यद् वास्तु सर्वतः परिशोधितम् ।
 स्वामिनस्तद् भवेद् धन्यं स्थपतेश्च यशस्करम् ॥ २१ ॥
 अर्जितं वर्धते तस्य वृद्धिश्च स्यान्नृपश्रिया ।
 धर्मकामाश्च वर्धन्ते कीर्त्तिरायुर्यशो बलम् ॥ २२ ॥
 नित्यं प्रक्रीडितजनं नित्यं सन्निहितश्चि तत् ।
 नृत्यवादित्रगीतैश्च नित्यामोदं निरामयम् ॥ २३ ॥
 तत्र नैकप्रकाराणि त्रिशालान्युपलक्षयेत् ।
 प्रकारेषु च सर्वेषु निन्द्या यास्यापरोज्झिता ॥ २४ ॥

एकस्मिन् स्वामिनो मृत्युरपरस्मिन् धनक्षयः ।

पूर्वोत्तरोज्झितौ धन्यौ संज्ञाश्चैषां प्रकारतः ॥ २५ ॥

स्युरुदक्पूर्वयाम्याप्यशालाहीनान्यनुक्रमात् ।

हिरण्यनाभसुक्षेत्रचुल्लीपक्षघ्ननामभिः ॥ २६ ॥

विनियोगो यथालिन्दमलिन्दव्यूढिरिच्छया ।

वैश्वान्यथ द्विशालानि कीर्त्यन्ते षड् यथाक्रमम् ॥ २७ ॥

दिक्कर्णेषु द्विशालानि तत्कर्णान्येषु निर्दिशेत् ।

संमुखे द्वे समेतानि पडेतान्युपलक्षयेत् ॥ २८ ॥

सिद्धार्थं दक्षिणाप्रत्यङ्गं भवन्त्यत्रार्थसिद्धयः ।

यममूर्त्यमुदक्प्रत्यक् तत्र मृत्युभयं सदा ॥ २९ ॥

प्रागुदीच्योस्तु दण्डः स्याद् दण्डस्तत्र सदा भवेत् ।

प्राग्याम्ययोस्तु वाताख्यं वास्तु तत् कलहोत्तरम् ॥ ३० ॥

उदग्दक्षिणसाम्मुख्ये द्विशालं काचवास्त्विति ।

तत्र ज्ञातिविरोधः स्यान्न तत् कुर्यात् कदाचन ॥ ३१ ॥

प्राक्प्रतीच्योस्तु साम्मुख्ये चुल्लीवास्तु विनिर्दिशेत् ।

तत्र वित्तक्षयो घोरः कदाप्येतन्न कारयेत् ॥ ३२ ॥

चतुश्शालं त्रिशालेन प्रान्तं प्राकारवर्तिना ।

पूर्वेण सप्तशालेषु मणिच्छन्द इति स्मृतम् ॥ ३३ ॥

अन्यानि चैवं त्रीण्याहुः प्रान्तमेव प्रदक्षिणम् ।

अपरं परिधानं च सपक्षमिति तानि च ॥ ३४ ॥

एकभिर्त्ती तु शाले द्वे गृहसंघट्ट उच्यते ।

न तं कुर्यात् स हि सदा बन्धदोषवधप्रदः ॥ ३५ ॥

१. 'स्थि'; २. 'सो' न. पाठः । ३. 'व'; ४. 'न' क. पाठः ।
'वदवास्तवा'; ५. 'य' न. पाठः । ६. 'सि' क. पाठः ।

इत्युचनीचगृहभागफलं प्रदिष्ट-

मस्मिन्नलिन्दफलमप्यशुभं शुभं च ।

यद् द्वित्रिशालगृहलक्ष्म तदप्यमुष्मिन्

नामान्यतो द्वितययोगभवं च सम्यक् ॥ ३६ ॥

इति मरुतज्जाधिराजधीमोजदेवावर्गचिते समराङ्गणनूत्रधारापरनामि वास्तुशास्त्रे

निम्नोच्चफलच्छादिसंज्ञालिन्दफलमढास्तुफलद्विशालत्रिशा-

लगृहसङ्गृहलक्षणफलानि नाम विंशोऽध्यायः ॥

अथ द्वाप्ततित्रिशाललक्षणं नामैकविंशोऽध्यायः ।

अथ द्वाप्ततित्रिशाललक्षणं यथाक्रमम् ।

अभिधानानि कान्स्थेयैर्न लक्षणानि पृथक्पृथक् ॥ १ ॥

मूलानि तेषु चत्वारि कथ्यन्ते तानि नामनः ।

दिग्गवनामे गुक्षेत्रं चुर्द्धा पञ्चप्रमेयं च ॥ २ ॥

दिग्गवनाममुत्कृष्टं हीनमुत्तरशालया ।

तद् म्याद धनप्रदं भर्तुः गुक्षेत्रं पृथया विना ॥ ३ ॥

गुक्षेत्रं लक्षणापेक्षमुत्तिष्ठतिप्रदं विमोः ।

चुर्द्धा दीक्षणाया हीना शालया विननाशिनी ॥ ४ ॥

गुक्षेत्रं पञ्चपार्श्वमे वैरकृतं कुलनाशनम् ।

अलिन्दयोगदेवेणं लघुप्रस्तापयोगतः ॥ ५ ॥

मृदायोगात् भेदाः स्युश्चादयः पृथक्पृथक् ।

शाल्युत्तरे दिग्गवालयं लक्षणापेक्षं देवमंजितम् ॥ ६ ॥

वन्द्यं काश्चनं स्वर्गं सुवर्गं च ततः परम् ।

मन्त्राणां च नमः च तथा चार्पणकृतम् ॥ ७ ॥

ततः तान्मार्गं च शाल्युत्तरेणार्पितम् च ।

दिग्गवालयं लक्षणापेक्षं सुवर्गं प्रतिष्ठितम् ॥ ८ ॥

भेदा हिरण्यनाभस्येत्यष्टादश भवन्त्यमी ।
 नागं सूर्यप्रभाख्यं च मत्तवारणकं तथा ॥ ९ ॥
 चतुर्थं केसरीत्युक्तं वासवं चेन्द्रमेव च ।
 हरिर्हंसं सारसा(ण्डं?ख्यं) कुञ्जरं तोयदं तथा ॥ १० ॥
 मेघमालाभिधानं च धारासारं महोदरम् ।
 कर्दमं नामतश्चान्यत् सुक्षेत्रं प्रकरं तथा ॥ ११ ॥
 सुक्षेत्रानुगतान्याहुस्तथान्यद् धान्यपूरकम् ।
 चुल्लीभेदानथ ब्रूमस्तेषामाद्यं भुजङ्गमम् ॥ १२ ॥
 निर्जीवाख्यं विहङ्गं च नकुलं पन्नगाद्वयम् ।
 शतच्छिद्रं च सर्पं च कोपसंज्ञं भगन्दरम् ॥ १३ ॥
 उद्वेजनाख्यं सन्नयौसं निस्तोषं करुणाननम् ।
 वारणं दारणं चुल्ली ककुदं कन्दरं तथा ॥ १४ ॥
 इति चुल्लीप्रभेदेषु मन्दिराणि दशाष्ट च ।
 ब्रूमः पक्षघ्नसंबद्धगृहनामानि सम्प्रति ॥ १५ ॥
 राक्षसं * ध्वान्तसंहारं देवारि सुरदारुणम् ।
 घोषणं व्याघ्रशार्दूलं शोषणाख्यं विशोषणम् ॥ १६ ॥
 मत्तदं च निरानन्दं शाकुनं विघ्ननिर्घृणे ।
 रिपुसंहृदपक्षघ्ने सुतर्त्रं वैरिपूरणम् ॥ १७ ॥
 इत्यष्टादश पक्षघ्नभेदाः प्रोक्ता यथाक्रमम् ।
 हिरण्यनाभभेदेषु धन्यं जाम्बूनदं गृहम् ॥ १७ ॥
 आद्याद्याभिधृतसृभिर्मृषाभिरुपलक्षितम् ।
 यत्राद्याद्वित्रिपञ्चम्यो हिरण्यं नाम तच्छुभम् ॥ १९ ॥
 पञ्चम्याद्याद्वितुर्याभिः स्याद् खयं खयदं गृहम् ।
 आद्यात्रितुर्यापञ्चम्यो यत्र तद्धेमसंज्ञितम् ॥ २० ॥

१. 'च', २. 'चतुर्थं' ३. 'सा', ४. 'त', ५. 'कु', ६. 'ह', ७.
 परि' ख. पाठः । ८. 'अ' म. पाठः ।

* लघ्वे तु ध्वान्तसंज्ञकमिति ख. पुस्तके नष्टम् ।

द्वित्रितुर्यापञ्चमीभिः कनकं कनकावहम् ।
 साद्याभिर्द्वित्रिपष्टीभिः काञ्चनं काञ्चनप्रदम् ॥ २१ ॥
 आद्याद्वित्रितुर्यापष्टीभिः स्वर्णं स्वर्णविवृद्धये ।
 सुवर्णमाद्यात्रिचतुःपष्टीभिः स्यात् सुवर्णदम् ॥ २२ ॥
 स्याद् द्वित्रितुर्यापष्टीभिः सन्तापं तापशान्तिकृत् ।
 आद्याद्विपञ्चमीपष्टयो यत्र तत् सारमुत्तमम् ॥ २३ ॥
 चामीकरं त्रिपष्ट्याद्यापञ्चमीभिर्गृहोत्तमम् ।
 द्वित्रिपद्विपञ्चमीभिः स्यात् तपनं नाम मन्दिरम् ॥ २४ ॥
 पद्वितुर्याद्यापञ्चमीभिस्तापनीयमुदाहृतम् ।
 शातकुम्भं द्विपद्विचतुर्थीभिर्भवेद् गृहम् ॥ २५ ॥
 हिरण्यनाभं त्रिचतुःपञ्चपष्टीभिरीरितम् ।
 कल्याणमाद्यात्रिचतुःपञ्चपष्टीभिरुच्यते ॥ २६ ॥
 पद्विपञ्चद्वित्रितुर्याभिर्भवेद् भूषणसंज्ञितम् ।
 आद्याद्वित्रिचतुःपञ्चपष्टीभिर्भूतभूषणम् ॥ २७ ॥
 अथ मुक्षेत्रभेदानां लक्षणान्यभिदध्महे ।
 यत्राद्याद्वित्रितुर्याभिस्तन्नागं नाम मन्दिरम् ॥ २८ ॥
 यत्राद्याद्वित्रिपञ्चम्यस्तन् मय्यप्रभमुच्यते ।
 आद्याद्वित्रितुर्यापञ्चम्यो यत्र तन्मन्त्रधारणम् ॥ २९ ॥
 आद्यात्रितुर्यापञ्चम्यो यत्र तन् क्रमरीं विदुः ।
 वागयं पञ्चमीतुर्याद्वितीयाभिस्तदुच्यते ॥ ३० ॥
 पष्ट्याद्यात्रिद्वितीयाभिर्मन्दिरमन्दिरप्राग्निम् ।
 आद्याद्वित्रितुर्यापष्टीभिर्द्विगिगंजमुदाहृतम् ॥ ३१ ॥
 आद्यात्रितुर्यापष्टीभिर्द्विममंजं निवेशनम् ।
 पष्टीद्वित्रिचतुर्थीभिः सारगं नामतो भवेत् ॥ ३२ ॥
 आद्याद्विपञ्चपष्टीभिः कथयन्तीह कुञ्जरम् ।
 आद्यात्रिपञ्चपष्टीभिर्विजयं तायदं गृहम् ॥ ३३ ॥

मेघमालं त्रिपदपञ्चद्वितीयाभिरुदाहृतम् ।
 धारासारं चतुःपञ्चपडाद्याभिर्भवेद् गृहम् ॥ ३४ ॥
 द्विचतुःपञ्चपष्टीभिर्महोदरमिति स्मृतम् ।
 कर्दमं नाम पदपञ्चत्रितुर्याभिर्जयावहम् ॥ ३५ ॥
 पदपञ्चतुर्याद्याद्याभिः सुक्षेत्रं स्याद् धनप्रदम् ।
 द्वित्रिपदपञ्चतुर्याभिर्भवेत् प्रकरमृद्धिदम् ॥ ३६ ॥
 आद्याभिश्च पडेताभिः(?)विंज्ञेयं धान्यपूरकम् ।
 अष्टादशैते सुक्षेत्रगृहभेदाः प्रकीर्तिताः ॥ ३७ ॥
 आद्याद्वित्रिचतुर्थीभिर्मृपाभिः स्याद् भुजङ्गमम् ।
 निर्जावमाद्यापञ्चत्रिद्वितीयाभिर्निवेशनम् ॥ ३८ ॥
 आद्याद्विपञ्चतुर्याभिर्व(हन्तीभिर्वि?दन्तीह वि)हङ्गमम् ।
 पञ्चाद्यात्रिचतुर्थीभिर्मृपाभिर्नकुलं विदुः ॥ ३९ ॥
 पञ्चद्वित्रिचतुर्थीभिः पन्नगं नामतो भवेत् ।
 शतच्छिद्रं पडाद्यात्रिद्वितीयाभिर्भवेद् गृहम् ॥ ४० ॥
 आद्याद्वितुर्यापष्टीभिः सर्पमित्यभिधीयते ।
 आद्यात्रिपदचतुर्थीभिः क्रोपमित्यभिश्चिदितम् ॥ ४१ ॥
 पदचतुस्त्रिद्वितीयाभिर्भवेद् वेश्म भगन्दरम् ।
 आद्याद्विपञ्चपष्टीभिरुद्वेजनमुदाहृतम् ॥ ४२ ॥
 सन्न्यासमाद्यापञ्चत्रिपष्टीभिर्भवनाधमम् ।
 द्वित्रिपदपञ्चमीभिस्तु †निस्तोयमभिधीयते ॥ ४३ ॥
 तुर्याद्यापञ्चपष्टीभिः करुणाननमुच्यते ।
 द्विचतुःपञ्चपष्टीभिर्वारणं मुखवारणम् ॥ ४४ ॥
 त्रिचतुःपञ्चपष्टीभिर्दारणं श्रीविदारणम् ।
 चुल्ल्याद्यात्रिचतुःपञ्चपष्टीभिर्वित्तनाशनम् ॥ ४५ ॥

१. 'ह विह' ख. पाठः । २. 'भवेत्' क. पाठः । ३. 'द्याभिर्द्विती',

४. 'ज्ञा', ५. 'तुल्याद्या' ख. पाठः ।

पदपञ्चद्वित्रितुर्याभिः ककुदं नाम मन्दिरम् ॥
 कन्दरं पदचतुःपञ्चत्रिज्याद्याभिर्गृहाधमम् ॥ ४६ ॥
 अथाष्टादश कथ्यन्ते भेदाः पक्षत्रसंश्रयाः ।
 तेषु राक्षसमाद्याद्वित्रिचतुर्थीभिरुच्यते ॥ ४७ ॥
 पञ्चाद्याद्वित्रितीयाभिर्व्यान्तसंघातमीरितम् ।
 पञ्चाद्याद्विचतुर्थीभिर्देवारीति निगद्यते ॥ ४८ ॥
 आद्यात्रिपञ्चतुर्याभिर्विज्ञेयं देवदारुणम् ।
 पञ्चत्रिद्विचतुर्थीभिर्घोषणं दुःखघोषणम् ॥ ४९ ॥
 पडाद्याद्वित्रितीयाभिर्व्याघ्रमित्यभिधीयते ।
 आद्याद्वित्रितुर्यापष्टीभिः शार्दूलं स्यान्निवेशनम् ॥ ५० ॥
 आद्यात्रितुर्यापष्टीभिः शोषणं पुत्रशोषणम् ।
 पट्रतुर्याद्वित्रितीयाभिर्विजानीयाद् विशोषणम् ॥ ५१ ॥
 आद्याद्विपञ्चपष्टीभिर्मत्तदं नाम मन्दिरम् ।
 निरानन्दाख्यमाद्यात्रिपञ्चपष्टीभिरुच्यते ॥ ५२ ॥
 पञ्चपङ्कद्वित्रितीयाभिः शाकुनं नामतो भवेत् ।
 विन्नमाद्याचतुःपञ्चपष्टीभिर्विन्नवर्धनम् ॥ ५३ ॥
 निर्धृणं पदचतुःपञ्चद्वितीयाभिरसौख्यकृत् ।
 त्रिचतुःपञ्चपष्टीभिर्वदन्ति रिपुसंहदम् ॥ ५४ ॥
 पदपञ्चतुर्याज्या(द्या)भिः पक्षत्रं सुतनाशनम् ।
 पदपञ्चद्वित्रितुर्याभिः सुतत्रं सुतमृदनम् ॥ ५५ ॥
 पदपञ्चद्वित्रितुर्याद्या यत्र तद् वैरिपूरणम् ।
 पक्षत्रस्यानुगान्येवं गृहाण्यष्टादश क्रमात् ॥ ५६ ॥
 चतुराद्यास्त्रिशालेषु मूषा वाद्या न चान्तरा ।
 स्याद् विनाद्यां द्वितीयां च त्रिशालं पञ्चभद्रकम् ॥ ५७ ॥
 वाद्यतः कममुत्सृज्य त्रिशालविधिरीरितः ।

हिरण्यनाभादिनिकेतनानां चतुष्टयस्यैवममी प्रकाराः ।

द्विसप्ततिः कृत्स्नतयोपदिष्टाः प्रत्येकमष्टादशभेदकलप्ताः ॥ ५८ $\frac{1}{2}$ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवनिरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

द्वासप्ततित्रिशाललक्षणं नामैकविंशोऽध्यायः ॥

अथ द्विशालगृहलक्षणं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ।

द्विशालानि द्विपञ्चाशत् स्युः शुभान्यशुभानि च ।

लक्षणानि क्रमात् तेषामिदानीं सम्प्रचक्ष्महे ॥ १ ॥

सिद्धार्थं यममूर्त्यं च दण्डाख्यं वातसंज्ञितम् ।

चुल्ली काचं च मुख्यानि द्विशालानि पदेव हि ॥ २ ॥

अनेकभेदभिन्नानि लघुप्रस्तारयोगतः ।

मूपाभेदक्रमेण स्युर्भेदाभेदक्रमेण तु ॥ ३ ॥

तथा निलीनकरणाद् वीथिकालिन्दमार्गतः ।

प्राग्ग्रीवादिविधानेन द्विशाल्यादिविपर्ययात् ॥ ४ ॥

यथासम्भवमेतानि कथयामः समासतः ।

निर्वाहतश्च मूपाणामनिर्वाहाच्च नामतः ॥ ५ ॥

छन्दतो गुणतो रूपादशुभानि शुभानि च ।

हितार्थाय नरेन्द्राणां वर्णिनां लिङ्गिनामपि ॥ ६ ॥

हस्तिनी महिषी चेति द्वे शाले यत्र वेश्मनि ।

तत् सिद्धार्थमिति ज्ञेयं वित्तसम्पत्तिकारकम् ॥ ७ ॥

मृत्युदं महिषीगावीभ्यां भवेद् यममूर्त्यकम् ।

दण्डं स्याच्छगलीगावीशालाभ्यां दण्डभीतिदम् ॥ ८ ॥

वातं करेणुच्छगलीयुक्तमुद्वेगकारकम् ।

महिष्यजाभ्यामुद्वेगकरी चुल्ली धनापहा ॥ ९ ॥

काचं करेणुगात्रीम्यां गुहृत्प्रीतिविनाशनम् ।

एकमूपममूपं च न द्विशालेषु कारयेत् ॥ १० ॥

व्यत्यासात् काचचुल्लयोश्च सर्वाभिस्तिग्मभिस्तथा ।

चत्वार्याद्यानि भिद्यन्ते लघुप्रस्तारयोगतः ॥ ११ ॥

प्रत्येकमेकादशथा मन्दिराण्यभिधानतः ।

अन्ये चतुर्था भिद्येते प्रत्येकं द्वे निवेशने ॥ १२ ॥

एषां मूपा भिदाभेदात् तद्वाद्यावाहहेतुकाः ।

वसुधारं भवेत् तेषामाद्यं सिद्धार्थकं ततः ॥ १३ ॥

कल्याणकं शाश्वतं च शिवं कामप्रदं तथा ।

स्त्रीदं शान्तं निष्कलङ्कं धनाधीशं कुबेरकम् ॥ १४ ॥

सिद्धार्थमनुजान्येवमेतान्येकादश क्रमात् ।

संहारं यमसूर्यं च कालं वैवस्वतं यमम् ॥ १५ ॥

करालं विकरालं च कवन्धं मृतकं शैवम् ।

यमसूर्यस्य भेदाः स्युः सन्ननो महिषं तथा ॥ १६ ॥

प्रचण्डचण्डे दण्डाख्यमुदण्डं काण्डकोटरे ।

विग्रहं निग्रहं धूम्रं निर्धूमं दन्तिदारुणम् ॥ १७ ॥

एकादशामी दण्डस्य भेदा दण्डभयप्रदाः ।

मरुत्पवनवाताख्यान्यनिलं सप्रभञ्जनम् ॥ १८ ॥

घनौर्यम्बुदविध्वंसि * प्रलयं कलहं कलिः ।

कलिचुर्ली च वातस्य भेदा उद्वेगदायकाः ॥ १९ ॥

रोगं चुल्लयनलं भस्म चुल्लया भेदचतुष्टयम् ।

काचस्य तु च्छलं काचं कुलग्नं † च विरोधि च ॥ २० ॥

द्वापञ्चाशद् द्विशालानाममी भेदाः प्रकीर्तिताः ।

ब्रूमः साम्प्रतमेतेषां लक्षणानि पृथक्पृथक् ॥ २१ ॥

१. 'दत्त', २. 'कः।', ३. 'शिवम्', ४. 'मं', ५. 'नार्या' क. पाठः ।
६. 'लं' ख. पाठः ।

* लक्षणश्लोके एतत्स्थाने रोगमिति पठ्यते । † लक्षणपाठरीत्या व कुलहमिति पाठ्यम् ।

आद्याद्वितीये बहतो यत्र मूपे धनप्रदे ।
 वसुधाराभिधानं तद् गृहं सर्वार्थकानुगम् ॥ २२ ॥
 आद्यातृतीये बहतो यत्र सिद्धार्थकं हि तत् ।
 सर्वोपद्रवनिर्मुक्तं सिद्धिकृच्चिन्तितार्थकृत् ॥ २३ ॥
 द्वितृतीयं बहन्मूपं भवेत् कल्याणमृद्धिकृत् ।
 बहदाद्यचतुर्थीकं शाश्वतं गृहमुत्तमम् ॥ २४ ॥
 शिवं द्वितीयातुर्याभ्यां बहन्तीभ्यां सुखप्रदम् ।
 कामदं त्रिचतुर्थीभ्यां भवेच्चिन्तितकामदम् ॥ २५ ॥
 आद्याद्याभि(सु?स्तु) तिसृभिः त्वीप्रदं संप्रदं(?) प्रभोः ।
 आद्याद्वितीयातुर्याभिः शान्तं शान्तिप्रदायकम् ॥ २६ ॥
 आद्यातृतीयातुर्याभिर्निष्कलङ्कं समृद्धिकृत् ।
 द्वितृतीयाचतुर्थीभिर्धनेशं धनवर्द्धनम् ॥ २७ ॥
 आद्याद्याभिश्चतसृभिः कुवेरं वित्तवृद्धिकृत् ।
 यममूर्यप्रभेदेषु वृमो लक्ष्म फलानि च ॥ २८ ॥
 आद्याद्वितीयामृषाभ्यां संहारं स्वामिनाशनम् ।
 गृहमाद्यातृतीयाभ्यां मृत्युदं यममूर्यकम् ॥ २९ ॥
 द्वितृतीयं बहन्मूपं कालं योषिद्विनाशनम् ।
 वैवस्वतं बहत्तुर्यप्रथमं रोगकारकम् ॥ ३० ॥
 यमालयं द्वितुर्याभ्यां स्वामिनो यमदर्शनम् ।
 करालं त्रिचतुर्थीभ्यां भर्तुः प्राणविनाशनम् ॥ ३१ ॥
 आप्याभिस्तिसृभिः स्वामिनाशनं विकरालकम् ।
 आप्याद्वितीयातुर्याभिः पादन्धं भर्तुनाशनम् ॥ ३२ ॥
 आप्यातृतीयातुर्याभिर्भर्तुं मृतकालकम् ।
 शिवं द्वित्रिचतुर्थीभिः स्वामिनो मरणप्रदम् ॥ ३३ ॥
 आप्याद्याभिश्चतसृभिः स्वामिनो महिषं विदुः ।
 मन्वन्तं दण्डयेदेष एवैवा सवित्रीपत्या ॥ ३४ ॥

स्याद् द्वितीयातृतीयाभ्यां चुल्ली वित्तविनाशनी ।
 वसुधमनलं नाम त्रितुर्याभ्यां निवेशनम् ॥ ४७ ॥
 वित्तममाद्यातुर्याभ्यां भस्माख्यं स्वामिनः सदा ।
 उदङ्मुखोभ्यां मूपाभ्यां काचभेदेषु मन्दिरम् ॥ ४८ ॥
 छलं नाम भवेन्नित्यं बन्धुवर्गापमानकृत् ।
 दक्षिणोत्तरमूपाणां पौरस्त्ये बहतो यदि ॥ ४९ ॥
 † काञ्चं नाम तदा वेश्म सज्जनानन्दकारकम् ।
 मूपाभ्यां दक्षिणाभ्यां स्यात् कुलहं त्रिकुलक्षयम् ॥ ५० ॥
 दक्षिणोत्तरमूपाणां पाश्चात्ये बहतो यदि ।
 ‡ विरोधं नाम तद्वेश्म सर्वलोकविरोधकृत् ॥ ५१ ॥
 उक्तान्येवं द्विपञ्चाशद् द्विशालानां समासतः ।
 एनानि मूपावहनप्रभेदात् फलप्रभेदाच्च निदर्शितानि ।
 द्विशालवेश्मान्यधुनैकशालान्युदाहियन्ते भवनानि सम्यक् ॥ ५२ १/२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनामिनि वास्तुशास्त्रे

द्विशालगृहलक्षणं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥

अथ एकशाललक्षणफलादि नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ।

गृहाणामेकशालानां वक्ष्यामो लक्षणान्यथ ।
 शस्तानां निन्दितानां च यथावदनुपूर्वशः ॥ १ ॥
 विन्यसेच्चतुरः पूर्वं गुरुन् वर्णान् यथाविधि ।
 एभ्य एव प्रसूयन्ते भेदाः षोडश वेश्मनाम् ॥ २ ॥

१. 'नि', २. 'खी' क. पाठः । ३. 'लं हन्ति कु' ख. पाठः ।

४. 'ख' क. पाठः ।

† लक्ष्यपाटानुरोधात् काचमिति पाठ्यम् । ‡ लक्ष्मे विरोधाति पठ्यते ।

गुरोरधो लघुं न्यस्येत् पूर्वं शेषं यथोपरि ।

गुरुभिः पूरयेत् पश्चाद् यावत् स्युर्लघवोऽखिलाः ॥ ३ ॥

विद्यादलिन्दान् सर्वेषु लघुस्थानेषु पण्डितः ।

सव्यावर्तं गृहमुखादेतांश्च विनियोजयेत् ॥ ४ ॥

एषामलिन्दसंयोगाद् भवनानां पृथक् पृथक् ।

नामानि गुणदोषाश्च वक्ष्यन्तेऽनुक्रमादतः ॥ ५ ॥

ध्रुवं धन्यं जयं नन्दं खरं कान्तं मनोरमम् ।

सुमुखं दुर्मुखं क्रूरं सुपक्षं धनदं क्षयम् ॥ ६ ॥

आक्रन्दं विपुलं चैव विजयं गृहमुत्तमम् ।

ध्रुवे जयमवाप्नोति धन्ये धान्यागमो भवेत् ॥ ७ ॥

जये सपत्नाञ्च जयति नन्दे सर्वाः समृद्धयः ।

खरमायासदं वेश्म कान्ते च लभते श्रियम् ॥ ८ ॥

आयुरारोग्यमैश्वर्यं तथा वित्तस्य सम्पदः ।

मनोरमे मनस्तुष्टिर्गृहभर्तुः प्रकीर्तिता ॥ ९ ॥

सुमुखे राज्यसन्मानं दुर्मुखे कलहः सदा ।

क्रूरव्याधिभयं क्रूरे सुपक्षं गोत्रवृद्धिकृत् ॥ १० ॥

धनदं हेमरत्नादि गाश्चैव लभते पुमान् ।

क्षयं सर्वक्षयं गेहमाक्रन्दं ज्ञातिमृत्युदम् ॥ ११ ॥

आरोग्यं विपुलं ख्यातिर्विजये सर्वसम्पदः ।

यदि धन्ये द्वितीयोऽपि मुखालिन्दः प्रयुज्यते ॥ १२ ॥

तद् गृहं रम्यनामेद् भर्तुः सांभाष्यकारकम् ।

मुखालिन्देन नन्दाख्यं द्वितीयेन सुयोजितम् ॥ १३ ॥

तच्छ्रीधरमिति ख्यातं तस्मिन् श्रीनिन्द्यमाविशेत् ।

अलिन्दश्चैद् द्वितीयोऽपि कान्तस्यास्ये निवेश्यते ॥ १४ ॥

शुद्धितं तद् भवेद् भर्तुर्भूतिकृद् भवनात्तमम् ।

सुमुखस्य यदालिन्दो वक्त्रेऽपि विनिवेश्यते ॥ १५ ॥

वर्धमानं तदा तत् स्यात् स्वामिलक्ष्मीविवर्धनम् ।
 क्रूरं युक्तं द्वितीयेन मुखालिन्देन मन्दिरम् ॥ १६ ॥
 करालं तद् विजानीयाद् भर्ता तस्य विनश्यति ।
 अलिन्देन द्वितीयेन धनदं योजितं पुनः ॥ १७ ॥
 सुनाभं तद् भवेत् तस्मिन् पैशून् पुत्रानवाप्नुयात् ।
 आक्रन्दस्य पुरोभागे यद्यलिन्दः कृतोऽपरः ॥ १८ ॥
 ध्वाङ्क्षसंज्ञं गृहं तज्ज्ञा निन्दितं प्रवदन्ति तत् ।
 द्वितीयालिन्दघटना विजयस्य मुखे यदि ॥ १९ ॥
 तत् समृद्धमिति ख्यातं गृहं स्यात् पुण्यकर्मणाम् ।
 यान्युक्तानि ध्रुवादीनि पूर्ववेश्मानि षोडश ॥ २० ॥
 शालाविभागं ज्ञात्वैषां तिर्यक् पङ्क्त्यं दारु विन्यसेत् ।
 षोडशान्ये च भेदाः स्युः संज्ञाश्चैषामनुक्रमात् ॥ २१ ॥
 सुन्दरं वरदं भद्रं प्रमोदं विमुखं शिवम् ।
 सर्वलाभं विशालं च विलक्षमशुभं ध्वजम् ॥ २२ ॥
 उद्द्योतं भीषणं शून्यमजितं कुलनन्दनम् ।
 नामभिर्वेश्मनामेषां गुणदोषान् प्रकल्पयेत् ॥ २३ ॥
 यथार्थनामान्येतानि यस्मात् प्रोक्तान्यविस्तरात् ।
 एभ्य एवापराणि स्युर्वेश्मान्यन्यानि षोडश ॥ २४ ॥
 शालापुरोविनिर्युक्ततिर्यक्पङ्क्त्यं दारुकारणात् ।
 हंसं सुलक्षणं सौम्यं जयन्तं भव्यमुत्तमम् ॥ २५ ॥
 रुचिरं सम्भृतं क्षेममाक्षेमं सुकृतं वृषम् ।
 उच्छन्नं व्ययमानन्दं सुनन्दं चेति कीर्तितम् ॥ २६ ॥
 एषामपि यथार्थत्वाद् गुणदोषान् निरूपयेत् ।
 शालामध्ये च तिर्यक्स्थं पङ्क्त्यं दारु विनिवेशयेत् ॥ २७ ॥
 विहाय मर्मणां वेधानमीपापेव वेद्यनाम् ।
 षोडशैव परेऽपि स्युर्भेदास्तांश्च यथाक्रमम् ॥ २८ ॥

१. 'द्वेश्म प', २. 'दहून्' ख. पाठः । ३. 'डि' क. ख. पाठः । ४. 'गुभद्रं
 वेशयेत् ।', ५. 'पुनःप', ६. 'भा', ७. 'ति', ८. 'व सञ्ज्ञनाम्' ख. पाठः ।

कथयामः समासेन यथार्थैरेवं नामभिः ।

अलङ्कृतमलङ्कारं रमणं पूर्णमस्वरम् ॥ २९ ॥

पुण्यं सुगर्भं कलशं दुर्गतं रिक्तपीप्सितम् ।

सुभद्रं वर्न्दितं दीनं विभवं सर्वकामदम् ॥ ३० ॥

शालान्तःस्थितपद्दारुपश्चादपवरैः कृतैः ।

एभ्योऽपरेऽपि निर्दिष्टा भेदाः षोडश वेष्मनाम् ॥ ३१ ॥

प्रभवं भाविकं क्रीडं तिलकं क्रीडनं सुखम् ।

यशोदं कुमुदं कालं भागुरं सर्वभूषणम् ॥ ३२ ॥

वसुधारं धनहरं कुपितं वित्तवृद्धिदम् ।

कुलोदयं च विज्ञेयं गुणदोषास्तु पूर्ववत् ॥ ३३ ॥

अनन्तरमिहोक्तानि यानि वेष्मानि षोडश ।

प्रत्येकं तान्यलिन्देन परि(कु?कु)र्याच्चतुर्दिशम् ॥ ३४ ॥

तद्भेदेभ्यः प्रसृतानि कथयामो विधानतः ।

चूडामणि प्रभद्रं च क्षेमं शेखरमद्भुतम् ॥ ३५ ॥

विकाशं भूतिदं हृष्टं विरोधं कालपाशकम् ।

निरामयं मुशालं च रौद्रं मौघं मनोरथम् ॥ ३६ ॥

सुभद्रं चेति सदनं संज्ञाभिरुपलक्षयेत् ।

वेष्मनामेकशालानां शतं स्याच्चतुरुत्तरम् ॥ ३७ ॥

कथितं तच्च संस्थानैर्नामभिश्च यथाक्रमम् ।

हस्तिनी महषी गात्री छागेली च यथाक्रमम् ॥ ३८ ॥

तद्वद्वेन द्विपूर्वाणि त्रयो नामानि वेष्मनाम् ।

द्विद्वंसकं द्विचक्राङ्गं द्विसारसमथापरम् ॥ ३९ ॥

द्विकोकिलं त्रुर्थः ख्यातं हस्तिन्यादेः क्रमाद् गृहम् ।

त्रीण्यायुःपशुधान्यानां क्रमादाद्यानि वृद्धये ॥ ४० ॥

एतेषामेव नाशाय भवेद् वेष्म द्विकोकिलम् ।

इत्येकशालभवनान्युदितान्यलिन्द-

पङ्दारुकापवरकावरणादिभेदैः ।

संज्ञा च लक्षणफलैः करिणीमुखाभिः

शालाभिरेवमपराणि च युग्मजानि ॥ ४१^१/_२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
कशाललक्षणफलद्विहंसकादिलक्षणफलानि नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ।

अथ द्वारपीठभित्तिमानादिकं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ।

कर्णशालानिवद्धानि मण्डपैरन्तरस्थितैः ।

असम्वाधाजिराणि स्युर्हलानि दश पञ्च च ॥ १ ॥

ईश्वरं वृषभं चन्द्रं रोगं पापं भयप्रदम् ।

नन्दनं खादकं ध्वाङ्क्षं विकृतं विलयं क्षयम् ॥ २ ॥

याम्यं च विपरीतं च भद्रकं चेति नामतः ।

एतानि हलकाख्यानि विद्याद् गेहानि यत्नतः ॥ ३ ॥

अग्निरक्षोनिलेशानकोर्णगानां यन्त्राक्रमम् ।

एकद्वित्रिचतुर्धाख्या हलकानां प्रकल्पयेत् ॥ ४ ॥

अनेन क्रमयोगेन च्छन्दोभेदा भवन्ति च ।

तत्राद्येनेश्वरं नाम हलकेन गृहं भवेत् ॥ ५ ॥

सर्वलक्षणसंयुक्तं सर्ववृद्धिफलप्रदम् ।

वृषभं तु द्वितीयेन पुत्रदारविवर्धनम् ॥ ६ ॥

प्रथमं च द्वितीयं च गृहे तु हलकं यदि ।

चन्द्रं वृद्धिकरं नृणां सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ ७ ॥

वायव्यं हलकं यत्र रोगं रोगविवर्धनम् ।

प्रथमं च तृतीयं च गृहे तु हलकं यदि ॥ ८ ॥

१. 'गमलाभिः' क, 'मितानि', ख, पाठः । २. 'णे भागां य',
'रादिव', ४. 'भयप्रदम्' ख, पाठः ।

द्वारस्य पीठस्य च मन्दिरेषु भित्तेषु मानं कथितं क्रमेण ।
तथोदिता दारुकलास्तु सङ्ग्रहं प्रहीणवास्तोः सकलं च लक्ष्म ॥
ति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवनिरचिते समराङ्गगवूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
रपीठभित्तिमानदारुकलाहीनवास्तुलक्षणं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

समस्तगृहाणां सङ्ख्याकथनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ।

वेष्टमनां पञ्चशालानां कथ्यन्ते लक्षणान्यथ ।
चतुर्विंशतिसंयुक्तं सहस्रं तानि सङ्ख्यया ॥ १ ॥
गुरुणां दशसङ्ख्यानां प्रस्तारस्य च कल्पनात् ।
गृहाणां पञ्चशालानां भेदा लघुविभागतः ॥ २ ॥
पञ्चशालं भवेद् योगाद् गृहयोद्वित्रिशालयोः ।
यद्वा योगाद् भवेदेतच्चतुःशालं कशालयोः ॥ ३ ॥
चतुर्णामपि वर्णानामिदं सञ्ज प्रशस्यते ।
द्विरण्यनाभप्रभृति वर्णानामिह वेष्टमनाम् ॥ ४ ॥
सिद्धार्थादिसमायोगान्निष्पद्येत गृहाष्टकम् ।
योगाद्विरण्यनाभस्य सिद्धार्थेन गृहं भवेत् ॥ ५ ॥
हेमकृशालयमस्यैव वातेन स्वर्णशेखरम् ।
मुक्षेत्रस्य च सिद्धार्थसंयोगेन श्रियावहम् ॥ ६ ॥
तस्यैव यममूर्त्येण भवेद् वेष्टम महानिधिः ।
चुट्ट्यास्तु यममूर्त्येण सदादीप्तं प्रजायते ॥ ७ ॥
दण्डसंयोगतस्तस्य चित्रभान्वभिर्धं भवेत् ।
पक्षग्रस्य तु दण्डेन सदादीप्तं विनिर्दिशेत् ॥ ८ ॥
पक्षग्रस्यैव वातेन योगाग्निविद्मस्यते ।
न काचचुट्टीसंयोगविशालादिषु मस्यते ॥ ९ ॥

अन्योन्यवीक्ष्यमाणानां भेदास्तेनेह नोदिताः ।
 एकशालयु(ते?ते)र्भेदाः स्पृशतुञ्जालवेऽमनि ॥ १० ॥
 चत्वारः पञ्चशालानां द्रुमस्तेषां च विंशतिः ।
 यदा भवत्यजा शाला सर्वतोभद्रवेऽमनो ॥ ११ ॥
 मुदगेनमिति प्राहुः पञ्चशालं तदा गृहम् ।
 तदेन करिणीयोगान् मुरूपमिति कथ्यते ॥ १२ ॥
 मुन्दरं महिषीयोगात् गानीयोगाच्च शोभनम् ।
 तस्मानस्य चनागां शालानां योगतः कृमात् ॥ १३ ॥
 मुनाभं मुषभं योग्यं विनोदं च भवेद् गृहम् ।
 नन्यावर्तयेद्यमेव शालायोगेन जायते ॥ १४ ॥
 गुणोदं नन्दनं नन्दं पुण्डरीकं च मन्दिरम् ।
 मन्त्रस्याप्यजादीनां योगेन म्पुस्तुकमात् ॥ १५ ॥
 नामतो नदगीचर्गोचिष्णुनि प्रहर्षणम् ।
 स्याद्विंशत्यनया युक्त्या भवेद् गृहचतुष्टयम् ॥ १६ ॥
 योगं मृगोपगं निन्दिद्योपं श्रीपममेव च ।
 विंशतिः सर्वतोभद्रप्रभृत्यान्वययोगतः ॥ १७ ॥
 जालानि पञ्चशालानि योग्यानि पूर्व्वीजुजाय ।
 पूर्व्वीकेष्टानिः सार्धं स्यादष्टाविंशतिर्गृहः ॥ १८ ॥
 - कथ्यते पञ्चशालानां मृगोपगं क्रमोऽनुना ।
 निन्दिद्योपं सर्व्ववद्वानि दशमकल्पया ॥ १९ ॥
 द्विष्टानि पुनः पञ्चशालानि च प्रचक्षते ।
 द्विष्टानि दशं निन्दिद्योपं द्वे दशोऽनरे ॥ २० ॥
 चतुष्टयमृगो न द्विष्टाशालान्वयम् ।
 चतुष्टयं पञ्चष्टयं चतुष्टयं दशोऽनरे ॥ २१ ॥

द्वे शते सप्तभद्राणां स्याद् विंशत्युत्तरं शतम् ।

गृहाणामष्टभद्राणां चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ २२ ॥

दश स्युर्नवभद्राणि तथैकं दशभद्रकम् ।

एवं सहस्रमेकं स्याद् विंशतिश्च चतुर्युता ॥ २३ ॥

गृहाणां पञ्चशालानां मूपावहनसङ्ख्यया ।

अथ लक्ष्म च संख्यां च व्रूमः पद्मशालवेष्मनाम् ॥ २४ ॥

एकद्वित्रिचतुःशालगृहाणां योजनान्मिथः ।

द्विशालस्यैकशालस्य त्रिशालस्य च योगतः ॥ २५ ॥

पद्मशालं जायते वेष्म भेदास्तस्य तु षोडश ।

पञ्चप्रवातयोर्यो ादेकशालगृहस्य च ॥ २६ ॥

स्यात् पङ्कजाङ्कुरं नाम गृहं पद्मशालमुत्तमम् ।

हिरण्यनाभं सिद्धार्थं चैकशालेन वेष्मना ॥ २७ ॥

संयोज्यं तु यदा गेहं तदा स्याच्छ्रीगृहं शुभम् ।

संयोगादेकशालेन मुक्षेत्रयममूर्ययोः ॥ २८ ॥

धनेश्वरं नाम गृहं जायते धनवृद्धये ।

दण्डाख्यचुल्लयोः संयोगादेकशालगृहस्य च ॥ २९ ॥

प्रभूतकाञ्चनकरं गृहं स्यात् काञ्चनप्रभम् ।

द्वादशान्यानि जानीयाद् भवनान्यनया दिशा ॥ ३० ॥

एतेषामेव भेदेषु शुभान्यखिलवणिनाम् ।

तुल्यात् त्रिशालद्वितयात् पद्मशालकचतुष्टयम् ॥ ३१ ॥

स्याद् द्विशालचतुःशालयोगादन्यच्चतुष्टयम् ।

सिद्धार्थेन चतुःशालं वेष्म(नां?ना)संयु(तिर्य?तं य)दा ॥ ३२ ॥

गृहं तदा स्यात् पद्मशालं त्रैलोक्यानन्दकं शुभम् ।

यममूर्येण संयुक्तं विलासचयमुच्यते ॥ ३३ ॥

दण्डयुक्तं चतुःशालं सुखदं नामतो भवेत् ।

वातेन च चतुःशालं संयुक्तं श्रीप्रदं भवेत् ॥ ३४ ॥

चतुर्विंशतिरन्यानि पदशालान्यन्ययोगतः ।

पञ्च यानि चतुश्शालान्युचितानि महीभृताम् ॥ ३५ ॥

तेषां द्विशालयोगेन पदशालान्यभिदध्महे ।

सिद्धार्थे सर्वतोभद्रयुक्ते स्याच्छ्रीपुरं गृहम् ॥ ३६ ॥

श्रीवासं सर्वतोभद्रे यमसूर्यान्विते भवेत् ।

दण्डाख्ये भद्रयुक्ते श्रीभूषणं जायते गृहम् ॥ ३७ ॥

वाताख्यं सर्वतोभद्रयोगाच्छ्रीभाजनं विदुः ।

सिद्धार्थे वर्धमानेन युक्ते स्याद् भूतिमण्डनम् ॥ ३८ ॥

यमसूर्ये तु तेनैव संयुक्ते भूतिभाजनम् ।

भूतिमानं तु दण्डाख्ये वाताख्ये भूतिभूषणम् ॥ ३९ ॥

नन्द्यावर्तस्य योगेन सिद्धार्थादिचतुष्टयम् ।

श्रीमुखं श्रीधरं श्रीकृच्छ्री(ध?क)रं चेति जायते ॥ ४० ॥

सिद्धार्थादिचतुष्कस्य भवेद् रुचकयोगतः ।

श्रियाकारं श्रियोवासं श्रीयानं श्रीमुखं तथा ॥ ४१ ॥

सिद्धार्थादिचतुष्कस्य भवेत् स्वस्तिकयोगतः ।

धनपालधनानन्तधनप्रदधनाद्वयम् ॥ ४२ ॥

भवन्त्येवं राजवेश्मयोगतो विंशतिर्गृहाः ।

प्राक् चतुर्विंशतिश्चेति चत्वारिंशच्चतुर्युता ॥ ४३ ॥

मूपाव्यूढिवशादेकभद्रादीन्यभिदध्महे ।

भिदाभिरेकं(?)मूपाभिरभद्रं द्वादशैकया ॥ ४४ ॥

द्वाभ्यां पदपष्टिरुद्दिष्टा विंशे द्वे तिसृभिः श(तैः?ते) ।

स्याद् व्युदाभिश्चतसृभिः पञ्चोनं शतपञ्चकम् ॥ ४५ ॥

शतानि पञ्चभद्राणां सप्त द्वावतिस्तथा ।

चतुर्विंशा नवशती पद्भद्राणामुदाहृता ॥ ४६ ॥

जानीयात् सप्तभद्राणि संख्यया पञ्चभद्रवत् ।

गृहाणामष्टभद्राणां पञ्चोनं शतपञ्चकम् ॥ ४७ ॥

१. 'रेतानि', २. 'छा', ३. 'न संयुक्ते भू', ४. 'स्वस्तिकालययो',
५. 'वुदाभिरेकम्', ६. 'तैः' क. पाठः ।

समस्तगृहाणां सङ्ख्याकथनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ।

द्वे विंशे नवभद्राणां भवनानां शते त्रिदुः
पद्मपट्टिर्दशभद्राणि तथा द्वादशसङ्ख्यया ॥ ४८ ॥
स्युरेकादशभद्राख्यान्येकं द्वादशभद्रकम् ।
एवं पद्मशालगेहानां स्यात् साहस्रचतुष्टयम् ॥ ४९ ॥
पण्णवत्यधिकं ब्रूमः सप्तशालानि साम्प्रतम् ।
तुल्यं त्रिशालद्वितयमेकशालेन युज्यते ॥ ५० ॥
यदा स्युः सप्तशालानि तदा द्वादशसङ्ख्यया ।
एकशालं द्विशालं च चतुःशालेन युज्यते ॥ ५१ ॥
यदा तदा सप्तशालमपरं वेश्म जायते ।
सैकशालं चतुःशालं यममूर्येण संयुतम् ॥ ५२ ॥
तदा भवेद् विभेदः (?) स्यात् तद्वहं श्रीप्रदायकम् ।
वातेन श्रीपदं तद्वद् दण्डेन श्रीप्रदं भवेत् ॥ ५३ ॥
सिद्धार्थकेन श्रीमालं तद्वदेव प्रजायते ।
पञ्चानां राजयोग्यानां स्युश्चतुश्शालवेश्मनाम् ॥ ५४ ॥
सप्तशालानि संयोगादेकशालद्विशालयोः ।
युज्यते सर्वतोभद्रं सिद्धार्थं च यदा गृहम् ॥ ५५ ॥
एकशालेन जायेत श्रीपदं श्रीपदं त(था?दा) ।
सर्वतोभद्रगेहस्य यममूर्येकशालयोः ॥ ५६ ॥
योगेन श्रीफलं नाम स्याद् गृहं श्रीफलावहम् ।
सर्वतोभद्रदण्डाभ्यामेकशालं युतं यदा ॥ ५७ ॥
श्रीस्थलं नाम भवनं तदा स्यादास्पदं श्रियः ।
स्यादेकशाले मिलिते सर्वतोभद्रवातयोः ॥ ५८ ॥
लक्ष्मीनिवासभवनं गृहं श्रीतनुसंज्ञितम् ।
यदेकशालं सिद्धार्थं वर्धमानं च युज्यते ॥ ५९ ॥
श्रीपर्वताभिधानं स्यात् तदानीं भवनोत्तमम्
यममूर्यस्य योगेन वर्धमानैकशालयोः ॥ ६० ॥

श्रीवर्धनं नाम गृहं श्रीयो वृद्धिकरं भवेत् ।
दण्डं च वर्धमानं च सैकशालं यदा भवेत् ॥ ६१ ॥

तदा श्रीसङ्गमं नाम भवेद् भवनमुत्तमम् ।
यदैकशालं वाताख्यं वर्धमानं च युज्यते ॥ ६२ ॥

भवनं श्रीप्रसङ्गाख्यं नृपयोग्यं तदा भवेत् ।
सिद्धार्थमेकशालेन नन्द्यावर्तेन चान्वितम् ॥ ६३ ॥

श्रीभारं नाम भवनं भवेद् भूपालसेवितम् ।
नन्द्यावर्तस्य योगेन यममूर्धैकशालयोः ॥ ६४ ॥

राज्ञां सुखावहं वेश्म श्रीभारमिति च स्मृतम् ।
श्रीशैलमेकशालेन स्यान्नन्द्यावर्तदण्डयोः ॥ ६५ ॥

योगाद् भोगावहं राज्ञां सप्तशालं गृहोत्तमम् ।
एकशालस्य योगेन स्यान्नन्द्यावर्तवातयोः ॥ ६६ ॥

श्रीखण्डं नाम भवनं भूभृतां भूतिकृद् भवेत् ।
सिद्धार्थस्यैकशालेन संयोगाद् रुचकस्य च ॥ ६७ ॥

श्रीपेण्डं नामतो वेश्म भवेद् योग्यं महीभृताम् ।
रुचकस्यैव योगेन यममूर्धैकशालयोः ॥ ६८ ॥

स्याच्छ्रीनिधानं श्रीकुण्डं तस्य दण्डैकशालयोः ।
वातैकशालरुचकैर्युक्तैः श्रीनाभमुच्यते ॥ ६९ ॥

भवनं भूमिपालानां तद् भवेद् भूतिदायकम् ।
एकशालेन युज्यते सिद्धार्थस्वस्तिके यदा ॥ ७० ॥

श्रीप्रियं स्यात् तदा वेश्म सन्ततं बलभं श्रियः ।
यममूर्धैकशालाभ्यां स्वस्तिकं युज्यते यदा ॥ ७१ ॥

तदा श्रीकान्तमित्याहुर्भवनं भूभृतां हितम् ।
एकशालेन संयोगो दण्डस्वस्तिकयोर्यदा ॥ ७२ ॥

श्रीमतं नामतो वेश्म तदा स्याद् विजयावहम् ।
वातस्वस्तिकसंयोगमेकशालं यदा व्रजेत् ॥ ७३ ॥

श्रीप्रदत्तमिति प्राहुस्तदा वेश्म महीभृताम् ।
 एकैकस्य द्विभेदत्वाच्चत्वारिंशदियं भवेत् ॥ ७४ ॥
 एवमत्र प्रकाराः स्युश्चत्वारिंशद् युताष्टभिः ।
 यदा त्रिशालं भवनं चतुश्शालेन युज्यते ॥ ७५ ॥
 तदापि सप्तशालं स्याच्चतुर्थेदं समासतः ।
 पञ्चानां राजगोहानां मिलत्येकतमस्य चेत् ॥ ७६ ॥
 त्रिशालं स्यात् तदा सप्तशालं विंशतिभेदवत् ।
 हिरण्यनाभ(भो?यो)गेन सर्वतोभद्रमन्दिरम् ॥ ७७ ॥
 श्रीवत्सं जनयेद् वेश्म नरेन्द्राणां हितावहम् ।
 श्रीवृक्षं सर्वतोभद्रे सुक्षेत्रे मिलिते भवेत् ॥ ७८ ॥
 चुल्लीयुक्ते पुनस्तस्मिन् श्रीपालं नाम जायते ।
 पक्षघ्ने सर्वतोभद्रयुक्ते श्रीकण्ठमुच्यते ॥ ७९ ॥
 हिरण्यनाभे श्रीवासं वर्धमानयुते भवेत् ।
 श्रीनिवासं तु सुक्षेत्रे वर्धमानेन मिश्रिते ॥ ८० ॥
 वर्धमानेन चुल्लया च गृहं श्रीभूपणं विदुः ।
 पक्षघ्नं वर्धमानेन यदा संयोगमृच्छति ॥ ८१ ॥
 तदा श्रीमण्डनं नाम जायते भवनोत्तमम् ।
 जाते हिरण्यनाभस्य नन्द्यावर्तेन सङ्गमे ॥ ८२ ॥
 स्याद् वेश्म श्रीकुलं नाम श्रियः कुलनिकेतनम् ।
 नन्द्यावर्तेन सुक्षेत्रे युक्ते श्रीगोकुलं भवेत् ॥ ८३ ॥
 नन्द्यावर्तस्य चुल्लयाश्च योगे श्रीस्थावरं गृहम् ।
 नन्द्यावर्तस्य पक्षघ्नयोगे कुम्भं प्रजायते ॥ ८४ ॥
 हिरण्यनाभरुचकयोगे स्याच्छ्रीसमुद्रकम् ।
 श्रीनन्दं नाम सुक्षेत्रे रुचकाख्येन संयुते ॥ ८५ ॥
 चुल्लयां रुचकयुक्तायां श्रीहृदं नाम जायते ।
 श्रीधरं नाम पक्षघ्ने भवेद् रुचकसंयुते ॥ ८६ ॥

हिरण्यनाभेन युते स्वस्तिके श्रीकरण्डकम् ।
 सुक्षेत्रेण युते तस्मिन् श्रीभाण्डागारसंज्ञितम् ॥ ८७ ॥
 चुल्लीयुते श्रीनिलयं भवेन्नरपतिप्रियम् ।
 स्वस्तिकस्य यदा योगः पक्षघ्नेन प्रजायते ॥ ८८ ॥
 श्रीनिकेतनसंज्ञं स्यात् तदा नृपतिमन्दिरम् ।
 उक्तानि सप्तशालानि नामलक्षणयोगतः ॥ ८९ ॥
 सर्वाणि सार्वभौमानां नृपाणां मन्त्रिणामपि ।
 भवन्ति च सतां वित्तयशोविजयवृद्धये ॥ ९० ॥
 एकादिमूपावहनप्रभेदादथ वेश्मनाम् ।
 एतेषां सप्तशालानां ब्रूयः संख्यामनुक्रमात् ॥ ९१ ॥
 § ब्रह्मत्येकापि नो यत्र मूपैकं तद् भवेद् गृहम् ।
 विभद्रमेकभद्राणि विजानीयाच्चतुर्दश ॥ ९२ ॥
 द्विभद्रवेश्मनां सैका नवतिः परिकीर्तिता ।
 भवनानां त्रिभद्राणां चतुःषष्टिः शतत्रयम् ॥ ९३ ॥
 सहस्रमेकाभ्यधिकं स्याच्चतुर्भद्रवेश्मनाम् ।
 भवनतः पञ्चभद्राणां द्वे सहस्रे द्विसंयुते ॥ ९४ ॥
 षड्भद्राणां सहस्राणि त्रीणि त्रीणि गृहाणि च ।
 द्वात्रिंशतां चतुस्त्रिंशत् सप्तभद्रशतानि च ॥ ९५ ॥
 अष्टभद्राणि षड्भद्रसङ्ख्यातुल्यानि जायते(?) ।
 गृहाणां नवभद्राणां द्वे सहस्रे तथा द्वयम् ॥ ९६ ॥
 सहस्रं दशभद्राणामेकोत्तरमुदाहृतम् ।
 तथैकादशभद्राणां चतुष्पष्ट्या शतत्रयम् ॥ ९७ ॥
 सैका द्वादशभद्राणां नवतिर्वेश्मनां भवेत् ।
 स्युस्त्रयोदशभद्राणि गृहाणीह चतुर्दश ॥ ९८ ॥

१. 'शानि' ख. पाठः ।

§ 'यत्र यस्यां सप्तशालजातौ एकापि मूपा यद् गृहं न वदति न प्राप्नोति, तदेकं गृहं विभद्रं भवेत्' इति टिप्पणमस्ति ।

यच्चतुर्दशभिर्भद्रैरेकमेव हि वेश्म तत् ।
 इत्येषां सप्तशालानां सहस्राण्यत्र षोडश ॥ ९९ ॥
 एकोनत्रिंशती तद्वदशीतिश्चतुस्तुरा ।
 इदानीमष्टशालानि भवनान्यभिदध्महे ॥ १०० ॥
 बहिरन्तेश्चतुःशालद्वयादेकं समासतः ।
 अन्यानि सर्वभद्रादिद्वयसंयोगतो दश ॥ १०१ ॥
 एकोनत्रिंशता क्षेत्रं चतुरश्रं विभाजयेत् ।
 भागद्वयेन मूपा स्याच्छाला भागचतुष्टयात् ॥ १०२ ॥
 कुर्वीत पञ्चभिर्भागैस्तन्मध्येऽङ्गणवापिकाम् ।
 चतस्रश्च प्रतिदिशं मूपाः स्युस्तत्र वास्तुनि ॥ १०३ ॥
 शालयोर्न सप्तशालं षट्शालं द्वितयोज्झितम् ।
 त्रिहीनं पञ्चशालं स्यादष्टशालमिदं क्वचित् ॥ १०४ ॥
 तुल्यत्रिशालद्वितयं द्विशालेन युतं यदा ।
 अष्टौ तदाष्टशालानि गृहाण्यन्यानि निर्दिशेत् ॥ १०५ ॥
 मूपान्वृद्धिवापिदष्टशालानामथ कथ्यते ।
 सङ्ख्या तत्र विभद्रं स्यादवहन्मूपसंज्ञितम् ॥ १०६ ॥
 षोडशैवैकभद्राणि द्विभद्राणां शतं विदुः ।
 विंशं षष्ट्या त्रिभद्राणां विज्ञेयं शतपञ्चकम् ॥ १०७ ॥
 अष्टादशाहुर्विंशानि चतुर्भद्रशतानि च ।
 पञ्चभद्रसहस्राणि चत्वारि स्युः शतत्रयम् ॥ १०८ ॥
 अष्टषष्टिश्च गेहानि तानि सम्यग् विभावयेत् ।
 सहस्राष्टकमष्टौ च षड्भद्राणि प्रचक्षते ॥ १०९ ॥
 एकादशसहस्राणि तथा शतचतुष्टयम् ।
 जानीयात् सप्तभद्राणि चत्वारिंशद् गृहाणि च ॥ ११० ॥
 द्वादशैवाष्टभद्राणां सहस्राणि शताष्टकम् ।
 सप्तत्याभ्यधिकं प्राहुर्वास्तुविद्याविशारदाः ॥ १११ ॥

१. 'एकात्र त्रि', २. 'त्र चतु' क. पाठः । ३. 'ष्टये' क, 'ष्ट' ख.
 ४. 'द्व' ख. पाठः ।

तिसृभिः स्युः शतान्यष्टौ सह षोडशभिर्गृहैः ।
 पृथ्या सहस्रत्रितयं ताभिश्चतसृभिर्भवेत् ॥ १२३ ॥
 पञ्चाशीतिशतान्यष्टपष्टियुक्तानि पञ्चभिः ।
 बह्वन्तीभिः प्रजायन्ते मृपाभिरिह वेष्मनाम् ॥ १२४ ॥
 अष्टादशसहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ।
 चतुःपष्टिं च गेहानि मृपाभिः षड्भिरादिशेत् ॥ १२५ ॥
 एकत्रिंशत्सहस्राणि सहितान्यष्टभिः शतैः ।
 चतुर्विंशतियुक्तानि मृपाभिः सप्तभिर्विदुः ॥ १२६ ॥
 चत्वारिंशत्सहस्राणि त्रिसहस्री च वेष्मनाम् ।
 शतानि चाष्टपञ्चाशत् सप्त मृपाभिर्गृहैः ॥ १२७ ॥
 चत्वारिंशत्सहस्राणि सहस्राण्यष्ट पदशती ।
 विंशतिं चैव मृपाभिर्गृहाणां नवभिर्विदुः ॥ १२८ ॥
 चत्वारिंशत्सहस्राणि सहस्रत्रयमेकसाम् ।
 मृपाभिर्दशभिः षाष्टपञ्चाशच्छतसप्तकम् ॥ १२९ ॥
 एकत्रिंशत्सहस्राणि चतुर्विंशच्छताष्टकम् ।
 मृपाभिरेकादशभिर्गृहाणां मृनयो जगुः ॥ १३० ॥
 अष्टादशसहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ।
 धाम्नां द्वादशमृपाणां चतुःपष्टिश्च जायते ॥ १३१ ॥
 भवन्त्यष्टौ सहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ।
 रयान् त्रयोदशमृपाणामष्टपष्टिश्च वेष्मनाम् ॥ १३२ ॥
 रयाचतुर्दशमृपाणां त्रिसहस्री सप्तशतम् ।

वेष्मनां नवशालानां चत्वारिंशच्चतुर्थ्युता ।

स्यात् समानचतुःशालद्वययोगात् समासतः ॥ १३६ ॥

एकेन च द्विशालेन दशशालचतुष्टयम् ।

सर्वतोभद्रमुख्यानां मिथो द्वितययोगतः ॥ १३७ ॥

एकद्विशालयोगाच्च चत्वारिंशत् तथापरा ।

तुल्यत्रिशालत्रितयमेकशालयुतं यदा ॥ १३८ ॥

साधारणं तदान्यत् स्याद् दशशालचतुष्टयम् ।

तुल्ये त्रिशाले युज्येते सर्वभद्रादिभिर्यदा ॥ १३९ ॥

तदान्या दशशालानां समुत्पद्येत विंशतिः ।

तेष्वेकमवहन्मूपं विंशतिर्मूपयैकया ॥ १४० ॥

वहन्त्या स्यादुभाभ्यां तु नवत्यभ्यधिकं शतम् ।

चत्वारिंशानि तिसृभिः गतान्येकादश ध्रुवम् ॥ १४१ ॥

चत्वारि स्युश्चतसृभिः सहस्राणि गताष्टकम् ।

चत्वारिंशच्च गृहानि जायन्ते पञ्चभिः सह ॥ १४२ ॥

पञ्चभिस्तु सहस्राणि मूपाभिर्दशपञ्च च ।

जायन्ते सचतुष्काणि तथा पञ्चगतानि च ॥ १४३ ॥

अष्टाविंशत्सहस्राणि षड्भिः सप्त गतानि च ।

षष्ट्युत्तराणि जायन्ते वेष्मनां परिसङ्ख्यया ॥ १४४ ॥

गृहाणां स्युः सहस्राणि सप्तभिः सप्तसप्ततिः ।

गतपञ्चकमन्यच्च भवेद् विंशतिसंयुतम् ॥ १४५ ॥

लक्षमेकं सहस्राणि पञ्चविंशतिरष्टभिः ।

गतानि नव जायन्ते सप्तत्यभ्यधिकानि च ॥ १४६ ॥

लक्षमेकं सहस्राणि सप्तपष्टिः गतानि च ।

नव स्युः षष्ट्युक्तानि नवमूपाप्रचारतः ॥ १४७ ॥

लक्षं चतुर्गानिश्च सहस्राणि गतानि च ।

सप्त स्युर्दशभिस्तद्वत् पञ्चाशच्च षड्चतस्रः ॥ १४८ ॥

लक्षमेकं सहस्राणि सप्तपष्टिश्च वेष्मनाम् ।

गतानि चैकादशभिः षष्ट्यानि नव निर्दिशेत् ॥ १४९ ॥

लक्षं तथा सहस्राणि जायन्ते पञ्चविंशतिः ।
 शतानि च द्वादशभिर्नव तद्वच्च सप्ततिः ॥ १५० ॥
 सहस्राणि निक्केतानां सङ्ख्यया सप्तसप्ततिः ।
 सविंशतिः पञ्चशती त्रयोदशभिरीरिता ॥ १५१ ॥
 अष्टात्रिंशत्सहस्राणि तथा सप्तशतानि च ।
 स्युश्चतुर्दशभिः पष्ट्या वेष्मनामन्वितानि च ॥ १५२ ॥
 स्यात् पञ्चदशसाहस्री शतैः पञ्चभिरन्विता
 मूपाभिः पञ्चदशभिश्चत्वारि भवनानि च ॥ १५३ ॥
 स्युः सहस्राणि चत्वारि तद्वदष्टौ शतानि च ।
 तथा षोडशमूपाणां चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ १५४ ॥
 सहस्रं सप्तदशभिः शतमेकं च वेष्मनाम् ।
 चत्वारिंशच्च वेष्मानि भवन्ति परिसङ्ख्यया ॥ १५५ ॥
 शतं नवत्यभ्यधिकमष्टादशभिरुच्यते ।
 भवत्येकोनविंशत्या मूपाणां वेष्मविंशतिः ॥ १५६ ॥
 एकमेव गृहं मूपाविंशतेर्वहनाद् भवेत् ।
 सङ्ख्येयं दशशालानां मूपाभेदप्रचारतः ॥ १५७ ॥
 प्रयुतं चत्वार्ययुतान्यष्टसहस्राणि पञ्च च शतानि ।
 पट्सप्ततिर्गृहाणि च दशशालेष्वेकसङ्ख्येयम् ॥ १५८ ॥
 चतुःशालादिगेहानि यावन्त्यादशशालतः ।
 चतुर्गुणानि प्रत्याशं तान्यलिन्देन निर्दिशेत् ॥ १५९ ॥
 एकद्वित्रिचतुःशालवेष्मनां सङ्गमान्मिथः ।
 गृहाणि दशशालान्तान्येवमुक्तानि विस्तरात् ॥ १६० ॥
 समारभ्य चतुःशाला(ल?लं) दशशालान्तवेष्मनाम् ।
 सङ्ख्यामिदानीमैक्येन सर्वेषामभिदध्महे ॥ १६१ ॥
 मूपाभेदेन लक्षाणि स्युस्त्रयोदश वेष्मनाम् ।
 सहस्राण्यष्टनवतिस्तथा वेष्मानि षोडश ॥ १६२ ॥
 मूपासंस्थानभेदेन भिन्नानां वेष्मनां पुनः ।
 जायन्ते कोटिशो भेदा यस्मान्नोक्तानि तान्यतः ॥ १६३ ॥

इत्थं चतुःशालमुखानि वेद्यमान्युक्तानि यावद्दशशालमत्र ।

शालाप्रभेदेन मिथोऽभिपज्ञात् सङ्ख्या च तेषामुदिता यथावत् ॥ १६४ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराज्जणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

समस्तगृहाणां सङ्ख्याकथनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

अथ आयादिनिर्णयो नाम षड्विंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामः सूत्रपातविधेः क्रमम् ।

शस्ते मासि सिते पक्षे विद्ध्यत् तं शुभेऽहनि ॥ १ ॥

चैत्रे शोकाकुलो भर्ता वैशाखे च धनान्वितः ।

ज्येष्ठे गृही विपद्येत नश्यन्ति पशवः शुचौ ॥ २ ॥

श्रावणे धनवृद्धिः स्यान्नभस्ये न वसेद् गृहे ।

कलहश्चाश्विने मासि भृत्या नश्यन्ति कार्तिके ॥ ३ ॥

मार्गशीर्षे धनप्राप्तिः सहस्ये कामसम्पदः ।

माघे बह्विभयं चैव फाल्गुने श्रीरनुत्तमा ॥ ४ ॥

द्वितीया पञ्चमी मुख्या सप्तमी नवमी तथा ।

एकादशीत्रयोद(श्यस्तिःश्र्यौ ति)थयः स्युः शुभावहाः ॥ ५ ॥

चन्द्रतारावलं भर्तुर्नुकूलं च शस्यते ।

इयं हि सूत्रपाताख्या क्रिया प्रासादकर्मणि ॥ ६ ॥

कार्या पुरनिवेशे च प्रारम्भे भवनस्य च ।

शिलानिवेशने द्वारस्तम्भोच्छ्रायादिकेषु च ॥ ७ ॥

आद्रियेत सिते पक्षे शोभने लग्न एव हि ।

रवौ कन्यातुलालिस्थे गृहं वरुणदिङ्मुखम् ॥ ८ ॥

१. 'भिक्र', २. 'तां स्याद् वैशाखे ध', ३. 'भयं विद्यात् फा, ख. पाठः ।

न कुर्यात् तद्धि शून्यं स्यान्न च वृद्धिर्भवेत् प्रभोः ।

नै दक्षिणमुखं कुम्भमृगधन्विस्थिते रवौ ॥ ९ ॥

कुर्वीत निष्फलं तत् स्यान्तृपदण्डवधादिकृत् ।

न मीनवृषमेपस्थे कुर्वीत प्राङ्मुखं रवौ ॥ १० ॥

तद् धनघ्नं कलिक्षुद्रराजचौरौर्तिकृद् यतः ।

रवौ मिथुनसिंहस्थे न कर्किस्थेऽप्युदङ्मुखम् ॥ ११ ॥

कुर्यात् तद्धि दरिद्रत्वं दद्याच्चरणदासताम् ।

आयव्ययांशकर्क्षाणि प्रवक्ष्यामोऽथ वेश्मनाम् ॥ १२ ॥

गृहमानवशात् सम्यक् कर्तुः स्थानवलावलम् ।

नगरे वा पुरादौ वा दण्डैर्मानं विधीयते ॥ १३ ॥

तदलाभे करैः कार्यं सम्यगायविशुद्धये ।

यत्र हस्तैर्मितिः क्षेत्रे तत्रायो हस्तसंश्रितः ॥ १४ ॥

क्षेत्रालाभे तु तत्रैव ग्राह्यः स स्यादिदाङ्गुलैः(?) ।

अङ्गुलैस्तु मिते क्षेत्रे सोऽङ्गुलैस्तदलाभतः ॥ १५ ॥

पादैर्वाथ यवैर्वापि ग्राह्यः क्षेत्रानुसारतः ।

गृहेषु कर्महस्तेन मानं स्वामिकरेण वा ॥ १६ ॥

देवतानां तु धिष्ण्येषु कर्महस्तेन केवलम् ।

दैर्घ्यं हन्यात् पृथुत्वेन हरेद् भागं ततोऽष्टभिः ॥ १७ ॥

यच्छेषमायं तं विद्याच्छास्त्रदृष्टं ध्वजादिकम् ।

ध्वजो धूमोऽथ सिंहश्च श्वा वृषः खरकुञ्जरौ ॥ १८ ॥

ध्वाङ्क्षेत्रेति त उद्दिष्टाः प्राच्याद्यासु प्रदक्षिणम् ।

अन्योन्याभिमुखास्ते च कामं स्वच्छन्दचारिणः ॥ १९ ॥

पूर्वाचार्यैः समुद्दिष्टा आयवृद्धिविधायकाः ।

वृषसिंहगजाः शस्ताः प्रासादपुरवेश्मसु ॥ २० ॥

ध्वजेऽर्थलाभः सन्तापो धूमे भोगो मृगाधिपे ।

कलिः शुनि धनं धान्यं वृषे स्त्रीद्रूपणं खरे ॥ २१ ॥

१. 'दक्षिणाभिमु', २. 'चापस्थि' ख. पाठः । ३. 'रामिकृ' क. पाठः ।

'च' ख. पाठः ।

गजे भद्राणि दृश्यन्ते ध्वाङ्क्षे तु मरणं ध्रुवम् ।
 वृषस्थाने गजं कुर्यात् सिंहं वृषभहस्तिनोः ॥ २२ ॥
 न कुर्याद् वृषमन्यत्र शस्यते सर्वतो ध्वजः ।
 कल्याणं कुरुते सिंहो ब्राह्मणस्य विशेषतः ॥ २३ ॥
 क्षत्रियस्य गजः शस्तो वृषभः शस्यते विशः ।
 शूद्रस्य ध्वज एवैकः शस्यतेऽर्थप्रदः सदा ॥ २४ ॥
 एवमेते गृहादीनामायाः सर्वे प्रकीर्तिताः ।
 प्रदद्यादासने सिंहमातपत्रेषु तु ध्वजम् ॥ २५ ॥
 चित्तेष्वपि च सर्वेषु चामरव्यजनादिषु ।
 सिंहं गजं वा शस्त्रेषु रथेषु कवचेषु च ॥ २६ ॥
 सार्यश्वगजपर्याणेष्विभं वृषभमेव च ।
 अर्थधारणपात्रेषु शयनेषु मतङ्गजम् ॥ २७ ॥
 याने च वाहने चैव मतिमान् योजयेद् गजम् ।
 प्रासादप्रतिमालिङ्गपीठमण्डपवेदिषु ॥ २८ ॥
 कुण्डेषु च ध्वजं दद्याद् देवोपकरणेषु च ।
 आयो गृहवदुद्गाहवेदीमण्डपयोर्भवेत् ॥ २९ ॥
 महानसे वृषं दद्याज्जलाधारे जलाशये ।
 स्थाल्यां भोजनपात्रे च कोष्ठागारेऽन्धधारणे ॥ ३० ॥
 पतदगृहे तथा दद्याद् गृहोपकरणेषु च ।
 वृषभं गजशालायां प्रदद्याद् गजमेव वा ॥ ३१ ॥
 वृषं नुस्सगालासु गोशालागोकुलेषु च ।
 गजाश्ववृषशालासु सिंहं यत्रेन वर्जयेत् ॥ ३२ ॥
 अश्वमानां खरध्वाङ्क्षधूमध्वानः शुभावहाः ।
 धूमोऽग्निजीविनां शस्तो ध्वाङ्क्षः सन्वासिनां हितः ॥ ३३ ॥
 स्वगणानां श्वाकानां स्ववेष्टमानां खरः शुभः ।
 नटनर्तकवेष्टेषु पण्यस्त्रीणां खरः शुभः ॥ ३४ ॥
 कुलालरजकादीनां तथा गर्दभजीविनाम् ।
 गृहादिषु क्षेत्रफलं गणयेदष्टभिर्भजेत् ॥ ३५ ॥

हितोऽशकश्च तद्वैष्म भर्तुः शुभफलप्रदम् ।
 आयो व्ययश्च योनित्वं ताराश्च भवनांशकाः ॥ ४९ ॥
 गृहनामेति चिन्त्यानि करणानि गृहस्य पद् ।
 त्रिभिः शुभैः शुभं वैष्म द्वाभ्यामेकेन चाशुभम् ॥ ५० ॥
 करणैश्चतुराद्यैस्तु शुभैरतिशुभं भवेत् ।
 न समायव्ययं वैष्म नाव्ययं नाधिकव्ययम् ॥ ५१ ॥
 न द्वितीयांशमसदृग्योनिभं च न कारयेत् ।
 भर्तुतुल्याभिधानं च गृहं दूरात् परित्यजेत् ॥ ५२ ॥
 समसप्तकमेकर्क्षं तृतीयैकादशं तथा ।
 चतुर्थदशकं चेति कर्तव्यं मन्दिरं सदा ॥ ५३ ॥
 पद्कोष्ठकं त्रिकोणं च वर्ज्यं द्विर्द्वादशं तथा ।
 पद्कोष्ठके मृतिर्देन्यं वियोगश्च भवेद् गृहे ॥ ५४ ॥
 त्रिकोणे वसतां दुःखं वैधव्यं च प्रजायते ।
 द्विर्द्वादशे पुत्रपौत्रगुरुक्लृप्त्यनक्षयः ॥ ५५ ॥
 हृतेऽष्टभिः क्षेत्रफले खनेत्रशशिभाजिते ।
 शेषं जीवितमेतस्मिन् पञ्चभक्ते भवेन्मृतिः ॥ ५६ ॥
 सभुजं सहपङ्कदारु मुखमण्डपसंयुतम् ।
 आयामतः पृथुत्वाच्च मानं कृत्वा विभाजयेत् ॥ ५७ ॥
 सर्वतः शोधितं वास्तु यच्च सम्यङ्मितं भवेत् ।
 स्वामिनस्तद् भवेद् धन्यं स्थपतेश्च यशस्करम् ॥ ५८ ॥
 अर्चितं वर्धते वास्तु नारीभिः पशुभिर्नरैः ।
 कीर्त्यायुर्धनधान्यैश्च प्रमोदैस्तु महोत्सवैः ॥ ५९ ॥
 मेरुश्च खण्डमेरुश्च पताका सूचिका तथा ।
 उद्दिष्टं नष्टमिति पद् छन्दांसीह प्रचक्षते ॥ ६० ॥
 एकाद्येकोत्तरान् कोष्ठान् विन्यसेदिच्छयात्मनः ।
 आद्यादारभ्य तद्वृद्धिर्यथा स्यात् पार्श्वयोः समम् ॥ ६१ ॥

मेरोरेकाधिका सङ्ख्या शरावस्येव चाकृतिः ।
 प्रथमे कोष्ठके रूपमन्तं यावच्च पार्श्वयोः ॥ ६२ ॥
 आसनोर्ध्वस्थयोन्यस्येन्मध्ये सङ्कलितं पृथक् ।
 तस्मिन्निष्टविकल्पानां सङ्ख्या स्यादन्यपङ्क्तिगा ॥ ६३ ॥
 खण्डमेरुं तु विन्यस्येत् तद्वदेवैकपार्श्वतः ।
 प्रष्टुः कोष्ठकैस्तत्राप्यङ्काः प्राग्वत् फलं तथा ॥ ६४ ॥
 अथापरः खण्डमेरुः कोष्ठांस्तत्रेष्टसङ्ख्यया ।
 कृत्वैकापचितान् वामविभगापचितानधः ॥ ६५ ॥
 एकाद्येकोत्तरानङ्कानाद्यपङ्क्तौ निवेशयेत् ।
 अन्यासु पङ्क्तिष्वामान्तं शून्या(न्या?ना)द्येषु कल्पयेत् ॥ ६६ ॥
 द्वितीयेषु च कोष्ठेषु तासामेकैकमावयेत् (?) ।
 द्वितीयायां तृतीयादिकोष्ठकेषु यथाक्रमम् ॥ ६७ ॥
 विकर्णयोगजानन्यान्ध्वाधोयोगसंभवान् ।
 फलं विकर्णयोगोत्थमेकस्मिन् परिकल्पयेत् ॥ ६८ ॥
 एकाधिकानभीष्टायाः सङ्ख्यायास्तिर्यगालिखेत् ।
 कोष्ठाने(कांच?तांश्च) रूपादींस्तन्मध्ये द्विगुणोत्तरान् ॥ ६९ ॥
 एकोनं पृष्ठतस्तेषामेकं द्विगुणमग्रतः ।
 नातिक्रामेत् परां सङ्ख्यां पताकाछन्द उच्यते ॥ ७० ॥
 तद्विनेष्टाद्यगा सङ्ख्येत्येकाद्यैस्तैस्ततो गृहे ।
 न्यस्ताङ्कसङ्ख्याः सङ्ख्याः स्युरलिन्दाद्यैः प्रकल्पिताः ॥ ७१ ॥
 एकैकमिष्टस्थानेषु लिखेत् सैकेष्वतः परम् ।
 अन्त्या(दै?द)ते पूर्वपूर्वयुक्तेनायोजयेत् परम् ॥ ७२ ॥
 अन्त्यादारभ्य तद्वनावेकाद्येषु(?) च पर्ययात् ।
 अलिन्दादिषु यत्र स्यात् सङ्ख्या मूर्चीं तु तां विदुः ॥
 उद्दिष्टे स्थापयेत् सङ्ख्यामुद्दिष्टां सम्भ(वे?जे)च ताम् ।
 दलयेद् रूपयुक्तां तु दलयेन्नाम सम्भवेत्(?) ॥ ७४ ॥

लघुस्वरूपदलने रैकार्धे करणे गुरुः ।

यात्रदिष्टपदाप्तिः स्वाह्यवोऽलिन्दकोदयः ॥ ७५ ॥

कृत्वा छन्दःसमुद्दिष्टं नदन्ते लघुनि द्विकम् ।

न्यसेदेकं गुरुणां च द्विगुणं द्विगुणं ततः ॥ ७६ ॥

व्यत्ययाल्लघुनः स्थाने द्विगुणादेककं गुरोः ।

कुर्यात् तमाद्यस्थानाङ्गसङ्ख्यं नष्टे गृहं भवेत् ॥ ७७ ॥

प्राप्तस्यैकं कोष्ठमेकैकवृद्ध्या न्यस्येदूर्ध्वं पङ्क्तयो यात्रदिष्टाः ।

इष्टानेकादीँह्रिसेदानुपूर्व्या कर्णेनाथः शून्यरूपे च दद्यात् ॥ ७८ ॥

कर्णस्थाङ्गश्लेषतोऽङ्के भवेद् यस्तं विन्यसेन् कोष्ठकेषु क्रमेण ।

उद्दिष्टाङ्को भद्रसङ्ख्यानि मध्ये याभ्यः कर्णश्लेषतो मृषिकास्ताः ॥ ७९ ॥

एकादिषु द्विगुणितेष्विह यात्रदिष्टमूपाकमव्युपहितेष्वथ तेषु विद्यात् ।

उद्दिष्टवेश्मकृतनिर्गममार्गमूपासत्काङ्गसंकयुतिनिमित्तसङ्ख्यमोक्तः ॥ ८० ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवनिर्चिते समराज्जणसूत्रधारपरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

आयव्ययनक्षत्रराशिफलतद्योगताराङ्गयोनितच्छन्दोगनिर्णयो नाम

पङ्क्तिशोऽध्यायः ॥

अथ सभाष्टकं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ।

नन्दा भद्रा जया पूर्णा सभा स्याद् भाविता तथा ।

दक्षा च प्रवरा तद्वद् विदुरा चाष्टमी मता ॥ १ ॥

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे ततः षोढा विभाजिते ।

मध्ये पदचतुष्कं स्यात् सीमालिन्दस्तु भागिकः ॥ २ ॥

तद्वाद्योऽलिन्दकस्तद्वद् भवेत् प्रतिसराभिधः ।

प्राग्ग्रीवाख्यस्तृतीयश्च वहिः क्षेत्राच्चतुर्दिशम् ॥ ३ ॥

निगृष्टमौर्ध्वैर्वा(?) स्यादेकस्यां वा यत्र दिशि ।

नन्दा भद्रा जया पूर्णा क्रमेण स्युः समान्भद्रा ॥ ४ ॥

पद्मभागभाजिते क्षेत्रे कर्णभित्तिं निवेशयेत् ।

सभा स्याद् भाविता नाम सप्तग्रीवात्र पञ्चमी ॥ ५ ॥

स्तम्भान् पदत्रिंशदेतान् पञ्चस्त्रपि निवेशयेत् ।

स्तम्भान् प्राग्विगमेवद्वान् पृथगेभ्यो विनिर्दिशेत् ॥ ६ ॥

दक्षेति पट्टा पश्चिन्मूर्ताद्यालिन्दवेष्टिता ।

प्रवरा ममर्षा द्वारैर्युक्तेषा पश्चिर्द्वारिणिता ॥ ७ ॥

प्राग्विद्वारगमेयुक्ता विदुरेन्यष्टमी सभा ।

सभानामिदमष्टानां लक्षणं समुद्राहृतम् ॥ ८ ॥

इत्यष्टानां लक्षणं सम्यक् सभानां

मेतन् प्रोक्तं द्विभद्रालिन्दमेतान् ।

तद्वद् द्वारालिन्दमेयोगतश्च

ज्ञातेज्ज स्याद् भूतानां स्थानयोगः ॥ ९ ॥

इति सप्तग्रीवाभिगच्छर्षमेतान् प्रोक्तानां समस्तानां सभानां लक्षणं ॥ १० ॥

सभाष्टकां नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥

इत्युच्छ्रितस्तदर्थेन सर्वेषामपि विस्तरः ।

उच्छ्रायमुत्तमानां तु कुर्यादष्टांशवर्जितम् ॥ ४ ॥

विस्ताराङ्गुलसंयु(क्तां?क्तं)कुर्यादतिकर्नीयसाम् ।

चतुःपष्टिगृहद्वारमुदयेनार्धविस्तृतम् ॥ ५ ॥

विस्तारहस्ततुल्यानि षष्ट्या पञ्चाशताथवा ।

संयुतान्यङ्गुलानि स्यादुच्छ्रायोऽर्थेन विस्तृतिः ॥ ६ ॥

गृहोत्संघेन वा त्र्यंशहीनेन स्यात् सगुच्छ्रितः ।

तदर्थेन तु विस्तारो द्वारस्येत्यपरो विधिः ॥ ७ ॥

द्वारोच्छ्रायकैस्तुल्येष्वङ्गुलेषु विनिक्षिपेत् ।

चत्वारि पद्यापिण्डः स्यात् सपादं विदधीत तम् ॥ ८ ॥

गार्ध वा मग्निभागं वा द्विगुणं चाधिकं न तु ।

एवं कृते भवेद् द्वारपद्याया विस्तृतिः स्फुट्या ॥ ९ ॥

गार्धेन पद्यापिण्डेन पि(ण्डं स्या?ण्डस्यां)दम्बरो भवेत् ।

गार्धेस्तु पद्याविस्तारः स्यादुदुम्बरविस्तृतिः ॥ १० ॥

पद्यापिण्डेन तुल्या स्याच्छाखाया विस्तृतिः शुभा ।

गार्धया वैनया रूपशाखाया अपि विस्तृतिः ॥ ११ ॥

विस्तारार्थेन पद्यायाः खल्यशाखा विधीयते ।

रूपशाखामया वा स्यात् गार्धा वा वाद्यमण्डन्या ॥ १२ ॥

पादोना त्र्यंशहीना वा विस्तारादर्थमेव वा ।

प्रागानेषु च तुल्यः स्याद् भागशाखाविनिर्गमः ॥ १३ ॥

आद्या शाखा भवेद् द्वयी द्वितीया नन्दिनीति च ।

तृतीया मुन्दरी नाम चतुर्थी स्यात् प्रियानना ॥ १४ ॥

पत्रेति पञ्चमी शाखा प्रगल्भाः यत्र वेद्यमनि ।

अर्धोर्ध्विकास्तु याः शाखा गृहद्वारि न ताः शुभाः ॥ १५ ॥

विस्तारान्न पोट्याः भागधर्तुर्धर्मवन्निवः ।

ततोच्छ्रयः प्रगल्भोऽयं भवेद् विदितव्येयनाम् ॥ १६ ॥

सप्तहस्तो भवेज्ज्येष्ठे मध्यमे पट्करोन्मितः ।
 पञ्चहस्तः कनिष्ठे तु विधातव्यस्तथोदयः ॥ १७ ॥
 ज्येष्ठे भवेत् सप्तदशहस्ताच्छाला प्रविस्तृता ।
 मध्यमे दशहस्तात् तु पञ्चहस्तात् कनीयसि ॥ १८ ॥
 उदुर्ग्व(रा?रस्य) बाहु(त्य?ल्यात्) तलन्यासं तु कारयेत् ।
 तलन्याससमं पट्टमलिन्दस्य परिग्रहे ॥ १९ ॥
 द्वारविस्तारपादेन स्तम्भकोटिर्विधीयते ।
 साष्टांशेनाधिकेनाथ सत्रिभागेन वा पुनः ॥ २० ॥
 कुर्यादेकादशांशेन तथास्यैव प्र(या?णा)लिनीम् ।
 स्तम्भान् कुर्याद्विष्टांशान्नव द्वादशधाथवा ॥ २१ ॥
 भागैस्ततः स्वार्धसमैरर्धभागसमन्विनैः ।
 अधस्तादष्टभागा स्यात् स्तम्भस्य प्रतिपालना ॥ २२ ॥
 स्तम्भमूलस्य विस्तारादर्धेन स्थलनिर्गमः ।
 तदर्धेन विधातव्यो ममूरकविनिर्गमः ॥ २३ ॥
 उत्कालकसमुच्छ्रायः स्तम्भपिण्डसमः शुभः ।
 कुम्भिकोत्कालवत् पिण्डे विस्तारेऽष्टांशसम्मिता ॥ २४ ॥
 प्रागुक्तस्तम्भभागेन सपादेन विधीयते ।
 दीर्घत्वमाद्यपत्राणां शेषाणां पादहानितः ॥ २५ ॥
 पादः पादो भवेन्न्यूनः पत्राणां रसनोच्छ्रयात् ।
 सार्धभागोच्छ्रिता कार्या रसना कण्टकोपमा ॥ २६ ॥
 सार्धपादोच्छ्रिता यद्वा जड्वा शेषं यथोदितम् ।
 इत्थं स्यात् पत्रकस्तम्भो युक्त्या युक्तस्वरूपकैः ॥ २७ ॥
 अष्टाश्रो वा विधातव्यः स्तम्भमूत्रपरिक्रमात् ।
 तद्विस्तारसमं त्यक्तोत्सेधं भागान् विभाजयेत् ॥ २८ ॥
 अष्टाश्रच्छेदमानेन वाद्यमूत्रानुपहृवान् ।
 विदध्यान्मध्यभागे तु कोणांश्च पल्लिकाकुलान् (?) ॥ २९ ॥

घटिका पुष्पमालाभिः पल्लवशोभिता ।
 छेदभागः समः कार्यो वह्निर्भागविवर्जितः ॥ ३० ॥
 घटपल्लवको नाम स्तम्भोज्यं परिकीर्तितः ।
 विहितो वेष्टनानामेव स्वामिनः श्रेयसे भवेत् ॥ ३१ ॥
 कुचेरो वा विधातव्यः षोडशाश्रक्रियान्वितः ।
 ऊर्ध्वतः पल्लवाकीर्णो जङ्घास्य चतुरश्रिका ॥ ३२ ॥
 श्रीधरश्च भवेद् वृत्तः कल्पनास्य कुचेरवत् ।
 एवं गृहाणां चत्वारः स्तम्भा लक्ष्मभिरीरिताः ॥ ३३ ॥
 स्तम्भमूलस्य विस्तृत्या तलप(द?ट्ट)स्य विस्तृतिः ।
 सपादया विधातव्या बाहुल्यं पादहीनया ॥ ३४ ॥
 स्तम्भेन तुल्यं विस्तारे बाहुल्ये पदसम्मितम् ।
 हीरग्रहणमायामे स्तम्भाग्रात् त्रिगुणं भवेत् ॥ ३५ ॥
 हीरग्रहणविस्तारं भागात् सप्त प्रकल्पयेत्(?) ।
 तत् स्यात् सृष्टोत्तरं भागं भागेनेष्टं प्रवेशनम् ॥ ३६ ॥
 तस्याधस्तात् त्रिकण्डेन त्रिभागं लम्बितेन च ।
 लिखेदुभावर्धचन्द्रौ पार्श्वयोरुभयोरपि ॥ ३७ ॥
 खल्वं कृत्वा ततो मध्यं भागद्वयमधोगतम् ।
 कुर्यात् त्रिकण्टकं कान्तं तुम्बिकामथ लम्बिकाम् ॥ ३८ ॥
 द्वयोर्मध्येऽपरं भूयो द्विभागस्थं च कण्टकम् ।
 तुम्बिकां लम्बमानां वा पत्रजातिविभूषिताम् ॥ ३९ ॥
 तस्याश्वापरतीरं स्यात् पद्मपत्र्या विभूषितम् ।
 तलपट्टसमः पेट्रो विस्तारात् पिण्डतोऽपि च ॥ ४० ॥
 पट्टव्यंशेन तीरे स्यात् पट्टपिण्डार्धनिर्गमः ।
 स्तम्भाग्रेण समा कार्या विस्तारस्थौल्यतस्तुला ॥ ४१ ॥
 तदर्धेन जयन्तीनां कर्तव्ये पिण्डविस्तृती ।
 ताभ्यो विधेयाः पादोनाः सन्धिपाला यदृच्छया ॥ ४२ ॥
 निर्यूहेषु च ये पट्टाः पादोनांस्तांस्तु कारयेत् ।
 तुलापट्टाश्च पादोनास्तदर्धेन जयन्तिकाः ॥ ४३ ॥

तुलार्धेन विधातव्या प्रतिमोकस्य विस्तृतिः ।
 पट्टस्योपरि कण्ठः स्याद् भूपितो रूपकर्मणा ॥ ४४ ॥
 वेदिका(जं?जा)लरूपाद्या निर्यूहे संप्रशस्यते ।
 विधातव्यां च सच्छत्रा निवद्धाङ्गणवापिका ॥ ४५ ॥
 स्तम्भपट्टां(शु?स्तु) विस्तीर्णान् सपादांस्तत्र कल्पयेत् ।
 तुलापिण्डाः समाः कार्याः सङ्ग्रहैः सुदृढैर्युताः ॥ ४६ ॥
 वेदिकाजालसम्पन्नं तलं कार्यं मनोरमम् ।
 भूमौभूमौ भवेत् तच्च द्वादशांशविवर्जितम् ॥ ४७ ॥
 प्रणालयः सर्वतः कार्या मूलग्राहाग्रनिर्गमाः ।
 दण्डच्छाद्यं गृहेषु स्याज्ज्ञेयं तच्च चतुर्विधम् ॥ ४८ ॥
 भूताख्यं तिलकं तद्वन्मण्डलं कुमुदं तथा ।
 गृहच्छाद्येषु तेषु स्यादुच्छ्रायोऽपि चतुर्विधः ॥ ४९ ॥
 क्षेत्रतुर्यांशतः कार्यो दैर्घ्येणच्छाद्यदण्डकः ।
 तदर्थं मुष्टिकायामो दण्डत्रयंशेन लम्बना ॥ ५० ॥
 चतुरश्रं समं कान्तं मधुरं सुदृढं घनम् ।
 वैष्मनां छाद्यकं कार्यं भूतं नाम्ना सुपूजितम् ॥ ५१ ॥
 तस्यैवाष्टादशो भागो यदा स्यादुच्छ्रयेऽधिकः ।
 उदयस्तिलको नाम शस्तः स गृहकर्मणि ॥ ५२ ॥
 द्वाभ्यामुच्चतरैः पूर्वो मण्डलः कुमुदस्त्रिभिः ।
 अभित्ति(स्थे?स्थं) भवेच्छाद्ये(द्ये?द्यं) चन्द्ररेखाविभूषितम् ॥ ५३ ॥
 गुणरागान्विता भित्तिर्यद्वा घनचयात्मिका ।
 तत्रच्छाद्यं भवेच्चान्यदवधारणसंज्ञितम् ॥ ५४ ॥
 सिंहकर्णकपोतालीघण्टाकर्णार्धपक्षगाः ।
 ध्वजच्छत्रकुमारांश्च गृहेषु परिवर्जयेत् ॥ ५५ ॥

१. 'का' ख. ग. पाठः । २. 'णकवा' ग. पाठः । ३. 'ला' ख. ग. पाठः ।
 ४. 'च्छाद्य' ग. पाठः । ५. 'ण्डं', ६. 'श्मकुच्छा', ७. 'स्तः', ८. 'न्द्रे',
 ९. 'अ' ख. ग. पाठः ।

न पक्षराजिध्वजसिंहकर्णकुमारघण्टाः समरालपल्लीः ।

न प्रस्त्रलार्थानि नैचैव पत्राण्यायोजयेद् वेक्ष्मसु मङ्गलार्थी ॥ ५६ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

गृहद्रव्यप्रमाणानि नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥

अथ शयनासनलक्षणं नाम एकोनत्रिंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामः शयनासनलक्षणम् ।

शुभाशुभपरिज्ञानं येन सम्यक् प्रजायते ॥ १ ॥

मंत्रे मुहूर्ते पुण्यस्थे शीतरश्मौ शुभेऽहनि ।

सम्पूज्य देवताः सम्यक् कर्मारम्भं समाचरेत् ॥ २ ॥

वृक्षाम्बत्र प्रशस्यन्ते चन्दनस्तिनिशोऽर्जुनः ।

निन्दुकः गालिकाको च शिरीषामनधन्वनाः ॥ ३ ॥

हमिद्रुदेवदारुश्च स्यन्दनोको मपङ्गको ।

श्रीपर्णा दधिपर्णश्च शिञ्जपाण्येऽपि ये शुभाः ॥ ४ ॥

गृहकर्मणि ये नष्टा वृक्षास्तंज्यापि निन्दिताः ।

हेम्ना लव्येण चानद्धा गजदन्तेन वा शुभा ॥ ५ ॥

ध्वजकृतेन वा नद्धा गय्या कार्या विचक्षणैः ।

पूर्वाच्छिन्नं यदा दारु शयनासनहेतवे ॥ ६ ॥

धादीयते तदारम्भे निषितान्मृपलक्षयन् ।

दध्यक्षतान् पूर्णकृम्भं गन्नानि कुमुदानि वा ॥ ७ ॥

सुगन्धद्रव्यवस्त्राद्यान् मन्त्र्याश्चयुगले तथा ।

मन्त्रवाग्गमन्यांश्च शुभान् वीक्ष्यादित्येच्छाम ॥ ८ ॥

कर्माङ्गुलं समुद्दिष्टं वितुपैरष्टभिर्वैः ।
 अष्टोत्तरशतं तेषां शय्या ज्येष्ठा महीभुजाम् ॥ ९ ॥
 मध्या महीभुजां शय्या शतं स्याच्चतुस्तरम् ।
 शतं कनीयसी प्रोक्ता नृपाणां विजयावहा ॥ १० ॥
 नवतिर्नृपपुत्रस्य मन्त्रिणः सा पडुज्झिता ।
 द्वादशोना बलपतेस्त्रिपट्कोना पुरोधसः ॥ ११ ॥
 आयामार्धेन विस्तारं सर्वं शय्यासु कल्पयेत् ।
 यद्वा निजाष्टभागेन षड्भागेनाथवाधिकम् ॥ १२ ॥
 विप्राणां शस्यते शय्या दैर्घ्येणाङ्गुलसप्ततिः ।
 द्वाभ्यां द्वाभ्यामङ्गुलाभ्यां हीना स्याच्छेषवर्णिनाम् ॥ १३ ॥
 बाह्यल्यमुत्पलस्य स्यादुत्तमस्याङ्गुलत्रयम् ।
 अङ्गुलद्वितयं सार्धं मध्यस्य द्वे कनीयसः ॥ १४ ॥
 बाह्यल्यमीशादण्डस्य कुर्यादुत्पलसम्मितम् ।
 सार्धं सपादं सत्र्यंशं तस्य विस्तारमुत्पलात् ॥ १५ ॥
 विस्तारार्धेन शय्यायाः स कुण्डस्य विधीयते ।
 तत्पादस्योद(यो?यौ) मध्यहीनौ द्विचतुस्त्रिंशतौ ॥ १६ ॥
 अर्धेन मध्यविस्तारान्मध्ये बाह्यल्यमिष्यते ।
 त्रिभागहीनमिच्छन्ति पादोर्ध्वमपि केचन ॥ १७ ॥
 स्थौल्येन पादोऽधः शीर्षादुत्पलेन समो भवेत् ।
 मध्ये सपादः सार्धश्च तले वृद्धिः क्रमेण सां ॥ १८ ॥
 षड्भागोऽस्याधिको यद्वा मध्ये त्र्यंशाधिकस्तले ।
 तत्कुण्डलमुत्पलत्र्यंशो मूले तस्यार्धमग्रतः ॥ १९ ॥
 उत्सेधतुल्यो विस्तारः कार्यो वा त्र्यङ्गुलाधिकः ।
 सपत्रकलिकापत्रपुटग्रासविभूषितः ॥ २० ॥
 कुर्यात् प्रदक्षिणाग्राणि शय्याङ्गानि समन्ततः ।
 ऊर्ध्वाग्रा निखिलाः पादाः स्वामिनो वृद्धिहेतवे ॥ २१ ॥

१. 'ध्वमा' नृपतेः श' ख. ग. पाठः । २. 'ष्टि' ख. पाठः । ३., ४. 'ना' क.

पाठः । ५. 'सः' ख. पाठः ।

श्रेष्ठैकद्रव्यजा शय्या मिश्रद्रव्या न शस्यते ।
 एकदारुं प्रशंसन्ति द्विदारुर्भयमावहेत् ॥ २२ ॥
 त्रिदारुघटितायां तु स्वामिनो नियतो वधः ।
 शय्यायां जायते यस्मात् तस्मात् तां परिवर्जयेत् ॥ २३ ॥
 मूलमग्रेण संयुक्तमपसव्यं विगर्हितम् ।
 मूलं मूलेन वा विद्धमेकाग्रे द्वे च दारुणी ॥ २४ ॥
 मध्ये त्रणो मृत्युकरस्त्रिभागे व्याधिकारकः ।
 क्लेशावहश्चतुर्भागे शिरस्थो द्रव्यहानिकृत् ॥ २५ ॥
 निर्दोषर्गाग्रे पर्यङ्के पापस्वप्नो न दृश्यते ।
 ग्रन्थिकोटरवत् कुर्यात् तस्मान्न शयनासनम् ॥ २६ ॥
 आसनं शयनीयं च ग्रन्थिकोटरवर्जितम् ।
 बहुपुत्रकरं प्रादुर्धर्मकामार्थसाधनम् ॥ २७ ॥
 आरोहणे प्रचलति शयने कम्पते तथा ।
 विदेशयानकलहौ ते क्रमेण प्रयच्छतः ॥ २८ ॥
 सुश्लिष्टां तामतः कुर्यान्निर्दोषां वर्णशालिनीम् ।
 दृढां स्थिरां च स्थपतिः पत्युः कामविद्वद्धये ॥ २९ ॥
 निष्कुटं कोलदृक् क्रोडनयनं वत्सनाभकम् ।
 कालकं वन्धकं चेति छिद्रसंक्षेप ईरितः ॥ ३० ॥
 घटवत् सुपिरं मध्ये सङ्क्रास्यं च निष्कुटम् ।
 कोलाक्षं नीडमिच्छन्ति मापनिष्पावमात्रकम् ॥ ३१ ॥
 अध्यर्धपर्वदीर्घं च विवर्णं विपमं तथा ।
 तदिह क्रोडनयनं छिद्रमाहुर्महर्षयः ॥ ३२ ॥
 भिन्नं पर्वमितं वामावर्तं स्याद् वत्सनाभकम् ।
 कालकं कृष्णकान्तिं स्याद् विनिभिन्नं तु वन्धकम् ॥ ३३ ॥
 छिद्रं दारुसवर्णं यत् तन्नो शुभकरं तथा ।
 निष्कुटेऽर्थक्षयः कोललोचने कुलविद्रवः ॥ ३४ ॥

शस्त्राद् भीः क्रोडनयने वत्सनाभे रुजो भयम् ।
 कालके वन्धकारुये च कीटत्रिद्वे च नो गुभम् ॥ ३५ ॥
 सर्वत्र प्रचुरग्रन्थि दारु सर्वमनिष्टदम् ।
 शय्यार्थे कथितैः वल्लभं दारुभिः शस्तमासनम् ॥ ३६ ॥
 उपवेशसुखं मानं प्रशस्ताय प्रकल्पितम् ।
 पुष्करः सूदहस्तश्च वृत्तोऽङ्गुलचतुष्टयात् ॥ ३७ ॥
 आरभ्य विस्तरात् कार्यस्तावद् यावन्नवाङ्गुलम् ।
 पुष्करव्यासतो दण्डस्तस्य कार्यश्चतुर्गुणः ॥ ३८ ॥
 फलकः पुष्करार्धेन तत्तुल्यश्चास्य भूलकः ।
 स्थूलः स्याच्चतुरंशेन दण्डपुष्करविस्तरात् ॥ ३९ ॥
 खातं च पुष्करस्यान्तस्तावद् गाम्भीर्यमिष्यते ।
 प्रशस्तसारदारुतथः कर्तव्योऽस्य प्रयोजनम् (?) ॥ ४० ॥
 परिवेषणमन्यच्च पच्यमानानैघट्टकम् (?) ।
 कार्यः कङ्कतकः श्लक्ष्णः प्रशस्तमृदुदारुजः ॥ ४१ ॥
 आरभ्य दैर्घ्येणाष्टम्यः स्याद् यावद् द्वादशाङ्गुलम् ।
 सार्धाङ्गुलं चतुर्भागं विस्तारेण च दैर्घ्यतः ॥ ४२ ॥
 मध्ये च तस्य बाह्व्यं विस्ताराष्टांशतो भवेत् ।
 एकतः स्थूलविस्तारा भवेयुस्तस्य दन्तकाः ॥ ४३ ॥
 अन्यतस्तु घनाः सूक्ष्मास्तीक्ष्णाः कार्यास्तथाग्रतः ।
 मध्ये त्रिभागशुक्लज्य दन्तका भागयोर्द्वयोः ॥ ४४ ॥
 त्रिभिर्भागे हृते तेषां न शेषस्तान् विवर्जयेत् (?) ।
 गजदन्तमयः श्रेष्ठस्तथा शाखोटद्वलजः ॥ ४५ ॥
 मध्यमो दारुभिः शेषैर्जघन्योऽसारदारुजः ।
 रूपकैः स्वस्तिकाद्यैर्वा स मध्ये स्यादलङ्कृतः ॥ ४६ ॥
 यूकाद्यपनये केशविवेके चोपयुज्यते ।
 अङ्गुलेनाधिके पादान् कार्ये दैर्घ्येण पादुके ॥ ४७ ॥

१. 'रः' ख. पाठः । २. 'स्य यावद् गा', ३. 'स्यष्टः' क. पाठः
 ४. 'हे', ५. 'स्यङ्गुले', ६. 'ताम्' ख. पाठः ।

कृतायां पञ्चथा तस्यां कुर्याद् भागत्रयं पुरः ।
 पश्चाद् भागद्वयं तत्र सङ्ग्रहोऽस्या विधीयते ॥ ४८ ॥
 अङ्गुलत्रयमुन्नेधो विस्तारोऽङ्गुलैनुसारतः ।
 अङ्गुल्यङ्गुष्ठयोर्मध्यभागे मत्स्याद्यलङ्कृतौ ॥ ४९ ॥
 कर्तव्यो कीलको काष्ठदन्तशृङ्गादिसम्भवौ ।
 गजेन्द्रदन्तः श्रीखण्डश्रीपर्णैर्मेपशृङ्गिका ॥ ५० ॥
 शम्भाः पादुकयोः शाकक्षीरिणीचिरविल्विकाः ।
 उद्भिद शयनानामामनानां च लक्ष्म
 प्रकटिनमनु दर्व्याः कङ्कतस्यापि सम्यक् ।
 शुभमथ विपरीतं पादुकानां च विद्वान्
 गच्छत्यमिति विदिन्वा पुज्यतामेति लोके ॥ ५१ ॥

इति समराङ्गणसूत्रे त्रिंशोऽध्यायः समाप्तः
 शयनामनलक्षणं नाम एकान्विशोऽध्यायः ॥

अथ गजगृहं नाम त्रिंशोऽध्यायः ।

अष्टोत्तरशतं अष्टं मध्यं स्यात्तद्वर्ति कगन ।
 तदन्यं सप्तकगन गजयथ प्रशस्यते ॥ १ ॥
 अतो दीने न कर्तव्यं मदनी श्रियामच्छता ।
 चतुर्थोक्तं अत्र दशधा प्रविभाजितं ॥ २ ॥
 अतोऽपि अष्टमे शिचिर्मादिकोऽगममाश्रिता ।
 चतुर्थो भागिको सत्ये चतुःस्वप्नमसन्निवः ॥ ३ ॥
 अलिन्दकृतिः कार्यः अलिन्दकृतिर्विद्वतः ।
 विद्वत्तः कार्यः अलिन्दकृतिर्विद्वतः ॥ ४ ॥

अथ गजगृहं नाम त्रिंशोऽध्यायः समाप्तः

स्यादष्टाविंशतिस्तम्भस्तृतीयश्चाप्यलिन्दकः ।

पद्त्रिंशता चतुर्थश्च स्तम्भानां परिकीर्तितः ॥ ५ ॥

एवं स्तम्भशतं मध्ये प्रोक्तं पृथ्वीजये बुधैः ।

द्वाराणि चास्य चत्वारि पञ्चशाखानि जायते(?) ॥ ६ ॥

चत्वारो निर्गमास्तस्य प्रोक्ताः सर्वे विभागिकाः ।

दिक्षु सर्वासु कर्तव्यमेवं भद्रनिवेशनम् ॥ ७ ॥

अर्धेन मध्यमित्तस्तु भित्तिर्भद्र(स्त्र?)ये भवेत् ।

भद्रेभद्रे धराणां स्याद् विंशतिश्चाष्टभिर्युता ॥ ८ ॥

मुखभद्रं भवेद् युक्तं वेदिकामत्तवारणैः ।

क्षेत्रभागोदयाद्या भूराभूमिफलकान्तरम् ॥ ९ ॥

आदिभूम्युदयार्धेन पीठं चास्य प्रकल्पयेत् ।

भागान् नवोदयं कृत्वा भागेनैकेन कुम्भिका ॥ १० ॥

कर्तव्याष्टांशयुक्तेन स्तम्भो भागचतुष्टयै ।

पादयुक्तं विधातव्यो भागेनोत्कलकं तथा ॥ ११ ॥

हीरग्रहणकं कार्यं भागं पादविवर्जित(ः?)तम् ।

सपादभागिकः पट्टः स्तम्भकेन समन्वितः ॥ १२ ॥

पट्टार्धेन जयन्त्यः स्युर्भूमौभूमावयं क्रमः ।

कलस्रभागोदयादर्धं भूमिष्वन्यासु हीयते ॥ १३ ॥

पञ्चभागप्रमाणं तु सच्छाद्यं नवमं तलम् ।

वेदिकाया अधश्छाद्यं सार्धभागत्रयोन्मितम् ॥ १४ ॥

कण्ठेन युक्तं कर्तव्यं वेदिकापिहिता यथा ।

तस्याः क(ण्ठे?)ण्ठो विधातव्यस्तन्मध्ये सार्धभागिकः ॥ १५ ॥

वेदिकाविस्तरः कार्यो भागांस्तत्रार्धसप्तमान् ।

वेदिकोपरि घण्टा च सार्धभागार्धतुर्दश ॥ १६ ॥

१. 'त्ति', २. 'भ', ३., ४. 'सो', ५. 'गो' क. पाठः । ६. 'यः' ख. पाठः ।
७. 'ग' क, 'भः' ख. पाठः । ८. 'स्यात्तं का', ९. 'धि' इ. पाठः । १०. 'या
शोभमुदयार्धवती(?) तस्याः', ११. 'गो' ख. पाठः ।

भागद्वयं सपादं तु कण्डः पदं तु पञ्चभिः ।

चतुर्भिश्च द्वितीयं च तृतीयं च त्रिभिस्तनः ॥ १७ ॥

सर्वाशीर्षश्च दातव्यो यथाशोभं यथावचि ।

क्षेत्रभागसमः कार्यः कलशञ्चुलिकावधेः ॥ १८ ॥

उदयार्धेन भूमेः स्युरन्तराणि तन्यानि च ।

यथाशोभं तु कर्तव्यं पीठं तस्य सुशोभिनम् ॥ १९ ॥

सार्धभागद्वयं चास्य कार्या खुरघेरण्डिका ।

जङ्घा भागचतुष्कं च ततश्छाद्यं प्रयोजयेत् ॥ २० ॥

भागद्वयं च पादोनं छाद्यपिण्डः प्रकीर्तितः ।

निर्गमोऽस्य चतुर्भागो हंसाख्यस्तस्य चोपरि ॥ २१ ॥

पादोनभागं कर्तव्यं ततश्छाद्यं द्वितीयकम् ।

जङ्घा भूमिचतुष्केण प्रासादस्य प्रकल्पयेत् ॥ २२ ॥

चतुर्थभूमिकामूर्ध्नि ततो मुण्डा(न्) निवेशयेत् ।

क्षणक्षणप्रवेशेन कार्याः शेषास्तु भूमिकाः ॥ २३ ॥

वेदिका च यथोक्ता स्यात् सद्यष्टा कलशान्विता ।

रेखाशुद्ध्या च कर्तव्या मुण्डाः सर्वे यथायथम् ॥ २४ ॥

अर्धोदयं त्रिधा कृत्वा तृतीयं दशवा भजेत् ।

वामनश्चातपत्रश्च कुबेरो भ्रमरावली ॥ २५ ॥

हंसपृष्ठो महाभोगी नारदः शम्बुको जयः ।

अनन्तो दशमस्तेषां विधायकवशादमी ॥ २६ ॥

विधातव्याः स्थपतिभिर्मुण्डरेखाप्रसिद्धये ।

तमङ्गवेदिकाजालमत्तवारणशोभितम् ॥ २७ ॥

वितर्दिनिर्यूहयुतं चन्द्रशालाविभूषितम् ।

कर्माढ्यं बहुचित्रं च कुर्वीत पृथिवीजयम् ॥ २८ ॥

प्रासादाश्च महान्तो ये विधेयास्ते समोदयाः ।

अर्धोदयेन लघवो ह्यवा(को?कौ)णादयं क्रमः ॥ २९ ॥

१. 'त' क. पाठः । २. 'ख', ३. 'म' ख. पाठः । ४. 'ण' क. पाठः ।

५. 'न' ख. पाठः ।

भूम्यष्टकादभ्युदयः क्षेत्रविस्तारसम्मितः ।
 यतस्तत्र वधे प्रोक्तः प्रासादोऽन्यद् विभूषणम् (?) ॥ ३० ॥
 बहवो निकरा येषु प्राङ्गणं तेषु दीयते ।
 रेखायां प्रथमायां वा द्वितीयायामथापि वा ॥ ३१ ॥
 तृतीयायां वा रेखायां तत्र संवरणाः स्मृताः ।
 अयं भूम्युदयः कार्यः क्षेत्रे दशविभागिके ॥ ३२ ॥
 न्यूनाधिकविभक्ते तु कार्यः स्यादनुसारतः ।
 मुक्तकोणस्य लक्ष्माथ प्रक्रमगतमुच्यते ॥ ३३ ॥
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे भागद्वादशकाङ्किते ।
 भागश्चतुष्टोऽङ्को मध्येऽस्य चतुर्द्वार्धरविभूषितः ॥ ३४ ॥
 भागेन च ततोऽलिन्दो धरद्वादशकान्वितः ।
 तद्वद् द्वितीयालिन्दोऽपि विंशत्या धारितो धरैः ॥ ३५ ॥
 तृतीयश्च धरैरष्टाविंशत्यालिन्दको भवेत् ।
 पद्त्रिंशता धरैर्युक्तः कार्योऽलिन्दश्चतुर्थकः ॥ ३६ ॥
 चतुश्चत्वारिंशता स्याद् धरैर्युक्तश्च पञ्चमः ।
 भार्गव कारयेद् भित्तिं सार्धं भागं विमुच्य तु ॥ ३७ ॥
 भागत्रयं ततः कुर्यात् प्राग्ग्रीवं दैर्घ्यविस्तृतौ ।
 विस्तृतौ निर्गमे चैषां भद्रं भागेन कल्पयेत् ॥ ३८ ॥
 भागिकं निर्गतं तस्मान्मध्येऽन्यद् भद्रमस्य हि ।
 भागनिर्गमविस्तारं दिक्षु सर्वास्वयं विधिः ॥ ३९ ॥
 चतुःपञ्चाशता स्तम्भैरेकैकं भद्रमन्वितम् ।
 मध्ये वास्य चतुश्चत्वारिंशं स्तम्भशतं भवेत् ॥ ४० ॥
 षोडशाभ्यधिका च स्याद् भद्रस्तम्भशतद्वयी ।
 एवं धराणां सर्वेषां भवेत् षष्ठं शतत्रयम् ॥ ४१ ॥
 पृथ्वीजयवदत्रापि शेषनिर्माणमिष्यते ।
 तृतीयभूमिकामूर्ध्नि निर्गमेष्वखिलेष्वपि ॥ ४२ ॥
 प्राङ्गणानि विधेयानि विशेषोऽत्रैव कीर्तितः ।
 सर्वतोभद्रसंज्ञेऽथ शत्रुमर्दननाम(पिनि) ॥ ४३ ॥

भागद्वयं सपादं तु कण्डः पटं तु पञ्चभिः ।
 चतुर्भिश्च द्वितीयं च तृतीयं च त्रिभिस्तनः ॥ १७ ॥
 सञ्ज्ञशीर्षश्च दातव्यो यथाशोभं यथावचि ।
 क्षेत्रभागसमः कार्यः कलशञ्चल्लिकावधेः ॥ १८ ॥
 उदयार्धेन भूमेः स्युरन्तराणि तन्यानि च ।
 यथाशोभं तु कर्तव्यं पीठं तस्य सुशोभितम् ॥ १९ ॥
 सार्धभागद्वयं चास्य कार्या सुरघरणिङ्का ।
 जङ्घा भागचतुष्कं च ततश्छाद्यं प्रयोजयेत् ॥ २० ॥
 भागद्वयं च पादोनं छाद्यपिण्डः प्रकीर्तितः ।
 निर्गमोऽस्य चतुर्भागो हंसाख्यस्तस्य चोपरि ॥ २१ ॥
 पादोनभागं कर्तव्यं ततश्छाद्यं द्वितीयकम् ।
 जङ्घा भूमिचतुष्केण प्रासादस्य प्रकल्पयेत् ॥ २२ ॥
 चतुर्थभूमिकामूर्ध्नि ततो मुण्डा(न्) निवेशयेत् ।
 क्षणक्षणप्रवेशेन कार्याः शेषास्तु भूमिकाः ॥ २३ ॥
 वेदिका च यथोक्ता स्यात् सघण्टा कलशान्विता ।
 रेखाशुद्ध्या च कर्तव्या मुण्डाः सर्वे यथायथम् ॥ २४ ॥
 अर्धोदयं त्रिधा कृत्वा तृतीयं दशवा भजेत् ।
 वामनश्चातपत्रश्च कुबेरो भ्रमरावली ॥ २५ ॥
 हंसपृष्ठो महाभोगी नारदः शम्बुको जयः ।
 अनन्तो दशमस्तेषां विधायकवशादमी ॥ २६ ॥
 विधातव्याः स्थपतिभिर्मुण्डरेखाप्रसिद्धये ।
 तमङ्गवेदिकाजालमत्तवारणशोभितम् ॥ २७ ॥
 वितर्दिनिर्यूहयुतं चन्द्रशालाविभूषितम् ।
 कर्माढ्यं बहुचित्रं च कुर्वीत पृथिवीजयम् ॥ २८ ॥
 प्रासादाश्च महान्तो ये विधेयास्ते समोदयाः ।
 अर्धोदयेन लघवो ह्यवा(को?को)णादयं क्रमः ॥ २९ ॥

१. 'त' क. पाठः । २. 'ख', ३. 'म' ख. पाठः । ४. 'ण' क. पाठः ।

५. 'न' ख. पाठः ।

राजगृहं नाम त्रिंशोऽध्यायः ।

भागविस्तारसंयुक्तं भद्रमन्यत् प्रकल्पयेत् ।
 दिक्षु सर्वास्त्रयं प्रोक्तो विधिर्भद्रप्रकल्पने ॥ ५७ ॥
 स्तम्भानामस्य कर्तव्यं मध्ये पण्णवतं शतम् ।
 भद्रेष्वेष्टु च सर्वेषु भवेत् पण्यधिकं शतम् ॥ ५८ ॥
 समेन प्रविभागेन स्तम्भानामेकसङ्ख्यया ।
 इत्थं समस्तस्तम्भानां षट्पञ्चाशं शतत्रयम् ॥ ५९ ॥
 किन्तु जङ्घा भवेदस्य भूमिकात्रितयोन्मिता ।
 शत्रुमर्दनसंज्ञस्य धाम्नो लक्ष्माथ कथ्यते ॥ ६० ॥
 पृथ्वीजयसमं मध्ये भित्तिश्चापि तथात्रिधा ।
 सार्धं भागं परित्यज्य भागेनायनविस्तृतम् ॥ ६१ ॥
 भद्रं विदध्यात् तन्मध्ये भागत्रितयविस्तृतम् ।
 भद्रमेव विधातव्यं भागत्रितयनिर्गतम् ॥ ६२ ॥
 पार्श्वयोर्भागिकं भद्रमाय(न्यां?त्या) विस्तरैश्च ।
 भागत्रितयविस्तारं भागेनैकेन निर्गमम् ॥ ६३ ॥
 मध्यभद्रं ततोऽपि स्याद् भागेनायनविस्तृतम् ।
 क्रमोऽयं दिक्षु सर्वान्तु विधातव्योऽयं निर्द्वये ॥ ६४ ॥
 ऊर्ध्वं पृथ्वीजयस्येव कार्यमन्यापरं पुनः ।
 प्रतिभद्रं चतुश्चत्वारिंशत्स्वर्गसमन्वितम् ॥ ६५ ॥
 मध्ये स्तम्भशतं चाप्य विधेयं गुरुं शुभम् ।
 षट्सप्ततिस्तम्भशतद्वयमस्य भवेदिति ॥ ६६ ॥
 पश्चानामपि चैतेषां तस्मात्पञ्चमस्तम्भम् ।
 मानमुत्तरेधविस्तारात् कर्तव्यं विस्तरितम् ॥ ६७ ॥
 मध्यमाधमयोर्मार्गं क्षीयितं पृथिवीजये ।
 राजः क्षीरार्थमन्यथा कथ्यते राजभवनम् ॥ ६८ ॥
 क्षोणीविभूषणं गरायं पृथिवीजितं पश्य ।
 प्रतापवर्धनं तान्यपराजितदानं ततो वि ॥ ६९ ॥

अयमेव निधिः कार्यो मुण्डमेस्ताप्रणिद्धये ।
 श्रीचत्सस्यापि मध्ये स्यात् स्तम्भाद्यं मुक्तकोणवन ॥ ४४ ॥
 सार्धं भागं परित्यज्य भागत्रितयविस्तृतम् ।
 कर्णप्राग्ग्रीवमेतस्य भागेन च निनिर्गतम् ॥ ४५ ॥
 भद्रं तस्यापि कर्तव्यं भागविस्तारनिर्गमम् ।
 मुक्तकोणवदस्यापि मध्यभद्रं विधीयते ॥ ४६ ॥
 अयं निधिः समग्रानु दिक्षु शेषं तु पूर्ववत् ।
 प्रतिभद्रं भरासिंशद् भवन्त्यस्य द्वाः शुभाः ॥ ४७ ॥
 शतं विंशमिदं (सर्व)भराणाभिह कीर्तितम् ।
 एवं समस्तस्तम्भानां चतुःपष्टं शतद्वयम् ॥ ४८ ॥
 सर्वतोभद्रसंज्ञस्य लक्ष्मेदानीं प्रचक्ष्महे ।
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे चतुर्दशविभाजिते ॥ ४९ ॥
 भागिकः स्याच्चतुष्कोऽस्य चतुःस्तम्भविभूषितः ।
 स्तम्भैर्द्वादशभिर्युक्तः प्रथमः स्यादलिन्दकः ॥ ५० ॥
 स्तम्भविंशतिसंयुक्तो द्वितीयः स्यादलिन्दकः ।
 स्यादष्टाविंशतिस्तम्भस्तृतीयः स्या(प्येदं)लिन्दकः ॥ ५१ ॥
 पद्त्रिंशता चतुर्थः स्यादलिन्दो भूषितो धरैः ।
 पञ्चमः स्याच्चतुश्चत्वारिंशता भूषितो धरैः ॥ ५२ ॥
 द्वापञ्चाशद्धरः षष्ठः सर्वेऽप्येतेऽस्य भागिकाः ।
 भागार्थं शस्यते भित्तिः सर्वतः सुदृढा यता ॥ ५३ ॥
 सार्धभागं परित्यज्य भागत्रितयविस्तृतः ।
 कर्णप्राग्ग्रीवकश्च स्याद् भागमेकं च निर्गमः ॥ ५४ ॥
 भद्रमस्यापि कर्तव्यं भागनिर्गमविस्तृतम् ।
 मध्ये भद्रं विधातव्यं भागद्वयविनिर्गतम् ॥ ५५ ॥
 अस्यापि भद्रं मध्ये स्याद् भागत्रितयविस्तृतम् ।
 भागिको निर्गमश्चास्य तदन्तर्भागनिर्गतम् ॥ ५६ ॥

भागविस्तारसंयुक्तं भद्रमन्यत् प्रकल्पयेत् ।
 दिक्षु सर्वास्त्रयं प्रोक्तो विधिर्भद्रप्रकल्पने ॥ ५७ ॥
 स्तम्भानामस्य कर्तव्यं मध्ये षण्णवतं शतम् ।
 भद्रेष्वेष्टेषु च सर्वेषु भवेत् पण्यधिकं शतम् ॥ ५८ ॥
 समेन प्रविभागेन स्तम्भानामेकसङ्ख्यया ।
 इत्थं समस्तस्तम्भानां षट्पञ्चाशं शतत्रयम् ॥ ५९ ॥
 किन्तु जङ्घा भवेदस्य भूमिकात्रितयोन्मिता ।
 शत्रुमर्दनसंज्ञस्य धाम्नो लक्ष्माथ कथ्यते ॥ ६० ॥
 पृथ्वीजयसमं मध्ये भित्तिश्चापि तथाविधा ।
 सार्धं भागं परित्यज्य भागेनायतविस्तृतम् ॥ ६१ ॥
 भद्रं विदध्यात् तन्मध्ये भागत्रितयविस्तृतम् ।
 भद्रमेवं विधातव्यं भागत्रितयनिर्गतम् ॥ ६२ ॥
 पार्श्वयोर्भागिकं भद्रमाय(त्यां?त्या) विस्तरेण च ।
 भागत्रितयविस्तारं भागेनैकेन निर्गमम् ॥ ६३ ॥
 मध्यभद्रं ततोऽपि स्याद् भागेनायतविस्तृतम् ।
 क्रमोऽयं दिक्षु सर्वासु विधातव्योऽस्य मिक्षये ॥ ६४ ॥
 ऊर्ध्वं पृथ्वीजयस्येव कार्यमस्यापरं पुनः ।
 प्रतिभद्रं चतुश्चत्वारिंशत्स्तम्भसमन्वितम् ॥ ६५ ॥
 मध्ये स्तम्भशतं चास्य विधेयं सुदृढं शुभम् ।
 षट्सप्ततिस्तम्भशतद्वयमस्य भवेदिति ॥ ६६ ॥
 पञ्चानामपि चैतेषां दम्नाष्टशतमुत्तमम् ।
 मानमुत्सेधविस्तारात् कर्तव्यं श्रियमिच्छता ॥ ६७ ॥
 मध्यमाधमयोर्मानं क्रीर्तितं पृथिवीजये ।
 राज्ञः क्रीटार्थमन्यच्च कथ्यते षट्पञ्चकम् ॥ ६८ ॥
 क्षोणीविभूषणं त्वाद्यं पृथिवीनिजकं पणम् ।
 प्रतापवर्धनं चान्यच्छ्रीनिवासं ततोऽपि च ॥ ६९ ॥

लक्ष्मीविलाससंज्ञं च पञ्चमं परिकीर्तितम् ।
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे दशभागैर्विभाजिते ॥ ७० ॥
 चतुष्को भागविस्तीर्णो मध्ये कार्यश्चतुर्थरः ।
 वहिश्च भागिकोऽलिन्दस्तदन्तंऽशत्रयार्थताः ॥ ७१ ॥
 कर्णप्रासादकाः कार्या भागत्रितयविस्तृताः ।
 तेषां पङ्क्तारुक् मध्ये भित्तिर्भागार्धसम्मिता ॥ ७२ ॥
 तद्वहिर्भागनिष्क्रान्तो भद्रे भागं च विस्तृतः ।
 प्राग्ग्रीवत्रयसंयुक्तो भागिकालिन्दवेष्टितः ॥ ७३ ॥
 अर्धभागिकभित्त्या च चतुष्को वेष्टितो भवेत् ।
 प्रासादोऽयं मनोहारी भवेदवनिशेखरः ॥ ७४ ॥
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे भागद्वादशभाजिते ।
 चतुष्को भागिको मध्ये बाह्यालिन्दौ च भागिकौ ॥ ७५ ॥
 नवकोष्ठांश्च कर्णेषु प्रासादान् विनिवेशयेत् ।
 पङ्क्तारुक् च कर्तव्यं तेषामन्तरसंश्रयम् ॥ ७६ ॥
 ततोऽर्धभागिकी भित्तिः कर्तव्या सर्वतो वहिः ।
 भद्रे भागायतो भागविनिष्क्रान्तश्चतुर्दिशम् ॥ ७७ ॥
 चतुष्को भागिकोऽलिन्दवेष्टितश्च विधीयते ।
 अस्य भद्रत्रयं कार्यं भागविस्तारनिर्गमम् ॥ ७८ ॥
 अर्धभागिकभित्त्या च वेष्टितं तद् विधीयते ।
 कर्णैकणै (स?स्य)विस्तीर्णै द्वे भद्रे भागनिर्गते ॥ ७९ ॥
 प्रासादमेवं भुवनतिलकं परिचक्षते ।
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे भागद्वादशभाजिते ॥ ८० ॥
 चतुष्को भागिको मध्ये चतुःस्तम्भो विधीयते ।
 तद्वहिर्भागिकोऽलिन्दो द्वितीयोऽपि च भागिकः ॥ ८१ ॥
 नवकोष्ठांश्च कर्णेषु प्रासादान् विनिवेशयेत् ।
 पङ्क्तारुक् च कर्तव्यं तेषामन्तरसंश्रयम् ॥ ८२ ॥

ततोऽर्धभागिकी भित्तिः कर्तव्या सर्वतो वहिः ।
 भद्रे भागायतो भद्रविनिष्क्रान्तश्चतुर्धरः ॥ ८३ ॥
 चतुष्को भागिकालिन्दद्वयेन परिवेष्टितः ।
 त्रिभागविस्तृतं भद्रं तद्वहिर्भागनिर्गतम् ॥ ८४ ॥
 भागिकं प्रतिभद्रं च कुर्यादुभयतः समम् ।
 भागार्धं बाह्यतो भित्तिर्भद्रस्य परितो भवेत् ॥ ८५ ॥
 विधिरेप विधातव्यो दिक्ष्वेवं चतसृष्वपि ।
 विलासस्तवको नाम प्रासादोऽयं प्रकीर्तितः ॥ ८६ ॥
 कर्णप्राग्ग्रीवकौ द्वौ द्वौ शालाप्राग्ग्रीवकौ यदा ।
 स्यातामस्य तदा कीर्त्तिपताकः परिकीर्तितः ॥ ८७ ॥
 अस्यैव पीठे निर्गुक्तशालाभिः परितोऽष्टभिः ।
 अन्योन्यशालासंवद्धे यदासावेव दीयते ॥ ८८ ॥
 कर्णप्रासादकोपेतः कोणैः शालोज्झितैर्युतः ।
 प्रासादसुन्दरो ज्ञेयस्तदा भुवनमण्डनः ॥ ८९ ॥
 एते प्रोक्तास्तलच्छन्दा जङ्घासंवरणादिकम् ।
 भूमिमानादिकं यच्च तत् पृथ्वीजयवद् भवेत् ॥ ९० ॥
 इदानीं कथ्यते लक्ष्म क्षोणीभूषणवेश्मनः ।
 पञ्चपञ्चाशता हस्तैः कल्पिते चतुरश्रके ॥ ९१ ॥
 विभक्ते चाष्टभिर्भागैश्चतुष्को भागिकः स्मृतः ।
 चतुर्भिरन्वितः स्तम्भैरलिन्दश्चास्य भागिकः ॥ ९२ ॥
 युक्तो द्वादशभिः स्तम्भैर्विंशत्या च द्वितीयकः ।
 स्यादष्टाविंशतिधरस्तृतीयश्चाप्यलिन्दकः ॥ ९३ ॥
 भित्तेरप्यर्धभागेन सार्धं भागं विमुच्यते ।
 भागपञ्चकविस्तीर्णं भद्रं भागेन निर्गतम् ॥ ९४ ॥
 तन्मध्यभद्रमन्यच्च भागत्रितयविस्तृतम् ।
 भागेन निर्गतं कार्यं भद्रमन्यत् ततोऽपिच ॥ ९५ ॥

भागेन विस्तृतं कार्यं भागेनापि च निर्गतम् ।
 दिक्षु सर्वासु कर्तव्यो विधिरपोऽस्य सिद्धये ॥ ९६ ॥
 मध्यस्तम्भैश्चतुःपष्ट्या संयुक्तं सारदारुजैः ।
 प्रतिभद्रं धरैः कार्यमष्टादशभिरन्वितम् ॥ ९७ ॥
 पदत्रिंशं शतमेवं स्यात् स्तम्भानामिह सर्वतः ।
 चतुर्द्वारमिदं कार्यं यज्ञः श्रीकीर्त्तिवर्धनम् ॥ ९८ ॥
 पृथिवीतिलकस्याथ लक्षणं परिकीर्त्यते ।
 चत्वारिंशत्करे क्षेत्रे भागैर्मक्तेऽर्धपष्टकैः ॥ ९९ ॥
 भागिकः स्याच्चतुष्कोऽन्तश्चतुःस्तम्भविभूषितः ।
 अलिन्दोऽपि च भागेन स्तम्भैर्द्वादशभिर्युतः ॥ १०० ॥
 विंशत्या च द्वितीयोऽपि भित्तिः स्यादस्य पादिका ।
 कर्णे प्रासादको भागैस्त्रिभिः स्यान्निर्गतायतः ॥ १०१ ॥
 अस्य भद्रद्वयं कार्यं भागनिर्गतविस्तृतम् ।
 कर्णप्रासादयोर्मध्ये भागपञ्चकविस्तृतम् ॥ १०२ ॥
 भागेन निर्गतं कार्यं भद्रं तस्यापि मध्यतः ।
 भागत्रितयविस्तीर्णं भागेनैकेन निर्गतम् ॥ १०३ ॥
 भद्रमस्यापि मध्येऽन्यद् भागेनायतनिर्गतम् ।
 स्तम्भाः पदत्रिंशदन्तः स्युर्भेदेष्वष्टौ शतद्वयम् ॥ १०४ ॥
 अथानः श्रीनिवासस्य लक्षणं सम्प्रचक्ष्महे ।
 पृथ्वीतिलकवन्मध्यमेतस्य परिकीर्त्यते ॥ १०५ ॥
 सपादं भागमुत्सृज्यै भागत्रितयविस्तृतम् ।
 भागेन निर्गतं चास्य भद्रमाद्यं प्रकल्पयेत् ॥ १०६ ॥
 तस्यापि मध्यवर्तन्यद् भागनिर्गतविस्तृतम् ।
 अन्वितं दशभिः स्तम्भैः मुहूर्तस्तद् विधीयते ॥ १०७ ॥
 सर्वास्यपि च दिक्ष्वेवं विधेया भद्रकल्पना ।
 अस्य पदमष्टतिः स्तम्भाः भवन्येकत्र मङ्गल्यया ॥ १०८ ॥

१. 'शःकीर्त्तिवर्ध' २. 'दि' क. पाठः । ३. 'य' ४. 'द्वयं यका'
 ख. पाठः । ५. 'कर्त्तव्य' ६. 'द्व' क. पाठः ।

प्रतापवर्धनस्याथ लक्ष्म साम्प्रतमुच्यते ।
 पञ्चविंशतिहस्ताङ्गे सार्धभागत्रयाङ्किते ॥ १०९ ॥
 मध्ये चतुष्को भागेन चतुर्भिः सम्भृतो धरैः ।
 अलिन्दो भागिकश्चास्य स्तम्भद्वादशकान्वितः ॥ ११० ॥
 पादिका भित्तिरेतस्य भद्रं चास्य प्रकल्पयेत् ।
 भागानिर्गमविस्तारं चतुःस्तम्भविभूषितम् ॥ १११ ॥
 विधिरेष समग्रासु दिक्षु कार्योऽस्य सिद्धये ।
 स्तम्भैर्द्वात्रिंशता युक्तो वहिरन्तरयं भवेत् ॥ ११२ ॥
 धराणां चैव सर्वेषां चतुःपट्टिः प्रकल्पना ।
 अर्थं लक्ष्मीविलासस्य सम्यग् लक्ष्माधुनोच्यते ॥ ११३ ॥
 प्रतापवर्धनस्येव मध्यमस्य प्रकल्पयेत् ।
 प्रतापवर्धनसमं सर्वतोऽप्येतदीरितम् ॥ ११४ ॥
 किन्त्वस्य पार्श्वभद्राणि भद्राणामेव कारयेत् ।
 कोणेष्वपिच भद्राणि पार्श्वयोरुभयोस्तथा ॥ ११५ ॥
 भागैः(स्यैश्च) निर्गमोऽप्येषां विशेषोऽस्मादयं मतः ।
 भद्रमस्य दशस्तम्भैर्मध्यं षोडशभिर्धरैः ॥ ११६ ॥
 चतुर्द्वारं भवेदेतदिच्छया क्षणमध्यगम् ।
 द्वारमन्यद् विधातव्यं स्वपदे स्यात् सुशोभितम् ॥ ११७ ॥
 भूमिभिः सार्धपट्टीभिर्विधेयः क्षोणिभूषणः ।
 अर्धाष्टमीभिश्च भवेत् पृथ्वीतिलकसंज्ञकः ॥ ११८ ॥
 स्यात् सार्धपञ्चमीभिस्तु श्रीनिवासोऽत्र भूमिभिः ।
 लक्ष्मीविलाससंज्ञोऽर्धपञ्चमीभिर्विधीयते ॥ ११९ ॥
 प्रतापवर्धनाख्योऽर्धचतुर्थीभिर्विधीयते ।
 राज्ञां पृथ्वीजयादीनि निवासभवनानि च ॥ १२० ॥
 क्षोणीविभूषणादीनि विलासभवनानि च ।
 यान्युक्तानि निवासाय विलासाय च भूयताम् ॥ १२१ ॥

भागेन विस्तृतं कार्यं भागेनापि च निर्गतम् ।
 दिक्षु सर्वासु कर्तव्यो विधिरपोऽस्य सिद्धये ॥ ९६ ॥
 मध्यस्तम्भैश्चतुःपृष्ठा संयुक्तं सारदारुजैः ।
 प्रतिभद्रं धरैः कार्यमष्टादशभिरन्वितम् ॥ ९७ ॥
 पद्त्रिंशं शतमेवं स्यात् स्तम्भानामिह सर्वतः ।
 चतुर्द्वारमिदं कार्यं यशःश्रीकीर्त्तिवर्धनम् ॥ ९८ ॥
 पृथिवीतिलकस्याथ लक्षणं परिकीर्त्यते ।
 चत्वारिंशत्करे क्षेत्रे भागैर्मक्तेऽर्धपृष्ठकैः ॥ ९९ ॥
 भागिकः स्याच्चतुष्कोऽन्तश्चतुःस्तम्भविभूषितः ।
 अलिन्दोऽपि च भागेन स्तम्भैर्द्वादशभिर्युतः ॥ १०० ॥
 विंशत्या च द्वितीयोऽपि भित्तिः स्यादस्य पादिका ।
 कर्णे प्रासादको भागैस्त्रिभिः स्यान्निर्गतायतः ॥ १०१ ॥
 अस्य भद्रद्वयं कार्यं भागनिर्गतविस्तृतम् ।
 कर्णप्रासादयोर्मध्ये भागपञ्चकविस्तृतम् ॥ १०२ ॥
 भागेन निर्गतं कार्यं भद्रं तस्यापि मध्यतः ।
 भागत्रितयविस्तीर्णं भागेनैकेन निर्गतम् ॥ १०३ ॥
 भद्रमस्यापि मध्येऽन्यद् भागेनायतनिर्गतम् ।
 स्तम्भाः पद्त्रिंशदन्तः स्युर्भद्रेष्वष्टौ शतद्वयम् ॥ १०४ ॥
 अथातः श्रीनिवासस्य लक्षणं सम्प्रचक्ष्महे ।
 पृथ्वीतिलकवन्मध्यमेतस्य परिकीर्त्यते ॥ १०५ ॥
 सपादं भागमुत्सृज्य भागत्रितयविस्तृतम् ।
 भागेन निर्गतं चास्य भद्रमाद्यं प्रकल्पयेत् ॥ १०६ ॥
 तस्यापि मध्यवर्त्तन्यद् भागनिर्गतविस्तृतम् ।
 अन्वितं दशभिः स्तम्भैः मुहूर्तस्तद् विधीयते ॥ १०७ ॥
 सर्वास्त्रपि च दिक्ष्वेवं विधेया भद्रकल्पना ।
 अस्य पद्मप्रतिः स्तम्भाः भवन्येकत्र सङ्ख्यया ॥ १०८ ॥

१. 'शःकीर्त्तिवर्ध', २. 'द्वि' क. पाठः । ३. 'य', ४. 'द्वयं यका'
 च. पाठः । ५. 'कल्पते', ६. 'ष्ट' क. पाठः ।

प्रतापवर्धनस्याथ लक्ष्म साम्प्रतमुच्यते ।
 पञ्चविंशतिहस्ताङ्गे सार्धभागत्रयाङ्किते ॥ १०९ ॥
 मध्ये चतुष्को भागेन चतुर्भिः सम्भृतो धरैः ।
 अलिन्दो भागिकश्चास्य स्तम्भद्वादशकान्वितः ॥ ११० ॥
 पादिका भित्तिरेतस्य भद्रं चास्य प्रकल्पयेत् ।
 भागनिर्गमविस्तारं चतुःस्तम्भविभूषितम् ॥ १११ ॥
 विधिरेप समग्रासु दिक्षु कार्योऽस्य सिद्धये ।
 स्तम्भैर्द्वात्रिंशता युक्तो बहिरन्तरयं भवेत् ॥ ११२ ॥
 धराणां चैव सर्वेषां चतुःपष्टिः प्रकल्पना ।
 अर्थं लक्ष्मीविलासस्य सम्यग् लक्ष्माधुनोच्यते ॥ ११३ ॥
 प्रतापवर्धनस्येव मध्यमस्य प्रकल्पयेत् ।
 प्रतापवर्धनसमं सर्वतोऽप्येतदीरितम् ॥ ११४ ॥
 किन्त्वस्य पार्श्वभद्राणि भद्राणामेव कारयेत् ।
 कोणेष्वपिच भद्राणि पार्श्वयोरुभयोस्तथा ॥ ११५ ॥
 भागैः(स्य?श्च) निर्गमोऽप्येषां विशेषोऽस्मादयं मतः ।
 भद्रमस्य दशस्तम्भैर्मध्यं षोडशभिर्धरैः ॥ ११६ ॥
 चतुर्द्वारं भवेदेतदिच्छया क्षणमव्यगम् ।
 द्वारमन्यद् विधातव्यं स्वपदे स्यात् सुशोभितम् ॥ ११७ ॥
 भूमिभिः सार्धपष्टीभिर्विधेयः क्षोणिभूषणः ।
 अर्धाष्टमीभिश्च भवेत् पृथ्वीतिलकसंज्ञकः ॥ ११८ ॥
 स्यात् सार्धपञ्चमीभिस्तु श्रीनिवासोऽत्र भूमिभिः ।
 लक्ष्मीविलाससंज्ञोऽर्धपञ्चमीभिर्विधीयते ॥ ११९ ॥
 प्रतापवर्धनाख्योऽर्धचतुर्थीभिर्विधीयते ।
 राज्ञां पृथ्वीजयादीनि निवासभवनानि च ॥ १२० ॥
 क्षोणीविभूषणादीनि विलासभवनानि च ।
 यान्युक्तानि निवासाय विलासाय च भूमृताम् ॥ १२१ ॥

प्रतापवर्धनस्याथ लक्ष्म साम्प्रतमुच्यते ।
 पञ्चविंशतिहस्ताङ्गे सार्धभागत्रयाङ्किते ॥ १०९ ॥
 मध्ये चतुष्को भागेन चतुर्भिः सम्भृतो धरैः ।
 अलिन्दो भागिकश्चास्य स्तम्भद्वादशकान्वितः ॥ ११० ॥
 पादिका भित्तिरेतस्य भद्रं चास्य प्रकल्पयेत् ।
 भागानिर्गमविस्तारं चतुःस्तम्भविभूषितम् ॥ १११ ॥
 विधिरेप समग्रासु दिक्षु कार्योऽस्य सिद्धये ।
 स्तम्भैर्द्वात्रिंशता युक्तो बहिरन्तरयं भवेत् ॥ ११२ ॥
 धराणां चैव सर्वेषां चतुःपट्टिः प्रकल्पना ।
 अर्थं लक्ष्मीविलासस्य सम्यग् लक्ष्माधुनोच्यते ॥ ११३ ॥
 प्रतापवर्धनस्येव मध्यमस्य प्रकल्पयेत् ।
 प्रतापवर्धनसमं सर्वतोऽप्येतदीरितम् ॥ ११४ ॥
 किन्त्वस्य पार्श्वभद्राणि भद्राणामेव कारयेत् ।
 कोणेष्वपिच भद्राणि पार्श्वयोरुभयोस्तथा ॥ ११५ ॥
 भागं(स्य?श्च) निर्गमोऽप्येषां विशेषोऽस्मादयं मतः ।
 भद्रमस्य दशस्तम्भैर्मध्यं षोडशभिर्धरैः ॥ ११६ ॥
 चतुर्द्वारं भवेदेतदिच्छया क्षणमध्यगम् ।
 द्वारमन्यद् विधातव्यं स्वपदे स्यात् सुशोभितम् ॥ ११७ ॥
 भूमिभिः सार्धपट्टीभिर्विधेयः क्षोणिभूषणः ।
 अर्धाष्टमीभिश्च भवेत् पृथ्वीतिलकसंज्ञकः ॥ ११८ ॥
 स्यात् सार्धपञ्चमीभिस्तु श्रीनिवासोऽत्र भूमिभिः ।
 लक्ष्मीविलाससंज्ञोऽर्धपञ्चमीभिर्विधीयते ॥ ११९ ॥
 प्रतापवर्धनाख्योऽर्धचतुर्थीभिर्विधीयते ।
 राज्ञां पृथ्वीजयादीनि निवासभवनानि च ॥ १२० ॥
 क्षोणीविभूषणादीनि विलासभवनानि च ।
 यान्युक्तानि निवासाय विलासाय च भूमृताम् ॥ १२१ ॥

तेषां पृथ्वीजयादीनां द्वारमानमथोच्यते ।

चतुःपञ्चाशदंशो यो विस्तृतः सकरत्रयः ॥ १२२ ॥

स द्वारस्योदयः प्रोक्तस्तदर्धनास्य विस्तृतिः ।

स्वोदयस्य त्रिभागेन पिण्डः स्तम्भेषु शस्यते ॥ १२३ ॥

स्यात् सप्तविंशतितमः सपादः सचतुष्करः ।

गृहभागो भवेद् भूमिः प्रथमा राजवेश्मनाम् ॥ १२४ ॥

भूच्छ्राये नवधा भक्ते तदंशकचतुष्टयम् ।

निर्गमश्छाद्यकस्यांशद्वयं पादोनमुच्छ्रयः ॥ १२५ ॥

तथान्तरावणी कार्या छाद्यकोच्छ्रायनिर्गता ।

दीरग्रहणपिण्डार्धवाहल्या सा प्रशस्यते ॥ १२६ ॥

तस्याः स्वमेव वाहल्यं पादोनं विस्तृतिः स्मृता ।

अन्तरावणिकातुल्यो मदलाया विनिर्गमः ॥ १२७ ॥

स्वनिर्गमात् तथा चास्याः सपादः स्यात् समुच्छ्रयः ।

भूम्युच्छ्रयनवांशस्य पादोऽस्योः पिण्डमिष्यते ॥ १२८ ॥

भूनवांशस्त्रिभागोनो मदलायाश्च विस्तृतिः ।

* लुमामूलस्य स्तम्भार्धं विस्तारः परिकीर्तितः ॥ १२९ ॥

तत्त्र्यंशादग्रविस्तीर्णा मूले साष्टांशयुग्ं भवेत् ।

तुम्बिनी लम्बिनी हेल्ला शान्ता कोला मनोरमा ॥ १३० ॥

आध्माता चेत्यमूः प्रोक्ता लुमाः सप्त मनीषिभिः ।

ऋजुः सा लम्बिनी तासामाध्माता कर्णगा स्मृता । १३१ ॥

अन्तराले क्रमेण स्युः पञ्चान्याः परिकीर्तिताः ।

स्तम्भे निदिव्यान्मदलां छाद्यं धर्तुं दृढां शुभाम् ॥ १३२ ॥

स्तम्भाभावे पुनर्न्यस्येत् कुड्यपट्टेऽपि तां सुधीः ।

सप्त पञ्चाथवा तिस्रो मदच्छाद्ये लुमाः स्मृताः ॥ १३३ ॥

कोणेष्वेता इमाभ्योऽन्याः कर्णव्याः प्राञ्जल्याः सपाः ।

छाद्ये कर्णान् कचिन् कार्या मकराननभूषिताः ॥ १३४ ॥

१. 'मनःस' ख. पाठः । २. 'स्वा', ३. 'द्य' ख. पाठः ।

* 'लुमा' इति शिल्लशब्दे प्रसिद्धिः ।

तेऽपि विद्याधरोपेताः क्वचित् सगजतुण्डिकाः ।

सकुम्भिकस्य स्तम्भस्य प्रविभज्योदयं त्रिधा ॥ १३५ ॥

तत्र भागद्वयं कुर्याद् भागानर्धचतुर्थकान् ।

तत्र पादोनभागेन राजितासनकं भवेत् ॥ १३६ ॥

ततः सोलकलका वेदी साङ्घ्रिभागा विधीयते ।

कूटागारसमांशार्थं कार्योऽत्रासनपट्टकः ॥ १३७ ॥

स स्यादभी(ष्टोऽष्ट)विस्तारो भागोच्चं मत्तवारणम् ।

स्वोदयस्य त्रिभागेन तिर्यक् कार्योऽस्य निर्गमः ॥ १३८ ॥

रूपकैः करणायाभिः(?)सुपत्रैरपि शोभितम् ।

वेदिकादिकमप्यस्य रूपपत्राचितं शुभम् ॥ १३९ ॥

आयसीभिः शलाकाभिः कीलकैश्च दृढीकृतम् ।

एतानि पञ्चदशराजनिवेशनानि

पृथ्वीजयप्रभृति यानि निरूपितानि ।

यो लक्षणेन सहितं परिमाणमेपां

जानाति तस्य नृपतिः परितोपमेति ॥ १४०^१/_२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणद्वयधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

राजगृहं नाम त्रिंशोऽध्यायः ।

अथ यन्त्रविधानं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ।

भ्राम्यद्दिनेशशशिगण्डलयद्राश(त्सं?स्त)-

मेतज्जगत्त्रितययन्त्रमलक्ष्यमप्यम् ।

भूतानि दीजमदित्यान्यपि सन्प्रकल्प्य

यः मन्त्रतं भ्रमयति समराजिद् स वोज्यमान् ॥ १ ॥

यन्त्राध्यायमथ कृत्वा यथादत्तं मन्त्रमागतम् ।

धर्मार्थकाममोक्षाणां यदेकमिह कारयन् ॥ २ ॥

तेषां पृथ्वीजयादीनां द्वारमानमथोच्यते ।

चतुःपञ्चाशदंशो यो विस्तृतः सकरत्रयः ॥ १२२ ॥

स द्वारस्योदयः प्रोक्तस्तदर्धेनास्य विस्तृतिः ।

स्वोदयस्य त्रिभागेन पिण्डः स्तम्भेषु शस्यते ॥ १२३ ॥

स्यात् सप्तविंशतितमः सपादः सचतुष्करः ।

गृहभागो भवेद् भूमिः प्रथमा राजवेश्मनाम् ॥ १२४ ॥

भूच्छ्राये नवधा भक्ते तदंशकचतुष्टयम् ।

निर्गमगच्छाद्यकस्यांशद्वयं पादोनमुच्छ्रयः ॥ १२५ ॥

तथान्तरावणी कार्या छाद्यकोच्छ्रायनिर्गता ।

दीर्घग्रहणपिण्डार्धवाहल्या सा प्रशस्यते ॥ १२६ ॥

तस्याः स्वमेव वाहल्यं पादोनं विस्तृतिः स्मृता ।

अन्तरावणिकातुल्यो मदलाया विनिर्गमः ॥ १२७ ॥

स्वनिर्गमान् तथा चास्याः सपादः स्यात् समुच्छ्रयः ।

भूम्युच्छ्रयनवांशस्य पादोऽस्याः पिण्डमिष्यते ॥ १२८ ॥

भूतवांशविभागोनो मदलायाश्च विस्तृतिः ।

* लुमामूलस्य स्तम्भार्थं विस्तारः परिकीर्तितः ॥ १२९ ॥

तत्तत्पञ्चादग्रविस्तीर्णा मूले माष्टांशयुगं भवेत् ।

तुम्बिनी त्स्मिनी हेत्या शान्ता कोत्या मनोरमा ॥ १३० ॥

आध्याता चेत्यमृः प्रोक्ता लुमाः मम मनीषिभिः ।

कृत्रुः सा त्स्मिनी तामामाध्याता कर्णेणा स्मृता ॥ १३१ ॥

अन्तर्गच्छे क्रमेण स्युः पञ्चान्याः परिकीर्तिताः ।

स्तम्भे निदध्यान्मदलां छाद्ये धनुं दृढां शुभाम् ॥ १३२ ॥

स्तम्भानां पुनर्यस्येन कृत्रुपट्टेर्जप तां मुखाः ।

मम पञ्चाध्याता विष्टो मदलायां लुमाः स्मृताः ॥ १३३ ॥

वांगेवेना द्यमान्योऽन्याः कर्तव्याः प्राज्ञव्याः सपाः ।

छाद्ये कर्मान् कर्त्तव्यं कार्या मकनननर्त्तव्याः ॥ १३४ ॥

१. १३५. १३६. १३७. १३८. १३९. १४०. १४१. १४२. १४३. १४४. १४५. १४६. १४७. १४८. १४९. १५०. १५१. १५२. १५३. १५४. १५५. १५६. १५७. १५८. १५९. १६०. १६१. १६२. १६३. १६४. १६५. १६६. १६७. १६८. १६९. १७०. १७१. १७२. १७३. १७४. १७५. १७६. १७७. १७८. १७९. १८०. १८१. १८२. १८३. १८४. १८५. १८६. १८७. १८८. १८९. १९०. १९१. १९२. १९३. १९४. १९५. १९६. १९७. १९८. १९९. २००.

* लुमाः स्तम्भार्थं विस्तारः परिकीर्तितः ।

तेऽपि विद्याधरोपेताः क्वचित् सगजतुण्डिकाः ।
 सकुम्भिकस्य स्तम्भस्य प्रविभज्योदयं त्रिधा ॥ १३५ ॥
 तत्र भागद्वयं कुर्याद् भागानर्धचतुर्थकान् ।
 तत्र पादोनभागेन राजितासनकं भवेत् ॥ १३६ ॥
 ततः सोल्ललका वेदी साङ्घ्रिभागा विधीयते ।
 कूटागारसमांशार्धं कार्योऽत्रासनपट्टकः ॥ १३७ ॥
 स स्यादभीष्टोऽविस्तारो भागोच्चं मत्तवारणम् ।
 स्वोदयस्य त्रिभागेन तिर्यक् कार्योऽस्य निर्गमः ॥ १३८ ॥
 रूपकैः करणायाभिः(?)सुपत्रैरपि शोभितम् ।
 वेदिकादिकमप्यस्य रूपपत्राचितं शुभम् ॥ १३९ ॥
 आयसीभिः शलाकाभिः कीलकैश्च दृढीकृतम् ।

एतानि पञ्चदशराजनिवेशनानि
 पृथ्वीजयप्रभृति यानि निरूपितानि ।
 यो लक्षणेन सहितं परिमाणमेपां
 जानाति तस्य नृपतिः परितोपमेति ॥ १४०^१/_२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
 राजगृहं नाम त्रिंशोऽध्यायः ।

अथ यन्त्रविधानं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ।

भ्राम्यद्दिनेशशशिमण्डलचक्रश(त्सं?स्त)-
 मेतज्जगत्त्रितययन्त्रमलक्ष्यमध्यम् ।
 भूतानि दीजमद्विलान्यपि सम्प्रकल्प्य
 यः सन्ततं भ्रमयति स्मरजित् स वोज्यान् ॥ १ ॥

यन्त्राध्यायमथ द्रष्टुं यथादत् प्रक्रमानतम् ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणां यदेकमिह कारणम् ॥ २ ॥

यदृच्छया प्रवृत्तानि भूतानि स्वेन वर्त्मना ।

नियम्यास्मिन् नयति यन् तद् यन्त्रमिति कीर्तितम् ॥ ३ ॥

स्वरसेन प्रवृत्तानि भूतानि स्वमनीषया ।

कृतं यस्माद् यमयति तद्वा यन्त्रमिति स्मृतम् ॥ ४ ॥

तस्य बीजं चतुर्था स्यात् क्षितिरापोऽनलोऽनिलः ।

आश्रयत्वेन चैतेषां वियदप्युपयुज्यते ॥ ५ ॥

भिन्नः मूर्तश्च (कै?यै)रुक्तस्ते च सम्यङ् न जानन्ते ।

ऽप्रकृत्या पार्थिवैः मूर्त(स्ता?स्त्र)यान् + तत्र क्रिया भवेत् ॥ ६ ॥

पार्थिवत्वादयमतो न कदाचिद् विभिद्यते ।

द्रव्यत्वादग्निजत्वं हि यद्यस्य परिकल्प्यते ॥ ७ ॥

तदा विरोधो नैवास्य पावकेनोपपद्यते ।

गन्धाद् वेदविरोधाच्च स्थिता पार्थिवता बलान् ॥ ८ ॥

आत्मैव बीजं सर्वेषां प्रत्येकमपराण्यपि ।

एवं भेदा भवन्त्येषां भूयांसः सङ्करान्मिथः ॥ ९ ॥

स्वयंवाहकमेकं स्यात् सकृत्प्रेर्य तथापगम् ।

अन्यदन्तर्गतं बाह्यं बाह्यमन्यन् त्यदूरतः ॥ १० ॥

स्वयंवाह्यमिदंलक्ष्यं हीनं स्यादितगन् त्रयम् ।

तेषु शंसन्ति दूरस्थमलक्ष्यं निकटस्थितम् ॥ ११ ॥

य(द्यु?दु)न्यक्षमलक्ष्यं यदकं बहुषु साधकम् ।

तदन्यदपि शंसन्ति यस्माद् विस्मयकृतृणाम् ॥ १२ ॥

एका र्याया गतिश्चित्रं बाह्येऽन्या वाहकाश्रिता ।

अन्यद्वाश्रितं क्रीडे दृश्यते दृश्यमन्यदः ॥ १३ ॥

उभं गतिद्वयवशाद् वैचित्र्यं कल्पयेत् स्वयम् ।

अलक्षता विचित्रत्वं यस्माद् यन्त्रेषु शस्यते ॥ १४ ॥

१. 'वि' क. गटः । २. 'वि' क. ग. गटः । ३. 'वि' क. गटः । ४. 'वि' क. गटः । ५. 'वि' क. गटः । ६. 'वि' क. गटः । ७. 'वि' क. गटः । ८. 'वि' क. गटः । ९. 'वि' क. गटः । १०. 'वि' क. गटः । ११. 'वि' क. गटः । १२. 'वि' क. गटः । १३. 'वि' क. गटः । १४. 'वि' क. गटः ।

१. 'वि' क. गटः । २. 'वि' क. गटः । ३. 'वि' क. गटः । ४. 'वि' क. गटः । ५. 'वि' क. गटः । ६. 'वि' क. गटः । ७. 'वि' क. गटः । ८. 'वि' क. गटः । ९. 'वि' क. गटः । १०. 'वि' क. गटः । ११. 'वि' क. गटः । १२. 'वि' क. गटः । १३. 'वि' क. गटः । १४. 'वि' क. गटः ।

अन्यत् स्यादन्तरा(त्प्रे?प्रे)र्यं द्वितीयं मध्यमं त्विदम् ।

द्वयत्रयादियोगेन चतुर्णामपि योगतः ॥ १५ ॥

अंशांशिभावाद् भूतानां सङ्ख्यैषामतिरिच्यते ।

यः सम्यगेतज्जानाति स पुमान् भवति प्रियः ॥ १६ ॥

प्रमदानां नृपाणां च प्रज्ञानां च मतस्य च ।

लाभं ख्यातिं च पूजां च यशो मानं धनानि च ॥ १७ ॥

प्राप्नोति किं किं न पुमान् य इदं वेत्ति तत्त्वतः ।

गृहमेकं विलासानामाश्चर्यस्य परं पदम् ॥ १८ ॥

रतेरावासभवनं विस्मयस्यैकमास्पदम् ।

यथावद् देवतादीनां रूपचेष्टादिदर्शनात् ॥ १९ ॥

तास्तुप्यन्त्यथ तत्तुष्टिः पूर्वैर्धर्मः प्रकीर्तितः ।

नृपादितोपादर्थः स्यादर्थे कामः प्रतिष्ठितः ॥ २० ॥

वित्तैक्यादस्य निष्पत्तिर्मोक्षश्चास्मान्न दुर्लभः ।

पार्थिवं पार्थिवैर्वीजैः पार्थिवं जलजन्मभिः ॥ २१ ॥

तदेव तेजोजनितैस्तदेव मरुदुद्भवैः ।

आप्यमाप्यैस्तथा वीजैरानलैरानिलैरपि ॥ २२ ॥

वह्निजैश्च मरुज्जातैः पार्थिवैर्वारुणैरपि ।

मारुतं मारुतैराप्यैः पार्थिवैरानलैस्तथा ॥ २३ ॥

वह्निजातेऽपि वीजं स्यात् सूतः सोऽपिच वा(न?नि)ले ।

पार्थिवानां भवेद् वीजमाप्यानामपि वा(रणे?रुणम्) ॥ २४ ॥

इति वीजानि सर्वेषां कीर्तितान्यखिलान्यपि ।

कुण्ड्यंकरणमूत्राणि भारगोलकपीडनम् ॥ २५ ॥

लम्बनं लम्बकारे च चक्राणि विविधान्यपि ।

अयस्ताम्रं च तारं च त्रपु संवित्प्रमर्दने ॥ २६ ॥

काष्ठं च चर्म वस्त्रं च स्ववीजेषु प्रयुज्यते ।

उर्दकः कर्तरो याष्टिश्चक्रं भ्रमरकस्तथा ॥ २७ ॥

यदृच्छया प्रवृत्तानि भूतानि स्वेन वर्त्मना ।
 नियम्यास्मिन् नयति यत् तद् यन्त्रमिति कीर्तितम् ॥ ३ ॥
 स्वरसेन प्रवृत्तानि भूतानि स्वमनीषया ।
 कृतं यस्माद् यमयति तद्वा यन्त्रमिति स्मृतम् ॥ ४ ॥
 तस्य बीजं चतुर्थं स्यात् क्षितिरापोऽनलोऽनिलः ।
 आश्रयत्वेन चैतेषां विषदप्युपयुज्यते ॥ ५ ॥
 भिन्नः मूर्तश्च (कै?वै)रुक्तस्ते च सम्यङ् न जानन्ते ।
 ऽप्रकृत्वा पार्थिवैः मृत(स्त्रा?स्त्र)यान् + तत्र क्रिया भवन् ॥ ६ ॥
 पार्थिवत्वादयमतो न कदाचिद् विभिद्यते ।
 द्रव्यत्वादग्निजत्वं हि यद्यस्य परिकल्प्यते ॥ ७ ॥
 तदा विरोधो नैवास्य पावकेनोपपद्यते ।
 गन्धाद् वद्विरोधाच्च स्थिता पार्थिवता बलान् ॥ ८ ॥
 आत्मैव बीजं सर्वेषां प्रत्येकमपराण्यपि ।
 एवं भेदा भवन्तेषां भूयांसः सकृन्नाग्निथः ॥ ९ ॥
 स्वयंवाहकमेकं स्यात् सकृत्प्रेर्य तथापगम् ।
 अन्यदन्तर्गतं वाद्यं वाद्यमन्यर्त्नं त्वदूरतः ॥ १० ॥
 स्वयंवाद्यमिदंत्कृष्टं दीनं स्यादितगन् व्रयम् ।
 तेषु शंसन्ति दूरस्थमलक्ष्यं निकटस्थितम् ॥ ११ ॥
 य/द्यु?दु/न्यन्नमलक्ष्यं यदकं बहुषु साधकम् ।
 तदन्यदपि शंसन्ति यस्माद् विम्बयकृच्छृणाम् ॥ १२ ॥
 एका स्वीया गतिश्चित्रे वाद्येऽन्या वादकाश्रिता ।
 अग्न्यद्वाश्रितं कीटे दृश्यते द्वयमप्यदः ॥ १३ ॥
 अन्यं गतिद्वयवशाद् वैचित्र्यं कल्पयेत् स्वयम् ।
 अलक्षना विचित्र्यं यस्माद् यन्त्रेषु शस्यते ॥ १४ ॥

अन्यत् स्यादन्तरा(त्प्रे?प्रे)यं द्वितीयं मध्यमं त्विदम् ।

द्वयत्रयादियोगेन चतुर्णामपि योगतः ॥ १५ ॥

अंशांशिभावाद् भूतानां सङ्ख्यैषामतिरिच्यते ।

यः सम्यगेतज्जानाति स पुमान् भवति प्रियः ॥ १६ ॥

प्रमदानां नृपाणां च प्रज्ञानां च मतस्य च ।

लाभं ख्यातिं च पूजां च यशो मानं धनानि च ॥ १७ ॥

प्राप्नोति किं किं न पुमान् य इदं वेत्ति तत्त्वतः ।

गृहमेकं विलासानामाश्चर्यस्य परं पदम् ॥ १८ ॥

रतेरावासभवनं विस्मयस्यैकमास्पदम् ।

यथावद् देवतादीनां रूपवेष्टादिदर्शनात् ॥ १९ ॥

तास्तुप्यन्यथ तत्तुष्टिः^१पूर्वैर्धर्मः प्रकीर्तितः ।

नृपादितोपादर्थः स्यादर्थे कामः प्रतिष्ठितः ॥ २० ॥

वित्तैक्यादस्य निष्पत्तिर्मोक्षश्चास्मान्न दुर्लभः ।

पार्थिवं पार्थिवैर्वीजैः पार्थिवं जलजन्मभिः ॥ २१ ॥

तदेव तेजोजनिस्तदेव मैरुदुद्भवैः ।

आप्यमाप्यैस्तथा वीजरानलैरानिलैरपि ॥ २२ ॥

वद्विजैश्च मरुज्जनैः पार्थिवैर्वारुणैरपि ।

मारुतं मारुतराप्यैः पार्थिवैरानलैस्तथा ॥ २३ ॥

वद्विजानेऽपि^२ वीजं स्यान् मृतः सोऽपिच वा(न?नि)ले ।

पार्थिवानां भवेद् वीजमाप्यानामपि वा(रणे?रुणम्) ॥ २४ ॥

इति बीजानि सर्वेषां कीर्तिनान्यखिलान्यपि ।

कुड्यंकरणमृत्राणि भारगोलकपीडनम् ॥ २५ ॥

लम्बनं लम्बकारे च चक्राणि विविधान्यपि ।

अयस्ताम्रं च तारं च त्रपु संविन्द्रमर्दने ॥ २६ ॥

काष्ठं च चर्म वस्त्रं च स्वर्दीजेषु प्रयुज्यते ।

उर्देकः कर्तारो यष्टिश्चक्रं भ्रमरकस्तथा ॥ २७ ॥

१. 'ष्टे'; २. 'वि'; ३. 'नारुदोक्त'; ४. 'नि' क. पाठः । ५. 'दु'

६. 'मा'; ७. 'उत्सृज्य' ल. ग. पाठः ।

अन्यत् स्यादन्तरा(त्प्रे?प्रे)र्यं द्वितीयं मध्यमं त्विदम् ।

द्वयत्रयादियोगेन चतुर्णामपि योगतः ॥ १५ ॥

अंशांशिभावाद् भूतानां सङ्ख्यैषामतिरिच्यते ।

यः सम्यगेतज्जानाति स पुमान् भवति प्रियः ॥ १६ ॥

प्रमदानां नृपाणां च प्रज्ञानां च मतस्य च ।

लाभं ख्यातिं च पूजां च यशो मानं धनानि च ॥ १७ ॥

प्राप्नोति किं किं न पुमान् य इदं वेत्ति तच्चतः ।

गृहमेकं विलासानामाश्चर्यस्य परं पदम् ॥ १८ ॥

रतेरावासभवनं विस्मयस्यैकमास्पदम् ।

यथावद् देवतादीनां रूपचेष्टादिदर्शनात् ॥ १९ ॥

तास्तुष्यन्त्यथ तत्तुष्टिः पूर्वैर्धर्मः प्रकीर्तितः ।

नृपादितोपादर्थः स्यादर्थे कामः प्रतिष्ठितः ॥ २० ॥

वित्तैक्यादस्य निष्पत्तिर्मोक्षश्चास्मान्न दुर्लभः ।

पार्थिवं पार्थिवैर्वीजैः पार्थिवं जलजन्मभिः ॥ २१ ॥

तदेव तेजोजनितैस्तदेव मरुदुद्भवैः ।

आप्यमाप्यैस्तथा वीजरानलैरानिलैरपि ॥ २२ ॥

वद्विजैश्च मरुज्जातैः पार्थिवैर्वारुणैरपि ।

मारुतं मारुतैराप्यैः पार्थिवैरानलैस्तथा ॥ २३ ॥

वद्विजातेऽपि वीजं स्यात् सूतः सोऽपिच वा(न?नि)ले ।

पार्थिवानां भवेद् वीजमाप्यानामपि वा(रणे?रुणम्) ॥ २४ ॥

इति वीजानि सर्वेषां कीर्तितान्यखिलान्यपि ।

कुड्यंकरणमूत्राणि भारगोलकपीडनम् ॥ २५ ॥

लम्बनं लम्बकारे च चक्राणि विविधान्यपि ।

अयस्ताम्रं च तारं च त्रपु संवित्प्रमर्दने ॥ २६ ॥

काष्ठं च चर्म वस्त्रं च स्ववीजेषु प्रयुज्यते ।

उर्दकः कर्तरो याष्टिश्चक्रं भ्रमरकस्तथा ॥ २७ ॥

१. 'प्रेः', २. 'वि', ३. 'मारुतोद्भव', ४. 'नि' क. पाठः । ५. 'पु'
६. 'मा', ७. 'उर्द्व्यक' ख. ग. पाठः ।

प्रेरितः सङ्गृहीतश्च जनितश्च समीरणः ।
 आत्मनो वीजतां गच्छत्येवमन्यत् प्रकल्पयेत् ॥ ४१ ॥
 भूतमेकमिहोद्विक्तमन्यद्धीनं ततोऽधिकम् ।
 अन्यद्धीनतरं चान्यदेवंप्रायैर्विकल्पितैः ॥ ४२ ॥
 नाना भेदा भवन्त्येषां कस्तान् कात्स्न्येन वक्ष्यति ।
 निष्क्रिया भूः क्रिया त्वंशे शेषेषु सहजा त्रिषु ॥ ४३ ॥
 अतः प्रायेण सा जैन्या क्षितावेवं प्रयत्नतः ।
 साध्यस्य रूपवशतः सन्निवेशो यतो भवेत् ॥ ४४ ॥
 यन्त्राणामाकृतिस्तेन निर्णेतुं नैव शक्यते ।
 यथावद्धीजसंयोगः सौश्लिष्ट्यं श्लक्ष्णतापि च ॥ ४५ ॥
 अलक्षता निर्वहणं लघुत्वं शब्दहीनता ।
 शब्दे साध्ये तदाधिक्यमशैथिल्यमगाढता ॥ ४६ ॥
 वहनीषु समस्तासु सौश्लिष्ट्यं चास्वलद्वति ।
 यथाभीष्टार्थकारित्वं लयतालानुगामिता ॥ ४७ ॥
 इष्टकालेऽर्थदर्शित्वं पुनः सम्यक्त्वसंवृतिः ।
 अनुलवणत्वं ताद्रूप्यं दाढ्ये मसृणता तथा ॥ ४८ ॥
 चिरकालसहत्वं च यन्त्रस्यैते गुणाः स्मृताः ।
 एकं वहूनि चलयेद् बहुभिश्चाल्यतेऽपरम् ॥ ४९ ॥
 सुश्लिष्टत्वमलक्षत्वं यन्त्राणां परमो गुणः ।
 अथ कर्माणि यन्त्राणां विचित्राणि यथाविधि ॥ ५० ॥
 नविस्तरान्नसङ्क्षेपात् साम्प्रतं संप्रवक्ष्महे ।
 कस्यचित् सा क्रिया साध्या कालः कस्यापि कस्यचित् ॥ ५१ ॥
 शब्दः कस्यापि चोच्छ्रायो रूपस्पर्शौ च कस्यचित् ।
 क्रियास्तु कार्यस्य वशादनन्ताः परिकीर्तिताः ॥ ५२ ॥
 तिर्यगूर्ध्वमधः पृष्ठे पुरतः पार्श्वयोरपि ।
 गमनं सरणं पात इति भेदाः क्रियोद्भवाः ॥ ५३ ॥

१. 'यो विक' क. पाठः । २. 'जात्या डि' क. ग. पाठः । ३. 'तत्प्रय' ४. 'न' क. पाठः । ५. 'त' 'दि' ख. ग. पाठः ।

कालो मुहूर्तकाष्टार्धमिन्नो भेदग्नेकथा ।
 शब्दो विचित्रः मुखदो रतिकृद् भीषणमनथा ॥ ५४ ॥
 उच्छ्रायस्तु जलस्य स्यान् क्वचिद् भूजेऽपि शस्यते ।
 गीतं नृत्यं च वाद्यं च पट्टो वंश एव च ॥ ५५ ॥
 वीणा च कांस्यतालश्च नृमिल्य करटापि च ।
 यत्किञ्चिदन्यदप्यत्र वादित्रादि विभाव्यते ॥ ५६ ॥
 समस्तमपि तद् यन्त्राज्जायते कल्पनावशान् ।
 नृत्ये तु नाटकं चोर्ध्वस्ताण्डवं आन्यमेव च ॥ ५७ ॥
 राजमार्गश्च देशी च यन्त्रात् सर्वं प्रसिध्यति ।
 तथा जात्यनुगाश्चेष्टा विरुद्धा यास्तु जातिनः ॥ ५८ ॥
 ताः सर्वा अपि सिध्यन्ति सम्यग्यन्त्रस्य साधनान् ।
 भूचराणां गतिर्व्योम्नि भूमा व्योमचरागमः ॥ ५९ ॥
 चेष्टितान्यपि मर्त्यानां तथा भूमिस्पृशामिव ।
 जायन्ते यन्त्रनिर्माणाद् विविधानीप्सितानि च ॥ ६० ॥
 यथासुरा जिता देवैर्यथा निर्मेयितोऽम्बुधिः ।
 हिरण्यकशिपुर्देत्यो नृसिंहेन हतो यथा ॥ ६१ ॥
 धावनं हस्तियुद्धं च गैजानामगडोऽपि च ।
 नानाप्रका(रि?)रा या चेष्टा नानाधारागृहाणि च ॥ ६२ ॥
 दोलाकेल्यो विचित्राश्च तथा रतिगृहाणि च ।
 चित्रां से(न?)ना च कुट्यश्च स्वयंवाहकसेवकाः ॥ ६३ ॥
 सभाश्च विविधाकाराः सत्या मायाः प्रकल्पिताः ।
 एवंप्रायाणि चान्यानि यन्त्रात् सिध्यन्ति कल्पनान् ॥ ६४ ॥
 विधाय भूमिकाः पञ्च शंख्यां त्वादिभुवि स्थिता ।
 प्रतिग्रहरमन्यासु सर्पन्ती याति पञ्चमीम् ॥ ६५ ॥
 एवंप्रायाणि चित्राणि सम्यक् सिध्यन्ति यन्त्रतः ।
 क्रमेण त्रिशतादूर्त स्थाले दन्ता भ्रमन्त्यसौ ॥ ६६ ॥

१. 'प्य', क. २. 'श्च' ख. ग. पाठः । ३. 'राजना' ख. पाठः । ४. 'श्रामने
 च', ५. 'व्याकृता', ६. 'ता एवं' क. पाठः । ७. 'त्रिशते वर्तते' ख. ग. पाठः ।

तन्मध्ये पुत्रिका क्लृप्ता प्रति नाडिं प्रबोधयेत् ।
 बह्वेध दर्शनं तोये ब्रह्मध्याज्जलोद्गतिः ॥ ६७ ॥
 अवस्तुतोऽपि वस्तुत्वं वस्तुतोऽपि तथान्यथा ।
 निःश्वसेन वियद् याति श्वानेनायाति मेदिनीम् ॥ ६८ ॥
 क्षीरोदमध्यगा शय्या प्रतीष्टाथः फणाभृता ।
 गोलश्च सृ(तिःचि)विहितः सूर्यादीनां प्रदक्षिणम् ॥ ६९ ॥
 परिभ्राम्यत्यहोरात्रं प्रदाणां दर्शयन् गतिम् ।
 गजादिरूपे रथिकन्यतां गमिनः पुमान् ॥ ७० ॥
 भ्रान्त्वा नाडिकया तस्याः पर्यन्तं हन्ति (संःयो)जन्म् ।
 दीपिकापुत्रिका क्लृप्ता क्षीणं क्षीणं प्रयच्छति ॥ ७१ ॥
 दीपे तैलं प्रवृत्त्यन्ती नाळगन्या प्रदक्षिणम् ।
 यावत् प्रदीयते याति तावत् पिबति सन्नतम् ॥ ७२ ॥
 यन्त्रेण क्षान्तिपतां हर्षता न नष्टं गच्छन् प्रदीयते ।
 शुकायाः पक्षिणः क्लृप्तास्तान्तर्याम्यनुगमन्तः ॥ ७३ ॥
 जनस्य विस्मयकृतां नृणां न च पदं न च ।
 नित्यं न च नित्यं न च नित्यं न च नित्यं न च ॥ ७४ ॥

स कोऽप्यस्य स्फारः स्फुरति नरसिंहस्य महिमा
पुरस्ताद् यस्येता मदजलमुचोऽपि द्विषयदाः ।

मुहुः श्रुत्वा श्रुत्वा निनदमपि गम्भीरविषमं
पलायन्ते भीतास्त्वरितमवधूयाङ्कुशमपि ॥ १०० ॥

दृग्ग्रीवातलहस्तप्रकोष्ठवाहुरुहस्तग्राखादि ।
सच्छिद्रं वपुरखिलं तत्सन्धिषु खण्डयोः व्रजेत् ॥ १०१ ॥

श्लिष्टं कीलकविधिना दारुमयं सृष्टचर्मणा गुप्तम् ।
पुंसोऽथवा युवत्या रूपं कृत्वातिरमणीयम् ॥ १०२ ॥

रन्ध्रगतैः प्रत्यङ्गं विधिना नाराचसङ्गतैः मूत्रैः ।
ग्रीवाचलनप्रसरणविकुञ्चनादीनि विदधाति ॥ १०३ ॥

करग्रहणताम्बूलप्रदानजलसेचनप्र(माणा?णामा)दि^१ ।
आदर्शप्रतिलोकनवीणावाद्यादि च करोति ॥ १०४ ॥

एवमन्यदपि चेदृशमेतत् कर्म विस्मयविधायि विधत्ते ।
जृम्भितेन विधिना निजबुद्धेः कृष्टमुक्तगुणचक्रवशेन ॥ १०५ ॥

पुंसो दारुजर्मूर्ध्वं रूपं कृत्वा निकेतनद्वारि ।
तत्करयोजितदण्डं निरुणाद्धि प्रविशतां वर्त्म ॥ १०६ ॥

खड्गहस्तमथ मुद्गरहस्तं कुन्तहस्तमथवा यदि तत् स्यात् ।
तन्निहन्ति विशतो निशि चौरान् द्वारि संवृतमुखं प्रसमेन ॥ १०७ ॥

ये चापाद्या ये^२ शतघ्न्यादयोऽस्मिन्नुग्रग्रीवाद्याश्च दुर्गस्य गुप्त्यै ।
ये क्रीडाद्याः क्रीडनार्थं च राज्ञां सर्वेऽपि स्युर्योगतस्ते गुर्णानाम् ॥

इदानीं प्रक्रमायातं वारियन्त्रं प्रचक्ष्महे ।
क्रीडार्थं कार्यसिद्धयै च चतुर्था तद्वति विदुः ॥ १०९ ॥

निम्नगं भवति द्रोणीदेशादूर्ध्वस्थिताजलम् ।
यत्र तत् पातयन्त्रं स्याद् वाटिकादिप्रयोजनम् ॥ ११० ॥

१. 'प' क. पाठः । २. 'बाहुवा' ख. ग. पाठः । ३. 'शोऽय व',
४. 'नि', ५. 'ध', ६. 'मूर्ध्व' क. पाठः । ७. 'ये च शक्त्याद',
८. 'रुणाम्', ९. 'प्या' ख. पाठः । १०. 'द' क. पाठः । ११. 'वा'
ख. ग. पाठः ।

उच्छ्रायसमपाताख्यं यत्रोर्ध्वा नाडिका पयः ।
 जलाधारगुणान्मुञ्चेदधस्तात् समनाडि(का?कम्) ॥ १११ ॥
 यत्र पातसमुच्छ्रायं पतित्वोच्छ्रायतो जलम् ।
 तिर्यग् गत्वा प्रयात्यूर्ध्वं सच्छिद्रस्तम्भयोगतः ॥ ११२ ॥
 पतित्वोच्छ्रायतस्तोयं तिर्यगूर्ध्वोर्ध्वमेत्यथ ।
 सच्छिद्रस्तम्भयोगेन तत् स्यात् पातसमोच्छ्रयम् ॥ ११३ ॥
 वाप्यां वापि च कूपे विधानतो दीर्घिकादिका विहिता ।
 यत्रोर्ध्वमम्बु गमयति तदिहोच्छ्रयसंज्ञितं कथितम् ॥ ११४ ॥
 दारुजमिभस्य रूपं यत् सलिलं पात्रसंस्थितं पिवति ।
 तन्माहात्म्यं निगदितमेतस्योच्छ्रायतुल्यस्य ॥ ११५ ॥
 सलिलं सुरङ्गदेशानीतं निम्नेन वर्त्मना दूरे ।
 अद्भुतमम्भस्थानं तदिह समोच्छ्रायतः कुरुते ॥ ११६ ॥
 धारागृहमेकं स्यात् प्रवर्षणाख्यं ततो द्वितीयं च ।
 प्राणालं जलमग्नं नन्द्यावर्तं तथान्यदपि ॥ ११७ ॥
 प्राकृतजनार्थमेतन्न विधेयं योग्यमेतदवनिभुजाम् ।
 मङ्गल्यानां सदनं दिव्यमिदं तुष्टिपुष्टिकरम् ॥ ११८ ॥
 सलिलाशयस्य सविधे कस्याप्याश्रित्य शोभनं देशम् ।
 यन्त्रोत्सेधाद् द्विगुणा त्रिगुणा वा नाडिका कार्या ॥ ११९ ॥
 जलनिर्वाहसहासावन्तर्मसृणा वहिश्च नीरन्ध्रा ।
 निर्व्यूढाम्भसि तस्यां शुभे मुहूर्ते गृहं कार्यम् ॥ १२० ॥
 सर्वाभिरोपधीभिर्युक्तं सहिरण्यपूर्णकुम्भैश्च ।
 सुविचित्रगन्धमालयं विनादितं ब्रह्मघोषेण ॥ १२१ ॥
 रत्नोद्भवैर्विचित्रैः स्तम्भैर्युक्तं हिरण्यघटितैर्वा ।
 रजतोद्भवैः कदाचिन् सुरदारुसमुद्भवैरथवा ॥ १२२ ॥
 श्रीखण्डोत्थैरथवा सालकमुख्यमशस्तद्वृक्षोत्थैः ।
 शतसङ्ख्यैर्द्वीत्रिंशत्सङ्ख्यैर्यदि वापि षोडशभिः ॥ १२३ ॥

अथवा चतुस्समन्वितविंशतिसङ्ख्यैर्दिनेशसङ्ख्यैर्वा ।
 भूपितमतिरमणीयैश्चतुर्भिरपि वा विधातव्यम् ॥ १२४ ॥
 प्राग्ग्रीर्वरतिचित्रैः शालैर्जालैर्विभूषितं विविधैः ।
 वेदीभिः परिकरितं कपोतपालीभिरभिरामम् ॥ १२५ ॥
 रमणीयसालभञ्जिकमनेकविधयन्त्रशकुनिकृतशोभम् ।
 मिथुनैश्च वानराणां जम्भकनिर्वहैश्च नैकविधैः ॥ १२६ ॥
 विद्याधरसिद्धभुजङ्गकिन्नरैश्चारणैश्च रमणीयम् ।
 नृत्यद्भिः परम(ग?गु)णैः शिखण्डिभिर्मण्डितोद्देशम् ॥ १२७ ॥
 कल्पतरुभिर्विचित्रैश्चित्रलतावह्निगुल्मसंछन्नम् ।
 परपुष्टपद्मदालीमरालमालामनोहारि ॥ १२८ ॥
 प्रवहत्सकलस्रोतःसुश्लिष्टनिविष्टनाडिकं मध्ये ।
 सच्छिद्रनाडिकयुतं नानाविधरूपरमणीयम् ॥ १२९ ॥
 सुश्लिष्टनाडिकाग्रे स्तम्भतुलाभित्तिसंश्रिते परितः ।
 सम्यक् कृत्वा दृढतरविलेपनं वज्रलेपाद्यैः ॥ १३० ॥
 लाक्षासर्जरसदृषन्मेषविपाणोत्थचूर्णसंमिश्रम् ।
 अतसीकरञ्जतैलग्रविगाढो वज्रलेपः स्यात् ॥ १३१ ॥
 दृढसन्धिवन्धहेतोः स तत्र देयो द्विशः कदाचिद् वा ।
 शणवलकश्लेष्मातकसिक्थकतैलैः प्रलेपश्च ॥ १३२ ॥
 उच्छ्रययन्त्रेणैतद् भ्रान्तजलेनाथ तदभितः कृत्वा ।
 चित्रानुपातयुक्तं प्रदर्शयेन्नृपतये स्थपतिः ॥ १३३ ॥
 कार्याण्यस्मिन् करिणां मिथुनान्यभितोऽम्बुकेलियुक्तानि ।
 अन्योन्यपुष्करोज्झितसीकरभयपिहितनयनानि ॥ १३४ ॥
 वर्षानुकृतं चास्मिन् प्रीतिमति प्रतिमतङ्गजो वीक्ष्य ।
 दृक्कटमेहनहस्तैर्मदमिव मुञ्चन् जलं कार्यः ॥ १३५ ॥

१. 'मरालपा' ख. पाठः । २. 'धम्' क. पाठः । ३. 'गृहदतरतस्यरसपि' ख,
 पाठः । ४. 'एकः' क. ग. पाठः । ५. 'यतदुच्छ्रयसतत्रयन्निण' (?) क. पाठः ।
 ६. 'च्छि' क, 'छि' ख. ग. पाठः ।

स्तनयोर्युगेन सृजती जलधारे तत्र कापि कार्या स्त्री ।
 आनन्दाश्रुलवानिव सलिलकणान् पद्मभिः काचित् ॥ १३६ ॥
 नाभिहृदनदिकामिव विनिर्गतां कापि विभ्रती धाराम् ।
 काप्यङ्गुलीनखांशुभिरिव योषित् सिञ्चती कार्या ॥ १३७ ॥
 एवम्प्रायांश्चित्रान् स्वभावचेष्टान् बहूँश्च रमणीयान् ।
 क्षोभान् विधाय कुर्यादाश्चर्यं नरपतेः स्थपतिः ॥ १३८ ॥
 मध्ये तस्य विधेयं सिंहासनमलहेममणिघटितम् ।
 तत्रासीदेन्नरपतिरवनिपतिः श्रीपतिर्देवः ॥ १३९ ॥
 स्नायात् कदाचिदस्मिन् मञ्जलगीतैर्विवर्धितानन्दः ।
 वादित्रनाट्यनिपुणैर्निषेव्यमाणः सुरेन्द्र इव ॥ १४० ॥
 य एतस्मिन् गाढग्लपितघनघर्मव्यतिकरे
 शुचौ धाराधानि स्फुटसलिलधारे नरपतिः ।
 सुखेनास्ते पश्यन् विविधजलशिल्पानि स भवे-
 न्न मर्त्यः किन्त्वेप क्षितिकृतनिवासः सुरपतिः ॥ १४१ ॥
 जलदकुलाष्टकयुक्तं पूर्ववदन्यद् गृहं समारचयेत् ।
 वर्षद्धारानिकरैः प्रवर्षणाख्यां तदामोति ॥ १४२ ॥
 प्रतिकुलमस्मिन् कार्या दिव्यालङ्कारधारिणः पुरुषाः ।
 विधिना त्रयः सुरूपाश्चत्वारः सप्त वा सुदृढाः ॥ १४३ ॥
 यन्त्रेण समोच्छ्रायेण तांश्चतुर्थेन वा ततः पुरुषान् ।
 कृत्वा सवक्रनालानम्भोभिः पूरयेद् विमलैः ॥ १४४ ॥
 सलिलप्रवेशरन्धाण्यखिलानि पिधाय तत्र पुरुषाणाम् ।
 अङ्गानि वारिमोक्षाण्यखिलान्यथ मोचयेत् तेषाम् ॥ १४५ ॥
 सलिलं सवक्रनालं द्वारप्रतिरोधमोचनैः पुरुषाः ।
 मृश्चन्ति स्वेच्छमपी विचित्रपातेन चित्रकरम् ॥ १४६ ॥
 इत्थमिमान् वारिधरान् साम(स्या?स्त्या)द् व्यन्तरेण वा सलिलम् ।
 ज्यन्तरतो वा स्वेच्छं प्रवर्षयेदतिमहच्चित्रम् ॥ १४७ ॥

‘यक्षिन्नात्’, २. ‘एष बहूँश्च’, ३. ‘त्’, ४. ‘न’ ५. ‘प्राधा’ क. पाठः ।

इदं नानाकारं कुलभवनमाद्यं रतिपते-
 निवासश्चित्राणामनुकरणमेकं जलगुचाम् ।
 पयःपातैर्ग्रीष्मे रविकरपरीतापशमनं
 न केपामत्यर्थं भवति नयनानन्दजननम् ॥ १४८ ॥
 एकेनाथ चतुर्भिः स्तम्भैरष्टभिरथार्कसङ्ख्यैर्वा ।
 षोडशभिर्वा कुर्यान्मनोहरं गृहमिह द्वितलम् ॥ १४९ ॥
 भद्रैर्युतं चतुर्भिश्चतुरश्रं सर्वभित्तिसंयुक्तम् ।
 ईलीतोरणयुक्तं कर्तव्यं पुष्पकाकारम् ॥ १५० ॥
 तस्योपरि मध्यगता प्राङ्गणवापी दृढा विधातव्या ।
 शतपत्रविहितभूपा तन्मध्ये कर्णिका कार्या ॥ १५१ ॥
 तत्कोणेषु चतुर्ष्वपि रमणीया दारुदारिकाः कार्याः ।
 मध्याम्बुजनिहितदृशः सालङ्काराः समृङ्गाराः ॥ १५२ ॥
 पूर्वोक्तयन्त्रयोगात् पद्मासीने वसुन्धराधिपतौ ।
 भृङ्गारामलवारिभिरङ्गणवापीं^२ म्रियाच्च ततः ॥ १५३ ॥
 तामिति भृत्वा वापीं तत्सालिलं तदनुपद्वर्गगतम् ।
 छाद्यस्तु गन्धरोत्रेष्वति रोहति(?)सर्वतो नियतम् ॥ १५४ ॥
 मुखपट्टसमुत्कीर्णं रूपैश्चित्रैर्मनोरमैरखिलैः ।
 अङ्गैर्वारि विमुञ्चति नासास्यश्रवणनेत्राद्यैः ॥ १५५ ॥
 प्रणालाख्यं धाराभवनमिदमत्यद्भुततरं
 स्थितिं धत्ते यस्य क्षितिपतिलकस्याङ्गणभुवि ।
 करोत्येतद् वेत्थं स्थपतिरपि बुध्या चतुरया
 जगत्येतौ द्वावप्यधिकमहनीयौ कृतधियाम् ॥ १५६ ॥
 चतुरश्रातिगभीरा वापी कार्या मनोरमा मुदृढा ।
 गर्भगतं गृहमस्याः कर्तव्यं लिप्तसन्धि ततः ॥ १५७ ॥
 विहितप्रवेशनिर्गतिं मुरङ्गयाधो निवेशितद्वारम् ।
 विदधीत चारुरूपः प्रवर्षकैर्व्याप्तमुपरिष्टात् ॥ १५८ ॥

चित्राध्यायोदितवर्त्मना ततोऽलङ्कृतं च चित्रेण ।
तस्य विधेयं मध्यं सलिलाधिपवाससङ्काशम् ॥ १५९ ॥
ऊर्ध्वविनिर्गमिताब्जैर्नालैस्तत्पट्टकन्दकोद्भूतैः ।
सच्छिद्रकर्णिकागतदिनकरकरनिर्मितोद्द्योतम् ॥ १६० ॥
आपूरयेत् ततोऽनु च पाताम्बुभिरमलकमलपर्यन्तम् ।
विधिनामुनैव सम्यक् प्रविधाय मनोरमं भवनम् ॥ १६१ ॥
नानारूपकयुक्त्या (उ०व्यु)परचिततमङ्गतोरणद्वारम् ।
शालाभिरायताभिश्चतसृष्वपि दिक्षु कृतशोभम् ॥ १६२ ॥
कृत्रिमशफरीमकरीपक्षिभिरपि चाम्बुसम्भवैर्युक्ताम् ।
कुर्यादम्भोजवतीं वापीमाहार्ययोगेन ॥ १६३ ॥
सामन्तमुख्यपुरुषा राजाज्ञालब्धसंश्रयास्तत्र ।
परराष्ट्रागतदूतास्तिष्ठेयुर्निहितमिह निभृताः ॥ १६४ ॥
अथ स यथाविधि सलिलक्रीडां पूर्वोक्तमार्गरूपाणाम् ।
दृष्ट्वा मुदितः कुर्यात् पर्यङ्कारोहणं नृपतिः ॥ १६५ ॥
तत्र स्थितस्य नृपतेः परिवारितस्य
वाराङ्गनाभिरभितो जलमग्नधाम्नि ।
पातालसन्नानि यथा भुजगेश्वरस्य
निस्सीमसम्भृतरतिर्भवति प्रमोदः ॥ १६६ ॥
पूर्वोक्तवापिकायां मध्ये स्तम्भैश्चतुर्भिरुपरचितम् ।
मुक्ताप्रवालयुक्तं पुष्पकमथ कारयेद्दृढम् ॥ १६७ ॥
वार्पां परितः पुष्पकमापूर्य सुनिर्गमाभिरथ सुदृढम् ।
गर्भस्वस्तिकभित्तिभिरुपहितशोभं समन्ततः कुर्यात् ॥ १६८ ॥
पूर्वोक्तवारियोगात् पूर्णामाकर्णतो विधायैताम् ।
जलकेलिषु सोत्कण्ठो महीपतिः पुष्पकं यायात् ॥ १६९ ॥
कुर्वीत नर्मसचिवैर्विलासिनीभिश्च सार्धमवनिपतिः ।
तद्भित्त्यन्तरवतीं निमज्जनोन्मज्जनैः क्रीडाम् ॥ १७० ॥

एकत्र मयैरपत्र दृष्टैरन्यत्र हत्वा सलिलेन नष्टः ।
 क्रीडत्यलं केलिकरैः सदायैर्वृषः सुखं मञ्जनपुष्करिण्याम् ॥ १७१ ॥
 वापीतलस्थितमथ त्रपयावनम्र-
 माच्छादितस्तनभरं करपल्लवेन ।
 गाढावसक्तवसनं जलरोधमुक्ता-
 वालोकते प्रणयिनीजनमत्र धन्यः ॥ १७२ ॥
 रथदोलादिविधानं दारवमभिदध्महे वयं सम्यक् ।
 यन्त्रभ्रमणककर्म प्रकीर्तितं पञ्चमं यत् तत् ॥ १७३ ॥
 तत्र वसन्तः प्रथमो मदननिवासो वसन्ततिलकश्च ।
 विभ्रमकस्त्रिपुराख्यः पश्चते दोलकाः कथिताः ॥ १७४ ॥
 निखनेच्चतुरः स्तम्भान् समैकसूत्रोपगान् ऋजून् सुदृढान् ।
 सदृशान्तरान् धरित्रीवशतः सुस्त्रि(क्ष्ण?)पीठगतान् ॥ १७५ ॥
 प्रासादस्योक्तदिशि प्रविदध्याद् विरचिताष्टकरदैर्घ्यम् ।
 भूमिगृहं रमणीयं तदर्धतो विहितगाम्भीर्यम् ॥ १७६ ॥
 तद्गर्भतले स्तम्भो लोहमयाधारसंस्थितः कार्यः ।
 भ्रमसहितः पीठयुतो ग्रस्तश्चच्छादकतुलाभिः ॥ १७७ ॥
 संस्थाप्योपरि पीठस्य कुम्भिकामतिदृढां विभक्तां च ।
 धनुरुच्छिन्नैस्ततोऽर्मुमष्टभिरावेष्टयेद् भद्रैः ॥ १७८ ॥
 स्वेच्छमथ भूमिकोच्छ्रयमस्योर्ध्वे कल्पयेन्नितान्तमृजुम् ।
 निदधीत वेष्टनोर्ध्वे पट्टयुतं स्तम्भशीर्षं च ॥ १७९ ॥
 शीरग्रह(ण?)पर्यन्तं मेदला गजशीर्षिका विधातव्या ।
 सुदृढा प्रयत्नरचिता मनोभिरामा यथाशोभम् ॥ १८० ॥
 पट्टस्योपरि कार्या चतुष्किका क्षेत्रमानतोऽभीष्टात् ।
 तस्यामुपरि विधेयस्तलवन्धो दृढतरन्यासः ॥ १८१ ॥
 स्तम्भैर्द्वादशभिरथ क्षेत्रे युक्त्या समुच्छिन्नैर्भग्नैः ।
 रूपवतीकोणस्थितिरधिका भूः प्रथमिका कार्या ॥ १८२ ॥

१. 'य मुष्टिभि' क. पाठः । २. 'स', ३. 'चरिता', ४. 'यि' क. पाठः ।

५. 'तद्गुमि' ख. ग. पाठः ।

मध्ये भ्रमश्च तस्या गर्भस्तम्भप्रतिष्ठितः कार्यः ।
 क्षेत्रप्रमाणवशतस्तां पश्चाच्छादयेत् पटैः ॥ १८३ ॥
 रथिकाशिखाग्रकेषु च फलकां(म?व)रणस्य तद्वदुपरिष्ठात् ।
 भ्रमचक्राणि न्यस्येन्मध्ये स्तम्भे च पञ्चैव ॥ १८४ ॥
 अत उपरि यथाशोभं हि भूमिका पुष्पकाकृतिः कार्या ।
 मध्यस्तम्भाधारा कृतकलशविभूषणा शिरसि ॥ १८५ ॥
 स्तम्भेऽ(व?ध)स्ताद् भ्रमिते भृशं भ्रमत्यर्धभूमिका तत्र ।
 रथिकाभ्रमरकयुक्ता परस्परं चक्रयन्त्रेण ॥ १८६ ॥

वसन्तरथिकाभ्रमे समधिरूढवाराङ्गना-

परिभ्रमणसम्भृताभ्यधिकविभ्रमं भूपतिः ।
 करोति नयनोत्स(वस्त्रि?वं त्रि)दशयान्नि यत्कीर्तनं
 वसन्तसमये भवत्यमलकीर्तिधामैव सः ॥ १८७ ॥
 आरोप्य स्थिरमेकं स्तम्भं भूमीगृहादिरहितमथ ।
 हस्तचतुष्कोच्छ्राया कार्योपरि भूमिका चास्य ॥ १८८ ॥
 मध्ये भ्रमरकयुक्तं शेषं पूर्ववदिहाचरेदखिलम् ।
 पुष्पकमपि च स्तम्भे शिथिलं कलशोच्छ्रितं कुर्यात् ॥ १८९ ॥
 तस्योपरि च ग्रीवा चतुरासनसंयुता विधातव्या ।
 घण्टास्तम्भां कार्यौ स्तम्भेन महाबलौ तत्र ॥ १९० ॥
 एवं पुष्पकभूमिकान्तरतलस्थायी निगूढो जनो
 यावद् भ्रामकयन्त्रचक्रनिकारं सम्यक् क्रमाचालयेत् ।
 तावत् ता रथिकासना मृगदृशस्तत्र स्थिताः पुष्पके
 कामावासकुतूहलार्पितदृशो भ्राम्यन्ति सर्वा अपि ॥ १९१ ॥
 अथ कोणगतान् स्तम्भांश्चतुरो विनिवेशयेद् ऋजून् मुढवान् ।
 मुर्शिष्टपीठसंस्थान् समान्तरान् मेदिनीवशनः ॥ १९२ ॥
 तेषामुपरि (लता?तला)न्तरसंयुक्ता भूमिका विधातव्या ।
 रथिकास्तत्र चतस्रो जायन्ते पूर्ववद् दिक्स्थाः ॥ १९३ ॥

तदुपरि तथार्थभूमिः कार्या सुश्लिष्टदानसन्धाना ।

मध्यभ्रमरकयुक्ता सरूपका मत्तवारणयुता च ॥ १९४ ॥

§ नानाविधकर्मवती वसन्ततो वाद्यमेवा स्यात् ।

अन्योन्ययन्त्रपरिघट्टनदोल्यमान-

निदेशपचक्ररथिकाभ्रमणाभिरामम् ।

दृष्ट्वा वसन्ततिलकं गुरमन्दिराणां

भूपायमाणमुपयाति न विस्म(यत्वं?यं कः) ॥ १९५ ॥

प्रविधाय रङ्गभूमिं प्रथमां शास्त्रान्तराधरस्यार्थे(?) ।

चतुरश्रा रूपवती सचतुर्भद्रा विधेया भूः ॥ १९६ ॥

प्रतिकोणमाग(त?ता)स्या भद्रेषु भवन्ति संयता भ्रमराः ।

अत उपरिष्टाद् भूम्या भ्रमराश्चाष्टासंज्ञाः कार्याः ॥ १९७ ॥

रेखाः शुद्धाः कार्या वहिरन्तश्चित्रिताश्चान्याः ।

पीठेषु मध्य(ग?सं)स्थास्ततोऽपरा भूमिकाः कार्याः ॥ १९८ ॥

पीठस्य मध्यसंस्थैरन्योन्यारालियोजितैश्चक्रैः ।

सर्वे वेगाद् भ्राम्यन्ति सान्त(नौ?रा) विभ्रमे भ्रमराः ॥ १९९ ॥

दोलासनो विहितवारवधू(कृ?भु)ताति-

चित्रेण यस्त्रिदशधामसु विभ्रमेण ।

पृथ्वीपतिर्मुदमुपैति समुल्लसन्ती

कीर्त्तिर्न माति भुवनत्रितयेऽपि तस्य ॥ २०० ॥

चतुरश्रमथ क्षेत्रं कृत्वांशैर्भाजितं ततोऽष्टाभिः ।

कोणैः शेषैस्तस्मिंश्चतुरश्रं कल्पयेद् भद्रम् ॥ २०१ ॥

तद्विगुणमूर्ध्वमेतस्य भूमिकाभागसङ्ख्यया कार्यम् ।

तत्राद्यंशचतुष्केण भूमिका स्यात् समुच्छ्रयतः ॥ २०२ ॥

तत्राष्टपद्चतुर्भागवजिता भूमिका उपर्युपरि ।

क्रमशो भवन्त्यथैवं ताः स्युस्तिस्रोऽर्थसंयुक्ताः ॥ २०३ ॥

१. 'स्मि भू' क. पाठः । २. 'वातनावितमेभ्रम(?)' ख. पाठः । ३. 'नाविवमे भ्रम' ग. पाठः । ४. 'धू+तानि चि' क. पाठः ।

§ इह किञ्चिदर्थे मातृकासु गलितमिव भाति ।

शेषांशोच्छ्रययुक्ता घण्टा चतुरश्रकायता कार्या ।
 त्रिचतुर्भूम्यौ कार्ये सपद्चतुर्भागविस्तारे ॥ २०४ ॥
 रङ्गः स्यादाद्यभुवि द्वितीयभुवि कोणगास्तथा रथिकाः ।
 स्युर्भद्राकृतियुक्ता दोला अपि तत्र रमणीयाः ॥ २०५ ॥
 रथिकास्तृतीयभूमौ कार्या भद्रेषु चातिरमणीयाः ।
 कोणेष्वथासन्नान्यर्थवास्तुकेऽपि भ्रमः कार्यः ॥ २०६ ॥
 दोलारथिके चतुरासने भ्रमोऽष्टासनो भवेत् तत्र ।
 आसनमिह तत् कथितं युवतेः स्थानं यदेकं स्यात् ॥ २०७ ॥
 निखिलान्यपि भ्रमणसंमुखं तानि विभ्रति भ्रमणम्(?) ।
 यत्रासनानि स इह भ्रम इत्युक्तोऽपराधिका(?) ॥ २०८ ॥
 यष्टेरुर्ध्वमधस्ताद् भ्रमस्य चक्रं (नि)योजयेदेकम् ।
 लघुचक्राणि च तद्वन्नियोजयेदासनेष्वत्र ॥ २०९ ॥
 लघुचक्रारकवृत्ते संलग्नाः कालिका द्वाः कार्याः ।
 तुल्यान्तराः समस्ताः प्रलघु(क)चक्रारवृत्तर्गताः ॥ २१० ॥
 रथिकाशिखाग्रचक्रं भ्रमचक्रारक(वि?)नियोजितं कार्यम् ।
 यष्टिचतुष्टयमस्मिस्तिर्यक् चक्रद्वयोपेतम् ॥ २११ ॥
 ऊर्ध्वं द्वितीयभूमेस्तृतीयभूमेरथान्तरे कुर्यात् ।
 नियतं रथिकायष्टिभ्रमसंलग्नानि यन्त्राणि ॥ २१२ ॥
 आसनाधारयष्टीनां रथिकाचक्रयोजितान् ।
 अधः समान्तरान् कुर्याच्चतुरः परिवर्तकान् ॥ २१३ ॥
 त(द्व)द् द्वितीयभूमीदोलगर्भे समान्तरे यष्टी ।
 लग्ने तथैकचक्रे याम्योत्तरचक्रयोर्न्यस्येत् ॥ २१४ ॥
 तद्वदधो भूकोणगरथिकाचूडोग्रचक्रसंसक्ताः ।
 यष्टीस्ततश्चतस्रो द्विचक्रका इतरचक्रयोर्न्यस्येत् ॥ २१५ ॥
 प्रान्तचक्रद्वये कोणरथिकाचक्रयोजिता ।
 दोलागर्भगता यष्टिस्तिर्यक् कार्यापरापरा ॥ २१६ ॥

१. 'यु' ग. पाठः । २. 'चक्रभ्रमरच' ख. पाठः । ३. 'क्रम' ग. पाठः ।

४. 'म' ख. ग. पाठः । ५. 'ल' ग. पाठः ।

पूर्वे भद्रे द्वारं कुर्यात् सोपानराजितमधस्तात् ।
 गर्भात् पश्चिमभागे निवेशयेद् देवतादोलाम् ॥ २१७ ॥
 अन्योन्यं चक्रभ्रममिच्छामुक्तिं विधानतः सम्यक् ।
 ज्ञात्वा प्रयोजनीयं शीघ्रग्रहं मन्दग्रहनं वा ॥ २१८ ॥
 एष समासेन यथा भ्रममार्गः कीर्तिगः स्फुटोऽस्माभिः ।
 अन्येष्वपि कर्तव्यः सम्यग् भ्रमहेतवे तद्वत् ॥ २१९ ॥
 स्तम्भादिद्रव्याणां विन्यासैः कल्पितं द्वैः श्लक्ष्णैः ।
 सुश्लिष्टसन्धिवन्धं धृतं तथा दीर्घमुख्यधरैः ॥ २२० ॥
 परिवारितमथ तिलकैः समन्ततः सिंहकर्णसंयुक्तम् ।
 त्रिपुरं सम्यक् कुर्याद् विचित्ररूपं (स्व)कैश्चित्रैः ॥ २२१ ॥
 बुद्ध्या क्लृप्तैः पूर्वयन्त्रैश्च युक्तं यन्त्राध्यायं वेत्ति यः सम्यगेतम् ।
 प्राप्तोत्यर्थान् वाञ्छितान् कीर्तियुक्तान् स क्षमापालैरन्वहं पूजयेत् च ॥
 एतद् द्वादशराजचक्रमखिलं क्षमापादचूडामणे-
 दौःस्तम्भप्रतिवद्भृत्ति परितो यस्येच्छया भ्राम्यति ।
 स श्रीमान् भुवनेकरामनृपतिर्देवो ध्यधत्त हुतं
 यन्त्राध्यायमिमं स्वबुद्धिरचितैर्यन्त्रप्रपञ्चैः सह ॥ २२३^१ ॥

इति मन्त्राङ्गणविगजश्रीभोजदेवविगजिते समराङ्गणसूत्रधारापरजाति वास्तुशास्त्रे
 यन्त्रविधानं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥

अथ गजशाला नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

लक्षणं गजशालानामिदानीमभिदध्महे ।
 चतुरश्रीकृतं क्षेत्रे भागैर्भक्तं ततोऽष्टभिः ॥ १ ॥
 मध्ये द्विभागविस्तारं स्थानं कुर्यात् हस्तिनः ।
 कल्याः प्रान्ताद्वद् भागा ज्येष्ठप्रध्याधमाः क्रमात् ॥ २ ॥

तद्गृहिर्भागिन्नोऽल्लिन्दो बहिरस्नस्यापि चापरः ।

भागैर्नेकेन सिचिः स्याद् द्वितीयाल्लिन्दश्चाद् बहिः ॥ ३ ॥

तस्या द्वारप्रदेशे तु कर्णव्यौ कर्णरात्रुभौ ।

कर्णप्रासादिका कार्या द्वितीयाल्लिन्दसंश्रिता ॥ ४ ॥

द्वे द्वे वातायने कुर्याद् सिचौ दिक्षु तिलुप्यपि ।

१ प्राग्ग्रीवोऽङ्गे भवेच्छाला सुभद्रेयमुदाहता ॥ ५ ॥

अस्या एव यदा पदप्राग्ग्रीवौ भवतां गुन्ये ।

नन्दिनी नामतः शाला तदा स्याद् तजद्वृद्धये ॥ ६ ॥

अस्या एव यदा स्यातां प्राग्ग्रीवौ पार्श्वयोर्द्वयोः ।

तदा सुभेतदा नाम तृतीया परिकीर्तिता ॥ ७ ॥

अस्या एव यदा पृष्ठे प्राग्ग्रीवः क्रियतेऽप्यनः ।

भद्रिका नाम शाला स्यान् तदा द्विन्दुपुष्टिदा ॥ ८ ॥

पञ्चमी चतुश्चा स्याद् दर्पणी नाम पृजिता ।

प्राग्ग्रीवाल्लिन्दनिर्गुह्यतीना पृष्ठी तयादा ॥ ९ ॥

शाला प्रसादिका धान्यवन्तीदिवर्तार्या ।

तदेतां वर्जयेत् कुर्यादन्वाः पार्श्वोर्द्वयोः ॥ १० ॥

अथवा पुष्पदन्ताख्ये स्थानं वासाय वाजिनाम् ।
 अरन्निशतमात्रं यज्ज्येष्ठं तत् परिकीर्तितम् ॥ २ ॥
 अशीत्यरन्तिकं मध्यं पण्ड्यरत्न्यधमं यवेत् ।
 स्थलप्रदेशे विपुले गुप्ते रम्ये शुचां तथा ॥ ३ ॥
 समे च चतुरश्रे च स्थितेऽरे मङ्गल्यमेव च ।
 स्थानं ह्येयानां कर्तव्यं प्रदेशे सुप्रसिद्धमे ॥ ४ ॥
 निम्नगुल्मद्रुमस्थाणुचैत्यायतनवेष्टमभिः ।
 बल्मीकशर्कराभिश्च वाजिते तत् समाचरेत् ॥ ५ ॥
 निःसङ्गे शल्यहीने च प्रागुदक्प्रवणे तथा ।
 प्रदेशे तद् विधातव्यमालोक्य सुसमाहितैः ॥ ६ ॥
 ब्राह्मणानुमते अस्ते दिने स्थपतिभिः सह ।
 भूमेर्विभागमालोक्य सुभगानानयेद् द्रुमान् ॥ ७ ॥
 न जाता ये श्मशानेषु देवतायतनेषु वा ।
 अन्येष्वपि निपिण्डेषु जातान् वृक्षान् विवर्जयेत् ॥ ८ ॥
 वृक्षान् प्रशस्तानानीय समीपे भर्तृवेष्टमनः ।
 ततो भूमिं परीक्षेत प्रशस्तौमथ निन्दिताम् ॥ ९ ॥
 चितायतनबल्मीकग्रामधान्यैरखलेषु च ।
 विहारेषु च कर्तव्यमन्धानां न निवेशनम् ॥ १० ॥
 भवन्ति स्वामिनः पीडा ग्रामधान्यैरखलेषु च ।
 श्मशाने वेष्टमकरणाक्षराणां मृत्युमादिशेत् ॥ ११ ॥
 स्थानं विहारबल्मीकविहितं स्यादनर्थकम् ।
 तन्नित्यसन्तापकरं क्षयकृच्च तपस्विनाम् ॥ १२ ॥
 दैवोपधातजननं स्त्रीणां च क्षयकारकम् ।
 विहितं पादपैथैत्यैर्गृहं स्याद् भूतभीतिदम् ॥ १३ ॥
 भवेद् रोगकरं भर्तृविहितं कण्टकिद्रुमैः ।
 दीर्णायामुन्नतायां च कृतं भूमौ क्षयावहम् ॥ १४ ॥

१. 'स्त' क. पाठः । २. 'शुभानानीय सट्ट' क, 'सुभगाना' ख. पाठः । ३. 'स्तां वाय', ४. 'नास्ति' ख. पाठः । ५. 'न', ६. 'पाद द्रुमाणां', ७. 'क' क. पाठः ।

नतायां क्षुद्रयकरं कृतं भगति मन्दिरम् ।
 तस्मात् कार्यं प्रशस्तायां भूमौ तद् वाजिद्वये ॥ १५ ॥
 मङ्गल्यरमणीये च चतुरश्रे मनोनुगे ।
 शुभे च विहितं सन्न भवेत् कल्याणकारकम् ॥ १६ ॥
 निर्गच्छतो यथा वामे पार्श्वे भर्तुस्तुरङ्गमाः ।
 भवन्ति कुर्यात् स्थपतिस्तथा वाजिनिवेशनम् ॥ १७ ॥
 अन्तःपुरप्रदेशस्य कार्यं दक्षिणतश्च तत् ।
 प्रवेशे दक्षिणं तेषां हेपितं जायते यथा ॥ १८ ॥
 तथा भर्तुर्हितार्थाय कर्तव्यं सन्न वाजिनाम् ।
 प्रागुदग् वा मुखं तस्य विधातव्यं सैतोरणम् ॥ १९ ॥
 प्राग्ग्रीवकेण संयुक्तं चतुःशालमसङ्कटम् ।
 दशारनिसमुच्छ्रायमष्टारनिप्रविस्त्वृतम् ॥ २० ॥
 नागदन्तकसंशोभि पुरः कुड्यार्धसंयुतम् ।
 पृष्ठे समग्रकुड्यं वा तत्र स्थानानि कल्पयेत् ॥ २१ ॥
 तानि तु प्राङ्मुखानि स्युस्तथैवोदङ्मुखानि च ।
 आयामे किष्कुमात्राणि त्रिकिष्कूणि च विस्तरात् ॥ २२ ॥
 प्रांश्चतुर्ध्वभागानि चतुरश्राणि कारयेत् ।
 अग्रोच्चां सुखसञ्चारां तेषु भूमिं प्रकल्पयेत् ॥ २३ ॥
 स्थानं सूत्रस्य मध्ये तु हस्तमात्रं समन्ततः ।
 आस्तीर्णं च समश्लक्ष्णनीरन्ध्रैः फलकैर्द्वैः ॥ २४ ॥
 धातव्यर्जुनपुन्नागककुभादिविनिमितैः ।
 अष्टाङ्गुलसमुच्छ्रायैरध्यर्धरत्रिविस्त्वृतैः ॥ २५ ॥
 अच्छिद्रैः संहतैर्वर्द्धैर्यैसा पार्श्वयोर्द्वयोः ।
 अजन्तुसङ्कुलैः काष्ठै रुचकाभि(?)भिपद्मतैः ॥ २६ ॥
 यवसस्य भवेत् स्थानं निर्यूहैः स्वास्तृतं शुभैः ।
 किष्कुत्रयोच्छ्रितं तत् स्यादेकान्ते सुसमाहितम् ॥ २७ ॥

१. 'दे' क. पाठः । २. 'दे' ख. पाठः । ३. 'तु' क. पाठः । ४. 'सु-
हितै' ख. पाठः । ५. 'ज' क. पाठः ।

हस्तद्वयप्रमाणं च कुर्यान् खादनकोष्ठकम् ।
 मूषल्लिप्तमदुर्गन्धिं विस्नारोच्चाययोः तनम् ॥ २८ ॥
 स्थाने स्थाने त्रयः कौल्याः सुवृद्धाः कपिर्जीविताः ।
 पञ्चार्जानिग्रहाय तौ पुनः कल्पेद्दुर्गौ ॥ २९ ॥
 पश्चाद् वन्त्राथेगेकं च सुगुप्तं परिकल्पयेत् ।
 चतुर्हस्तायतं त्यक्त्वा गालाकोणचतुष्टयम् ॥ ३० ॥
 स्थानेष्वेतेषु तुरगान् सर्वेष्वपि निवेशयेत् ।
 तत्र कुर्याद् वलिं होमं स्वग्निवाचनकं तनम् ॥ ३१ ॥
 ग्रीष्मे कार्यं सुसंमृष्टं सिक्तं तत्र गहीनन् ।
 वर्षस्वनम्बुपङ्क्तं च शिशिरे संवृतं शुभम् ॥ ३२ ॥
 तिष्ठेद्युस्तत्र तुरगा नातिसङ्कीर्णशक्तिनः ।
 अस्पृशन्तो मिथः कार्याः सर्वोवाधविजिनाः ॥ ३३ ॥
 स्थानं दक्षिणपूर्वस्यां दिशि बद्धेः प्रकल्पयेत् ।
 निदध्यादुदकुम्भं च किञ्चिदन्त्रीममाश्रितम् ॥ ३४ ॥
 ब्राह्म्यां दिशि प्रकर्तव्यं स्थानमां यवमस्य च ।
 वायव्यां तु प्रकर्तव्यं स्थानमांदूषकं दिशि ॥ ३५ ॥
 निःश्रेणयः कुशाः कृपाः कार्याश्च फलकावृताः ।
 कुदालोद्वालगुडकाः शुक्तयोगाः स्मुरन्तथा ॥ ३६ ॥
 कचग्रहण्यः शृङ्गं च तथा परशवोऽपि च ।
 नाद्याः(?) प्रदीपाश्च भवन्त्यश्वानारोपयोगिनः ॥ ३७ ॥
 सङ्ग्रहः सुखसञ्चारवस्तूनां नैर्ऋते भवेत् ।
 अग्न्युपद्रवरक्षार्थं वन्त्रच्छेदोपयोगिनः ॥ ३८ ॥
 पदार्थान् सन्निधौ कुर्याज्जलदीपादिकान् वुधः ।
 भाण्डानि कुर्याच्च पृथग् ज(न्द्रा?लो)पनयनेच्छया ॥ ३९ ॥
 हस्तवासीं शिलां दीपं दर्वीं फालमुपानहौ ।
 पिष्टकानि विचित्राणि वस्तीन् नानाविधानपि ॥ ४० ॥

१. 'वीच्छाद' क., 'वीद्वाद' ख. पाठः । २. 'ख' ; ३. 'वा प्र' ; ४. 'प' क. पाठः । ५. 'उत्र' ; ६. 'भाण्डपन' ; ७. 'वि' क. पाठः ।

एवंविधानि चान्यानि संनिदध्यात् प्रयत्नतः ।
 पुरःस्तम्भाश्रितं भाण्डं सन्नाह्यदेर्विधीयते ॥ ४१ ॥
 प्राङ्मुखे तुरगं गेहे वारुण्यां स्थापयेद् दिशि ।
 पूर्वोमुखे पदे वापि मित्रस्य वरुणस्य च ॥ ४२ ॥
 भवन्ति तेन बहवः पुष्टिं च प्राप्तुवन्ति ते ।
 मा हि दिक् पूजनीया च स्तोतव्या च प्रकीर्तिता ॥ ४३ ॥
 होमशान्तिकेदनेषु धर्म्या याश्च पगः क्रियाः ।
 तानु प्रशस्यते पूर्वा शक्रेणाधिष्ठिता स्वयम् ॥ ४४ ॥
 तस्यागुदेति दिनकृदनुलोपं ततः पुनः ।
 अश्वानां पृष्ठतो यानि न प्रतीचीमनुक्रमान् ॥ ४५ ॥
 स्नानाधिवासाने पूजा माङ्गल्यानि पगणि च ।
 प्राङ्मुखानां तुरगाणां कर्तव्यानि शुभार्थिभिः ॥ ४६ ॥
 एवं कृते भूमिवलमित्राणां यशसोऽपि च ।
 वृद्धिर्भवति भूपस्य तस्मात् प्राची प्रशस्यते ॥ ४७ ॥
 भर्तृवृद्धिप्रदं स्थानमग्रेग्रामस्य तद भवेत् ।
 दक्षिणाभिमुख्यायां न शालायां यादित्यार्थकम् ॥ ४८ ॥

दक्षिणाभिमुखान् कुर्यान्न सन्नागान् न चाग्रगान् ।
 पितृकार्याद्येनोऽन्यत्र दक्षिणा वर्जितैव दिक् ॥ ५४ ॥
 अस्यामेव दिशि मेता यतः सर्वे प्रनिष्ठिताः ।
 उदेति वामतो याति चासन्नं दक्षिणतो रविः ॥ ५५ ॥
 सोमश्च पृष्ठं भवति तेनाश्वा देवपीडिताः ।
 ग्रहविकारविविधैः पीड्यन्तेऽगतिविग्रहाः ॥ ५६ ॥
 भयेन व्याधिभिश्चार्ता ग्रासं नेच्छन्ति खादितुम् ।
 पराजयमतुष्टिं च स्वामिनोऽनर्थमजतिम् ॥ ५७ ॥
 कुर्वन्त्यतो न वध्नीयान् कथञ्चिद् दक्षिणामुखान् ।
 पश्चिमाभिमुखानां च वद्धानां वाजिनां सदा ॥ ५८ ॥
 उदेति पृष्ठतो भानुः पुरतोऽस्तं प्रयाति च ।
 न भवेद् विजयस्तेन भर्तुस्तत्पृष्ठवर्तिनः ॥ ५९ ॥
 शक्रस्य पृष्ठवर्तित्वात् प्रातिलोम्याच्च भास्वनः ।
 कुप्यन्ति व्याधयस्तेषां तूर्णं देहविनाशनाः ॥ ६० ॥
 तैस्ते ध्यायन्ति वेपन्ते जले त्रासं प्रयान्ति च ।
 यवसं नाभिनन्दन्ति क्षमां मुञ्चन्ति सर्वथा ॥ ६१ ॥
 दिशोऽभिमुखमाग्नेय्या वध्यन्ते यदि वाजिनः ।
 व्यथन्ते रक्तपित्तोत्थैस्तदा रोगैरनेकधा ॥ ६२ ॥
 जायन्ते स्वामिनो बन्धवधहृच्छोषेदायिनः ।
 वाजिनां च भवेत् तत्र वद्विदाहकृतं भयम् ॥ ६३ ॥
 भर्तुः पराजयो विघ्नः स्याच्च देहस्य संशयः ।
 नैर्ऋत्याः ककुभो बाहा वध्यन्ते संमुखं यदि ॥ ६४ ॥
 तदा न तेऽभिनन्दन्ति खादनं पानभोजने ।
 यथा यथा क्षितिं पादैर्दारयन्ति पुनः पुनः ॥ ६५ ॥
 हेपन्ते वीक्ष्य बहुशो मनुष्यान् पक्षिणः पशून् ।
 भ्रमयन्ति च गात्राणि नैर्ऋतीं चाभितः स्थिताः ॥ ६६ ॥

तथा तथैषां कुपिता नाशं कुर्वन्ति राक्षसाः ।
 बध्यन्ते यदि वाज्ञानाद् वायव्याभिमुखं हयाः ॥ ६७ ॥
 तदा ते वातिकै रोगैः पीड्यन्ते प्रतिवासरम् ।
 चलः कायो भवेद् भर्तुः क्लेशश्चाश्वोपजीविनाम् ॥ ६८ ॥
 नराणां च भवेन्मृत्युर्दुर्मिक्षप्रभवं भयम् ।
 ऐशान्यभिमुखं बद्धाः प्रणश्यन्ति तुरङ्गमाः ॥ ६९ ॥
 सूर्योदयस्याभिमुखं बद्धानां चेदमादिशेत् ।
 निबध्यन्ते यदा बाहा ब्राह्मीं दिशमुपाश्रिताः ॥ ७० ॥
 बध्यन्ते ते ग्रहैर्दिव्यैर्व्याधिभिश्च विचिन्तनाः ।
 कव्यहव्यक्रियास्तत्र भर्तुर्न विजयावहाः ॥ ७१ ॥
 द्विजानामुपतापाय जायन्ते तत्र वाजिनः ।
 अनुवंशं च शालार्यां स्थानमश्वस्य नेप्यते ॥ ७२ ॥
 स्वामिनस्तदजीर्णाय स्यान्नाशाय च वाजिनाम् ।
 स्थाने प्रशस्ते तुरगान् सर्वथा वासयेदतः ॥ ७३ ॥
 नच धार्याः क्षणमपि रोगिणः कल्याणनिर्धौ ।
 कल्याणामपि रोगाः स्युर्यतो रोगिसमाश्रयात् ॥ ७४ ॥
 ह्यागारस्य पूर्व्वेण कार्यं भेषजमन्दिरम् ।
 तस्यैव वामतः सर्वसंभागान् परिकल्पयेत् ॥ ७५ ॥
 वाजिनां भेषजार्याय भाण्डानि च विनिक्षिपेत् ।
 अगदानोपधीः स्नेहान् वर्तुध् लवणानि च ॥ ७६ ॥
 भेषजागारसविधे कुर्यात्तारिष्टमन्दिरम् ।
 भवनं व्याधितानां च कार्यं वासाय वाजिनाम् ॥ ७७ ॥
 सुगुप्तं तच्च कर्तव्यं पूर्व्वनिर्दिष्टवैभवम् ।
 संबद्धं च विधातव्यमेतद् वैष्णवचतुष्टयम् ॥ ७८ ॥

वेत्रदण्डव्यग्रकरौ खङ्गकोशपरिच्छदौ ।
 रूपयौवनसम्पन्नौ विचित्राम्बरभूषणौ ॥ २३ ॥
 धात्री वामनिका कुञ्जा सखीभिः परिवारिता ।
 विदूषकैः कञ्चुकिभिस्तुष्टैरनुगतास्तथा ॥ २४ ॥
 द्वारस्योभयतः कार्याः प्रतीहार्यो मनोरमाः ।
 निधयश्चानुरूपाश्च शङ्खाब्जोज्ज्वललक्षणाः ॥ २५ ॥
 रत्नदीनारराशींश्च वहन्तो वदनोद्गतान् ।
 पद्मस्था पूर्णकुम्भा वा रत्नवस्त्रविभूषिता ॥ २६ ॥
 वक्रैरूर्ध्वस्थितैः पुष्पफलपल्लवसम्भृतैः ।
 पूर्णकुम्भाङ्कुशच्छत्रश्रीवृक्षादर्शचाग्रैः ॥ २७ ॥
 कार्याष्टमङ्गला द्वारे^१ दामभिः शङ्खमत्स्ययोः ।
 द्वारमण्डलमध्यस्था स्ताप्यमाना गजोत्तमैः ॥ २८ ॥
 पद्मासना पद्महस्ता श्रीश्च कार्या स्वलङ्कृता ।
 वृषः सवत्सा धेनुर्वा सच्छत्रस्रग्विभूषणा ॥ २९ ॥
 फलभक्तैर्वहुविधैराहारार्थं निवेदितैः ।
 नानापुष्पफलैर्नम्रैः शालैस्तिर्यगवस्थितैः ॥ ३० ॥
 चित्रा पत्रलता लेख्या बाह्याभ्यन्तरभित्तिषु ।
 हंसकारण्डचक्राद्वैर्विसिनीपत्रवर्तिभिः ॥ ३१ ॥
 कुमारकैश्च क्रीडन्निर्युक्ता ललितबाहुभिः ।
 वासधान्नि निवेश्यन्ते विचित्राभरणाम्बराः ॥ ३२ ॥
 रतिक्रीडापरा नार्यो नायकस्तु यदृच्छया ।
 आपाण्डुदेहच्छवयः स्वल्पचारुविभूषणाः ॥ ३३ ॥
 किञ्चित्पतनुभिर्गात्रैः कार्याः सुरतलालसाः ।
 प्रवृद्धशाखाविटपैः प्रचलारुणपल्लवैः ॥ ३४ ॥
 चम्पकाशोकपुन्नागनानाम्रतिलकादिभिः ।
 छायापुष्पफलोपेतैः वृक्षैरन्यैश्च भूषिताः ॥ ३५ ॥

उद्यानभूमयः कार्याः कूजत्पिकमधुव्रताः ।
 ऋतवः फलपुष्पाद्यैः स्वैः स्वैश्चिह्नैरलङ्कृताः ॥ ३६ ॥
 मनोरमैर्विशेषैश्च खगैश्च समयोचितैः ।
 कादम्बकुरुरक्रौञ्चहंससारसमेखलाः ॥ ३७ ॥
 तीरान्तोद्गतवनानीरकेतकीपण्डमण्डिताः ।
 जलान्तलीनमत्स्यैश्च सञ्छन्ना नलिनीवनैः ॥ ३८ ॥
 लेख्याश्च गृहभित्तीनामधोभागेषु दीर्घिकाः ।
 फलैः समं सभक्षेक्षुमणिकाश्चनभाजनाः ॥ ३९ ॥
 विन्यस्तपद्मिनीपत्राः सोत्पलाः पानभूमयः ।
 विचित्रातोद्यहस्ताश्च नृत्यगीतविचक्षणाः ॥ ४० ॥
 मुदिता ललना लेख्याः प्रेक्षासङ्गीतभूमिषु ।
 प्रकल्प्याः पञ्जरस्थाश्च चकोरशुकसारिकाः ॥ ४१ ॥
 प्रहृष्टाः परपुष्टाश्च मयूराश्च सकुक्कुटाः ।
 इति यानि प्रदिष्टानि प्रयोक्तव्यानि वेदमनि ॥ ४२ ॥
 तानि सर्वाणि शस्तानि सर्वोपकरणेष्वपि ।
 देवयोनिगणास्तद्वत् पुरुषाश्च विनिन्दिताः ॥ ४३ ॥
 साक्रन्दाश्च न शस्यन्ते पीठशय्यासनादिषु ।
 पुरस्तात् कीर्तितान्यत्र प्रयोक्तव्यानि यानि च ॥ ४४ ॥
 तानि शस्तानि कक्षासु सभादेवकुलेषु च ।
 दिव्यमानुषसम्बर्द्धान्याख्यानाख्यायिकादिषु ॥ ४५ ॥
 प्रोक्तानि तानि तावन्ति शुभान्यालेख्यकादिषु ।
 इति कथितमप्रयोज्यं योजनीयं च बुध्या
 भवनशयनकक्षादेवधिष्ण्यादिकेषु ।
 विरचयति यथोक्तं निन्दितं वर्जयेद् यः
 स भवति नृपतीनां शिल्पिनां चार्चनीयः ॥ ४६ ॥

इति महाराजाधिराजभीमोज्येवविरचिते सम्राट्पद्मवत्सरासनादि वास्तुशास्त्रे
 अप्रयोज्यप्रयोज्यं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

१. 'नी', २. 'त' क. पाठः । ३. 'कु' ग. ग. पाठः । ४. 'कु' क. पाठः ।
 ५. 'कु', ६. 'नृपतीनां' ख. ग. पाठः ।

अथ शिलान्यासविधिर्नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

अथ ब्रूमः शिलान्यासविधिमत्र यथागमम् ।
 तत्रोदगयने पुण्ये शुक्लपक्षे शुभेऽहनि ॥ १ ॥
 स्थिरग्रहस्य दिवसे करणे च गुणान्विते ।
 तिष्येऽश्विनीपु रोहिण्यामुत्तरेष्वपि च त्रिषु ॥ २ ॥
 रेवत्यां श्रवणे हस्ते शिलाविन्यासमाचरेत् ।
 स्थिरस्य राशेरुदये सौम्यमित्रावलोकिते ॥ ३ ॥
 सम्यङ्निमित्तशकुनस्त्रस्तिपुण्याहवाचिते ।
 हर्षोदये च मनसः कुर्याद् वास्तोर्निवेशनम् ॥ ४ ॥
 भद्रः प्रकृत्या शास्त्रज्ञः शुचिः स्नातः समाहितः ।
 कर्मारभेत स्थपतिः कृतदेवार्चनक्रियः ॥ ५ ॥
 पूर्णां समामविकलां चतुरश्रामनिन्दिताम् ।
 शिलामाद्यां चये साध्वीं परीक्षेत विचक्षणः ॥ ६ ॥
 कुम्भाङ्कुशध्वजच्छत्रमत्स्यचामरतोरणः ।
 दूर्वानागफलोष्णीपपुष्पस्वस्तिकवैदिभिः ॥ ७ ॥
 नन्द्यावर्तैः सचमरैः कूर्मपद्मनिशाकरैः ।
 वज्रैः प्रशस्तैः प्राकारैर्भूषिताः कर्मणो हिताः ॥ ८ ॥
 दीर्घा ह्रस्वाल्पविपमाल्छाभाध्मातापरीक्षिता ।
 दिङ्मूढा चाङ्गदीना च सास्थ्यङ्गारा सशर्करा ॥ ९ ॥
 खण्डा दुःपकनिर्भिन्ना कृष्णा दोषभयावहा ।
 नृणां पशुतुरङ्गाणां पदाङ्गाः स्वस्तितृद्धये ॥ १० ॥
 क्रव्यान्मृगाविहङ्गानां पादैः स्पृष्टास्तु वर्जयेत् ।
 नन्दाभद्राजयापूर्णाश्चतस्रः स्युरिमाः शिलाः ॥ ११ ॥
 वामिष्टी काश्यपी तद्वद् भार्गव्याङ्गिरसीति ताः ।
 तत्र प्रागुत्तरे देशे संनिवेशय्य वास्तुनः ॥ १२ ॥

१. 'स्यात्तनात्मा' (?) क, 'लयात्मा' ग. पाठः । २. 'ताः' ख. ग. पाठः ।

३. 'गः' क. पाठः । ४. 'ध्वनि' क, 'पशानि' ग. पाठः । ५. 'दाः' ख. पाठः ।

नैर्ऋत्यां वा सक्कुसुमां समां गोचर्मसम्मिताम् ।
 वेदीं सगन्धकलशां चतुरश्रां प्रकल्पयेत् ॥ १३ ॥
 आग्नेय्याभादितो नन्दां स्थापयेत् क्रमशः शिलाम् ।
 अकालमूलैरव्यङ्गैः सपद्मोत्पलपल्लवैः ॥ १४ ॥
 सर्वौषधिहिरण्याद्यैर्हेमराजतमृन्मयैः ।
 कुम्भैस्ताम्रमयैश्चापि मन्त्रैस्तामभिषेचयेत् ॥ १५ ॥
 तीर्थप्रसवणाम्भोभिः सरन्नाक्षतपङ्कजैः ।
 सुगन्धिभिः सपुण्याहमभिषेकं प्रयोजयेत् ॥ १६ ॥
 जाह्नवीयमुनारेवासरस्वत्यादिसम्भ(वैः?वम्) ।
 महानदीजलं शस्तं शुभतीर्थभवं तथा ॥ १७ ॥
 तथाद्रिवनवेशन्तदेवायतनजानि च ।
 अभिषेकार्थमम्भान्सि यथालाभमुपाहरेत् ॥ १८ ॥
 मन्त्रेणानेन चैतासामभिषेकं समाचरेत् ।
 हिरण्यवर्णाः पार्वन्यः शुचयो दुरितच्छिदः ॥ १९ ॥
 पुनन्तु शान्ताःश्रीमत्य आपो युष्मान्मधुच्युतः ।
 मन्त्रपूतेन पयसा स्नापयित्वा ततः शिलाम् ॥ २० ॥
 स्थपतिर्गन्धकल्केन मङ्गल्येनानुलेपयेत् ।
 हिमचन्दनपूर्णेन व्यवकीर्य सुगन्धिना ॥ २१ ॥
 तरसा छादयेदेनां सलाजैः पुष्पदामभिः ।
 धूपमाल्योपहारैश्च दधिमांसाक्षतादिभिः ॥ २२ ॥
 पूजयेदिष्टकां देवीं वस्त्रयुग्मैश्च पुष्कलैः ।
 निवेशनान्ते नैर्ऋत्यां तदा विप्रानवस्थितान् ॥ २३ ॥
 समसङ्ख्याञ्च शुचीन् प्राज्ञानर्चयेद् दक्षिणाफलैः ।
 ओङ्कारस्वस्तिपुण्याहगीतवादित्रनिस्वनैः ॥ २४ ॥
 कर्ता जनितरोमाञ्चस्तेभ्यः कुर्यान्नमस्क्रियाम् ।
 निवेद्य वास्तोष्पतये भूतेभ्यश्च ततो वलिम् ॥ २५ ॥

१. 'तु' ग. पाठः । २. 'वमान्यः' क. पाठः । ३. 'चन्द्रेण पू' ख. ग.

पाठः । ४. 'ह' ग. पाठः ।

§ त्रैशोकौर्णार्सभा(सैःख्यै)स्ताः सामभिः स महाव्रतैः ।
गायत्र्युष्णिगनुष्टुभिर्वृहत्या च यथाक्रमम् ॥ ३८ ॥

चयान् समस्तांश्चिनुयाच्चतुरो विरमेत् ततः ।
ज्ञात्वा भित्तिप्रमाणं च चितेश्वयचतुष्टयम् ॥ ३९ ॥

समाप्यमादिकर्मैवं कनिष्ठं च यथोत्तरम् ।
प्रतिष्ठितास्ताः प्रथमं भूतले सुस्थिताः समाः ॥ ४० ॥

न चालयेच्चालने स्याद् गृहभर्तुर्महद् भयम् ।
कम्पने च भयं विद्यादेतासां स्थिरतां पुनः ॥ ४१ ॥

स्थपतेर्गृहभर्तुश्च मङ्गलं परमं विदुः ।
प्राग्दक्षिणौयां चलने गृहभर्तुर्महद् भयम् ॥ ४२ ॥

भार्याविनाशो नैर्ऋत्यां शून्यं(?) भीतिर्मरुद्दिशि ।
गुरोश्च भयमैशान्यामपचारेऽपि तद् भवेत् ॥ ४३ ॥

प्रथमं स्थापि(तेनैःताने)वं स्तम्भानपि न चालयेत् ।
नोद्धरेत प्रणुद्याच्च विधिस्तुल्यो यतोऽनयोः ॥ ४४ ॥

विन्यासं प्रथमं तस्मात् कुर्यात् सम्यक् समाहितः ।
शिलानां स्थपतिस्तद्वत् स्तम्भानामपि सर्वथा ॥ ४५ ॥

द्वारप्राकारशालानां नगराणां च वेष्मनाम् ।
तत्प्रमाणो विधिर्यस्मात् तस्मात् तत्रादृतो भवेत् ॥ ४६ ॥

एवं शिलान्यासविधानमेतद् यथावदस्माभिरिहोपदिष्टम् ।
अस्मिन् कृते वेष्मसुरालयादि निष्पत्तिमभ्येति विनैव विघ्नम् ॥

इति महाराजाधिराज श्रीभोजदेवविरचिते सनगङ्गसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

शिलान्यासविधिर्नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥

१. 'तु' ख. ग. पाठः । २. 'स्व'. ३. 'णयोश्चाल'. ४. 'न्यां', ५. 'तत्रा-
स्मात्तत्रा' क. पाठः ।

§ 'त्रैशो' इति मातृकास्तु दृश्यते ।

अथ वलिदानविधिर्नाम पदत्रिंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामो वलिरूपविधेः क्रमम् ।
 येन येनार्चिता देवास्तुष्यन्ति समहेश्वराः ॥ १ ॥
 मण्डलं वास्तुनो मध्ये गोमयेन प्रकल्पयेत् ।
 कलशं तत्र विन्यस्येत् सप्रमूनं सकाञ्चनम् ॥ २ ॥
 वास्तुदेवास्ततः कल्प्या यथास्थाननियोगतः ।
 सधूपैर्विविधैर्माल्यैरर्घ्यं पश्चान्निवेदयेत् ॥ ३ ॥
 अर्चयेद् विश्वकर्माणं माल्यैर्धूपैर्विलेपनैः ।
 भक्षैः फलैर्वहुविधैः पूजयेत् सुसमाहितः ॥ ४ ॥
 आज्येन पयसा दध्ना पूजयेच्छिखिनं पुनः ।
 शालिगोधूममुद्राद्यैर्धान्यैः पर्जन्यमर्चयेत् ॥ ५ ॥
 जयन्तं पूजयेदाम्रद्राक्षाखर्जूरिकादिभिः ।
 मालतीमल्लिकाभिश्च पूजयेत् त्रिदशाधिपम् ॥ ६ ॥
 पुष्पै रक्तैस्तथा धूपै रक्तचन्दनलेपनैः ।
 ततः सूर्यं जगन्नाथं पूजयेल्लोकचक्षुषम् ॥ ७ ॥
 जम्बीरैर्वीजपूरैश्च नारङ्गैः पीतकैः फलैः ।
 पूजयेत् सत्यनामानं देवं तेन स तुष्यति ॥ ८ ॥
 मत्स्यमांसैश्च तुष्यन्ति सर्वे रक्षःपुरोगमाः ।
 सितैः फलैर्नारिकेलैर्भृशश्च परितुष्यति ॥ ९ ॥
 गन्धधूपप्रयोगैश्च नभोनामानमर्चयेत् ।
 पुष्पैः सुगन्धिभिः शुक्लैर्मरुतः परितुष्यति ॥ १० ॥
 कृसरं मधुसंयुक्तं पूष्णे भक्त्या निवेदयेत् ।
 वितथं तु शुभैरन्यैर्मद्यमांसविवर्जितैः ॥ ११ ॥
 पूजितस्तुष्टिमायाति विवस्वांश्च महामुनिः ।
 पुष्पैः सपुष्पकैस्तुष्टिमवाप्नोति गृहक्षतः ॥ १२ ॥

मत्स्यमांसयुतैर्भक्ष्यैर्यमतुष्टिः सदा भवेत् ।
 पुन्नागागरुधूपेन गन्धर्वानर्चयेद् बुधः ॥ १३ ॥
 मृगमांसयुतैर्भक्षैर्भृङ्गराजं च तर्पयेत् ।
 राजजम्बूफलैर्विल्वैर्देवमभ्यर्चयेन्मृगम् ॥ १४ ॥
 पायसैर्मधुसंयुक्तैर्मांसैर्भक्तैश्च शोभनैः ।
 कर्पूरसुरभिद्रव्यगर्भैः संपूजयेत् पितृन् ॥ १५ ॥
 सपुष्पैर्मोदकैर्लाजैः पल्लैश्च विमिश्रितैः ।
 दौवारिकं प्रयत्नेन पूजयेद् विघ्नकारकम् ॥ १६ ॥
 अपूर्वैः शोभनैर्गन्धैर्धूपैर्माल्यैरनुत्तमैः ।
 पुष्पैः कण्टकजातीनां सुग्रीवं पूजयेत् सदा ॥ १७ ॥
 सपुष्पैर्ला(पै?)जैर्भक्ष्यैर्दधियुक्तान्नपायसैः ।
 अर्चयेत् पुष्पदन्तं तु यशोवीर्यान्वितं सुरम् ॥ १८ ॥
 मांसैश्च सूकरादीनां वैनतेयं सदा र्चयेत् ।
 वरुणं च महासत्त्वं पूजयेद् धूपचन्दनैः ॥ १९ ॥
 राहुं च मांससंयुक्तैस्तर्पयेद् भक्ष्यभोजनैः ।
 रुधिरं प्रदत्तेन तुष्टिमेति शनैश्चरः ॥ २० ॥
 मांसेन तु क्षयस्तुष्टिं रोगाणामधिपो व्रजेत् ।
 मेदसा पूजयेद् रोगं सर्वलोकभयङ्करम् ॥ २१ ॥
 वासुकिं क्षीरदानेन पूजयेत् सततं नरः ।
 पूर्ववत् पूजयेद् देवं विश्वकर्माणमीश्वरम् ॥ २२ ॥
 सितप्रसूनविन्यासैर्भल्लाटं पूजयेद् बुधः ।
 दधियुक्तेन चान्नेन सोमं सर्वत्र पूजयेत् ॥ २३ ॥
 कुबेरं धूपदानेन पूजयेत् सततं नरः ।
 अदितिं च सुवर्णेन पद्मैरपि च पूजयेत् ॥ २४ ॥
 अर्कमन्दारमालाभिर्द्विषभं च समर्चयेत् ।
 अन्येषामपि देवानामर्चनं धूपसाम्प्रतैः(?) ॥ २५ ॥

एवं संसाधयेल्लघ्नं यदीच्छेत् सिद्धिमात्मनः ।
 पूजया तुष्टिकारिण्या पूजयेच्च पुरोहितम् ॥ ३२ ॥
 अभ्यर्चिते यतस्तस्मिन् ब्रह्मा भवति पूजितः ।
 सांवत्सरस्य कर्तव्या ततः पूजा यथाविधि ॥ ३३ ॥
 सांवत्सरेऽर्चिते यस्मात् पूजितः स्याद् बृहस्पतिः ।
 स्थपतिं पूजयेत् पश्चात् त्वष्टृतुष्टिचिकीर्षया ॥ ३४ ॥
 तदधीनं यतः कर्म शुभं वा यदि वाशुभम् ।
 श्वेतचन्दनदिग्धांस्ताञ् श्वेतपुष्पैश्च पूजितान् ॥ ३५ ॥
 सदशैरहर्तैर्वस्त्रैरङ्गुलीयैः प्रपूजयेत् ।
 परिकर्मकरा ये च तान् यथाशक्ति पूजयेत् ॥ ३६ ॥
 हेम्ना वस्त्रादिदानैश्च वाग्मिर्वा परितोषयेत् ।
 यथा सुमनसस्ते स्युस्तथा कर्तव्यमादरात् ॥ ३७ ॥
 ततः स्थपतिराचम्य बालिकर्म समाचरेत् ।
 सूत्रपाते बलिं धीमान् सार्वभौतिकमाचरेत् ॥ ३८ ॥
 तस्यालाभे बलिः कार्यो यो भवेत् सोऽभिधीयते ।
 विदधीत चरुञ् श्वेतरक्तपीतासितान् पृथक् ॥ ३९ ॥
 पायसं कृसरं क्षीरं निष्पावाञ् श्वेतमोदनम् ।
 पार्विकादधिकरूपांश्च पल्लोल्लापिकाघृतम् ॥ ४० ॥
 दध्योदनं च संमिश्रं देवताभ्यो निवेदयेत् ।
 तिलैर्घृतेन सहितैर्देवमग्निं च पूजयेत् ॥ ४१ ॥
 ततश्च पायसं दध्ना ब्रह्मस्थाने निवेदयेत् ।
 ततश्चानुक्रमेणैव देवताभ्यो बलिं हरेत् ॥ ४२ ॥
 बालिकर्म यथान्यायं कृत्वा च द्विजवाचनम् ।
 स्वशाखीयाञ् शुचीन् प्राज्ञान् पूजयेद् दक्षिणाफलैः ॥ ४३ ॥
 ओङ्कारस्यास्तिपुण्याहर्गातिवादित्रनिस्वनैः ।
 ततो विमैः सह स्वामी कुर्यात् तस्य प्रदक्षिणम् ॥ ४४ ॥

१. 'वै' क. ग. पाठः । २. 'वि' ग. पाठः । ३. 'दध्यम्' क. ग. पाठः ।
 ४. 'द' क. पाठः ।

अक्षतान् प्रथमं कुम्भे दापयित्वा द्विजोत्तमैः ।

ततो दक्षिणपूर्वेण गत्वा पुण्याहवाचकैः ॥ ४५ ॥

अहताम्वरमंवीतः शुचिः स्थपतिरासने ।

निपद्य प्राङ्मुखः शङ्कुं धृत्वा दक्षिणपाणिना ॥ ४६ ॥

पश्चादादाय वामेन प्रतिष्ठाप्य च भूतले ।

मन्त्रानमूञ् जपन् वीरो हन्यात् परशुना ततः ॥ ४७ ॥

विशन्तु ते तलं नागा लोकपालास्तथैव च ।

प्रतिष्ठन्तु गृहं चास्मिन्नायुर्वलकरं भवेत् ॥ ४८ ॥

प्रहारान् सुस्थिरानष्टौ दद्यात् कीलस्य मूर्धनि ।

हन्यमाने ततः कीले निमित्तान्युपलक्षयेत् ॥ ४९ ॥

गोविप्ररथनागाढ्याः कन्या नृपवरस्त्रियः ।

शङ्खदुन्दुभिर्वंशानां तथा गीतस्य च ध्वनिः ॥ ५० ॥

आविर्भवति यद्यस्मिन् हन्यमाने प्रभुस्तदा ।

सततं सुखमाप्नोति शान्त्यैश्वर्यैश्च वर्धते ॥ ५१ ॥

हतं क्षुतं विपन्नं वा निषेधः मूत्रकीलयोः ।

पापण्डिनां च सर्वेषां दर्शनं न सुखावहम् ॥ ५२ ॥

दृष्ट्वा शुभनिमित्तानि ततः शङ्कुं निवेशयेत् ।

हन्यमानो यदा कीलो विशेद् भूमौ शनैः शनैः ॥ ५३ ॥

कर्मसिद्धिर्भवेत् तत्र गृहं रत्नपरिच्छदम् ।

हन्यमानोऽपि न विशेद् धरित्रीं कीलको यदा ॥ ५४ ॥

न तत्र कर्मसिद्धिः स्यादनिमित्तं च लक्षयेत् ।

एकेनापि प्रहारेण यत्र कीलो विशेन्महीम् ॥ ५५ ॥

नै सिद्धिं याति तत्रौकः कृतं वा नोपभुज्यते ।

आयस्याष्टीलया हन्यान्न काष्ठेन कथञ्चन ॥ ५६ ॥

काष्ठेन ताडितः कीलो वह्निदोषकरो भवेत् ।

अश्मना यदि ताड्येत तदा व्याधिं प्रयच्छति ॥ ५७ ॥

१. 'कुम्भं' क. पाठः । २. 'ज्व' ख., 'ज्ञ' ग. पाठः । ३. 'रः' क. पाठः ।

४. 'शान्तैश्च' क., 'शान्त्यैश्च', ख. ग. पाठः । ५. 'स' ख. ग. पाठः ।

ऐन्द्रीं प्रतिनतः कीलो धनसम्मानकारकः ।
 आग्नेय्यां प्रणते कीले भवत्यग्निभयं महत् ॥ ५८ ॥
 याम्यायां मरणं राज्ञां दिशि राक्षसतो भयम् ।
 धननाशस्तु वारुण्यां वायव्यां रोगतो भयम् ॥ ५९ ॥
 सौम्यं सौम्यानते राजप्रसादायेशतो गतः ।
 कीलके कूर्चके जाते पुत्रपौत्रान्वयैर्गृहे ॥ ६० ॥
 परमामृद्धिमाप्नोति धनधान्यैश्च वर्धते ।
 हन्यमानो यदा यत्नात् कीलः कश्चिदपि स्फुटेत् ॥ ६१ ॥
 नाशं विद्यात् तस्य पत्न्या ज्येष्ठस्य तनयस्य वा ।
 यदि भज्येत कीलः स्वात् स्वामिनो जायते वधः ॥ ६२ ॥
 यदा कीलः पतेद्धस्ताद् भ्रंशः स्यात् स्थपतेस्तदा ।
 हस्तभ्रष्टश्च(?) स भवेदष्टीले हस्तविच्युते ॥ ६३ ॥
 सुखेन हन्यमानश्चेत् कीलः स्वस्थो न जायते ।
 अष्टौ प्रहारानपरांस्तस्य दद्यात् तदा पुनः ॥ ६४ ॥
 स्रग्गन्धधूपोपहारैः कुर्याच्च परिपेचनम् ।
 इदं साम महापुण्यं परिचिन्त्य समासतः ॥ ६५ ॥
 त्रैशोकं तु जपेद् विद्वान् यावच्छङ्कुभिपेचनम् ।
 गत्वाथ नैर्ऋतीमाशां ततः शङ्कुं निवेशयेत् ॥ ६६ ॥
 ऊर्णार्यवेन साम्नास्य सम्यक् स्तपनमाचरेत् ।
 वायोर्दिशं ततो गत्वा तत्र शङ्कुं निवेशयेत् ॥ ६७ ॥
 अभिपेकं महारत्नसाम्ना तस्य समाचरेत् ।
 अथैशानीं दिशं गत्वा शङ्कुं तस्यां निवेशयेत् ॥ ६८ ॥
 भाग्रेण साम्ना कुर्वीत प्राग्वत् तस्याभिपेचनम् ।
 ततोऽनु सूत्रं वधीयात् सव्यं द्विगुणवेष्टितम् ॥ ६९ ॥
 प्रदक्षिणं प्रसार्यैतदुक्तः शङ्कुक्रमो यथा ।
 (म?व)ध्यमानं यदा सूत्रं शङ्कुः किमपि मुञ्चति ॥ ७० ॥

१. 'च गते' ख. ग. पाठः । २. 'च' ख. पाठः । ३. 'लस्यात्', ४. 'स्य'
 ५. 'ल्लुत्थो', ६. 'वर्त्य स' क. पाठः । ७. 'यवेशन' क, 'र्यवेन' ख. ४।
 ८. 'प्राग्वत् (ज्ञानं स)मान' क. पाठः । ९. 'कुः' ख. ग. पाठः ।

अभतान् प्रथमं कुम्भे दापयित्वा द्विजोत्तमैः ।

ततो दक्षिणपूर्वेण गत्वा पुण्याहवाचकैः ॥ ४५ ॥

अहताम्बरमंवीतः शुचिः स्थपतिरासने ।

निषय प्राङ्मुखः शङ्कुं धृत्वा दक्षिणपाणिना ॥ ४६ ॥

पश्चादादाय वामेन प्रतिष्ठाप्य च भूतले ।

मन्त्रानमूञ् जपन् वीरो हन्यात् परशुना ततः ॥ ४७ ॥

विशन्तु ते तलं नागा लोकपालास्तथैव च ।

प्रतिष्ठन्तु गृहं चास्मिन्नायुर्वलयकरं भवेत् ॥ ४८ ॥

प्रशागन् मुष्ठीगान्धौ दद्यान् कीलस्य मूर्धनि ।

हन्यमाने ततः कीले निमिनान्युपलक्षयेत् ॥ ४९ ॥

गोविप्रग्थनागाद्याः कन्या वृषयस्त्रियः ।

शङ्खदुन्दुभिवंशानां तथा गीनस्य च ध्वनिः ॥ ५० ॥

आविर्भवति यद्यस्मिन् हन्यमाने प्रभुमन्दा ।

मयनं मुखमाप्नोति शान्त्यर्थमयं च वर्धते ॥ ५१ ॥

हन्तं धृतं विपन्नं वा निषेधः मृत्रकीलयोः ।

पापविदनां च सर्वेषां दर्शनं न मुखायदम् ॥ ५२ ॥

इष्टा शुभनिमित्तानि ततः शङ्खं निवेशयेत् ।

हन्तमानो यदा कील्यो विन्दे धर्मा शनः शनः ॥ ५३ ॥

वर्षेर्मादिभवेत् तत्र गृहं मन्त्रपञ्चदशम् ।

हन्यमानोऽपि न विन्दे धर्मिणीं कील्यको यदा ॥ ५४ ॥

न तत्र वर्षेर्मादिः स्यादनिमित्तं च लक्षयेत् ।

पञ्चदशैः प्रदक्षिणं यत्र कील्यो विन्देऽपदीम् ॥ ५५ ॥

ने र्मादिं वर्धते तत्रैताः कुर्यं वा सोपलक्षयेत् ।

अथवाऽष्टौ यदा हन्यात् कील्येन कथञ्चन ॥ ५६ ॥

कील्येन वर्धितः कर्ण्यो वर्धितोऽपि ततः ।

अथवाऽष्टौ यदा हन्यात् कील्येन कथञ्चन ॥ ५७ ॥

१. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

१. १०१. १०२. १०३. १०४. १०५. १०६. १०७. १०८. १०९. ११०. १११. ११२. ११३. ११४. ११५. ११६. ११७. ११८. ११९. १२०.

ऐन्द्रीं प्रतिनतः कीलो धनसम्मानकारकः ।
 आग्नेय्यां प्रणते कीले भवत्यग्निभयं महत् ॥ ५८ ॥
 याम्यायां मरणं राज्ञां दिशि राक्षसतो भयम् ।
 धननाशस्तु वारुण्यां वायव्यां रोगतो भयम् ॥ ५९ ॥
 सौम्यं सौम्यानते राजप्रसादायेशतो गतः ।
 कीलके कूर्चके जाते पुत्रपौत्रान्वयैर्गृहे ॥ ६० ॥
 परमामृद्धिमाप्नोति धनधान्यैश्च वर्धते ।
 हन्यमानो यदा यत्नात् कीलः कश्चिदपि स्फुटेत् ॥ ६१ ॥
 नाशं विद्यात् तस्य पत्न्या ज्येष्ठस्य तनयस्य वा ।
 यदि भज्येत कीलः स्वात् स्वामिनो जायते वधः ॥ ६२ ॥
 यदा कीलः पतेद्धस्ताद् भ्रंशः स्यात् स्थपतेस्तदा ।
 हस्तभ्रष्टर्थे(?) स भवेदष्टीले हस्तविच्युते ॥ ६३ ॥
 सुखेन हन्यमानश्चेत् कीलः स्वस्थो न जायते ।
 अष्टौ प्रहारानपरास्तस्य दद्यात् तदा पुनः ॥ ६४ ॥
 स्रगन्धधूपोपहारैः कुर्याच्च परिपेचनम् ।
 इदं साम महापुण्यं परिचिन्त्य समासतः ॥ ६५ ॥
 त्रैशोकं तु जपेद् विद्वान् यावच्छङ्कुभिपेचनम् ।
 गत्वाथ नैर्ऋतीमाशां ततः शङ्कुं निवेशयेत् ॥ ६६ ॥
 ऊर्णार्यवेन साम्राज्यस्य सम्यक् स्तपनमाचरेत् ।
 वायोर्दिशं ततो गत्वा तत्र शङ्कुं निवेशयेत् ॥ ६७ ॥
 अभिपेकं महारत्नसाम्राज्यस्य समाचरेत् ।
 अथैशानीं दिशं गत्वा शङ्कुं तस्यां निवेशयेत् ॥ ६८ ॥
 भाग्रेण साम्राज्यं कुर्वीत प्राग्वत् तस्याभिपेचनम् ।
 ततोऽनु मूत्रं वद्रीयात् सव्यं द्विगुणवेष्टितम् ॥ ६९ ॥
 प्रदक्षिणं प्रसार्यैतदुक्तः शङ्कुक्रमो यथा ।
 (म?व)ध्यमानं यदा मूत्रं शङ्कुं किमपि मुञ्चति ॥ ७० ॥

१. 'च गते' ख. ग. पाठः । २. 'च' ख. पाठः । ३. 'लस्यान्', ४. 'स्य',
 ५. 'लुत्स्थो', ६. 'वर्त्य स' क. पाठः । ७. 'यवेशन' क, 'यवेशन' ख. पाठः ।
 ८. 'प्राग्वत् (मानं ए)मान' क. पाठः । ९. 'ङ्कु' ख. ग. पाठः ।

तदा पुत्रवधं विद्याच्छिन्नं स्वस्वामिमृत्यवे ।
 तस्माद् यत्नः प्रकर्तव्यो यावत् सूत्रं प्रसार्यते ॥ ७१ ॥
 चतुर्णामपि बाहूनां पोषं(?)छिन्नं न दुष्यति ।
 सूत्रं प्रसार्य वितरेच्चरन् पूर्व प्रकल्पितान् ॥ ७२ ॥
 स्वेषु स्वेषु ततः स्थानेष्वनेन विधिना बुधः ।
 शङ्कुस्थानेषु दातव्याः सिताद्याश्चरवः क्रमात् ॥ ७३ ॥
 प्राग्दक्षिणस्या विदिशो मन्त्रं चेमं हृदा जपेत् ।
 मारुतानां च सर्वेषां मानवानां तथैव च ॥ ७४ ॥
 वलिं तेषु प्रयच्छामि मन्त्रेण परिमन्त्रितम् ।
 रक्तं वलिमुपादाय नैर्ऋत्यभिमुखस्तथा ॥ ७५ ॥
 नैर्ऋत्यधिपतिश्चैव नैर्ऋत्यां ये च राक्षसाः ।
 वलिं तेषु प्रयच्छामि रक्तमोदनमुत्तमम् ॥ ७६ ॥
 कृष्णं वलिमुपादाय गत्वा च दिशमानिलीम् ।
 नमस्ते नागराजाय ये चान्ये तं समाश्रिताः ॥ ७७ ॥
 वलिं तेषु प्रयच्छामि कृष्णमोदनमुत्तमम् ।
 वलिमुद्धृत्य हारिद्रमैशानीमाश्रयन् दिशम् ॥ ७८ ॥
 नमो रुद्रेषु सर्वेषु ये चान्ये तान् समाश्रिताः ।
 प्रयच्छामि वलिं तेषां हारिद्रौदनमुत्तमम् ॥ ७९ ॥
 एवमेतान् वलीन् सर्वान् यथावत् प्रतिपादयेत् ।
 ततः कुम्भोदकं पुण्यं साम्ना दिव्येन मन्त्रयेत् ॥ ८० ॥
 वामदेव्येन कुर्वीत प्रोक्षणं तेन वास्तुनः ।
 हुमा विप्रादीनामिति निगदिताः शङ्कुघटने
 फलं यच्छङ्कोश्च स्फुटमिह निमित्तानि बहुशः ।
 तथा सूत्राताने विधिरन्तु च मन्त्रैः प्रतिदिशं
 वलिः कीलेषूक्तस्त्रिदशपरितोषाय विधिवत् ॥ ८१^१ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

कीलकसूत्रपातो नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥

१. 'स्वेत्' क पाठः । २. 'व' ख, ग, पाठः । ३. 'नि' क, पाठः ।

४. 'येत दि' ख, ग, पाठः ।

अथ वास्तुसंस्थानमातृका नामाष्टात्रिंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामो वास्तुसंस्थानमातृकाम् ।
 निवासहेतवे सम्यक् सर्वकर्मोपजीविनाम् ॥ १ ॥
 चतुरश्रं समं * साचि दीर्घं वृत्तं च शम्बुकम् ।
 शकटाक्षभगादर्शवज्रकन्थाकृतीनि च(?) ॥ २ ॥
 छिन्नकर्णं विकर्णं च शङ्खाभं क्षुरसन्निभम् ।
 शैक्त्याननं कूर्मपृष्ठं सदंशं व्यजनाकृति ॥ ३ ॥
 शरावस्वस्तिकाकारं मृदङ्गपणवोपमम् ।
 विशर्करं कवन्धाभं यवमध्यसमाकृति ॥ ४ ॥
 उत्सङ्ग(रा?ग)जदन्ताभे तथा परशुसन्निभम् ।
 विस्त्रावितं च श्वभ्रं च † प्रलम्बं च विवाहिकम् ॥ ५ ॥
 त्रिकुट्टं पञ्चकुट्टं च परिच्छिन्नं तथापरम् ।
 दिक्स्वस्तिकाभं श्रीवृक्षं वर्धमानसमाननम् ॥ ६ ॥
 एणीपदं नैरपदं चत्वारिंशत् समासतः ।
 क्षेत्राण्युक्तान्यथामीपां विनियोगो विधीयते ॥ ७ ॥
 चतुश्रे समे राजा शय्याकारे पुरोहिताः ।
 दीर्घे कुमारकाः सेनापतिवृत्तायते वसेत् ॥ ८ ॥
 वसेयुः शम्बुकाकारे सर्वे बाहाः सुखार्थिनः ।
 अन्तःपुरं सदा समे वाणिजाः शकटाकृतौ ॥ ९ ॥
 वेश्यास्तु भगसंस्थाने दर्पणाभे सुवर्णकृत् ।
 संस्थानतो वज्रसमे जना नगरगोष्ठिकाः ॥ १० ॥
 वसेयुः ‡ शङ्खसंस्थाने क्षेत्रे पुत्राभिलाषिणः ।
 छिन्नकर्णे महामात्रा विकर्णे मृगलुब्धकाः ॥ ११ ॥
 शङ्खाभे चैकदश्वानो गणाचार्याः क्षुरोपमे ।
 त्र(ता?जा)ध्यक्षः शक्तिमुखे कूर्मपृष्ठे तु मालिकाः ॥ १२ ॥

१. 'संघातं', २. 'संक्षामनं', ३. 'व' ख. ग. पाठः ।

* पूर्वाध्यायोपान्तिमश्लोकादारभ्या चत्वारिंशाध्यायावसानात् क. पाठो लुप्तः, ख. गयो-
 स्त्र विनियोगे' धेन्य 'ति वक्तुते । † विनियोगे पूनरिदं न दृश्यते । ‡ नपर्मपीदं विनिर्गम्य, ।

सदंशे सौचिका वाजिपोषका व्यञ्जनोपमे ।

तक्षोणश्च शरावाभे स्वस्तिके वन्दिमागधाः ॥ १३ ॥

पणवाभे मृदङ्गाभे वेणुतूर्यादिवादकाः ।

विशर्करे तु रथिनः कवन्धप्रतिमे पुनः ॥ १४ ॥

नीचाः श्वपाकाश्च यवप्रतिमे धान्यजीविनः ।

उत्सङ्गे श्रमणा हस्त्यारोहिणो (रा?)गजदन्तके ॥ १५ ॥

परशुप्रतिमे क्षेत्रे बन्धनागारिणो जनाः ।

विस्राविणि मुराकाराः श्वभ्राभे कर्मकारिणः ॥ १६ ॥

युगले नापिताः स्वाविवाहव्ये(?)कोशरक्षिणः ।

त्रिकुष्टे पञ्चकुष्टे च वसेयुर्वह्निजीविनः ॥ १७ ॥

समन्ततः § परिच्छन्ने सर्वे मानोपजीविनः ।

दिक्स्वस्तिके तु चैत्यानि कुर्याद् वासांश्च सर्वशः ॥ १८ ॥

श्रीवृक्षप्रतिमे वृक्षान् यज्ञवाटांश्च कारयेत् ।

वर्धमानाकृतिमुखेऽप्येतानेव प्रकल्पयेत् ॥ १९ ॥

एणीपदे तु गणिकाश्चौरान् नरपदोपमे ।

इत्युक्ताः शुभदा वासाः सर्वकर्मोपजीविनाम् ॥ २० ॥

कर्मोपजीविजनवासनिमित्तमेताः

क्षेत्राकृतीरभिहिताः प्रविमृश्य तेषाम् ।

वेश्मानि कारयति यः स्थपतिर्यथाव-

न्मान्यः स कस्य न भवेदिह भूमिपृष्टे ॥ २१ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणयूत्रधारापरनान्नि वास्तुशास्त्रे

वास्तुसंस्था(प?)नमातृकानामाष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥

१. 'क्षणाश्च', २. 'भे' ख. ग. पाठः । ३. 'त्वाधि वा' ग. पाठः ।

§ 'परिच्छिन्नकृति'ति लक्ष्ये पठितम् ।

अथ द्वारगुणदोषो नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

गृहाण्युक्तानि सर्वेषामेवं कर्मोपजीविनाम् ।
 वर्णिनां च गृहस्थानां कथ्यन्तेऽतः परं यथा ॥ १ ॥
 भल्लाटे धनदे यद्वा चरके पृथिवीधरे ।
 ब्राह्मणस्य भवेद् वेष्म माहेन्द्रद्वारमुत्तमम् ॥ २ ॥
 माहेन्द्रेऽर्केऽथ सत्ये वा आर्यके^१ वा निकेतनम् ।
 कार्यं गृहक्षतद्वारं क्षत्रियस्य शुभावहम् ॥ ३ ॥
 याम्ये वैवस्वते वापि गान्धर्वेऽथ गृहक्षते ।
 वैश्यस्य भवनं कार्यं द्वारं पुष्पाद्वये शुभम् ॥ ४ ॥
 वारुणे पौष्पदन्ते वा यद्वा मैत्रेऽथवासुरे ।
 शूद्रस्य सदनं कार्यं भल्लाटद्वारमुत्तमम् ॥ ५ ॥
 विप्राणां प्राङ्मुखं वास्तु गृहं स्याद् दक्षिणामुखम् ।
 वर्धते धनधान्येन पुत्रपौत्रश्च नित्यशः ॥ ६ ॥
 दक्षिणाभिमुखं वास्तु भवनं पश्चिमामुखम् ।
 क्षत्रियस्य धनं धान्यं विक्रमश्चेह वर्धते ॥ ७ ॥
 वास्तुनः पश्चिमं द्वारं भवनस्योत्तरामुखम् ।
 तत्रैव ते धनं धान्यं पुत्रपश्वादिभिश्च विद् ॥ ८ ॥
 वास्तु स्यादुत्तरद्वारं गृहं पूर्वामुखं तथा ।
 शूद्रस्य कर्मवृत्तिस्तु धनधान्यविवर्धते ॥ ९ ॥
 एकस्यामपि शालायां चत्वारः संप्रकीर्तिताः ।
 निवेश्य द्वारभागाश्च कथ्यन्ते च शुभाशुभाः ॥ १० ॥
 उत्सङ्गो हीनबाहुश्च पूर्णबाहुस्तथापरः ।
 प्रत्यक्षोऽथतुर्थश्च निवेशः परिकीर्तितः ॥ ११ ॥
 उत्सङ्ग + एवदीक्षाभ्यां^(१) द्वागणां वास्तुवेष्मनोः ।
 स तौभाग्यप्रजावृद्धिर्धनधान्यजयमदः ॥ १२ ॥

१. 'रते' ख. ग. पाठः । २. 'अवस्तु' ख. ग. पाठः । ३. 'ही' ख. ग. पाठः ।

४. 'एवदीक्षाभ्यां' इति पाठः ख. ग. पाठः ।

यत्र प्रवेशतो वास्तु(?)गृहं भवति वामनः
 तद्धीनवाहुकं वास्तु निन्दितं वास्तुचिन्तकैः ॥ १३ ॥
 तस्मिन् वसन्नल्पचित्तः स्वल्पपित्रोऽल्पवान्धवः ।
 स्त्रीजितश्च भवेन्नित्यं विविधव्याधिपीडितः ॥ १४ ॥
 वास्तुप्रवेशतो यत् तु गृहं दक्षिणतो भवेत् ।
 प्रदक्षिणप्रवेशत्वान् तद् विद्यान् दूर्णवाहुकम् ॥ १५ ॥
 तत्र पुत्रांश्च पौत्रांश्च धनधान्यसुखानि च ।
 प्राप्नुवन्ति नरा नित्यं वसन्तो वास्तुनि ध्रुवम् ॥ १६ ॥
 गृहपृष्ठं समाश्रित्य वास्तुद्वारं यदा भवेत् ।
 प्रत्यक्षायस्त्वसौ निन्द्यो वामावनेप्रवेशवत् ॥ १७ ॥
 ब्राह्मणो निवसेन्मुख्ये द्विनाम्नि क्षत्रियो वसेत् ।
 वितथे निवसेद् वैश्यः शूद्रः सुग्रीवनामनि ॥ १८ ॥
 एते वैशेषिकाः सर्वे वर्णानामनुपूर्वशः ।
 वास्तुद्वारनिवेशाश्च वारैः सह निरूपिताः ॥ १९ ॥
 यथोत्तरमथोच्यन्ते वर्णानां गृहकल्पनाः ।
 † शूद्रविद्वक्षत्रियाणां च राज्ञां च जयकाङ्क्षिणाम् ॥ २० ॥
 सौर्धत्रिभूमि शूद्राणां वेष्टम् कुर्याद् विभूतये ।
 अतोऽधिकतरं यत् स्यात् तत् करोति कुलक्षयम् ॥ २१ ॥
 वैश्यस्य वर्धयेद् गेहमर्थपञ्चमभूमिकम् ।
 अतिप्रमाणे तत्रास्य धनवन्धुपरिक्षयः ॥ २२ ॥
 क्षत्रियस्य गृहं कुर्यादर्थपष्टतलं परम् ।
 सम्पद्बलसमृद्धयै तदतिरिक्तं तु तच्छिदे ॥ २३ ॥
 परं विप्रस्य भवन्मर्धसप्तमभूमिकम् ।
 स्वाध्यायाचारभोगार्थमत्युच्चं तु भयावहम् ॥ २४ ॥
 यजन्ते राजमृयाद्यैः क्रतुभिर्यज्वनीश्वराः ।
 तलैरर्धाष्टमैस्तेषां कारयेद् भवनोत्तमम् ॥ २५ ॥

१. 'क्षि' २. 'धे', ३. 'द्रेण वे' ख. ग. पाठः ।

† 'शूद्रविद्वक्षत्रविप्राणां राज्ञाम्' इति पाठः स्यात् ।

आहर्तानेक्यज्ञानां राजा राजाधिपश्च यः ।
 तस्याप्यर्थाष्टमतलं भवनं सन्निवेशयेत् ॥ २६ ॥
 वाजरेयेन वा यष्टा यो द्विजः स्यात् समाहितः ।
 गवां कोट्यिन्द्रो यो वा सोऽपि तस्मिन् भेदे(बु?द)धीः ॥ २७ ॥
 यथाप्रमाणनिदिष्टे वसन्तस्ते नृपादयः ।
 प्राप्नुवन्ति परामृद्धिमृद्धिं तु विपर्यये ॥ २८ ॥
 नपीठतलकं वेद्यमानतः संप्रकीर्तितम् ।
 साधारणेन हस्तेन परं शुद्धस्य विंशतिः ॥ २९ ॥
 चत्वारिंशद् विशः पष्टिः क्षत्रत्रियस्य प्रशम्यते ।
 अर्शतिर्द्विजमुच्यते शतहस्ता मर्दपतेः ॥ ३० ॥
 नानः परं नृणामूर्ध्वप्रमाणं शस्त्रमुच्यते ।
 देवदानवदैत्यानां पिशाचोग्रक्षमायुः ॥ ३१ ॥
 सिद्धगन्धर्वयक्षाणां त्रिधानव्यमनोज्ञिकम् ।
 एकर्षोमादयो नैव गृहे गृहस्य विद्यते ॥ ३२ ॥
 वैद्यस्य भवनं कार्यमर्थो ना(न्य?व्य)र्थमिदम् ।
 द्विभूमिवाद्यः कार्य क्षत्रत्रियस्य न र्शतिगः ॥ ३३ ॥
 सार्धद्विर्षोमाद् विमरस त्रितलादपि भूषणः ।

पदस्य द्वादशे भागे पदमध्यात् प्रदक्षिणम् ।
 स्थापितं वृद्धिमायाति द्वारं पुष्टिं करोति च ॥ ३८ ॥
 रथ्याचत्वरशृङ्गाटवापीकूपाह(?)कुम्भकैः ।
 कुड्यकोणतरुस्तम्भैर्भवनस्यन्दनादिभिः ॥ ३९ ॥
 यद् विद्धं भवनद्वारं तच्छुभाय न जायते ।
 द्वारं द्वारे प्रविष्टं च कर्तव्यं वितनेतन(?) ॥ ४० ॥
 पेद्यां प्रवेशयेन्नैकामन्यद्वारे कदाचन ।
 द्वारं प्रवेशयेत् पेद्यां नारोहणगवाक्षयोः ॥ ४१ ॥
 पक्षद्वारस्य वा नैकां कथञ्चिदपि बुद्धिमान् ।
 न वाद्यगान्तरे द्वारे प्रविष्टं कारयेत् कचित् ॥ ४२ ॥
 विहितं हि तथा तत् स्याद् बहुदोषकरं सदा ।
 तोरणं गोपुरद्वारमट्टो येषां गृहे भवेत् ॥ ४३ ॥
 गृहाणां मौलिकद्वारं श्रोत्रे चैतान् प्रवेशयेत् ।
 द्वारं द्वारस्य कर्तव्यमुपर्युपरि भूमिषु ॥ ४४ ॥
 प्रदक्षिणेन वा कार्यं कार्यं नापरथा पुनः ॥ ४५ ॥
 उपर्युपरिभूमीनां स्तुभं कुर्यात् प्रदक्षिणम् ।
 नापमव्येन कुर्यात् द्वारमारोहणानि च ॥ ४६ ॥
 यस्यां भित्तां कृतं पूर्वं तस्यामुपरि कारयेत् ।
 तथान्यभित्तां तद्वारं विधातव्यं प्रदक्षिणम् ॥ ४७ ॥
 न मध्ये मद्यनो द्वारं कुर्यादेव पदस्य च ।
 न स्थूले(?) न पदे नापि मिरापाते तदिष्यते ॥ ४८ ॥
 निगंथावस्थितं द्रव्यमनियक(का?का)न्तश्च मन्दिरे ।
 मन्त्रेद्यो न दोषाय द्वाग्ध्वं यथा क्वचित् ॥ ४९ ॥
 यवनाट्टाजकच्छाया पुर्णदेवकुलस्य च ।
 न प्रवेद्या गृहद्वारं रम्भयः सोममृषयोः ॥ ५० ॥

१. 'नै' स. न. म. २. 'विद्धं' प्र. य. पठः । ३. 'पि', 'न' 'पि' पठे
 न. न. पठः । ४. 'पठ' ५. 'पि' स. पठः । ६. 'पि' प्र. पठः ।

न प्राकारेण कुड्येन न विटङ्गेन वा पुनः ।
 अन्तर्हितानि दुष्यन्ति द्वारमर्माणि कुत्रचित् ॥ ५१ ॥
 अत्युच्चं स्याद् भयं राज्ञो निम्ने तस्करतो भयम् ।
 कुलपीडा भवेत् कुब्जे वहिर्याते पराभवः ॥ ५२ ॥
 आध्मातेऽत्यन्तदारिद्र्यं कृशमध्ये क्षयो नृणाम् ।
 रथ्याविद्धे भवेद् रोगो मरणं चत्वरेण च ॥ ५३ ॥
 शृङ्गाटकेन वैधव्यं दुहितृणां प्रजायते ।
 वाण्या कूपेन वा विद्धे स्यादतीसारतो भयम् ॥ ५४ ॥
 कोणान्मृत्युभयं दद्याद् वृक्षं रोगभयं भवेत् ।
 स्तम्भेन श्रियते स्वामी भ्रमेणार्थो न तिष्ठति ॥ ५५ ॥
 प्रणालेन महद् दुःखं महाभीतिर्महाकलिः ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन द्वारवेधं विवर्जयेत् ॥ ५६ ॥
 यस्याग्रतः पृष्ठतश्च द्वारे भित्तयोर्द्वयोरपि ।
 अन्योन्यं भिद्यते यस्मिन्नकगत्याश्रिते उभे ॥ ५७ ॥
 वास्तु तद् भिन्नदेहाख्यं भिन्नस्वामिविधायकम् ।
 न तत्र जायते वृद्धिः स्थापितस्य न कस्यचित् ॥ ५८ ॥
 गृहकुक्षौ कृतं द्वारं सर्वरोगभयङ्करम् ।
 पूर्वद्वारं तु माहेन्द्रं प्रशस्तं सर्वकामदम् ॥ ५९ ॥
 गृहक्षतं तु विहितं दक्षिणेन शुभावहम् ।
 गन्धर्वमथवा तत्र कर्तव्यं श्रेयसे (तःस)दा ॥ ६० ॥
 पश्चमेन प्रशस्तं स्यात् पुष्पदन्तं जयावहम् ।
 भल्लाटमुत्तरे द्वारं प्रशस्तं स्याद् गृहेशितुः ॥ ६१ ॥
 एकाशीतिपदे तस्मिन्धतुरश्रपदेऽपि वा ।
 द्वारोऽप्य(प)दगास्तासां ब्रूमो वह्न्यादितः फलम् ॥ ६२ ॥
 हुताशभीतिः स्त्रीजन्म भृत्यर्थः प्रियतां नृपे ।
 प्रोथे चानृतता(?) पुंसः क्रौर्यं स्यात् पूर्ववत् क्रमात् ॥ ६३ ॥

सुता(पि?ति)प्रेष्यनीचित्वे भक्षयानसुतद्धिंक्रुत् ।

रौद्रं कृतघ्नमवसं याम्यतः सुतवीर्यहृत्(?) ॥ ६४ ॥

सुतोपपीडा रिपुवृद्धिरर्थसुतानवाप्तिस्तनयार्थसम्पत् ।

स्वाप्तिर्वृशंसाद् भयमर्थनाश उक्तः क्रमादित्यपरोन्मुखेषु ॥ ६५ ॥

वन्यव्यसत्वे(?) रिपुवृद्धिरर्थसुताप्तिरग्रां गुणसम्पदश्च ।

सुतार्थलब्धिद्विषयात्मजेन दोषास्त्रिया नैर्कृतदिङ्मुखेषु ॥ ६६ ॥

गुणाश्च दोषाश्च यथावदेते निरूपिता द्वारसमाश्रिता ये ।

ताञ् शिल्पविच्छास्त्रविदां वरिष्ठो विज्ञाय पूज्यत्वमुपैति लोके ॥ ६७ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रवारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

द्वारगुणदोषो नाम एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ पीठमानं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ।

देवानां मनुजानां च पीठमानमथोच्यते ।

पीठं कनीयो भागं च सार्धभागं तु मध्यमम् ॥ १ ॥

द्विभागमुत्तमं तत् स्यादेषा पीठसमुच्छ्रितिः ।

महेश्वरस्य विष्णोश्च ब्रह्मणश्चोत्तमं भवेत् ॥ २ ॥

इतरेषां च देवानां कर्तव्यं तन्न धीमता ।

ईश्वरस्य यथाकामं पीठं कार्यं विचक्षणैः ॥ ३ ॥

यस्मिन् स्थाने विधातव्यो ब्रह्मा विष्णुस्तथैव च ।

ईश्वरः सर्वतः कार्यो न दोषस्तत्र विद्यते ॥ ४ ॥

इतरेषां तु देवानां पीठं भागं समुच्छ्रितम् ।

यस्य येन विभागेन वास्तुमानं विधीयते ॥ ५ ॥

तस्य तेनैव भागेन पीठोच्छ्रायो विधीयते ।

मनुजानां च पीठानि वेदमनां देवपीठैः ॥ ६ ॥

१. 'ना' ग. पाठः । २. 'रवि', ३. 'धि', ४. 'तथैव', ५. 'दके' प.

तुल्यानि कुर्यादुपरि कृता वृद्धिकराः सुराः ।
 पुरमध्ये तु कर्तव्यं ब्रह्मणो गृहमुत्तमम् ॥ ७ ॥
 चतुर्मुखं च तत् कार्यं यथा पश्यति तत् पुरम् ।
 अधिकं सर्ववेदमभ्यस्तथा राजगृहादपि ॥ ८ ॥
 राजवेदमाधिकमपि शस्यतेऽन्यसुरालयात् ।
 पञ्चमो लोकपालनां राजा श्रेष्ठतमो यतः ॥ ९ ॥
 एवमेतानि देवानां पीठान्युक्तान्यशेषतः ।
 चातुर्वर्ण्यस्य पीठानि ब्रूमो विप्राद्यनुक्रमात् ॥ १० ॥
 पद्त्रिंशद्द्व्यङ्गुलोत्सेधं पीठं विप्रस्य शस्यते ।
 इतरेषां तु वर्णानां ह्रस्वं स्याच्चतुरङ्गुलम् ॥ ११ ॥
 चातुर्वर्ण्यस्य पीठानि शुद्धे विप्रो गृहाणि च ।
 त्रयाणां क्षत्रत्रियो वैश्यो द्वयोः शूद्रः क्रमात् स्वकम् ॥ १२ ॥
 एवं विभागं पीठानां स्थपतिः परिकल्पयेत् ।
 हितं कारयितुर्वाञ्छन् नृपतेश्च समृद्धये ॥ १३ ॥
 प्रमाणे स्थापिता देवाः पूजार्हाश्च भवन्ति हि ।
 प्रमाणं पीठानामिदमभिहितं ब्रह्मगुग्जि-
 त्पुरारीणामत्रापरादिविषदां यत्र नियतम् ।
 ततो विप्रादीनामपि निगदितं यत् नदग्नित्वं
 यथोचित्यायोज्यं श्रियमभिलपद्भिः स्थपतिभिः ॥ १४ ॥

इति महानाजाभिगजभीमोज्ज्वलदेवविर्भावो समस्तस्य मन्त्रस्य सप्तमः अध्यायः ॥

पीठमानं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ चयविधिर्नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधीयन्ते चयनस्य गुणगुणाः ।

तदिभक्तः समश्वायश्चतुर्भुजः सुभः ॥ १ ॥

१. 'सुभः' २. 'सुभः' ३. 'सुभः' ४. 'सुभः' ५. 'सुभः' ६. 'सुभः' ७. 'सुभः' ८. 'सुभः' ९. 'सुभः' १०. 'सुभः' ११. 'सुभः' १२. 'सुभः' १३. 'सुभः' १४. 'सुभः' १५. 'सुभः' १६. 'सुभः' १७. 'सुभः' १८. 'सुभः' १९. 'सुभः' २०. 'सुभः' २१. 'सुभः' २२. 'सुभः' २३. 'सुभः' २४. 'सुभः' २५. 'सुभः' २६. 'सुभः' २७. 'सुभः' २८. 'सुभः' २९. 'सुभः' ३०. 'सुभः' ३१. 'सुभः' ३२. 'सुभः' ३३. 'सुभः' ३४. 'सुभः' ३५. 'सुभः' ३६. 'सुभः' ३७. 'सुभः' ३८. 'सुभः' ३९. 'सुभः' ४०. 'सुभः' ४१. 'सुभः' ४२. 'सुभः' ४३. 'सुभः' ४४. 'सुभः' ४५. 'सुभः' ४६. 'सुभः' ४७. 'सुभः' ४८. 'सुभः' ४९. 'सुभः' ५०. 'सुभः' ५१. 'सुभः' ५२. 'सुभः' ५३. 'सुभः' ५४. 'सुभः' ५५. 'सुभः' ५६. 'सुभः' ५७. 'सुभः' ५८. 'सुभः' ५९. 'सुभः' ६०. 'सुभः' ६१. 'सुभः' ६२. 'सुभः' ६३. 'सुभः' ६४. 'सुभः' ६५. 'सुभः' ६६. 'सुभः' ६७. 'सुभः' ६८. 'सुभः' ६९. 'सुभः' ७०. 'सुभः' ७१. 'सुभः' ७२. 'सुभः' ७३. 'सुभः' ७४. 'सुभः' ७५. 'सुभः' ७६. 'सुभः' ७७. 'सुभः' ७८. 'सुभः' ७९. 'सुभः' ८०. 'सुभः' ८१. 'सुभः' ८२. 'सुभः' ८३. 'सुभः' ८४. 'सुभः' ८५. 'सुभः' ८६. 'सुभः' ८७. 'सुभः' ८८. 'सुभः' ८९. 'सुभः' ९०. 'सुभः' ९१. 'सुभः' ९२. 'सुभः' ९३. 'सुभः' ९४. 'सुभः' ९५. 'सुभः' ९६. 'सुभः' ९७. 'सुभः' ९८. 'सुभः' ९९. 'सुभः' १००. 'सुभः'

१. 'सुभः' २. 'सुभः' ३. 'सुभः' ४. 'सुभः' ५. 'सुभः' ६. 'सुभः' ७. 'सुभः' ८. 'सुभः' ९. 'सुभः' १०. 'सुभः' ११. 'सुभः' १२. 'सुभः' १३. 'सुभः' १४. 'सुभः' १५. 'सुभः' १६. 'सुभः' १७. 'सुभः' १८. 'सुभः' १९. 'सुभः' २०. 'सुभः' २१. 'सुभः' २२. 'सुभः' २३. 'सुभः' २४. 'सुभः' २५. 'सुभः' २६. 'सुभः' २७. 'सुभः' २८. 'सुभः' २९. 'सुभः' ३०. 'सुभः' ३१. 'सुभः' ३२. 'सुभः' ३३. 'सुभः' ३४. 'सुभः' ३५. 'सुभः' ३६. 'सुभः' ३७. 'सुभः' ३८. 'सुभः' ३९. 'सुभः' ४०. 'सुभः' ४१. 'सुभः' ४२. 'सुभः' ४३. 'सुभः' ४४. 'सुभः' ४५. 'सुभः' ४६. 'सुभः' ४७. 'सुभः' ४८. 'सुभः' ४९. 'सुभः' ५०. 'सुभः' ५१. 'सुभः' ५२. 'सुभः' ५३. 'सुभः' ५४. 'सुभः' ५५. 'सुभः' ५६. 'सुभः' ५७. 'सुभः' ५८. 'सुभः' ५९. 'सुभः' ६०. 'सुभः' ६१. 'सुभः' ६२. 'सुभः' ६३. 'सुभः' ६४. 'सुभः' ६५. 'सुभः' ६६. 'सुभः' ६७. 'सुभः' ६८. 'सुभः' ६९. 'सुभः' ७०. 'सुभः' ७१. 'सुभः' ७२. 'सुभः' ७३. 'सुभः' ७४. 'सुभः' ७५. 'सुभः' ७६. 'सुभः' ७७. 'सुभः' ७८. 'सुभः' ७९. 'सुभः' ८०. 'सुभः' ८१. 'सुभः' ८२. 'सुभः' ८३. 'सुभः' ८४. 'सुभः' ८५. 'सुभः' ८६. 'सुभः' ८७. 'सुभः' ८८. 'सुभः' ८९. 'सुभः' ९०. 'सुभः' ९१. 'सुभः' ९२. 'सुभः' ९३. 'सुभः' ९४. 'सुभः' ९५. 'सुभः' ९६. 'सुभः' ९७. 'सुभः' ९८. 'सुभः' ९९. 'सुभः' १००. 'सुभः'

असंभ्रान्तमसन्दिग्धमविनाश्यन्यवर्हितम् ।
 अनुत्तममनुदृष्टमकुञ्जं नच पीडितम् ॥ २ ॥
 समानखण्डमृज्वन्तमन्तरङ्गं तथैव च ।
 सुपार्श्वं सन्धिसुश्लिष्टं सुप्रतिष्ठं सुसन्धि च ॥ ३ ॥
 अजिह्वं चेति चेयस्य गुणा विंशतिरित्यमी ।
 एतेषां वैपरीत्येन दोषाणामपि विंशतिः ॥ ४ ॥
 दक्षिणं तु यदा कुड्यं विचिनोति बहिर्मुखम् ।
 तदा व्याधिभयं विद्यान्मृत्युदण्डं च निर्दिशेत् ॥ ५ ॥
 पश्चिमं तु यदा कुड्यं विचिन्वन्ति बहिर्मुखम् ।
 धनहानिं तदा विद्याद् दस्युभ्यंश्च भयं भवेत् ॥ ६ ॥
 उत्तरं तु यदा कुड्यं विचिनोति बहिर्मुखम् ।
 कर्तारं स्वामिनं वापि व्यसनं प्रापयेत् तदा ॥ ७ ॥
 प्राच्यं बहिर्मुखं कुड्यं चिनोति स्थपतिर्यदा ।
 राजदण्डभयं तत्र निर्देष्टव्यं विचक्षणैः ॥ ८ ॥
 एतदेव फलं ब्रूयात् पतिते दलिते तथा ।
 यस्य प्राग्दक्षिणः कर्णः प्रवर्तेत बहिर्मुखः ॥ ९ ॥
 स्यात् तत्राग्निभयं घोरं गृहभर्तुश्च संशयः ।
 गच्छेद् बहिर्मुखः कर्णो यदा दक्षिणपश्चिमः ॥ १० ॥
 कलहोपद्रवस्तत्र स्याद् भार्यायाश्च संशयः ।
 पश्चिमोत्तरकर्णे तु सम्प्रयाते बहिर्मुखे ॥ ११ ॥
 पशुवाहनपुत्राणां संशयस्तत्र जायते ।
 प्रागुत्तरो यदा कर्णः प्रचीयेत बहिर्मुखः ॥ १२ ॥
 गुरूणां संशयस्तत्र गोवृषादेश्च जायते ।
 विशालं यदि जायेत सर्ववाहुषु चिन्वतः ॥ १३ ॥
 कर्णिकासमसंस्थानं तद् भवेन्मल्लिकाकृति ।
 न तादृशो भवेदायस्तत्र यादृग् व्ययो भवेत् ॥ १४ ॥

१. 'श्यं च ग ख', 'शं च ग' ग. पाठः । २. 'मत्तम' ख. ग. पाठः ।
 ३. 'पु', ४. 'नि', ५. 'भि', ६. 'दा', ७. 'य' क. पाठः ।

चयस्य तस्य दोषेण गृह(ही)क्षीर्णः पलायते ।

चिन्वतो यदि संक्षिप्तमत्यर्थं तत्र जायते ॥ १५ ॥

ब्रह्मसंज्ञं तदुद्दिष्टं तत्र राजभयं भवेत् ।

विस्तृतं यदि बाह्येषु संक्षिप्तं चैव मध्यतः ॥ १६ ॥

तनुमध्यं तदुद्दिष्टं तत्र विद्यात् क्षुधो भयम् ।

उच्छिन्नं यदि कर्णेषु परिहीणं च मध्यतः ॥ १७ ॥

निर्णतं नाम तद् विद्यात् तत्र चौरभयं भवेत् ।

कर्णेषु परिहीणं चेदुच्छिन्नं चापि मध्यतः ॥ १८ ॥

कूर्मोन्नतमिति ज्ञेयं सर्वदोषभयावहम् ।

विषमोन्नतकर्णेषु निर्दिशेद् द्रविणक्षयम् ॥ १९ ॥

प्राज्यान्नपानं तद् विद्यात् समेषु विहितेषु च ।

इत्येते चीयमानस्य गुणदोषाः प्रकीर्तिताः ॥ २० ॥

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन चयकर्म प्रयोजयेत् ।

उदकेन समं नीत्वा सम्यङ्निश्चयकारणम् ॥ २१ ॥

तत्रा(स्मा)दृते न चान्यत् स्यान्निश्चयार्थं चयस्य च ।

तस्माज्जलेन बलयं गृह्णीयात् पूर्वमादृतः ॥ २२ ॥

ततः सुताडिते सूत्रे चयं कुर्याद् विचक्षणः ।

द्विगुणां क्षेत्रमानस्य रज्जुं कृत्वा तदन्तयोः ॥ २३ ॥

योऽसौ(?) कार्यौ ततस्तस्यां पादोनक्षेत्रमानतः ।

दद्यान्निरिञ्छनं कीलौ क्षेत्रगर्भान्तगामिनौ ॥ २४ ॥

निधाया(र्याः?)सकौ तस्याः प्रान्तस्थां योजयेत् तयोः ।

निरञ्छनाभिकृष्टायां पादोनक्षेत्रसंमितम् ॥ २५ ॥

भुजगंत्या भवेद् रज्जुस्तस्यामिष्टानुमानतः ।

चिह्नं दद्यात् स कर्णः स्यादेवं दोषान् प्रसाधयेत् ॥ २६ ॥

१. 'णे', २. 'वा तेषु', ३. 'ने' क. ख. ग. पाठः । ४. 'वा' ख. ग. पाठः । ५. 'र', ६. 'यामकौ', ७. 'प्ला' क. पाठः । ८. 'तः', ९. 'ज्ञ', १०. 'न' ख. ग. पाठः ।

मधुकुम्भमरिष्टं च शेवालं च विधानवित् ।
 वाचयित्वा तु विप्रेन्द्रान् कृतपुण्याहमङ्गलान् ॥ ४ ॥
 स्थापयेत् कर्णिकाः सर्वाः स्थपतिः प्रयतः शुचिः ।
 एतेन विधिना कर्म चातुर्वर्ण्यस्य कारयेत् ॥ ५ ॥
 कर्णिका रोपिता यत्र पुनरुत्पाद्य रोप्यते ।
 न तन्निष्पद्यते वेश्म स्वामी चात्र विनश्यति ॥ ६ ॥
 निखातं तु यदा दारुच्छिद्यते ताड्यते पुनः ।
 तन्नाशो धनधान्यस्य स्वामिनश्चात्र सर्वथा ॥ ७ ॥
 वल्लीनिपीडितं दारु प्रवेशे चेन्निखन्यते ।
 आशीविपभयं घोरं तस्मिन्नुत्पातलक्षणम् ॥ ८ ॥
 उत्थाने कर्णिका रक्ष्या सर्वसत्त्वाभिधर्पणात् ।
 नवे कर्मण्यशकुना मृगव्यालसरीसृपाः ॥ ९ ॥
 कर्णिकामधिरोहन्ति दोषांस्तत्र वदेदमून् ।
 कृतापीडां परिहृतां यद्यारोहन्ति वायसाः ॥ १० ॥
 गृहिणस्तत् प्रवासः स्यादन्नं पानं च हीयते ।
 मयूरे तद्गृहं राजा हरेत् पञ्चाब्दतः परम् ॥ ११ ॥
 वराङ्गे जायते व्याधिः कोकिलैर्द्वादतः परम् ।
 काकोलैस्त्रीणि वर्षाणि जायते सुमहद् भयम् ॥ १२ ॥
 शुके स्युः कलहाद्यानि नच निष्पद्यते गृहम् ।
 कुक्कुटेऽग्निभयं विद्याद् राजतो वा महद् भयम् ॥ १३ ॥
 सारिकायां तु दौःशील्यं स्त्रीणां गृहपतेस्तथा ।
 सर्पेरूपे(तं?तु)विघ्नेन गृहं निष्ठां न गच्छति ॥ १४ ॥
 स्त्रीपुंसयोः कुलिङ्गे तु जायते पापकारिता ।
 पारावते तु जायेते स्त्रीपुंसौ गुरुतल्पगौ ॥ १५ ॥
 विडाले तु कुलं दासैः सह रोगैर्निपीड्यते ।
 ज्वलनो वा जलं वापि हस्ती वा हन्ति तद्गृहम् ॥ १६ ॥

१. 'च', २. 'र्द्धा' ख. ग. पाठः । ३. 'ज्यानि' ख. पाठः । ४. 'सर्पे',
 ५. 'न' क. पाठः ।

आरण्यः शकुनैरेतत् स्यद् वर्षाद् धर्पणे फलम् ।

यूनां च जायते मृत्युर्मध्वासङ्गे धनक्षयः ॥ १७ ॥

दुःस्वप्नदर्शनं वृके बालानां मरणं तथा ।

व्रस्तभीते निलीने तु राजा शून्यं हरेद् गृहम् ॥ १८ ॥

यदा त्वग्रे प्रदृश्येत धूम्रः कर्णगतोऽपि वा ।

अग्निर्दहति तत् क्षिप्रं विद्युद् वा हन्ति मन्दिरम् ॥ १९ ॥

यत्रारोहति गृध्रस्तद् द्विजाङ्घ्रिस्पृष्टमाचरेत् ।

कृत्वा हलशतैः कृष्टं ततो बीजानि वापयेत् ॥ २० ॥

गावश्चात्र प्रदुह्येरञ् शान्तिकानि च कारयेत् ।

मेघेऽभिवृष्टे भूयोऽपि तत्र कुर्वीत मन्दिरम् ॥ २१ ॥

येषु येषु गृहाङ्गेषु मधुनः सञ्चयो भवेत् ।

तस्याङ्गस्य वधं ब्रूयात् प्रेषिण्यां चाप्युपद्रवम् ॥ २२ ॥

तस्माद्धेतोः शिखाग्रेषु मुकुटान् प्रणिधापयेत् ।

यावन्न रोपयेन् सौम्यं तावद् रक्षेत् समन्ततः ॥ २३ ॥

अभिलीनं तु शकुनैर्नहि किञ्चित् प्रशस्यते ।

तस्मान् प्रयत्नतो रक्षेद्दुन्यानात् प्रागुदीरितात् ॥ २४ ॥

भङ्गे गृहाणां दारुणां शान्तिहोमोऽथ कथ्यते ।

इन्द्रकीलो महाकूटः पृष्ठयंशोत्तरा धरो ॥ २५ ॥

प्रग्रहो(?)जलिन्दपादो वा स्वामिनं व्रन्त्युपद्रवाः ।

तुल्यास्थपत्यः(?) कृष्टं वा वेदिका कर्णपालिका ॥ २६ ॥

नेत्रं कपोतपालिश्च हनग्रविष्टं कुटुम्बिनी(?) ।

अन्वग्राः पक्षि(?)वंशाश्च मल्लकाः मकुमारकाः ॥ २७ ॥

गोपानस्यो मृगान्यश्च स्थपिताः स्वकुमारिकाः(?) ।

परिया द्वाग्पक्षाश्च भ्रातरं व्रन्त्युपद्रवाः ॥ २८ ॥

१. 'दृयां च ग. पाठः । २. 'दि' क. पाठः । ३. 'धेनू प्रयाज', ४. 'दधत्तत्.' च. ग. पाठः । ५. 'य', ६. 'काः', ७. 'गि' म. ग. पाठः । ८. 'ट' क. पाठः । ९. 'अन्वग्रा' म. ग. पाठः ।

संयुक्तं सङ्ग्रहो हन्ति निकृष्टांश्चाधरो धरः ।

स्थौण्यानि प्रतिमोको वा हन्युरिष्टान् परिच्छदान् ॥ २९ ॥

उ(द?प)धिर्भगिनीं हन्यादथवा परिचारकान् ।

पुंसां पुत्रामभिर्द्रव्यैः स्त्रीणां स्त्रीनभिर्भवेत् ॥ ३० ॥

उपघातो हतैर्नित्यं द्रव्याणां तु नपुंसकैः ।

भूलिका स्त्रीविनाशाय गृहनाशाय वेधनम् ॥ ३१ ॥

कीला वा सन्धिपालिर्वा मित्रनाशाय दुष्यति ।

नवे गृहे नवं दारु क्रियमाणमथो कृतम् ॥ ३२ ॥

आयोज्यमानं युक्तं वा न्यूनसंवत्सरं स्थितम् ।

भज्यते देहनाशाय स्फुटत्यथ विभज्यते ॥ ३३ ॥

गृहं ब्राह्मणसात् कृत्वा रत्नैरालिख्य चापरम् ।

नवैर्वस्त्रैः परिच्छाद्य पुनर्भिद्यानि(?)कारयेत् ॥ ३४ ॥

दग्धे भिन्ने प्रचलिते विनते विद्युता हते ।

विरुद्धे दलिते सन्ने सर्वत्रौपाधिभिः स्मृताः ॥ ३५ ॥

शान्तयो विविधं हुत्वा ब्राह्मणान् स्वस्ति वाच्य वा ।

स्थूणिका भज्यते यस्य कीर्त्तिस्तस्योपहन्यते ॥ ३६ ॥

चन्द्रसूर्यौ यजेत् तत्र ततः शाम्यति पातकम् ।

तद्विधं वृक्षमानीय पुनस्तां प्रति कारयेत् ॥ ३७ ॥

एवं कृते सुखी स स्यात् कीर्त्तिथायुर्ध्रुवा भवेत् ।

मल्लको भज्यते यस्य पौरुषं तस्य हन्यते ॥ ३८ ॥

इष्टानभसनक्षत्रं(?) प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।

तद्विधं वृक्षमानीय प्रति कुर्वीत मल्लकम् ॥ ३९ ॥

एवं कृत्वा सुखी स स्याद् बलं चास्याभिवर्धते ।

पृष्ठवंशस्य भङ्गेन गृही बन्धमवाप्नुयात् ॥ ४० ॥

१. 'धिर्भगिना' क, 'भगि ह' ख. ग. पाठः । २. 'चू', ३. 'स्यान्त्यु' ख पाठः । ४. 'न्य', ५. 'य भेद्यति कार', ६. 'कर्म' ख. ग. पाठः । ७. 'सु' क, पाठः । ८. 'स्य तस्य पुण्योऽपहन्य', ९. 'धनं चा' ख. ग. पाठः ।

राजराजं यजेत् तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।

सुखी भवति तत् कृत्वा सर्वतश्चाभिवर्धते ॥ ४१ ॥

सर्वेषु स्वस्ति वाच्याश्च ब्राह्मणा दक्षिणाक्षतैः ।

वारणो भज्यते यस्तु ज्येष्ठं पुत्रं स (वाज्य?वाध)ते ॥ ४२ ॥

पृथ्वीधरं यजेत् तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।

तद्विधं वृक्षमानीय पुनस्तं प्रति कारयेत् ॥ ४३ ॥

सुखी भवति कृत्वैवं पुत्रैश्चापि विवर्धते ।

संग्रहो भज्यते यस्तु कुलज्येष्ठं स (वार्ध?वाध)ते ॥ ४४ ॥

पितृन् देवान् यजेत् तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।

सुखी भवति कृत्वैवं प्रीयन्ते पितरस्तथा ॥ ४५ ॥

स्थूयं तु भज्यते यस्य तनयस्तस्य वाध्यते ।

देवानेव यजेत् तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ॥ ४६ ॥

तद्विधं वृक्षमानीय तत् स्थूयं प्रति कारयेत् ।

सुखी भवति कृत्वैवं पुत्रैश्चापि विवर्धने ॥ ४७ ॥

उपधी व्यथते यत्र तत्रामात्यो विनश्यति ।

यजेत वासवं तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ॥ ४८ ॥

आनीय तद्विधं वृक्षमुपधिं प्रति कारयेत् ।

एवं कृते भवेत् सौख्यममात्यैश्च विवर्धते ॥ ४९ ॥

कायस्तु व्यथते यस्य प्रेण्यस्तस्योपहन्यते ।

यक्षं तत्र यजेद् देवं प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ॥ ५० ॥

तद्विधं काष्ठमानीय कायं तं प्रति कारयेत् ।

एवं कृते सुखी स स्यात् प्रेण्यैरपि विवर्धते ॥ ५१ ॥

तुच्छा तु व्यथते यस्य व्यथतेऽस्य कुटुम्बिनी ।

यजेत मेदिनीं तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ॥ ५२ ॥

१. 'ता' ख. ग. पाठः । २. 'चात्यते' ख., 'पात्यते' ग. पाठः । ३.

'सदाव', ४. 'वर्धते' क. पाठः । ५. 'स्यात् प्रेण्य' ख. ग. पाठः ।

तद्विधं वृक्षमानीय स्थापयेत् तां स्वलङ्कृताम् ।
ततस्त्वन्याः क्रियाः पश्यन् कारयेन्मतिमान् नरः ॥ ५३ ॥
बधूमिव नवैर्वस्त्रैः प्रतिच्छाद्य स्वलङ्कृताम् ।
ब्राह्मणान् वाचयेत् स्वस्ति ततस्तां प्रति कारयेत् ॥ ५४ ॥
सुखी भवति कृत्वा धनैर्नित्यं विवर्धते ।
कर्णिकास्वान्तरस्थूणामालापादोऽथ भज्यते ॥ ५५ ॥
तद्गृही दुःखमाप्नोति तस्मिन्नुत्पातलक्षणे ।
आनीय स्थपतिं तत्र प्रज्ञावन्तं बहुश्रुतम् ॥ ५६ ॥
तत्र वास्तुविभागेन यो देवः स्याद् विनिश्चितः ।
तस्मै देशाय जुहुयात् प्रायश्चित्तं च कारयेत् ॥ ५७ ॥
सुखी भवति कृत्वा सर्वतथाविवर्धते ।
युगं तु व्यथते यत्र तत्र स्यात् पशुपीडनम् ॥ ५८ ॥
यजेत तस्मिन्नीशानं प्रायश्चित्तं च कारयेत् ।
तद्विधं वृक्षमानीय युगं तत् प्रति कारयेत् ॥ ५९ ॥
एवं कृते सुखं तस्य पशुवृद्धिश्च जायते ।
तुल्या अंगयोर्वापि(?) पादो यस्य प्रभज्यते ॥ ६० ॥
आर्युर्हानिर्भवेत् तत्र बलदेवं प्रपूजयेत् ।
प्रायश्चित्तं ततः कृत्वा पुनस्तं प्रति कारयेत् ॥ ६१ ॥
सुखी भवति कृत्वा सुदुग्धी शान्तिकं च तत् ।
द्वाराङ्गं यस्य मोहन्त्रं हिंस्यते नवकर्मणि ॥ ६२ ॥
इन्द्रं तत्र यजेद् देवं प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।
गृहक्षतस्य द्वाराङ्गे पूजयेद् यममेव तत् (त्रिम्) ॥ ६३ ॥
पुण्यदन्तस्य द्वाराङ्गे यमणं तत्र पूजयेत् ।
द्वाराङ्गं यस्य भल्लं हिंस्यते नवकर्मणि ॥ ६४ ॥

सोमं तत्र यजेद् देवं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।
 सुखी भवति कृत्वैवं कुडुम्बी शान्तिकं^१ च तत् ॥ ६५ ॥
 स्थूणाराजस्य यस्याग्रं वक्रं दक्षिणतो भवेत् ।
 शरीरं व्यथते तत्र प्रतिसंवत्सरं स्थिरम् ॥ ६६ ॥
 पृष्ठतो दीर्घशोकः स्यादुत्तरेण धनक्षयः ।
 पूर्वतो राजदण्डः स्यात् तस्मात् तद् कञ्चु शस्यते ॥ ६७ ॥
 चत्वार्यङ्गानि हिंस्यन्ते शरीरा ये च वेदमनः ।
 तुला वा पृष्ठवंशो वा धार(ण्यां?णी)चोत्तराम्बरः ॥ ६८ ॥
 उक्तांस्तत्र बलीन् कुर्यात् प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।
 एवं धन्यं शिवं पुष्टिप्रजावृद्धिकरं भवेत् ॥ ६९ ॥

इत्थं निमित्तानि गृह्णाथितानि
 ज्ञात्वा प्रदृष्टाञ्च शकुनांश्च सर्वान् ।
 शान्तिं प्रकुर्वन् पृथगुक्तरूपां
 प्राप्नोति कीर्त्तिं सुखमर्थमायुः ॥ ७० ॥

इति महाराजाधिगजश्रीभोजदेवविगचिने समराङ्गणमन्त्रनारायणनमि वास्तुशास्त्रे
 शान्तिकर्मविधिर्नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ द्वारभङ्गफलं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

यदत्र नवकर्मोक्तं तद् यज्ञेषु गृहेषु च ।
 ज्ञेयं ग्रामे पुरे वापि नगरे पत्तने तथा ॥ १ ॥
 संस्थानमाकृतिर्मानं द्वासेवृद्धी च बाह्येषु ।
 एकमेव विज्ञानीयान् सर्वत्रैव विचक्षणः ॥ २ ॥
 यूपस्यैव निमित्तानि दालकर्मणि निर्दिशन् ।
 पातं पते विज्ञानीयान् तक्षणं तक्षणेन च ॥ ३ ॥

१. 'कर्म' ल. ख. 'कर्मविद्' ग. पाठः । २. 'ते।' क. पाठः । ३. 'मोत'
 ख. ग. पाठः । ४. 'दृ' क. पाठः । ५. 'सं' ल. ग. पाठः ।

यूपोच्छ्रायमिव ब्रूयाद् दारुणामपि चोच्छ्रयम् ।
 भङ्गेन भङ्गो नि(दिं?द्वे?)व्यः समाधिश्च समाधिना ॥ ४ ॥
 नवकर्मणि यत् स्निग्धं सुगन्धि प्रियदर्शनम् ।
 गम्येहरं(?) मनुष्याणां धन्यं तदभिनिर्दिशेत् ॥ ५ ॥
 पुरं वा यदि वा ग्रामो गृहं वा यदि निष्प्रभम् ।
 आयासबहुलं तद्धि तादृशैर्लक्षणैर्भवेत् ॥ ६ ॥
 परिध्वस्तोपमं रूक्षं नवकर्मणि यद् भवेत् ।
 भ्रमं रोगं च शोकं च तस्मिन् वेश्मनि निर्दिशेत् ॥ ७ ॥
 जनेन च यदाकीर्णं निश्छायमिव ल(क्ष?क्ष्य?)ते ।
 कुटुम्बी तत्र पण्मासान् नात्र जीवेन्न संशयः ॥ ८ ॥
 यच्छून्यमप्यशून्याभं वेश्म वा यदि वा पुरम् ।
 सर्वकामगुणैर्युक्तं ध(नं?न्यं) तदभिनिर्दिशेत् ॥ ९ ॥
 पूर्वं नगरभागश्चेद् रम्यः स्यात् प्रियदर्शनः ।
 प्रियभार्या मनःस्वास्थ्यं धनं धान्यं च भूयते ॥ १० ॥
 पूर्वदक्षिणभागश्चेत् पुरस्य प्रियदर्शनः ।
 महद् यशस्तदामोति राजा हेम च पुष्कलम् ॥ ११ ॥
 पुरस्य दक्षिणो भागो यदा रम्यस्तदा भवेत् ।
 राज्ञः सेनापतिप्राप्तिर्धनं धान्यं च पुष्कलम् ॥ १२ ॥
 रमणीयो यदा भागः पुरदक्षिणपश्चिमः ।
 अर्थसंपत् तदा राज्ञः प्रजावृद्धिश्च जायते ॥ १३ ॥
 पुरपश्चिमभागेन रमणीयेन पार्थिवः ।
 पुत्रवान्धवधान्याढ्यः संग्रामोन्मुक्तति पराम् ॥ १४ ॥
 पश्चिमोत्तरभागे तु रमणीये नराधिपः ।
 प्रेम्णैः पुत्रैर्वाहनैश्च वृद्धिमेत्युत्तरोत्तराम् ॥ १५ ॥
 उत्तरे रमणीये तु पुरभागे नरेश्वरः ।
 शत्रून् विजयते सर्वान् वर्धते च पुरोद्दिनः ॥ १६ ॥

१. 'य', २. 'वान् धनानाढ्यः' ३. ग. पाठः । ४. 'ति नरोत्तमः' ।

५. 'मनुत्तरोत्तरः' ६. ग. पाठः ।

यदि पूर्वोत्तरो भागः पुरस्य प्रियदर्शनः ।

तत्राभ्युत्तरमानन्दं क्षिप्रं राज्ञो विनिर्दिशेत् ॥ १७ ॥

निष्पन्नस्य पुरादेर्यो भागो न स्यान्मनोरमः ।

तस्य तस्यैव भागस्य परिहाणि विनिर्दिशेत् ॥ १८ ॥

नवे यदि पुरद्वारे कपाटं प्रविशीर्यते ।

स्त्रीनामधेयमन्यद् वा स्त्रीनाशं तद् विनिर्दिशेत् ॥ १९ ॥

देवागारे पुरद्वारे प्राकाराट्टालकेषु च ।

हस्तिशालाश्वशालासु रथशाला(स्तस्व)थापि वा ॥ २० ॥

कोष्ठागारायुधागारे निमित्तं तु शुभाशुभम् ।

यदि किञ्चित् प्रदृश्येत राज्ञस्तदभिनिर्दिशेत् ॥ २१ ॥

भक्षो यत्रोर्ध्वयंशस्य तत्र राजा विनश्यति ।

अर्गलापीलिकाकुञ्चीभक्षे च नवकर्मणि ॥ २२ ॥

ग्रामे नश्यन्ति चैतानि तदा ग्रामो विनश्यति ।

दिगुत्थितं तु राष्ट्राणां गृहार्थेषु कुटुम्बिनाम् ॥ २३ ॥

नवकर्मणि यत्किञ्चिद् भज्यते यदि वा नमेत् ।

वि(ध्व)स्ते वा स्फुटे वापि कुटुम्बिमरणं ध्रुवम् ॥ २४ ॥

फलं सर्वनिमित्तेषु शुभं वा यदि वाशुभम् ।

संवन्मरं परं ग्राह्यं नवकर्मकृते गृहे ॥ २५ ॥

परिसंवत्सरगन्ते च पुराणमिति निर्दिशेत् ।

तुम्बिका भज्यते यत्र नवकर्मणि निष्ठिते ॥ २६ ॥

श्रेष्ठा तु महिला तत्र पदभिर्मर्मविनश्यति ।

एवमेव नवं यस्य सदनं तु विनश्यति ॥ २७ ॥

प्रेष्यदामादिविध्वामान् तद् विनाशयति ध्रुवम् ।

गृष्टयंशो नवो यस्य नवकर्मणि मिश्रते ॥ २८ ॥

१. 'न' ॥ देवागारे पुरद्वारे गृहान्तर्गते भज्यते । तत्र राजा विनश्यति स्त्रीनाम यदि
नव कर्मणि । देवा । स्त्र. वा. पाठः । २. 'वि' क. ३. 'शुभ' म. 'शुभी' घ.
पाठः । ४. 'वि' क. ५. 'शुभ' घ. ६. 'शुभ' क. पाठः ।
७. 'वि' क. ८. 'शुभ' घ. ९. 'शुभ' क. पाठः । १०. 'वि' क. पाठः । ११. 'शुभ' घ.
१२. 'शुभ' क. पाठः । १३. 'शुभ' घ. १४. 'शुभ' क. पाठः । १५. 'शुभ' घ.

कुटुम्बी म्रियते तत्र गृहं संवत्सरात् परम् ।

प्रेम्याश्चात्र विनश्यन्ति दीर्यमाणे विशेषतः ॥ २९ ॥

लुमासु मिद्यमानासु कन्यामरणमादिशेत् ।

मुण्डकेषु विनष्टेषु सुहृदस्य विनश्यति ॥ ३० ॥

अनुपूर्वेषु भिन्नेषु पुत्राणां मरणं ध्रुवम् ।

विपत्तौ मुण्डगोधानां माता तस्य विनश्यति ॥ ३१ ॥

नागपाशकभङ्गे तु भृत्यानां मरणं भवेत् ।

कपाटे भ्रातृमरणमर्गलायां स्त्रिया वधः ॥ ३२ ॥

सुतस्य चागर्गलापार्श्वे विनष्टे मरणं भवेत् ।

द्वारबन्धे विनष्टे तु शीघ्रं कुंर्यात् कुलक्षयम् ॥ ३३ ॥

इन्द्रकीलो दृढो यस्य भङ्गमायाति मूलतः ।

सपुत्रपशुवर्गस्य तस्य व्रूयात् कुलक्षतिर्म् ॥ ३४ ॥

तोरणं भज्यते यस्य द्रव्यं तस्य विनश्यति ।

गृहभर्तुश्च मरणं त्रिदशैरवधारयेत् ॥ ३५ ॥

वास्तुमध्ये विनष्टे तु कुलवृद्धो विनश्यति ।

सोपानं भिद्यते यत्र नवकर्मणि निष्ठिते ॥ ३६ ॥

तस्य प्रेम्याश्च गावश्च हिरण्यं च विनश्यति ।

वेदिका भज्यते यस्य भार्या तस्य विनश्यति ॥ ३७ ॥

गवाक्षस्तु विनश्येत पट्टस्तम्भोजपि वा दृढः ।

गजशृण्णाय भिक्षोऽध्वः वापोताल्यधवा नवा ॥ ३८ ॥

स्थपनीपट्टिकाश्चैव स्त्रीविनाशं तदादिशेत् ।

विटङ्कस्य तुलाया वा भङ्गे जाते कथञ्चन ॥ ३९ ॥

शालास्तम्भस्य वा नाशे भार्या तस्य विनश्यति ।

रतम्भशीर्षं यदि भ्रूयेत् स्पृष्टेत् रतम्भोजपि वा दृढः ॥ ४० ॥

१. 'मी' ख. ग. पाठः । २. 'विनश्यते' वि. ब. पाठः । ३. 'मरणम्' ।

४. 'त' ग. ग. पाठः । ५. 'पु' । ६. 'व' ब. पाठः । ७. 'विनश्यते' । ८. 'व' ।

९. 'मरणम्' । १०. 'पु' ख. ग. पाठः । ११. 'व' ब. पाठः । १२. 'मरणम्' ।

१३. 'व' ब. पाठः । १४. 'वि' ख. ग. पाठः । १५. 'मरणम्' ब. पाठः ।

१६. 'म' ख. पाठः । १७. 'पे' । १८. 'पे' ख. ग. पाठः ।

भज्यते प्रतिपादो वा स्वामिनस्तु वधो भवेत् ।
 भजे तु भज्जवाहिन्याः कुलवृद्धवधो भवेत् ॥ ४१ ॥
 आकाशतलकं पुत्राः प्रतिचिल्ले कुटुम्बिनः ।
 विनष्टे च विनश्यन्ति पद्भिर्मर्मिर्न संशयः ॥ ४२ ॥
 प्रासादमण्डले भग्ने भग्नासु बलभीषु च ।
 भार्या कुटुम्बिनस्तस्य नाशमायात्यनंशयः ॥ ४३ ॥
 प्रलीनो वा विलीनो वा प्रासादो यस्य भज्यते ।
 प्रलीने भृत्यमृत्युः स्याद् विलीने तु धनक्षयः ॥ ४४ ॥
 मिथे विनष्टे प्रासादे हीयन्ते सर्ववृद्धयः ।
 मरणं वा भवेत् तत्र कुटुम्बाधिं च निदिशेत् ॥ ४५ ॥
 येषु स्थानेषु भज्जो वा विनतिर्यो प्रकीर्तिता ।
 उपद्रुतिर्विघातो वा तेषां फलमपीरितम् ॥ ४६ ॥
 स्तिग्धानि यदि दृश्यन्ते तानि दाढ्यान्वितानि च ।
 धनमायुश्च हर्षं च पूर्वोक्तानां तदादिशेत् ॥ ४७ ॥
 कर्णिकाभ्यन्तरी स्थूणा शालापादोऽथ हीयते ।
 यदि तद् दुःखमामोति गृहमेतो न संशयः ॥ ४८ ॥
 संप्रधार्य च मेधावी बलावलमतन्द्रितः ।
 निदिशेत् बलमामोति धनमायुर्यशस्तथा ॥ ४९ ॥
 एवमादिकनिमित्तसूचितं संप्रधार्य मतिमान् बलावलम् ।
 स्पष्टमादिशति योऽत्र शास्त्रवित् कीर्त्तिवित्त(+ध?भव)नानि सोऽश्नुते ॥
 इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारपरनाम्नि वास्तुशाले
 द्वारभङ्गफलं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ स्थपतिलक्षणं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

स्थापत्यमुच्यतेऽस्माभिरिदानीं प्रक्रमागतम् ।

ज्ञातेन येन ज्ञायन्ते स्थपतीनां गुणागुणाः ॥ १ ॥

१. 'शे' क. पाठः । २. 'यते', ३. 'वृद्धिदः' ख. ग. पाठः । ४. 'वि' क. पाठः ।
 ५. 'तः' क. ख. ग. पाठः । ६. 'वे' ख. ग. पाठः । ७. 'श्चनव', ८. 'ननानि' क. पाठः ।

प्रत्युत्पन्नमतिर्यः स्याद् बाह्(तः?कः) स्थपतिस्तथा ।
कर्मकाले न गुणैत् स प्रज्ञानेनोपचुंहितः ॥ १४ ॥

अप्रज्ञेयं दुरालोकं गूढार्थं बहुनिस्तरम् ।
प्रज्ञापोतं समारुण्य प्राज्ञो नास्तु निरं(?) तरेत् ॥ १५ ॥

जान्त्रांशं तथा चाग्मी कर्मस्वपि न निष्ठितः ।
एवं युक्तोऽपि न श्रेयान् यदि शीलनिवर्जितः ॥ १६ ॥

गोपातं ज्ञेयान् तथा लोभान्मोहाद् रागात् तथैव च ।
अन्यानिगल्यमायाति दुःशीलानामधिक्षयात्(?) ॥ १७ ॥

शीलवान् पूजितो लोके शीलवान् गाधुगम्भजः ।
शीलवान् सर्वकर्महीः शीलवान् श्रियदर्शनः ॥ १८ ॥

शीलात्ताने परं यत्रमा(भि?)निष्ठेन स्थपतिः सदा ।
नरः कर्माणि विधायन्ति जनयन्ति शुभानि च ॥ १९ ॥

कृतावापतिरं कर्म ज्ञेयं स्थपतिना सदा ।
आदिभ्यं व्याप्य ज्ञानं च दासकर्म च यस्मिन्मा ॥ २० ॥

साधयामि दुष्टघ्नं च शिष्यं कर्म तथैव च ।
पदिदुर्गमः स्यात्पुनः स्थपतिर्यानि पृथ्यताय ॥ २१ ॥

स्थापत्यवष्टेमिदमप्यनिर्गन्धनिर्बन्धं वेनि विगृह्यवृद्धिः ।
सं विदित्वा संसदि कल्पयुतः परां प्रतिष्ठां कल्पने विरायुः ॥ २२ ॥

इति समराङ्गणसूत्रधारे समाप्तं ॥ २३ ॥

इत्युक्तं सूत्रधारेण समाप्तं ॥

अथ अष्टाङ्गलक्षणं नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।

प्रोक्तं चतुर्था स्थापत्यं वास्तुतत्त्वस्य सिद्धये ।
 ब्रूमस्तदेव चेदानीमङ्गैः संयुक्तमष्टभिः ॥ १ ॥
 तेष्वङ्गं प्रथमं प्रोक्तं वास्तुपुंसो विकल्पना ।
 पुरस्य विनिवेशस्तु द्वितीयं द्वारकर्म च ॥ २ ॥
 रथ्याविभागः प्राकारनिवेशोऽट्टालकस्य च ।
 विनिवेशः प्रतोलीनां विभागस्थानकानि च ॥ ३ ॥
 प्रासादश्च तृतीयं स्याच्चतुर्थं तु ध्वजोच्छ्रितः ।
 पञ्चमं नृपतेर्वेश्य स्थानान्तरविभक्तिं च ॥ ४ ॥
 चातुर्वर्ण्यविभागश्च गृहभागश्च षष्ठकम् ।
 सप्तमं यजमानस्य शालायां मानमीरितम् ॥ ५ ॥
 यज्ञवेदीप्रमाणं च कोटिहोमविधिस्तथा ।
 अष्टमं राजशिविरनिवेशो दुर्गकर्म च ॥ ६ ॥
 यो वेत्त्यङ्गान्यमून्यष्टौ सोऽत्र स्थपतिसत्तमः ।
 यशो मानं स लभते पूज्यते च नरार्थिणः ॥ ७ ॥
 अशास्त्रज्ञमकर्मज्ञं स्थपतिं यः प्रयोजयेत् ।
 न तस्य वास्तु सिध्येत सिद्धमप्यसुखावहम् ॥ ८ ॥
 तस्मात् कर्म च शास्त्रं च यो वेत्ति द्वितयं नरः ।
 अष्टाङ्गमपि यो वेत्ति स राज्ञः स्थपतिर्भवेत् ॥ ९ ॥
 अङ्गानि पूर्वमुक्तानि वास्तुशास्त्रोक्ताविस्तरात् ।
 तेषु प्रासादिकं यत् तद् वक्ष्यामोऽग्रे सविस्तरम् ॥ १० ॥
 अधाङ्गं सप्तमं ब्रूमो यत् तद् यज्ञेषु युज्यते ।
 विनिविष्टे पुरे पूर्वं कर्तव्यं नुरधामतु ॥ ११ ॥
 दिशि दक्षिणपूर्वस्यां यज्ञार्थं मापयेद् भुजम् ।
 निवेशं तत्र सुर्वीत चतुरश्रं नमन्ततः ॥ १२ ॥

आयामेन विधातव्यो हस्ताष्टादशविस्तृतः ।
 पूर्वद्वारं विधातव्यमादित्यस्य पदे बुधः ॥ १३ ॥
 तस्य पश्चिमभागे तु यजमानकुटी भवेत् ।
 षोडशायामविस्तारा प्राङ्मुखी सा प्रशस्यते ॥ १४ ॥
 यजमानकुटीद्वारे देवता या च कीर्तिता ।
 ततः प्रभृति पूर्वेण प्राग्वंशं परिकल्पयेत् ॥ १५ ॥
 वेदिमध्ये स्थितं तत् स्यान्मानं वेद्याश्च शस्यते ।
 पूर्वापरेण पद्त्रिंशत् कर्तव्याः प्रक्रमा बुधः ॥ १६ ॥
 एकत्रिंशत् कुटीभागे मध्येऽष्टादश कल्पयेत् ।
 प्रक्रमाः स्युः शिरस्थाने विंशतिश्चतुर्त्तरा ॥ १७ ॥
 पुरुषस्य शिरस्तत्र प्राग्वंशे तु प्रतिष्ठितम् ।
 तस्मात् पूर्वोत्तरं ज्ञेयं सर्वयज्ञेषु पूजितम् ॥ १८ ॥
 वेद्यन्तरं तु कर्तव्यं शकटं येन गच्छति ।
 तस्मादुत्तरवेदी या कार्या प्रत्युत्तरेण तु ॥ १९ ॥
 द्विहस्तायामविस्तारो होमश्चेष्टः कृतोऽत्र हि ।
 प्राग्दक्षिणेन संस्थानं यजमानस्य शस्यते ॥ २० ॥
 कटिमात्रं सदा कार्यं नाभिमात्रमथापि वा ।
 ततोऽधिकेन दुर्भिक्षमनादृष्टिश्च जायते ॥ २१ ॥
 एषा यज्ञक्रिया प्रोक्ता कोटिहोमोऽथ वक्ष्यते ।
 पुरस्याभ्यन्तरे भागे हुताशस्य पदे तथा ॥ २२ ॥
 तस्मिन् स्थाने विधातव्यः कोटिहोमः सदा पुरे ।
 लक्षहोमश्च कर्तव्यो नित्यो नैमित्तिकोऽपि वा ॥ २३ ॥
 अथ भूमिवशान् स्थानं कदाचिन्नैव लभ्यते ।
 सर्वतो ब्रह्मणः स्थानाद्धोमस्थानं निवेशयेत् ॥ २४ ॥
 पेशानीं दिशमाश्रित्य ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
 पुरश्चरणतत्त्वज्ञैः पदकर्मनिरतैः सदा ॥ २५ ॥

१. 'प्रदिक' क. पाठः । २. 'कथ्यते', ३. 'श' क. ग. ग. पाठः ।
 ४. 'शः' क. ग. पाठः ।

नित्यं शान्तिपरैर्विघ्नै राजा तु विजयी भवेत् ।
 नोपसर्गास्तु जायन्ते नच लङ्गीः पुरं त्यजेत् ॥ २६ ॥
 अनावृष्टिभयं नास्ति सुभिक्षं जायते सदा ।
 उक्तं याज्ञिकमङ्गं तु सर्वाङ्गेभ्यः प्रशस्यते ॥ २७ ॥
 सर्वं स्थपतिना ज्ञेयं तत्त्वज्ञैर्ब्राह्मणैः सह ।
 एकाशीतिपदेनैव यज्ञभूमिं तु मापयेत् ॥ २८ ॥
 निवेशं शिविरस्याथ कथयामोऽङ्गमष्टमम् ।
 यदा तु नृपतिः स्थानात् स्वाद् यात्राभिमुखो भवेत् ॥ २९ ॥
 शिविरस्य निवेशं च तत्त्ववेत्ता परीक्षयेत् ।
 अर्थशास्त्रविधिज्ञो वा स्थपतिर्वा प्रकल्पयेत् ॥ ३० ॥
 शिविरं चतुरश्रं स्याद् वृत्तं वृत्तायतं क्वचित् ।
 चतुरश्रायतं वापि विषमं वा क्वचिद् भवेत् ॥ ३१ ॥
 भूमिभागवशात् क(ल्पं?ल्पं)महारथ्योभयान्वितम् ।
 शिविरस्य तु चत्वारि कुर्याद् द्वाराणि यत्रतः ॥ ३२ ॥
 रथ्या सार्धा तु सेनायाः पुररथ्याग्रमाणतः ।
 मित्रे स्थानं नरपतेः कार्यं पृथ्वीधरेऽपि वा ॥ ३३ ॥
 आर्यम्णे वा विधातव्यं पदे नैवस्व(तो?ते)ऽथवा ।
 निवेशो मन्त्रिणां कार्यः पथि(मो?मे)राजवेश्मनः ॥ ३४ ॥
 पुरोहितस्योत्तरतो बलाध्यक्षस्य पूर्वतः ।
 अन्तःपुरं दक्षिणतो भाण्डागारं तथैव च ॥ ३५ ॥
 गृहं प्रविशतो राज्ञो न्यस्येद् दक्षिणतो हयान् ।
 वामे च दन्तिनो न्यस्येदेवं सैन्यं निवेशयेत् ॥ ३६ ॥
 बाह्यतः परित्वां तस्य कारयेद् राजवेश्मनः ।
 हस्तांस्त्रींश्चतुरो वापि पञ्चहस्तानथापि वा ॥ ३७ ॥
 चतुष्पष्टिपदाख्येन विभाज्यं शिविरं कुर्वेत् ।
 निवेशः शिविरस्योक्तो दुर्गकर्माथ कथ्यते ॥ ३८ ॥

दुर्गं तु पडिधं प्रोक्तं राज्ञां तु विजिगीषताम् ।

अब्दुर्गं पङ्कदुर्गं वा वनदुर्गेरिणे तथा ॥ ३९ ॥

पार्वतीयं महादुर्गमिति कल्प्यानि पार्थिवैः ।

सर्वेषामेव दुर्गाणां पार्वतीयं प्रशस्यते ॥ ४० ॥

दुर्गस्थानविभागोऽत्र षोडशाख्येन कीर्तितः ।

मध्ये तु ब्रह्मणः स्थानमसम्बाधं विधीयते ॥ ४१ ॥

ब्रह्मस्थानं समारभ्य हर्म्यं पञ्चशयाः स्मृताः ।

उपरथ्या त्रिहस्ता तु शेषास्तु द्विशयाः स्मृताः ॥ ४२ ॥

सन्निकृष्टा विधातव्या दुर्गा(र्ग?)रथ्या समन्ततः ।

द्वारं रथ्याप्रमाणेन कार्यं नात्यन्तमुच्छ्रितम् ॥ ४३ ॥

परचक्रसमं बाधं(?) सुरक्षं तत् सदा भवेत् ।

दुर्गेश्वरगृहस्थानं ब्रह्मणः परितो भवेत् ॥ ४४ ॥

वैवस्वतेऽथवार्यम्णे मैत्रे पृथ्वीधरेऽपि वा ।

यथा पुरे पुरा प्रोक्तं स्थानं दुर्गेऽपि तत् तथा ॥ ४५ ॥

वीराः शुभा ह्यदोषाश्च भूमिपालस्य संमताः ।

धनुर्वेदविधिज्ञाश्च कृतास्त्राः शास्त्रपारगाः ॥ ४६ ॥

दुर्गे स्थाप्याः सुरुपाश्च बहवश्च वरस्त्रियः ।

अन्तःपुरं च कोशं च कुमारान्धात्र वासयेत् ॥ ४७ ॥

एवं दुर्गविधानस्य समाप्तोऽयमुदाहृतः ।

इत्यष्टाङ्गो वास्तुशास्त्रस्य सारः संक्षेपेण स्पष्टमस्माभिरुक्तः ।

यत्र ज्ञाते शिल्पिवैद् वास्तुविद्यापाथोनाथं सन्तरन्त्यप्रयासात् ॥ ४८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

अष्टाङ्गलक्षणं नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

१. 'णो' ग. पाठः । २. 'प', ३. 'गु', ४. 'य' ख. ग. पाठः ।

५. 'बुदास्तु वि' क. पाठः ।

अथ तोरणभङ्गादिशान्तिको नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः

पुरातनं नवं वापि कृतं वाथार्धनिर्मितम् ।

देवतानां नृपाणां च तोरणं निपतेद् यदि ॥ १ ॥

भज्यते दह्यते वाथ नमते सज्जतेऽथवा ।

दवविद्युज्जलाद्यैर्वा हन्यते तत् कदाचन ॥ २ ॥

तत्र दोषान् प्रवक्ष्यामो दोषप्रशमनानि च ।

तोरणं निपतेत् सर्वं शिरो वास्य कथञ्चन ॥ ३ ॥

राज्ञां सेनापतीनां च प्रतीहारपुरोधसाम् ।

प्रधानांश्च गजानां च विप्रपौरजनस्य च ॥ ४ ॥

तत्र मृत्युभयं विद्याद् दुर्भिक्षं चापि निर्दिशेत् ।

तस्मात् प्रशमहेत्वर्थं विधिं कुर्यादिमं बुधः ॥ ५ ॥

ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैर्धर्मैः स्थपतिः सपुरोहितैः ।

रात्रौ होमवलिं कुर्यान्नगरे तु चतुर्दिशम् ॥ ६ ॥

कर्णचत्वरशृङ्गाटेष्ववनीपालवेश्मनि ।

स्थानेष्वेतेषु विप्राद्यैर्वेदिं निष्पाद्य साक्षताम् ॥ ७ ॥

कलशैर्द्रव्यगन्धैश्च श्वेतमाल्याम्बरैर्घृताम् ।

तत्र होमं प्रकुर्वीत शान्तिकं बलिमेव च ॥ ८ ॥

एवं प्रशमयेत् सर्वं यत्किञ्चिद् दुरितोत्थितम् ।

तोरणं भज्यते चेत् तद्राष्ट्रभङ्गं विनिर्दिशेत् ॥ ९ ॥

अस्य प्रशमहेत्वर्थं पूर्वोक्तं कारयेद् विधिम् ।

तदेवैकं प्रदह्येत तोरणं नगरैर्यद्यदि ॥ १० ॥

तदा वह्निभयं ब्रूयाद् राष्ट्रस्य नगरस्य च ।

सवाद्याभ्यन्तरं विप्रैर्विधिमेनं प्रयोजयेत् ॥ ११ ॥

१. 'ऋषीणां च' ख. ग. पाठः । २. 'पत्यते य' क, 'नृपतेर्यदि' ग. पाठः । ३. 'नानां ग' ख. ग. पाठः । ४. 'वी' ; ५. 'तदा चैकं' क. पाठः । ६. 'रै'. ग. पाठः ।

स्नातस्त्रिकालशुद्धात्मा सोपवासो जितेन्द्रियः ।

देवपूजार्चनरतो नित्यं दानपरः शुचिः ॥ २५ ॥

यवान्नप्रायभोजी च नित्यं होमपरायणः ।

गुरुविप्ररतश्चैव श्वेतमाल्याम्बरस्तथा ॥ २६ ॥

गृही सगृहिणीकस्तु व्रतमेतत् समाचरेत् ।

श्वेतके पञ्चरात्रं च चित्रकण्ठे दशैव तत् ॥ २७ ॥

चित्रे पञ्चदशाहानि कृष्णे दिवसविंशतिः ।

व्रतस्येन तु कर्तव्यमग्निकार्यं मनोरमम् ॥ २८ ॥

यथालाभं समादाय तस्य देहं सपिच्छकम् ।

निकृन्तेत् खण्डखण्डानि विभागाष्टशतानि तम् ॥ २९ ॥

घृतैः प्लुतानि पुण्यानि मधुलाजान्वितानि च ।

पञ्चवारुणसंज्ञेन वह्निकार्ये कृतेऽक्षतैः ॥ ३० ॥

ततश्च मांसं जुहुयाद्धव्यपात्रेण मन्त्रवित् ।

हुते क्रव्ये ततः क्षीरं दधि मध्वाज्यमेव च ॥ ३१ ॥

संपूजयेद् ग्रहान् सर्वान् ब्राह्मणान् वाचयेत् ततः ।

स्ववित्तपादं श्वेते तु विप्रेभ्यः प्रतिपादयेत् ॥ ३२ ॥

वित्तार्थं चित्रकण्ठे तु पादोनं सर्वचित्रके

कृष्णे सर्वधनत्यागः कर्तव्यो ब्राह्मणोत् पुनः ॥ ३३ ॥

एवं शान्तिर्भवेद् गेहे सर्वदोषक्षयार्थहा ।

महतीं श्रियमाप्नोति धनलाभश्च जायते ॥ ३४ ॥

पुत्रैः पौत्रैर्वृद्धिमाप्नोत्यनन्तामायुर्दीर्घं प्राप्नुयात् संयतात्मा ।

एतत् कृत्वा मुच्यते सर्वपापैर्मर्त्यैर्द्वन्द्वच्छारदः शीतरश्मिः ॥ ३५ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारपरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

तोरणभङ्गकपोतप्रवेशशान्तिकौ नाम पट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

१. 'धा' ग. पाठः । २. 'तत्' क, 'ते' ग. पाठः । ३. 'ताक्षतानि पुण्यानि म' ख. ग. पाठः । ४. 'णान् पु', ५. 'सि' ६. 'पहः' क. पाठः । ७. 'यु' क. ग. पाठः ।

अथ वेदीलक्षणं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

वेद्यश्चतस्रो विज्ञेया याः पुरा ब्रह्मणोदिताः ।
 वयं ताः संप्रवक्ष्यामो नामसंस्थानमानतः ॥ १ ॥
 प्रथमा चतुरश्रा स्यात् सभद्रा च द्वितीयका ।
 तृतीया श्रीधरी नाम चतुर्थी पद्मिनी स्मृता ॥ २ ॥
 यज्ञकाले तथोद्वाहे देवतास्थापनेषु च ।
 नीराजनेषु सर्वेषु बह्विहोमे च नित्यशः ॥ ३ ॥
 नृपाभिषेचने चैव शक्रध्वजनिवेशने ।
 नृपयोग्या भवन्त्येता वर्णानामनुपूर्वशः ॥ ४ ॥
 चतुरश्रा तु या वेदी नवहस्ता समन्ततः ।
 अष्टहस्ता प्रमाणेन सर्वभद्रा प्रकीर्तिता ॥ ५ ॥
 श्रीधरी सप्त विज्ञेया हस्तान् मानेन वेदिका ।
 षड्हस्ता चैव शास्त्रज्ञैर्नलिनीह विधीयते ॥ ६ ॥
 चतुरश्रा तु कर्तव्या चतुरश्रा समन्ततः ।
 भद्रैस्तु सर्वतोभद्रा भूषणीया चतुर्दिशम् ॥ ७ ॥
 श्रीधरी चापि विज्ञेया कोणविंशतिसंयुता
 नलिनीति च विज्ञेया पद्मसंस्थानधारिणी ॥ ८ ॥
 कर्तव्याः स्वस्वविस्तारादुच्छ्रयेण त्रिभागिकाः ।
 कुर्यान्मन्त्रवतीभिस्ता इष्टकाभिस्तु चा(य?यि)ताः ॥ ९ ॥
 चतुरश्रा यज्ञकाले विवाहे श्रीधरी स्मृता ।
 देवतास्थापने वेदीं सर्वभद्रां निवेशयेत् ॥ १० ॥
 नीराजने साग्निकार्ये तथा राजाभिषेचने ।
 वेदी पद्मावती या च तथा शक्रध्वजोच्छ्रये ॥ ११ ॥
 चतुर्मुखा तु कर्तव्या सोपानैश्च चतुर्दिशम् ।
 प्रतीहारसमायुक्ता चार्धचन्द्रोपशोभिता ॥ १२ ॥

१. 'तासां प्र', २. 'स्तोत्रा', ३. 'व्या स्व', ४. 'का' क. पाठः । ५. 'काः'

चतुःस्तम्भसमायुक्ता चतुष्कुम्भविराजिता ।
 काञ्चनै राजतैस्ताम्रैर्मृन्मयैः कलशैस्तथा ॥ १३ ॥
 कोणेकोणे तु विन्यस्तैर्वल्गुवानरभूषितैः ।
 स्तम्भप्रमाणं वेदीनां कार्यं छाद्यवशेन च ॥ १४ ॥
 एकेन द्वित्रिभिर्वापिच्छाद्यैः सामलसारिकैः ।
 स्तम्भमूलानि चाभ्यज्य गुडेन मधुसर्पिषा ॥ १५ ॥
 परमान्नेन वाभ्यज्य तान् विन्यस्येद् यथातथम् ।
 देवताः पूजयित्वा तु ब्राह्मणान् स्वस्ति वाचयेत् ॥ १६ ॥
 चतुर्विधमितीरितं यदिह वेदिकालक्षणं
 समग्रमपि वर्तते मनसि यस्य तच्छिल्पिनः ।
 स याति भुवि पूज्यतामवनिभोक्तुरामोति च
 श्रियं स्थपतिसंसदि स्फुरति चास्य शुभ्रं यशः ॥ १७ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

वेदीलक्षणं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ गृहदोषनिरूपणं नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अतः परं गृहादीनामप्रशस्तसमुच्छ्रितम् ।
 क्रियते कथितं यस्मादेकत्र सुसमं भवेत् ॥ १ ॥
 रक्षोःस्वुनाथकीनाशमरुद्धनदिक्पृषा ।
 मध्यपृषा च भूर्य्याधिदारित्र्यमरुद्भावहा ॥ २ ॥
 वह्निपृषा वह्निभिये मृतये दक्षिणपृषा ।
 रुजे रक्षःपृषा प्रत्यवपृषा धान्यधनच्छिदे ॥ ३ ॥
 कलहाय प्रवासाय रोगाय च मरुपृषा ।
 मध्यपृषा तु भूमिर्या सर्वनाशाय सा भवेत् ॥ ४ ॥

तुपास्थिकेशकीटत्वं(क)शङ्खभस्मोपराश्रिताम् ।
 कर्पराङ्गारिणीं दुष्टसत्त्वानार्यजनां त्यजेत् ॥ ५ ॥
 चैत्रे शोककरं वेश्म ज्येष्ठे मृत्युप्रदायकम् ।
 पशुनाशनमाषाढे शून्यं भाद्रपदे कृतम् ॥ ६ ॥
 औश्विने कलहाय स्यात् कार्तिके भृत्यनाशनम् ।
 माघे चाग्निभयाय स्यान्मासेष्वेषु न कारयेत् ॥ ७ ॥
 पावकस्य पदे पृष्ठवंशस्यापि च पश्चिमे ।
 पुरप्रासादकर्णे च कीलादि प्राक् प्रयोजयेत् ॥ ८ ॥
 पूर्वपश्चिमदिङ्मूढं वास्तु स्त्रीनाशकृद् भवेत् ।
 उदङ्मूढं न निष्पत्तिं याति सर्वं च नाशयेत् ॥ ९ ॥
 यत्तु दक्षिणदिङ्मूढं जायते मरणाय तत् ।
 प्राग्वास्तुनि (तु) कुर्वीत प्रासादं मन्दिरं पुरे ॥ १० ॥
 वलितं चलितं भ्रान्तं विमूत्रं च समुत्सृजेत् ।
 यत् स्यान्मुखविनिष्क्रान्तं वलितं तत् प्रकीर्तितम् ॥ ११ ॥
 चलितं पृष्ठनिष्क्रान्तं दिङ्मूढं भ्रान्तमुच्यते ।
 विमूत्रं कर्णहीनं स्यात् फलमेपां प्रचक्ष्महे ॥ १२ ॥
 वलिते चलति स्थानं चलिते विग्रहो भवेत् ।
 भ्रान्तं योपिद्विनाशाय विमूत्रं भूरिशत्रुकृत् ॥ १३ ॥
 मूषकोत्करवल्मीकग्रान्ता वक्रा भुजङ्गवत् ।
 छिन्ना भिन्ना विकर्णा च न वास्तुनि शुभा क्षितिः ॥ १४ ॥
 मूषकोत्करवत्यर्थं हन्ति वल्मीकिनी सुतम् ।
 विकर्णा कुरुते कर्णं रोगं छिन्ना विनाशिनी ।
 भिन्ना भेदं करोत्युर्वी कुटिला मतिवक्रताम् ॥ १५ ॥
 सपादं सत्रिभागं वा सार्धं द्विगुणमेव च ।
 यत् स्यान्मुखायतं वेश्म तदनिष्टफलप्रदम् ॥ १६ ॥

१. 'सी', २. 'त्वष्ट्यभ' ख. ग. पाठः ३. 'अश्विन्ये क', ४. 'शुमम्'
 क. पाठः । ५. 'तू' क. ग. पाठः । ६. 'गान्' क. पाठः ।

यद् द्विशालं त्रिशालं वा चतुःशालमथापि वा ।
मूपया रहितं वेश्म तदनिष्टफलप्रदम् ॥ १७ ॥
पुरतः पृष्ठतः पार्श्वे यदि वालिन्दवर्जिता ।
गृहे न शस्यते शाला देवागारे तु शस्यते ॥ १८ ॥
अन्यपृष्ठस्थितद्वारं वेश्म खादकमुच्यते ।
परस्परविरोधाय तद् वेश्म गृहिणोस्तयोः ॥ १९ ॥
सशल्यं पादहीनं च समसान्धि शिरोगुरुं ।
वेश्मनामिदमुद्दिष्टं मर्मदोषचतुष्टयम् ॥ २० ॥
वास्तुक्षेत्रस्य यत्राङ्गे यस्य वर्त्म प्रवर्तते ।
तैदङ्गं वास्तुनस्तस्यच्छिन्नं तेनेति निर्दिशेत् ॥ २१ ॥
छिन्नाङ्गं विकलं तत् स्याद् भीतिदं सर्वदोषकृत् ।
तद्भर्तुर्भज्यतेऽङ्गं तद् वेधस्तस्याफलोऽन्यथा ॥ २२ ॥
स्वगृहद्वयमध्येन निर्वाहो यदि वर्त्मनः ।
द्वारवेधोदितान् दोषांस्तदा प्राप्नोति निश्चितम् ॥ २३ ॥
मार्गश्चैको यदा गच्छेदुभयोर्गृहपार्श्वयोः ।
मार्गवेधस्तदा स स्याच्छोकसन्तापकारकः ॥ २४ ॥
उत्सङ्गः पूर्णबाहुश्च हीनबाहुस्तथापरः ।
प्रत्यक्षाय इति प्रोक्तं प्रवेशानां चतुष्टयम् ॥ २५ ॥
गृहस्य सम्मुखं यत्र द्वारं भवति वास्तुनः ।
उत्सङ्ग इति स प्रोक्तः पूर्णबाहुः प्रदक्षिणः ॥ २६ ॥
वामतो हीनबाहुः स्यात् प्रत्यक्षो वाऽक्षायस्तु पृष्ठतः ।
चतुर्थोऽयं समुद्दिष्टः प्रवेशो वास्तुनो बुधैः ॥ २७ ॥
उत्सङ्गाख्ये प्रवेशे स्यात् प्रजाहानिः कुटुम्बिनः ।
धनधान्यक्षयो वास्य मरणं वा ध्रुवं भवेत् ॥ २८ ॥
पूर्णबाहौ पुत्रपौत्रा धनधान्यसुखानि च ।
भवन्ति वसतो नित्यं गृहिणस्तत्र वास्तुनि ॥ २९ ॥

१. 'रः' ख. ग. पाठः । २. 'य' क. पाठः । ३. 'स', ४. 'मु',
५. 'त्युक्तो वा' ख. पाठः ।

६ 'पूर्णबाहुस्तु' दक्षिणे इति व पाठो युक्तः ।

अल्पमित्रो गृही क्षीनवादावत्यल्पवान्धवः ।

स्याद् बालपवित्तो जीयेत स्त्रीभिः पीड्येन वामयैः ॥ ३० ॥

प्रत्यक्षायप्रवेशस्तु विहितो यत्र वेष्मनि ।

तस्मिन् निवसतां पुंसां निश्चिनः स्याद् धनक्षयः ॥ ३१ ॥

मूपास्वंस्थानयुक्तासु शालाभेद इति स्मृतः ।

प्राप्नोति तत्र निवसन् मृत्युं दुःखं सरोगताम् ॥ ३२ ॥

उदग्दक्षिणशालासु पुर्वापरगतासु च ।

अन्यथा वा स्थितं द्वारं वधवन्धनकारकम् ॥ ३३ ॥

मूपागतान् भ्रमान् कुर्यान्न शालां प्रतिभेदयेत् ।

भ्रमभग्नसु शालासु विपद्यन्ते कुटुम्बिनः ॥ ३४ ॥

शालाभेदो भवेद् यत्र पृष्ठतः पार्श्वतोऽपि वा ।

धनधान्यक्षयस्तत्र गृहिणो जायते ध्रुवम् ॥ ३५ ॥

यत्र प्रत्यङ्मुखे शाले गृहं तत् स्याद् विकोकिलम् ।

आयुश्चतुष्पदं धान्यं वसतां तत्र नश्यति ॥ ३६ ॥

सीमाशालाप्रभिन्नस्य प्रासादस्य गृहस्य च ।

अस्थिरा जायते क्रोद्धिः स्थितिश्च न भवेच्चिरम् ॥ ३७ ॥

सर्वदोषकरी ज्ञेया गर्भे चन्द्रावलोकिता ।

मूपां विना विनाशाय कामोच्छिद्यै गवाक्षकः ॥ ३८ ॥

यदा गण्डोऽथवा कुक्षिः पृष्ठं कक्षाथ भिद्यते ।

दारिद्र्यं जायते भर्तुस्तदानीमतिदुस्तहम् ॥ ३९ ॥

गर्भादुभयतो गण्डौ कक्षे स्तः कर्णभित्तिगे ।

दक्षिणोत्तरयोः कुक्षौ पृष्ठतः पृष्ठमादिशेत् ॥ ४० ॥

स्थापितद्वारसंरोधे गृहिणो जायतेऽश्मरी ।

द्वारे तु विहिते तस्मिन्ननर्थस्तस्य जायते ॥ ४१ ॥

पूर्वद्वारनिरोधं तु नवमार्गं कदाचन (?) ।

श्रोत्ररोधेऽश्मरीदोषः कृत्तश्रोत्रेण नैर्म्यता (?) ॥ ४२ ॥

१. 'य' ग. पाठः । २. 'कना' ख. ग. पाठः । ३. 'क्षौ' क. पाठः ।

४. 'न्य' ग. पाठः । ५. 'नयता' ख. पाठः ।

कृत्तानि यत्र चीयन्ते गवाक्षालोकनानि च ।
 तत्र प्रसूतिर्न भवेन्नृपि विनश्यति ॥ ४३ ॥
 चीयमाना यदा भित्तिर्दक्षिणा स्याद् बहिर्मुखी ।
 तदा व्याधिभयं विद्यान्तृपदण्डभयं तथा ॥ ४४ ॥
 यदा तु पश्चिमं कुड्यं प्रयाति बहिरग्रतः ।
 धनहानिं विजानीयाच्चौरेभ्यश्च भयं तदा ॥ ४५ ॥
 उत्तरं तु यदा कुड्यं चीयमानं बहिर्व्रजेत् ।
 गृहमर्तुश्च कर्तुश्च व्यसनं स्यात् तदा महत् ॥ ४६ ॥
 यदाग्रं चीयमानायाः पूर्वभित्तेर्बहिर्व्रजेत् ।
 तदा गृहपतेस्तीव्रं राजदण्डभयं भवेत् ॥ ४७ ॥
 प्राग्दक्षिणो यदा कर्णश्चीयमानो बहिर्व्रजेत् ।
 तत्राग्निभीतिरतुला संशयश्च प्रभोर्भवेत् ॥ ४८ ॥
 बहिर्मुखो यदा गच्छेत् कर्णो दक्षिणपश्चिमः ।
 कलहोपद्रवस्तत्र स्याद् भार्यायाश्च संशयः ॥ ४९ ॥
 यत्रोत्तरापरः कर्णश्चीयमानो व्रजेद् बहिः ।
 पुत्रवाहनभृत्यानां भवेत् तस्मिन्नुपद्रवः ॥ ५० ॥
 यदा प्रागुत्तरः कर्णो बहिर्गच्छति वेश्मनः ।
 तदा गवां वृषाणां च गुरूणां च क्षयो भवेत् ॥ ५१ ॥
 चतस्रो भित्तयो यस्य बहिर्निर्यान्ति वेश्मनः ।
 चीयमानास्तदत्रोक्तं मन्दिरं मल्लिकाकृति ॥ ५२ ॥
 तादृग् गृहे न तत्रायो व्ययो भवति यादृशः ।
 कश्चितोऽस्यैव दोषेण तस्य भर्ता पलायते ॥ ५३ ॥
 संक्षिप्यते तु यद् वेश्म चीयमानं समन्ततः ।
 संक्षिप्तमिति तज्ज्ञेयं तत्र राजभयं भवेत् ॥ ५४ ॥
 यत् स्यादन्तेषु संक्षिप्तं विस्तृतं चापि मध्यतः ।
 मृदङ्गाकृतिसंस्थानं तत्र व्याधिभयं भवेत् ॥ ५५ ॥

१. 'ता' ख. पाठः । २. 'धी' क, 'वी' ख. पाठः । ३. 'खा' क. पाठः ।

४. 'ता' ख. पाठः ।

नागदन्ततुलास्तम्भभित्तिमूपागवाक्षकाः ।
 द्वारमध्ये न दातव्या न चैते विषमस्थिताः ॥ ७० ॥
 इतिहासपुराणोक्तं वृत्तान्तप्रतिरूपकम् ।
 निन्दितं च गृहे नेष्टं शस्तं देवकुलेषु तत् ॥ ७१ ॥
 यानीन्द्रजालतुल्यानि यानि मिथ्याकृतानि च ।
 भीषणानि च यानि स्युर्न कुर्यात् तानि वेश्मसु ॥ ७२ ॥
 स्वयमुद्धाटितं द्वारमुच्चाटनकरं भवेत् ।
 धनहृद् वन्धुवैरं स्यादथवा कलिकारकम् ॥ ७३ ॥
 स्वयं यत् पिहितं द्वारं तद् भवेद् बहुदुःखदम् ।
 सशब्दं भयकृत् पादशीतलं गर्भपातनम् ॥ ७४ ॥
 द्रव्यं नाधोमुखं कार्यं प्रत्यग्याम्याननं नच ।
 पश्चिमाग्रे परिक्लेशो दक्षिणाग्रे तु शून्यता ॥ ७५ ॥
 स्तम्भद्वारं च भित्तिं च विपरीतं न कारयेत् ।
 अमीषां वैपरीत्येन दोषाः स्युर्वहवो नृणाम् ॥ ७६ ॥
 मूलसूत्रानुसारेण कर्तव्या भूमिकोपरि ।
 उपर्युपरि यद् वेश्मसमं संतापकारकम् ७७ ॥
 अधोभूमौ क्षणा ये स्युस्तत्समांश्चार्ध्वभूमिषु ।
 परित्यजन्नपहिताँ (?) न कुर्वीत यथोत्तरम् ॥ ७८ ॥
 शाला निम्ना भवेद् यस्मिन्नलिन्दस्त्वधिको भवेत् ।
 निधनं जायते तत्र सदा शोकभयानि च ॥ ७९ ॥
 मूलद्वारानुसारेण द्वाराण्युपरिभूमिषु ।
 कुर्याद् भयप्रदानं स्युर्विहितान्यन्यथा पुनः ॥ ८० ॥
 क्षुद्भयप्रदमाध्मा(नं?) कुब्जं कुलविनाशनम् ।
 अत्यर्थं पीडितं पीडां करोत्यर्न्तनतं क्षयम् ॥ ८१ ॥
 प्रवासो वाहविनते दिग्भ्रान्ते दस्युतो भयम् ।
 मूलद्वारं क्षयं कुर्याद् विद्धं द्वारान्तरेण यत् ॥ ८२ ॥

१. 'तां' क. पाठः । २. 'उमस्तं ता' ख. ग. पाठः । ३. 'तू' ग. पाठः ।
 ४. 'ताः' ख. ग. पाठः । ५. 'न' क. पाठः । ६. 'न्तं' क. ग. पाठः ।

प्रवासो भृत्यजो द्वेषो विद्धे चत्वररध्यया ।
 नाशं द्रव्यं ध्वजाविद्धं वृक्षेण शिशुदूषकम् ॥ ८३ ॥
 पङ्कविद्धे भवेच्छोकः सलिलस्राविणि व्ययः ।
 कूपेन विद्धेऽपस्मारो विनाशो देवतेन च ॥ ८४ ॥
 स्तम्भेन दूषणं स्त्रीणां ब्रह्मणा तु कुलक्षयः ।
 मानादभ्यधिके द्वारे राजतो जायते भयम् ॥ ८५ ॥
 व्यसनं मानतो हीने चारेभ्यश्च भयं भवेत् ।
 व्याधयः श्वभ्रविद्धेन धनस्य च परिक्षयः ॥ ८६ ॥
 देवध्वजेन वन्धः स्यात् सभयैश्वर्यसंक्षयः ।
 सन्निपातभयं वाप्या तुल्या दृष्टत्वमाकृते(?) ॥ ८७ ॥
 हृदुक् कुलालचक्रेण दारिद्र्यं वारिणा भवेत् ।
 व्याधिरुक् † कचकूटेन आपाकेन (?) सुतक्षयः ॥ ८८ ॥
 नि(श्चैस्त्व)तोदूखलेन स्याच्छिलया चाश्मरी भवेत् ।
 तोयभाण्डेन दुर्मन्त्री भस्मना चार्शसो गृही ॥ ८९ ॥
 दारिद्र्यं छायाया विद्धे भवेद् द्वारे कुटुम्बिनः ।
 स्थलस्यन्दनवल्मीकैर्विदेशगमनं भवेत् ॥ ९० ॥
 कुशं विकृतमत्युच्चं करालं शिथिलं पृथु ।
 वक्रं विशालमुत्तानं (शूस्व)लाग्रं ह्रस्वकुक्षिकम् ॥ ९१ ॥
 स्वपादचलितं ह्रस्वं हीनकर्णं मुखानतम् ।
 पार्श्वगं सूत्रमार्गाच्च भ्रष्टं द्वारं न शोभनम् ॥ ९२ ॥
 तत् करोति क्षयं घोरं विनाशं स्वामिसम्पदः ।
 वसतां कलहं नित्यमतस्तत् परिवर्जयेत् ॥ ९३ ॥
 अन्तर्द्वाराद् वहिर्द्वारं नोच्चं कुर्यान्न सङ्कटम् ।
 उच्चं विसङ्कटं वापि तच्छिवाय न जायते ॥ ९४ ॥
 पट्टसन्धिर्यदा मध्ये द्वारस्य स्यात् कथञ्चन ।
 कर्तुस्तदा विनाशः स्यात् कुलस्य च परिक्षयः ॥ ९५ ॥

१. 'जा दोषा वि', २. 'श' ख. ग. पाठः । ३. 'द्र' ख, 'द्रष्टृत्व' ग. पाठः ।
 ४. 'करच', ५. 'श्चि' क. पाठः । ६. 'लम्बकु' ख. पाठः ।

तुला उपतुला वास्युर्द्वारि तिर्यग् यदा कृताः ।
 दारिद्र्यव्याधिसन्तापा भवन्ति स्वामिनस्तदा ॥ ९६ ॥
 अनुवंशमनुप्राप्ता जयन्त्यो यदि मन्दिरे ।
 वित्तायुषोस्तदाल्पत्वमनारोग्यं च जायते ॥ ९७ ॥
 उदुम्बरे (वि)निहिता(नि?) ललाटी नाम सा तुला ।
 दूषणं मरणं वापि कन्यानां विदधाति सा ॥ ९८ ॥
 उत्तराङ्गोदरे न्यस्ता ललाटेन समा यदि ।
 तुला ललाटिका सापि कुलक्षयकरी भवेत् ॥ ९९ ॥
 तुलापिण्डेन विन्यस्ता ज्ञेया यज्ञोपवीतिनी ।
 वसतो व्यसनं कुर्यात् कुटुम्बस्यासुखं च सा ॥ १०० ॥
 यदि भारतुलैकापि मध्ये विद्धा कथञ्चन ।
 तदा वराङ्गं भज्येत धनं च परिहीयते ॥ १०१ ॥
 भित्तिभेदो न कर्तव्यस्तुलाग्रैरखिलैरपि ।
 कुर्याद् ब्रह्मपदन्यस्तो भारपट्टः कुलक्षयम् ॥ १०२ ॥
 अयुक्तयोर्युक्तयोर्वा सन्धिश्चेद् भारपट्टगे^१ ।
 सन्धौ स्यात् तत् सुतो ज्येष्ठः कर्तुश्चापि विनश्यति ॥ १०३ ॥
 अनुवंशं न भुञ्जीत न शयीत कदाचन ।
 भुञ्जानस्यार्थनाशः स्याच्छयानस्य महारुजः ॥ १०४ ॥
 नाशोऽनुवंशं रोगाः स्युस्तिर्यक्स्थे रक्षसो भयम् ।
 शयनागाराविन्यस्ते मरणं नागदन्तके ॥ १०५ ॥
 कर्णोवात्(?) पक्षिराद्यण्डध्वजच्छत्रकुमारकान् ।
 सिंहकर्णकपोताल्लि गृहेषु परिवर्जयेत् ॥ १०६ ॥
 इन्द्रकीलं शुकं तुम्बीर्मथर्वंश्च वेदमनि ।
 न कुर्यात् तत्र विहिताः सर्वदोषावहा यतः ॥ १०७ ॥
 अतिक्षिप्रचिरोत्पन्नं कृशद्रव्यमपौहितम् ।
 अप्रतिष्ठितसंस्थानं गृहं नमति पञ्चश ॥ १०८ ॥

१. 'भता' ख. पाठः । २. 'साः' व. पाठः । ३. 'सि' ख. पाठः ।

४. 'सूर्य', ५. 'पार' ख. ग. पाठः ।

अतिस्थूलेन ह्रस्वेन शरीरेण यथा नरः ।
 विरूपो दुर्वलश्चैव तथा द्रव्येण मन्दिरम् ॥ १०९ ॥
 जीर्णं घृण(कृ)क्षितं मिश्रं हीनं वक्रं विधिच्युतम् ।
 चण्डं तुण्डं वक्रकोणं सन्धिविद्धाल्पमूलके ॥ ११० ॥
 वज्रमध्यं स्थूलमूलं कुक्षिभिन्नं च दारु यत् ।
 भिन्नमूलं कर्मपृष्ठं पक्षहीनं च वर्जयेत् ॥ १११ ॥
 पातितान् वर्जयेद् वृक्षान् द्विपान्वाग्निजलानिलैः ।
 प्रभूतपक्षिनिलयान् काककौशिकसेवितान् ॥ ११२ ॥
 मधुग्रहपिशाचाहिदुष्टांश्चैत्यश्मशानजान् ।
 चतुष्पयात्रिकमहानदीसङ्गममार्गजान् ॥ ११३ ॥
 देवतायतनेजातानूर्ध्वशुष्कान् क्षतच्छदान् ।
 बल्लीपिनद्वान् सुपिरकोटरग्रन्थिसङ्कुलान् ॥ ११४ ॥
 याम्यापराशापतितांस्त्यजेत् कण्टकिनोजपिच ।
 कपित्थोदुम्बराश्वत्थशिरीषवटचम्पकान् ॥ ११५ ॥
 कोविदारधवारिष्टश्लेष्मातकविभीतकान् ।
 किञ्च सप्तच्छदक्षीरिफलदांश्च द्रुमांस्त्यजेत् ॥ ११६ ॥
 मर्माणि यत्र पीड्यन्ते द्वारैर्भित्तिभिरेव वा ।
 दारिद्र्यं कुलहानिं वा गृहिणस्तत्र निर्दिशेत् ॥ ११७ ॥
 स्तम्भैर्विनश्यति स्वामी तुलाभिः स्त्रीवधो ध्रुवम् ।
 सङ्ग्रहैर्वन्धुनाशः स्याज्जयन्तीभिः स्तुपावधः ॥ ११८ ॥
 मर्मस्थानस्थितैः कार्यैर्भर्तुः कायो निपीड्यते ।
 मर्मस्थैः सन्धिपालैस्तु सुहृद्विश्लेषमादिशेत् ॥ ११९ ॥
 गृहपीडा नागदन्तैर्नागपाशैर्धनक्षयः ।
 कापिच्छकैस्तु प्रेय्याणां क्षयं मर्मस्थितैर्वदेत् ॥ १२० ॥
 पङ्कदारुकान्यनुसरागवाक्षालोकनानि च ।
 मर्मस्थाननिविष्टानि जनयन्ति महाभयम् ॥ १२१ ॥
 स्तम्भैर्वा द्वारमध्यैर्वा तुलाभिर्नागपाशकैः ।
 वातायनैर्नागदन्तैर्द्वारमध्ये निपीडिते ॥ १२२ ॥

व्याधयः संप्रवर्धन्ते धननाशः कुलक्षयः ।

राजदण्डभयं च स्यादपत्यानां च पीडनम् ॥ १२३ ॥

पद्दारुकाणां मध्येषु द्वारमध्येषु वा पुनः ।

कर्णद्रव्यादिभिर्विद्धेष्वेतदेवादिशेत् फलम् ॥ १२४ ॥

संविद्धा नागदन्तैर्या स्तम्भैर्वातायनैस्तथा ।

शय्या शस्त्राद् भयं भर्तुः कुर्यात् तस्करतोऽपि वा ॥ १२५ ॥

गृहमध्ये कृतं द्वारं द्रव्यकोशविनाशनम् ।

आवहेत् कलहं भर्तुर्भार्या वास्य प्रदूषयेत् ॥ १२६ ॥

द्रव्येणैकोत्तरेणापि महामर्माणि पीडिते ।

सर्वस्वनाशो गृहिणो मरणं वा ध्रुवं भवेत् ॥ १२७ ॥

द्वारस्तम्भतुलालिन्दैश्च यदोषः संमीरितैः ।

विमूत्रे नागदन्तेऽपि तच्छून्यं जायते गृहम् ॥ १२८ ॥

विभागपदहीनेषु रूपस्थानेषु वास्तुर्षु ।

यक्षमातृक्रियाद्येषु रोगान्मृत्युर्न संशयः ॥ १२९ ॥

कटुकण्टकिदुर्गन्धिगुल्मकाद्याश्रयान् द्रुमान् ।

न धारयेत् समीपस्थान् पुरप्रासादवेद्यमनाम् ॥ १३० ॥

वदरी कदली चैव दाडिमी बीजपूरिका ।

प्ररोहन्ति गृहे यत्र तद्गृहं न प्ररोहति ॥ १३१ ॥

द्रव्यं द्रव्याधिकं दृन्ति कुलमायामतोऽधिकम् ।

उच्छ्रयाभ्यधिकं पूजां सन्ततिं विस्तराधिकम् ॥ १३२ ॥

स्तम्भाङ्गैर्भित्तिभिः पट्टैः शीर्षकैर्भवनैस्तथा ।

आलोकनातोरणाद्यैश्छाद्यकैः कन्दकूटकैः ॥ १३३ ॥

रीरशाखोत्तमाङ्गैश्च तुलाभिः सन्धिपालकैः ।

भर्गलाग्रैर्वेदिकाभिर्व्यालैर्जालैश्च नूतनैः ॥ १३४ ॥

पातितैः पातितैर्न(ष्टैः)र्जायते गृहिणो ध्रुवम् ।

व्याधिदारिग्र्यदुःखातिनिर्धनत्वं च जायते ॥ १३५ ॥

उचच्छाद्यं छिद्रगर्भं भ्रमितं वमितं मुखे ।

हीनमध्यं नष्टमूत्रं^१ शल्यविद्धं^२ शिरोगुरु ॥ १३६ ॥

भ्रष्टालिन्दकशोभं च विषमस्थं तुलातलम् ।

अन्योन्यद्रव्यविद्धं च कुपदप्रविभाजितम् ॥ १३७ ॥

हीनभित्त्युत्तमाङ्गं च विनष्टं स्तम्भभित्तिकम् ।

भिन्नशालं त्यक्तकण्ठं निष्कन्दं मानवर्जितम् ॥ १३८ ॥

विकृतं च गृहं भर्तुरनिष्टफलदायकम् ।

तस्माद् दोषानिमांस्त्यक्त्वा गृहं कुर्याच्छुभावहम् ॥ १३९ ॥

एवंविधं दोषकरं गृहं स्याद् भर्तुश्च कर्तुश्च यतस्तदेते ।

ज्ञेयाः सदा शिल्पिभिरग्रमत्तस्त्याज्याश्च दोषाः शुभकीर्त्तिकामैः ॥ १४०^१/_३ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणनूत्रघारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

गृहदोषनिरूपणं नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ रुचकादिप्रासादलक्षणं नामैकोनपञ्चाशोऽध्यायः ।

त्रिदशानां नृपाणां च वर्णिनां च विशेषतः ।

उत्पत्तिप्रसृतिं ब्रूमः प्रासादा यस्य ये मताः ॥ १ ॥

पुरा ब्रह्मासृजत् पञ्च विमानान्यसुरद्विषाम् ।

वियद्वर्त्मविचारीणि श्रीमन्ति च महान्ति च ॥ २ ॥

तानि वैराजकैलासे पुष्पकं मणिकाभिधम् ।

हैमानि मणिचित्राणि पञ्चमं च त्रिविष्टपम् ॥ ३ ॥

१. 'नि' लं. ग. पाठः । २. 'त्रै स्वयं', ३. 'सि', ४. 'त्र' क. पाठः ।

५. 'चतुष्टयप्रतिभा' खं. ग. पाठः ।

आत्मनः शूलहस्तस्य धनाध्यक्षस्य पाशिनः ।
 सुरेशिने च विध्वेशो विमानानि यथाक्रमम् ॥ ४ ॥
 वहून्यन्यानि चैवं स सूर्यादीनामकल्पयत् ।
 विशेषाय यथोक्तैस्तान्याकारैः प्रतिदेवतम् ॥ ५ ॥
 प्रासादांश्च तदाकाराञ्च शिलापक्केष्टकादिभिः ।
 नगराणामलङ्कारहेतवे समकल्पयत् ॥ ६ ॥
 वैराजं चतुरश्रं स्याद् वृत्तं कैलाससंज्ञितम् ।
 चतुरश्रायताकारं विमानं पुष्पकं भवेत् ॥ ७ ॥
 वृत्तायतं च मणिकमष्टाश्रि स्यात् त्रिविष्टपम् ।
 तद्भेदाञ्च श्रीमतोऽन्यांश्च विविधानसृजत् प्रभुः ॥ ८ ॥
 ये यत्र विहिता भेदाः पूर्वं कमलयोनिना ।
 सर्वास्तानभिधास्यामो नामसंस्थानमानतः ॥ ९ ॥
 रुचकश्चित्रकूटश्च तृतीयः सिंहपञ्जरः ।
 भद्रः श्रीकूट उष्णीषः शालाक्षो § गजयूथपः ॥ १० ॥
 नन्द्यावर्तोऽवतंसाह्वः स्वस्तिकः क्षितिभूषणः ।
 भूजयो विजयो † नन्दी श्रीतैरुः प्रमदाप्रियः ॥ ११ ॥
 व्यामिश्रो हस्तिजातीयः कुबेरो वसुधाधरः ।
 सर्वभद्रो विमानाख्यो मुक्तकोणश्च नामतः ॥ १२ ॥
 चतुर्विंशतिरुद्दिष्टा चतुरश्राः समासतः ।
 वृत्तांस्तथाभिधास्यामः प्रासादानपरानपि ॥ १३ ॥
 वलयो दुन्दुभिः प्रान्तः पद्मः कान्तश्चतुर्मुखः ।
 माण्डूकाख्योऽथ कूर्मश्च तालीगृह उल्लापिकः ॥ १४ ॥
 इति वृत्ताः समासेन प्रासादा दश कीर्तिताः ।
 चतुरश्रायता ये स्युः कथ्यन्ते तेऽपि नामतः ॥ १५ ॥

१. 'पाकेर्यय' क, 'पायद्ययो' ख. ग. पाठः । २. 'ष्ट दावभिः' ख. ग. पाठः ।
 ३. 'क्षोऽथ ग' क. पाठः । ४. 'या' क. ख. ग. पाठः । ५. 'मत्तः प्र' ग. पाठः ।
 ६. 'नाङ्को' क. ख. ग. पाठः । ७. 'मान्द्रका' क, 'मदूका' ख. ग. पाठः ।

§ शालाख्य इति लक्षणे पाठः । † लक्षणे तु नन्द इति पठ्यते ।

भवो विशालः साम्मुख्यः प्रभवः शिविरागृहः ।
 मुखशालो द्विशालश्च गृहराजोऽमलो विशुः ॥ १६ ॥
 एवमेते समुद्दिष्टाश्चतुरश्रायता दश ।
 अथ वृत्तायतान् व्रूमः प्रासादानभिधानतः ॥ १७ ॥
 आमोदो रैतिकस्तुङ्गश्चारुभूतिनिपेक्षकः ।
 सदा(?)निपेक्षः सिंहाख्यः सुप्रभो लोचनोत्सवः ॥ १८ ॥
 एते वृत्तायताः प्रोक्ताः प्रासादा नामतो दश ।
 अष्टाश्रीणां च नामानि कथयामि समासतः ॥ १९ ॥
 वज्रको नन्दनः शङ्कुर्मैखलो वामनो लयः ।
 महापद्मश्च हंसश्च व्योमचन्द्रोदयाविति ॥ २० ॥
 अष्टाश्रय इमे प्रोक्ताः प्रासादा दश संख्यया ।
 भवन्त्येवं चतुष्पाटिर्लक्ष्मैषामधुनोच्यते ॥ २१ ॥
 संस्थानमानविन्यासैर्भद्रस्तम्भादिसङ्ख्यया ।
 एषां विशेषा वक्ष्यन्ते पृथक् पृथगनुक्रमात् ॥ २२ ॥
 ज्येष्ठो भागश्चतुर्हस्तः सार्धहस्तत्रयोऽपरः ।
 कल्पनीयः कनीयांस्तु हस्तत्रितयसम्मितः ॥ २३ ॥
 ज्येष्ठमध्यकनीयोभिरेवं भागैर्विभाजिताः ।
 भवन्ति सर्वप्रासादा ज्येष्ठमध्याधमक्रमात् ॥ २४ ॥
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे चतुर्भागविभाजिते ।
 कुर्यात् स्वारोहकाश्वासं पीठमंशसमुद्धृतम् ॥ २५ ॥
 तथा तस्योपरि स्थाप्या हंसपृष्ठी^१ समन्ततः ।
 हस्तमात्रोच्छ्रिता वृत्ता जलनिर्गमभूषिता ॥ २६ ॥
 ततः पीठस्य तस्यान्तर्द्विभागा(य?या)मविस्तृतिः ।
 प्रासादो रुचकः कार्यो भागत्रितयमुच्छ्रितः ॥ २७ ॥
 सार्धभागेन संज्ञा स्यात् सार्धभागस्तु योऽपरः(?) ।
 छा(य?द्य)त्रयं सकण्ठं स्यात् तेन सामलसारकम् ॥ २८ ॥

१. 'री' ख. ग. पाठः । २. 'तु', ३. 'ठा' क. पाठः । ४. 'स्त' ख. ग. पाठः ।

५. 'वृत्तसु', ६. 'स्तम्भा स्यात्' ख. पाठः । ७. 'पु' क. पाठः ।

द्वारं भागोच्छ्रितं तस्य कार्यं भागार्धविस्तृतम् ।

सप्राग्रीवः स कर्तव्यश्चतुर्दशधरावृतः ॥ २९ ॥

ससौधालिन्दकश्चारुर्ध्वच्छाद्योपकर्पवान् ।

क्रियतेऽत्र यदा स्तम्भैः)द्वाविंशत्या समावृतः ॥ ३० ॥

सप्राग्रीवपरिष्कारो भागिकालिन्दशोभितः ।

मध्यप्रदेशे रुचकः प्रासादः परिकीर्तितः ॥ ३१ ॥

रुचकः ।

कर्णप्राग्रीवकैश्चित्रैः सप्राग्रीवश्च यो वृतः ।

द्वाभ्यां द्वाभ्यां गवाक्षाभ्यां चतुर्दिशमलङ्कृतः ॥ ३२ ॥

कपोतालीपरिक्षिप्तः शोभितो द्वारसम्पदा ।

तदानीं चित्रकूटारुह्यः प्रासादः सोऽभिधीयते ॥ ३३ ॥

चित्रकूटः ।

अयमेव पुनः षड्भिः स्तम्भैरपि चितो यदा ।

प्राग्रीवकविहीनश्च स भवेज्जालरूपकः ॥ ३४ ॥

सिंहपञ्जर इत्युक्तः प्रासादः स तदा शुभः ।

सिंहपञ्जरः ।

कर्णप्राग्रीवकौ द्वौद्वावस्यैव भवतो यदा ॥ ३५ ॥

अलिन्दकगतिस्थित्या तदा भद्रः प्रकीर्तितः ।

भद्रः ।

स्याच्चित्रकूटः प्राग्रीवैश्चतुर्भिर्दिक्चतुष्टये ॥ ३६ ॥

वहिरन्तश्चतुर्द्वारः श्रीकूट इति नामतः ।

श्रीकूटः ।

षड्दारुकसमायुक्तंप्रागद्वारस्त्वयमेव चेत् ॥ ३७ ॥

प्रासादस्तम्भगर्भः स्यात् तदोष्णीपोऽभिधीयते ।

उष्णीपः ।

चतुरंशकविस्तीर्णं षडंशविहितायति ॥ ३८ ॥

१. 'ध्वे', २. 'घा', ३. 'न' ख. ग. पाठः । ४. 'म्भै', ५. 'कै' क. पाठः । ६. 'प' ख. ग. पाठः । ७. 'चं' क. ख. ग. पाठः । ८. 'व च।' क. पाठः । ९. 'भैरव' ख. ग. पाठः ।

पीठं शालागृहस्योक्तं सशालानिर्गमं शुभम् ।

मध्यादपरतस्तस्य द्विभागायतविस्तृतम् ॥ ३९ ॥

विधेयं गर्भभवनमलिन्दकपरिष्कृतम् ।

कार्यं तस्याग्रतः सीमा भागद्वितयमायता ॥ ४० ॥

भागभेकं च विस्तीर्णा चतुःस्तम्भापशोभिता ।

तदग्रतोऽपरा सीमा कार्या भागान् पठायता ॥ ४१ ॥

तिर्यक् स्था भागविस्तीर्णा प्रवेशद्वयशोभिता ।

एवं शालागृहः(?) स्तम्भैर्द्वाविंशत्या समावृतः ॥ ४२ ॥

प्राग्निवेदिकाजालपक्षसोपानकैः शुभैः ।

शालाख्यः ।

पञ्चभागोन्मितव्यासे क्षेत्रे भागाष्टकायते ॥ ४३ ॥

पीठं कुर्यादुभयतः ससोपानं शिलाचितम् ।

मध्यादपरभागेऽस्य देवागारं निवेशयेत् ॥ ४४ ॥

(वि?द्वि)भागायामविस्तारं चतुरश्रं सुसंहितम् ।

पादोनभागविस्तारमध्यर्धं भागमुच्छ्रितम् ॥ ४५ ॥

तस्य कार्यं मुखं मध्ये पार्श्वतश्चयशोभितम् ।

सचया निर्गता सीमा द्वौ भागौ त्रींस्तथाय(था?ता) ॥ ४६ ॥

चतुरश्रा चतुःस्तम्भा तदग्रे भागविस्तृता ।

पञ्चभागायता तिर्यक् कार्या सीमा तथापरा ॥ ४७ ॥

द्वाविंशदत्र कर्तव्याः स्तम्भाः सर्वैक्यसङ्ख्यया ।

वहिःपरिसरो गर्भात् ससीम्नो भागविस्तृतः ॥ ४८ ॥

एवं स्याद् वेदिकाजालरूपादिभिरलङ्कृतः ।

वहि(र्वि?श्च)योच्छ्रितश्चैव प्रासादो गजयूथपः ॥ ४९ ॥

गजयूथपः ।

पट्भागभाजिते क्षेत्रे चतुरश्रे समन्ततः ।

गर्भो द्विभागिकः कार्या द्वारं भागसमुच्छ्रितम् ॥ ५० ॥

१. 'यत्त' क. ख. ग. पाठः । २. 'ताः' ख. ग. पाठः । ३. 'पा' क. ख. ग. पाठः ।
४. 'ता', ५. 'ह' ख. ग. पाठः । ६. 'स्य मध्ये मुखं कार्यं पा' ख. पाठः । ७. 'सर्वे व्यसं'
ख. ग. पाठः । ८. 'जित' ख. पाठः ।

रुचकादिप्रासादलक्षणं नामैकोनपञ्चाशोऽध्यायः ।

भागार्धं द्वारविस्तारः प्रासादस्योच्छ्रितं पुनः ।
कुर्वीत चतुरो भागाञ्छादयेच्चित्रकूटवत् ॥ ५१ ॥
कार्या द्विभागिकाः शालाः सालिन्दास्तस्य बाह्यतः ।
वहिर्भित्तिपरिक्षिप्ताश्चतुर्भागायताः शुभाः ॥ ५२ ॥
द्वौ द्वौ गवाक्षकौ स्तम्भाः प्रतिशालं भवन्ति पट् ।
चतुःस्तम्भधृतैर्युक्ताः कार्या वा धार्मिकालयैः ॥ ५३ ॥
नन्दावर्तोऽयमेवं स्यात् सप्राग्रीवचतुष्टयः ।
प्रागु(?)द्वारक्षणोपेतः प्रासादः शुभलक्षणः ॥ ५४ ॥
नन्दावर्तः ।

क्षेत्रेत्रे)पट्भागविस्तारे दशभागकृतायतौ ।
मध्यादपरभागेऽस्य देवकोष्ठं निवेशयेत् ॥ ५५ ॥
चतुरंशप्रतिन्यासं चतुरश्रं समन्ततः ।
द्वारं तस्य विधातव्यं भागमध्यर्धमुच्छ्रितम् ॥ ५६ ॥
पादोनं भागविस्तारं सिंहवक्त्रविभूषितम् ।
सीमा तस्याग्रतः कार्या देवकोष्ठेन सम्मिता ॥ ५७ ॥
स्तम्भैः षोडशभिर्युक्ता भागद्वितयमुच्छ्रितैः ।
ससीम्नो देवकोष्ठस्य समन्ताद् भित्तिवेष्टितः ॥ ५८ ॥
अलिन्दो भागिकः कार्यो गवाक्षरूपशोभितः ।
(तत्)सीम्नोश्चाग्रतः पार्श्वे पट्टारुकयुता वह्निः ॥ ५९ ॥
कार्या द्विरंशाः प्राग्रीवा भागिकालिन्दवेष्टिताः ।
द्विद्विस्तम्भधृताः सर्वे पार्श्वतश्चयशोभिताः ॥ ६० ॥
अलिन्दास्तु चतुःस्तम्भाः कार्याः प्राग्रीवकाग्रतः ।
अवतंसक इत्येष सर्वलक्षणसंयुतः ॥ ६१ ॥
प्रासादः कथितः सम्यक्

अवतंसः ।

स्वस्तिकः प्रोच्यतेऽधुना ।

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे पट्भागप्रविभाजिते ॥ ६२ ॥

१. 'का का' ख. ग. पाठः । २. 'गत्पादे' व, 'गत्पदे' ख. ग.
३. 'न्या', ४. 'क्षपतः' ख. ग. पाठः । ५. 'ह' घ. पाठः ।

प्रासादं कल्पयेन्मध्ये द्विभागायामविस्तृतम् ।
 द्वारपाशोऽस्य भागार्धविस्तृतो भागिकोदयः ॥ ६३ ॥
 गर्भवेष्टम चतुःस्तम्भमलिन्दो भागिको वहिः ।
 तस्य स्युर्द्वादश स्तम्भा भागिकोऽलिन्दकोऽपरः ॥ ६४ ॥
 विंशतिस्तम्भसंयुक्तो विधातव्यः समन्ततः ।
 चयावृतश्च पुरतो भागो वाष्टधरान्वितः ॥ ६५ ॥
 भागमेकैकमुत्सृज्य कर्णाभ्यां भागविस्तृतौ ।
 भागिकोच्छ्रायनिष्कासौ कार्यौ प्राग्रीवकौ पुनः ॥ ६६ ॥
 बाह्यतो भित्तिसंश्लिष्टौ त्रिदिशं सगवाक्षकौ ।
 स्वस्तिकोऽयं समाख्यातः प्रासादश्चित्रलक्षणः ॥ ६७ ॥
 स्वस्तिकः ।

अथाभिधीयतेऽधुना प्रासादः § शुभलक्षणः ।
 षड्भागभाजिते क्षेत्रे चतुरथे समन्ततः ॥ ६८ ॥
 द्विभागायामविस्तारं मध्ये गर्भगृहं भवेत् ।
 भागद्वयोच्छ्रितैः स्तम्भैर्युतं व्यक्तैः सलक्षणैः ॥ ६९ ॥
 निष्क्रान्तेषु वहिर्भागे गर्भपादेषु योजयेत् ।
 तोरणानि मनोज्ञानि ककुप्सु चतसृष्वपि ॥ ७० ॥
 गर्भस्तम्भप्रमाणेन तानि स्तम्भद्वयेन वा ।
 समुत्क्षिप्तानि युक्तानि कलशै रविमण्डलैः ॥ ७१ ॥
 पल्लवैः पत्रजात्यादिविन्यासैश्चाप्यनेकशः ।
 भूषितास्ये पुनर्मूर्ध्नि मकराणां मुखैरपि ॥ ७२ ॥
 स्तम्भयोरन्तरे दद्यादुभौ मकरपूरिमौ ।
 अन्योन्याभिमुखे^१ श्लिष्टे कुर्यान्मकरयोर्मुखे ॥ ७३ ॥
 चतुर्णामपि निर्दिष्टस्तोरणानां मया विधिः ।
 अलिन्दो भागिकश्चान्यो वहिर्भागे प्रकीर्तितः ॥ ७४ ॥

१. 'वै', २. 'त्त' क. पाठः । ३. 'दं' क, 'द' ख. ग. पाठः । ४. 'भि'
 ख. ग. पाठः । ५. 'स्वौ' ख. पाठः ।

§ 'अतिभूषण' इति पाठः । स्यात् ।

स्युर्भागिकान्यलिन्दान्ते धार्मिकायतनानि च ।
 वेष्टितानि वहिर्भित्त्या सम्मुखानि परस्परम् ॥ ७५ ॥
 धार्मिकालयभिक्तीनां भूमिर्या वाल्यतो भवेत् ।
 तस्याः पङ्क्त्यारुकाणि स्युर्भागमात्रोच्छ्रितानि च ॥ ७६ ॥
 प्राग्रीवकैः ससोपानैर्दिवचकैस्तानि भूपयेत् ।
 अपरस्याः पुनर्भित्तेर्भागद्वयाविनिस्तृतम् ॥ ७७ ॥
 मध्ये द्विभागविस्तीर्णं देवकोष्ठं निवेशयेत् ।
 द्वारपाशं च कुर्वीत तस्यो(कुं?ध्वं) भागमुच्छ्रितम् ॥ ७८ ॥
 तथा भागार्धविस्तारमित्येष क्षितिभूषणः ।
 प्रासादः कीर्तितः सम्यक् सर्वलक्षणलक्षितः ॥ ७९ ॥
 क्षितिभूषणः ।

क्षेत्रस्य चतुरश्रस्य भागान् द्वादश कल्पयेत् ।
 मध्ये गर्भं चतुःस्तम्भं तस्य कुर्याद् द्विभागिकम् ॥ ८० ॥
 तद्वह्निर्भागिकोऽलिन्दो द्वादशस्तम्भवान् भवेत् ।
 मध्येऽपरस्यां यौ स्तम्भौ ताभ्यां कुर्वीत तोरणम् ॥ ८१ ॥
 अलिन्दो भागिकः कार्यो भित्त्या भागिकया वृतः ।
 प्राच्यां पङ्क्त्यारुकं मध्ये गर्भेन्यासोन्मितायति ॥ ८२ ॥
 तृतीयो भागिकोऽलिन्दः स्याद् भित्त्या परिवेष्टितः ।
 चतुर्भागायतं भूयस्तत्र पङ्क्त्यारुकं भवेत् ॥ ८३ ॥
 प्राग्रीवं भागविष्कम्भं कुर्याद् भागद्वयायतम् ।
 अग्रतः स्तोभितं स्तम्भैर्भागान्तस्थचयावृतम् ॥ ८४ ॥
 यथा प्राच्यां तथोदीच्यां याम्यायामपि कीर्तितम् ।
 दिशि प्रतीच्यां तु पुनर्द्वितीयालिन्दकाद् वहिः ॥ ८५ ॥
 द्विभागायामविष्कम्भं देवकोष्ठं निवेशयेत् ।
 सप्तद्वारकं श्रीमद् द्वारपाशोपशोभितम् ॥ ८६ ॥
 भागिकोऽलिन्दकस्तस्माद् वहिर्भित्त्याभिवेष्टितः ।
 वहिश्चयावृतो वा स्याद् गवाक्षैर्वा विभूषितः ॥ ८७ ॥

पृथ्वी विजयते यस्मात् तेनासौ पृथिवीजयः ।

भूजयः ।

यदा पृथ्वीजयस्यैव कर्णप्राग्रीवकावुभौ ॥ ८८ ॥

कोणेषु भागिकौ स्यातां विज्ञेयो विजयस्तदा ।

विजयः ।

अयं समन्तादुत्क्षिप्तो वाद्यालिन्दं विना यदा ॥ ८९ ॥

मध्यमालिन्दसौध(स्थं?स्थ)कर्णप्रासादकैश्चितः ।

प्रथमालिन्दगर्भौ च समुत्क्षिप्ततरौ ततः ॥ ९० ॥

स्यातां छाद्यद्वयच्छन्नौ तदा नन्दोऽभिधीयते ।

नन्दः ।

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे दशभागविभाजिते ॥ ९१ ॥

चतुरश्रो भवेन्मध्ये देवकोष्ठो द्विभागिकः ।

द्वारवन्धोऽस्य भागोच्चः कार्यो भागार्थविस्तृतः ॥ ९२ ॥

स्याद् वहिर्द्वादशधरोऽलिन्दको^१ देवकोष्ठतः ।

भागिकः स च विज्ञेयो भित्तियुक्तस्ततोऽपरः ॥ ९३ ॥

अयं द्विभागिकैर्युक्तः प्राग्रीवैर्भागनिर्गमैः ।

तथा तृतीयोऽलिन्दः स्यात् समन्ताद् भित्तिवेषितः ॥ ९४ ॥

प्राग्रीवकैश्चतुःस्तम्भैः सप्रवेशैर्विभूषितः ।

भागिकी स्याद् वहिर्भित्तिरितरा तु धरैः समा ॥ ९५ ॥

इत्येष श्रीतरुर्नाम प्रासादः परिकीर्तितः ।

श्रीतरुः ।

अस्यैव स्तम्भगर्भस्य द्वितीयालिन्दभित्तिषु ॥ ९६ ॥

पङ्कदारूणि विधेयानि पूर्वरूपव्यवस्थितैः^२ ।

द्वौ द्वौ प्राग्रीवकौ कार्यौ तृतीयालिन्दकाद् वहिः ॥ ९७ ॥

तौ च द्वि(भागा)न्तरितौ सर्वतो भागनिर्गतौ ।

एवं पञ्चांशता(?) स्तम्भैर्द्वाभ्यां च परिवेषितः ॥ ९८ ॥

१. 'तो' क. ग. पाठः । २. 'ते' क, 'तैः' ख. पाठः ।

चतुःस्तम्भैः सप्रवेशैः समन्तादुपनिर्गमैः ।

प्रासादोऽयं समाख्यातो नामतः प्रमदाप्रियः ॥ ९९ ॥

प्रमदाप्रियः ।

भागविस्तारविष्कम्भमस्य प्राग्रीवकं यदा ।

भिन्नालिन्दाग्रतस्तिर्यग् द्वे शाले तन्मुखं शुभम्(?) ॥ १०० ॥

द्वितीयालिन्दकस्थाने कर्णप्रासादकैर्युतः ।

एवं व्यामिश्रसंज्ञोऽयं प्रासादः परिकीर्तितः ॥ १०१ ॥

व्यामिश्रः ।

विजयस्यास्य च यदा कर्णलाङ्गलकैर्युता ।

भवेद् भित्तिस्तदा हस्तिजातीय इति कथ्यते ॥ १०२ ॥

हस्तिजातीयः ।

सीमाप्राग्रीवभूमीषु यदा स्युः पृथिवीजये ।

द्विभागाश्चाभितोऽलिन्दास्तिर्यक्शालामुखेषु च ॥ १०३ ॥

अलिन्दे^१ पश्चिमा शाला सर्व^२(र्वी)शालोकना शुभा ।

पङ्दारुकं तथैवात्र चतुर्भागायतं भवेत् ॥ १०४ ॥

पूर्ववत् सर्वमन्यच्च कुवेरः स तदा भवेत् ।

कुवेरः ।

प्रासादः कथ्यतेऽन्यश्च सम्प्रतीह धराधरः ॥ १०५ ॥

कुवेरोपत्तरोक्षिप्तः (?) कर्णप्रासादभूषितः ।

मध्यद्वारान्वितः श्रीमान् धराधर इति स्मृतः ॥ १०६ ॥

वसुधाधरः ।

यत्राग्रतश्चित्रकूटस्तस्माद् यः सर्वतोदिशम् ।

धराधरतदम्भासः(?) सर्वतोभद्र उच्यते ॥ १०७ ॥

सर्वतोभद्रः ।

कर्णप्राग्रीवकौ द्वौ द्वौ शालाप्राग्रीवका(अ^३व)पि ।

स्यातां यदास्य प्रोक्तोऽसौ विमानाख्यस्तदा शुभः ॥ १०८ ॥

विमानाख्यः ।

विमार्नपीठे निर्मुक्तः शालाभिः सर्वतो वृतः ।

अन्योन्यशालासम्बन्धे विमानो न्यस्यते यदा ॥ १०९ ॥

१. वेद्रस्तिस्तदा' ख. पाठः । २. 'काल' क. पाठः । ३. 'आ' क. ख. ग. पाठः ।

४. 'न्दो' ख. ग. पाठः । ५. 'याम्रभक्षि', ६. 'नं', ७. 'ऊदा' क. पाठः ।

कर्णप्रासादकोपेतः कोणैः शालोज्ज्वलैर्वृतः ।

तदा विमुक्तकोणः स्यान् प्रासादोज्ज्वलैर्वृतः ॥ ११० ॥

मुक्तकोणः ।

प्रासादाथतुरथाः स्वविशेषवर्णिताः पृथक् ।

इदानीमभिधीयन्ते वृत्ताः स्त्रः स्वविशेषणैः ॥ १११ ॥

तत्रादौ वलयाकारो वलयः स च कथ्यते ।

समन्ताद् यतिते क्षेत्रे चतुर्भागविभाजिते ॥ ११२ ॥

कुर्यात् सारोहणं पीठं सार्धभागोच्छ्रितं शुभम् ।

परिक्षिप्तं गजमुखैर्मक(र?रा)स्याम्बुनिर्गतम् ॥ ११३ ॥

वहिर्भागसमोपेतस्तस्मिन् कार्यः मुरालयः ।

पादोनविस्तृतिर्द्विद्वारोच्छ्रायविभूषितः ॥ ११४ ॥

तस्याष्टस्तम्भकांशलिन्दो वहिर्वलय इत्यसौ ।

वृत्तच्छाद्यः सिंहकर्णस्तथा जालकरूपवान् ॥ ११५ ॥

† भूवलयः ।

प्राग्रीवका(वृतः) स स्याद् यद्वा § स्तम्भोच्छ्रयान्तः ।

तदैष * दुन्दुभिः प्रोक्तस्त्रिभिस्तैः प्रान्त उच्यते ॥ ११६ ॥

अयमेव चतुर्भिः स्यात् पद्मः प्राग्रीवकैः शुभैः ।

स्तम्भैश्चतुर्भिस्तस्यैव यदा पश्चान्निवेश्यते ॥ ११७ ॥

मध्यवृत्तो गर्भकोष्ठो भित्तिश्चोभयतः स्थिता ।

स कान्त इति विख्यातः प्रासादो वर्तुलाकृतिः ॥ ११८ ॥

चत्वारि वलयस्यैव यत्र द्वाण्यलिन्दकः ।

स्याच्चतुर्विंशतिस्तम्भैर्द्वितीयो भागसम्मितः ॥ ११९ ॥

प्राग्रीवकाश्च स्तम्भाभ्यां द्वाभ्यां द्वाभ्यां समन्विताः ।

चत्वारो यत्र स प्रोक्तः प्रासादोऽत्र चतुर्मुखः ॥ १२० ॥

अस्यैवैकं यदा द्वारं प्राग्रीवोऽलिन्दवेष्टितः ।

एक एव तथाचान्यः प्राग्रीवस्तस्य चाग्रतः ॥ १२१ ॥

१. 'ग्रीवको' ख. पाठः । २. 'तिद्वि' ३. 'गंतदीयजा' क. पाठः । ४. 'वृद्ध-
यान्वितः', ५. 'तदेव दु' ख. पाठः । ६. 'शयेत्' क. ख. पाठः । ७. 'वा' क. पाठः ।

† लक्ष्ये लक्षणे च वलय इत्ययं पठितः । § स्तम्भद्वयान्वितः इति पाठः स्यात् । * इति
आरम्य तच्चप्रासादनामानि पृथक्तया मातृकायां न लिखितानि ।

ख्यातो माण्डूक इत्येष वृत्तप्रासादसत्तमः (वृत्तः?) ।
 दिकोणेषु यदास्यैव भवेत् प्राग्रीवकल्पना ॥ १२२ ॥
 प्रासादोऽयं तदा कूर्मसंज्ञः स्यादपराजितः ।
 कूर्मस्यैव यदा दिक्षु स्तम्भैरष्टाभिरष्टभिः ॥ १२३ ॥
 प्राग्रीवकाः प्रकल्प्यन्ते चत्वारोऽलिन्दवेष्टिताः ।
 प्राग्रीवकास्तिर्यग्रे भवन्त्यन्ये तदग्रतः ॥ १२४ ॥
 षोडशस्तम्भयुक्तस्य मध्यभागे यदा भवेत् ।
 † जानीयादोपविज्ञेयाः प्राग्रीवहरितोत्तमः (?) ॥ १२५ ॥
 इति वृत्ताः समाख्याताः प्रासादा नामलक्षणैः ।
 चतुरश्रायतान् द्रूमः प्रासादानिह साम्प्रतम् ॥ १२६ ॥
 अष्टभागायते क्षेत्रे चतुरंशकविस्तृते ।
 द्विभागसार्धभागैकभागोऽयं पीठं इष्यते ॥ १२७ ॥
 पश्चिमं भागमुत्सृज्य देवकोष्ठं द्विभागिकम् ।
 तस्मिन् निवेशयेत् सीमा स्यादस्याग्रेऽष्टभिर्धरैः ॥ १२८ ॥
 ससीम्नो देवकोष्ठस्य भागिकालिन्दको वहिः ।
 युक्तो धराणां विंशत्या वेदिकाजालवेष्टितः ॥ १२९ ॥
 प्राग्रीवकस्य तस्याग्रे स्तम्भद्वितयभूषितः ।
 द्विच्छाद्यच्छादितः श्रीमान् सिंहकर्णैरलङ्कृतः ॥ १३० ॥
 प्रासादोऽयं भवो नाम विशालः कथ्यतेऽधुना ।
 यदास्यैव सनिष्क्रान्ते सीमायामे च व(र्ध)धि(ते) ॥ १३१ ॥
 चलभ्यौ पार्श्वयोः^१ स्यातां विशालाख्यस्तदा भवेत् ।
 विशालस्य यदा गर्भे भित्तिर्भवति दिक्त्रये ॥ १३२ ॥

१. 'न्द्र' क. ख. पाठः । २. 'कर्तुः', ३. 'णैः । वृत्तप्रासादः । च' क. पाठः ।
 ४. 'ठमिष्य' ख. पाठः । ५. 'योगे च' क. ख. पाठः । ६. 'त' क. पाठः ।

† इह किपांश्चिद् ग्रन्थो गलित इव भाति, यतो वृत्तप्रासादगेषु लक्ष्ये परिगणितयोर्द्वयान्तयोः तालीयहोलीनामकयोर्लक्षणं न दृशितम्, अत्र दृश्यमानस्य च श्लोकार्धस्य नार्थसामञ्जस्यम् ।

द्वौ द्वौ गवाक्षकौ चापि साम्मुख्यः स भवेत् तदा ।
 प्राग्रीवास्त्रिदिशं तस्य गर्भकोष्ठायता यदा ॥ १३३ ॥
 हित्वा वलभ्यौ प्राग्रीवौ विधीयेते तथापरौ ।
 कर्णेषु भागमेकैकं त्यक्त्वा स्यात् प्रभवस्तदा ॥ १३४ ॥
 एतस्यैव मुखे स्यातां यदा प्राग्रीवकावुभौ ।
 पार्श्वयोरपरौ द्वौ द्वौ प्राग्रीवौ भवतो यदा ॥ १३५ ॥
 कर्णेषु भित्तयश्च स्युस्तदा स्याच्छिविरागृहः ।
 यदास्यैव मुखे शाला भागद्वितयविस्तृता ॥ १३६ ॥
 आयामेन च पङ्कभागा प्राग्रीवौ द्वौ तदग्रतः ।
 द्वौ द्वौ गवाक्षकौ स्यातां तद्भित्तयोरुभयोरपि ॥ १३७ ॥
 सीमायां द्वादश स्तम्भा मुखशालस्तदा भवेत् ।
 अलिन्दो भागिकः कार्यो विशालस्यैव वाह्यतः ॥ १३८ ॥
 प्राग्रीवभूमिषु वृत्तौ भित्त्या च सगवाक्षकः ।
 अग्रतः सहितः स्तम्भैः पङ्क्तिश्च क्रियते यदा ॥ १३९ ॥
 द्विशाल इति विख्यातः प्रासादो जायते तदा ।
 यदास्यैव विधीयन्ते स्तम्भाः सर्वे समन्ततः ॥ १४० ॥
 प्राग्रीवकौ चोभयतो गृहराजस्तदा भवेत् ।
 सर्वस्यैव(?) यदालिन्दः स्यादन्यो भागविस्तृतः ॥ १४१ ॥
 सीमान्तविस्तृते स्यातां वलभ्यौ भागनिष्ठे ।
 भित्तिर्विधीयते शेषा गवाक्षैरुपशोभिता ॥ १४२ ॥
 मुखे पङ्कदारुकं च स्यात् तदा स्यादमलाभिधः ।
 एकादशायते क्षेत्रे तथा पङ्कभागविस्तृते ॥ १४३ ॥
 मुक्त्वा भागद्वयं पश्चाद् देवकोष्ठं निवेशयेत् ।
 भागं मुक्त्वाग्रतः कुर्यात् सीमां भागचतुष्टयम् ॥ १४४ ॥
 अष्टस्तम्भास्ततोऽलिन्दविंशतिस्तम्भभागिकाः ।
 भागिकः परितोऽलिन्दोऽष्टाविंशतिधरोऽपरः ॥ १४५ ॥

१. 'स्यात् स' २. 'लाख्ये च वा', ३. 'चौ', ४. 'वि', ५. 'वितृते'

द्विद्विस्तम्भयुताः कार्याः प्राग्रीवाः कोष्ठजास्त्रयः ।
सीमासमे वलभ्यौ च प्राग्रीवौ मध्यतस्तयोः ॥ १४६ ॥
द्विद्विस्तम्भौ पुरश्चान्यौ वेदिकाजालशोभितौ ।
वेदिकाजालरूपाढ्यः सिंहकर्णोपशोभितः ॥ १४७ ॥
प्रासादोऽयं विभुर्नाम कथितो भर्तृनन्दनः ।
एवमेते समाख्याताश्चतुरश्रायता दश ॥ १४८ ॥
चतुरश्रायतांस्तिर्यगायत्याथापरानपि ।
प्रासादानभिधास्यामो नैवसंस्थानलक्षणैः ॥ १४९ ॥
द्वौ भागौ विस्तृतिर्गर्भे द्विगुणा तिर्यगायतिः ।
मध्ये भागोच्छ्रितं द्वारं तदर्धेन तु विस्तृतम् ॥ १५० ॥
स्तम्भैश्चतुर्भिः संयुक्ता सीमा द्वारस्य चाग्रतः ।
द्विभागायामविस्तारा तावन्मात्रसमुच्छ्रितिः ॥ १५१ ॥
तां सीमां गर्भसहितां भागेनान्येन वेष्टयेत् ।
भित्तिस्तत्र विधातव्या सगवाक्षा चतुर्दिशम् ॥ १५२ ॥
पङ्क्तारुकयुतो^१ ह्येष प्रासादो भव उच्यते ।
अस्यैव भागनिष्कासा शाला मुखचतुष्टये ॥ १५३ ॥
यदा^२ पङ्क्तारुकोपेता विशालः स तदोच्यते ।
स्तम्भैर्मुखेमुखे पङ्क्तिर्वहिः साम्मुख्य इत्यसौ ॥ १५४ ॥
अस्यैव सीमा कर्णस्था द्विद्विस्तम्भयुता यदा ।
प्राग्रीवैर्भागनिष्क्रान्ता वहिस्था प्रभवस्तदा ॥ १५५ ॥
सीम्नोऽग्रतो यदास्यैव स्तम्भद्वययुतो भवेत् ।
प्राग्रीवो भागनिष्क्रान्तस्तदा स्याच्छिविरागृहः ॥ १५६ ॥
विशालसन्निवेशस्य मुखे शाला भवेद् यदा ।
पार्श्वयोश्चोभयोः शाले प्राग्रीवाश्च त्रयो यदा ॥ १५७ ॥
निष्क्रान्तभाग एकैकः स्तम्भद्वितयसंयुतः ।
प्रासादः स तदा ज्ञेयो मुखशालोऽभिधानतः ॥ १५८ ॥

१. 'त', २. 'न्ययम' क. पाठः । ३. 'भाग', ४. 'त्रि', ५. 'द्वा',
६. 'वभाग' ख. पाठः ।

मुखशालाग्रशालाया यदा स्तम्भाश्चतुर्दश ।
 प्राग्रीवो द्विविधश्चाग्रे द्विशालः स तदा भवेत् ॥ १५९ ॥
 १ भित्तिस्तदानीं(?) प्रासादो गृहराजः प्रजायते ।
 गर्भायामसमावग्रपृष्ठयोभोगविस्तृतौ ॥ १६० ॥
 चतुश्चतुर्धरौ यत्र प्राग्रीवौ द्वौ च पार्श्वयोः ।
 वौ तु द्विद्विधरौ गर्भविस्तारेण तु सम्मितौ ॥ १६१ ॥
 अमलो नाम स प्रोक्तः प्रासादः शुभलक्षणः ।
 अस्यैव चाग्रे पृष्ठे च द्विद्विस्तम्भयुतौ यदा ॥ ६२ ॥
 प्राग्रीवौ स तदा प्रोक्तः प्रासादो दशमो विभुः ।
 प्रासादान् कथयामोऽन्यान् दश वृत्तायतान् पुनः ॥ १६३ ॥
 अष्टभागमुखायत्या विस्तृत्या चतुरश्रकम् ।
 वृत्तायतं प्रकुर्वीत सवाह्याभ्यन्तरं ततः ॥ १६४ ॥
 गर्भं पश्चिमभागेऽस्य चतुर्भागं समन्ततः ।
 कुर्यात् तस्याग्रतः सीमां भागद्वितयविस्तृताम् ॥ १६५ ॥
 भागत्रयमितां भागेनैकेनान्तरितां च ताम् ।
 संयुक्तामष्टभिः स्तम्भैः सुदृढैश्चारुदर्शनैः ॥ १६६ ॥
 अलिन्देन परिक्षिप्तां ससीमां देवकोष्ठकम् ।
 षोडशस्तम्भयुक्तेन कुर्यात् प्राग्रीवमग्रतः ॥ १६७ ॥
 छन्नाश्लाघद्वयेनायमामोद इति कीर्तितः ।
 वृत्तायतेषु प्रथमः प्रासादः स्वामिनो हितः ॥ १६८ ॥
 समाहितौ यदास्यैव प्राग्रीवौ भागमिश्रितौ ।
 चतुःस्तम्भै रैतिकस्तु वृत्ताभ्यां तुङ्ग उच्यते ॥ १६९ ॥
 यदा सीमावधिभिर्भित्तिर्गवाक्षैरुपशोभिता ।
 वृत्तप्राग्रीव एकोऽन्ये(?) तदा चारुलदाहृतः ॥ १७० ॥
 सीमामध्ये विद्यातव्यौ प्राग्रीवौ भागविस्तृतौ ।
 विस्तारसदृशायामौ दक्षिणेति(?) त्रिषु त्रयः ॥ १७१ ॥

१ इहापि किर्यांश्चिद् ग्रन्थो गलित इव । इतः श्लोकद्वयात् प्रागेव क. पुस्तके
 पत्राणि आचतुष्षञ्चाशाभ्यायैकदेशं छत्तानि । ग. ग्रन्थस्तु पुरैवावसितः ।

कार्याः प्राग्रीवकास्ते च गर्भकोष्ठेन सम्मिताः ।
 भूतिरित्येष (सं)प्रोक्तः प्रासादः शुभलक्षणः ॥ १७२ ॥
 मुखायता स्याच्चतुरो भागान्यत्तिर्यगायतान् (?) ।
 क्षेत्रवृत्तं ततः कुर्यात् तन्मध्ये गर्भवेश्म च ॥ १७३ ॥
 चतुर्भागायतं तत् स्याद् भागद्वितयविस्तृतम् ।
 अलिन्दो बाह्यतस्तस्य द्वादशस्तम्भसंयुतः ॥ १७४ ॥
 भागद्वितयविस्तारः प्राग्रीवश्चांशनिर्गतः ।
 निषेध इति विषय इति) ख्यातः प्रासादोऽयं पुरातनैः ॥ १७५ ॥
 यदा (?) निषेधः स्यादस्य पुरः प्राग्रीवको यदि ।
 चतुर्द्वारपरिक्षिप्तोऽलिन्देनाष्टधरेण वा ॥ १७६ ॥
 अयमेवांशकेन स्याद् यदालिन्देन वेष्टितः ।
 मुखभागत्रयं मुक्त्वा भित्त्या च परिवेष्टितः ॥ १७७ ॥
 यदा च कर्णप्राग्रीवौ प्राग्रीवश्चाग्रतो भवेत् ।
 विशेषरचना या च द्वाविंशतिधरान्वितौ (?) ॥ १७८ ॥
 गवाक्षैः शोभनैर्युक्तस्तदा सिंहः प्रकीर्तितः ।
 द्वादशांशायते क्षेत्रे तथा षड्भागविस्तृते ॥ १७९ ॥
 पश्चादंशद्वयं त्यक्त्वा द्विभागायामविस्तृतः ।
 देवकोष्ठो विधातव्यस्तद्द्वारं भागमुच्छ्रितम् ॥ १८० ॥
 सीमाग्रे सान्तरा द्व्यंशविस्तृता चतुरायता ।
 अष्टस्तम्भोऽस्य गर्भो वै षोडशस्तम्भको बहिः ॥ १८१ ॥
 अलिन्दस्तस्य पुरतो वृत्तप्राग्रीवकोऽपि च ।
 सीमाप्राग्रीवकालिन्दकोष्ठान् वृत्तान् प्रकल्पयेत् ॥ १८२ ॥
 प्राग्रीवौ पार्श्वयोः सीमासमौ भागविनिर्गतौ ।
 द्वाभ्यां द्वाभ्यां युतौ ज्ञेयौ स्तम्भाभ्यां वर्तुलाकृती ॥ १८३ ॥
 एतत्सर्वं विधातव्यमलिन्देनाभिवेष्टितम् ।
 चतुर्विंशधरोऽयं च भागिकोऽस्य प्रशस्यते ॥ १८४ ॥
 द्विस्तम्भयुक्तान् प्राग्रीवान् कुर्याद् गर्भस्य दिक्त्रये ।
 एवमेव समाख्यातः प्रासादः सुप्रभः शुभः ॥ १८५ ॥

भागद्वितयविस्ताराः प्राग्रीवा येऽस्य कीर्तिताः ।
 चतुरश्रास्त एव स्युर्द्विद्विस्तम्भयुता यदि ॥ १८६ ॥
 शेषा भवति भित्तिश्च गवाक्षैरुपशोभिता ।
 प्रासादोऽयं तदा ज्ञेयो दशमो लोचनोत्सवः ॥ १८७ ॥
 अष्टाश्रानय वक्ष्यामः प्रासादाँल्लक्षणैः सह ।
 चतुर्भागान्विते क्षेत्रे तथाष्टाश्रीकृते पुनः ॥ १८८ ॥
 द्वौ भागौ गर्भकोष्ठः स्यादलिन्दो भागिकस्तदा ।
 स्तम्भाष्टकमलिन्दे स्यात् प्राग्रीवस्तस्य चाग्रतः ॥ १८९ ॥
 द्विच्छाद्य(श्छा?च्छा)दितः श्रीमान् प्रासादो वज्रको भवेत् ।
 अस्यैवाग्रे यदा सीमा चतुरश्रा चतुर्धरा ॥ १९० ॥
 स्याच्चतुर्विंशतिस्तम्भश्चालिन्दो भागिकोऽपरः ।
 नन्दनोऽयं समाख्यातः शङ्कुः प्राग्रीवकैस्त्रिभिः ॥ १९१ ॥
 तस्य भित्तिर्विधातव्या क्षेत्रेऽष्टाश्रियुते बुधैः ।
 वामन(श्च?स्य) पुनर्द्वौ द्वौ गवाक्षौ दिक्त्रये मतौ ॥ १९२ ॥
 अस्यैवाग्रे यदा सीमाभागाद् भागत्रयायता ।
 द्विभागं विस्तृता वंशसमुच्छेदाष्टभिर्धरैः(?) ॥ १९३ ॥
 अलिन्दवेष्टिता युक्ता प्राग्रीवैर्मेखला १ तदा ।
 भित्तिक्षेत्रे यदास्यैव प्राग्रीवाः परिवेष्टिताः ॥ १९४ ॥
 अलिन्देन धरैः षड्भिः षड्भिर्युक्तास्तदा लयः ।
 अष्टभागमिते क्षेत्रे कृतेऽष्टाश्रिणि सर्वतः ॥ १९५ ॥
 भागद्वयमितं कुर्याद् देवकोष्ठं मनोरमम् ।
 चतुर्भिः शोभितं द्वारैर्भागिका(लिन्दवेष्टितम्) ॥ १९६ ॥
 अलिन्दस्य विधातव्याः स्तम्भाश्चाष्टौ ततोऽपरः ।
 स्याच्चतुर्विंशतिस्तम्भो भागिकोऽलिन्दकः पुनः ॥ १९७ ॥
 तथाविधस्तृतीयोऽपि प्राग्रीवाश्च चतुर्दिशम् ।
 प्रासादोऽयं महापद्मो ब्रह्मणः शङ्करस्य च ॥ १९८ ॥

१ दशदुक्रमो व्यवस्तः । १ लक्ष्ये द्व मेखल इति पठितः ।

द्विती(योऽथै)ऽलिन्द(कै)ऽस्यैव प्राग्रीवाः स्युश्चतुर्दिशम् ।

अलिन्देन परिक्षिप्तो हंस एष प्रकीर्तितः ॥ १९९ ॥

प्राग्रीवोऽस्य महापद्मस्यालिन्देनावृतो यदा ।

कर्णप्राग्रीवकौ द्वौ द्वौ व्योमसंज्ञस्तदा भवेत् ॥ २०० ॥

हंसस्यैव बलभ्यः स्युः प्राग्रीवाणां पदे यदा ।

चतुःस्तम्भाः परिक्षिप्ता अलिन्देन चतुर्दिशम् ॥ २०१ ॥

तदा चन्द्रोदयो नाम प्रासादो जायते शुभः ।

एवमेपां चतुष्पष्टिः प्रासादानामुदाहृता ॥ २०२ ॥

इति सुरभवन्नानां सप्ततिर्दारवाणा-

मिह सदनचतुष्केणान्वितेयं प्रदिष्टा ।

जनमयमवकोशानन्दशुभ्रांशुलेखा (?)

भवति सुविदितैषा शिल्पिनां कामधेनुः ॥ २०३ ॥

इति महागजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

रुचकादिचतुष्पष्टिप्रासादलक्षणं नामैकोनपञ्चाशोऽध्यायः ।

अथ प्रासादशुभाशुभलक्षणं नाम पञ्चाशोऽध्यायः ।

प्रासादानामथ ब्रूमो लक्षणानि भवन्ति ये ।

प्रशस्ताश्चाप्रशस्ताश्च तस्मिन्नवनिमण्डले ॥ १ ॥

ये समाः समकर्णाश्च समस्तम्भाः समक्षणाः ।

नैवोच्चा नातिह्रस्वाश्च कर्णायामादविह्वलाः ॥ २ ॥

असंमूढा विभागेन प्रमाणेन सुसंस्थिताः ।

ऊर्ध्वाधः कर्णपादीभिरुपेताः सलिलान्तरैः ॥ ३ ॥

असङ्कीर्णोदयैश्छाद्यैः स्वमानपरिकल्पितैः ।

सुविभक्ताः सुसंस्थाश्च रम्यैरविकलैः कृताः ॥ ४ ॥

समभागविभक्तैश्च युक्ताश्चालिन्दकैः समैः ।

स्वजातिपरिवेपाद्या नान्यजातिप्रदूषिताः ॥ ५ ॥

असङ्कीर्णाः शरीरेण संस्थानेन सुसंस्थिताः ।

केवला जातिशुद्धाश्च प्रासादाः शुभदा नृणां ॥ ६ ॥

सुदृढैर्मूलपादैश्च दृढाधामूलमस्तकम् ।

नाधरोत्तरयुक्ताश्च मुश्लिष्टद्रव्यसन्धिभिः ॥ ७ ॥

दे(व)जातिप्रसिद्धैश्च भूषणैः सुविभूषिताः ।

प्रासादाः शुभदा नित्यं पूजासंस्कारवर्धनाः ॥ ८ ॥

कर्ता कारयिता चैषां परां वृद्धिमवाप्नुयान् ।

अधमानपि वक्ष्यामः प्रासादानवलक्षणैः ॥ ९ ॥

विषमाः कर्णहीनाश्च क्लेशवन्धभयावहाः ।

स्तम्भैः क्षणैश्च विषमैः स्वामिनो मृत्युदेवतवः ॥ १० ॥

अत्युच्चैः स्याद् भयं राज्ञो ह्रस्वैः सेना च मध्यमे ।

कर्णायामेन विकलाः प्रासादाः स्युर्भयङ्कराः ॥ ११ ॥

विभागेन विहीनास्तु दारिद्र्यभयदाः स्मृताः ।

नष्टाभिः कर्णपादीभिरुद्देगजनना नृणाम् ॥ १२ ॥

छाद्यैः सङ्कीर्णकैर्हीनैः कुलक्षयकराः स्मृताः ।

दुर्विभक्ताः कुसंस्थाश्च द्रव्यविकलसंयुतैः ॥ १३ ॥

रोगं क्लेशं च मृत्युं च क्रमशो वितरन्ति ते ।

विषमैर्भागहीनैश्चाप्यलिन्दैर्व्याधितो भयम् ॥ १४ ॥

पराजयं परिवृत्तैरन्यजातिप्रदूषितैः ।

ये परावृतयो येऽन्यसङ्कीर्णा येऽन्यविग्रहाः ॥ १५ ॥

कर्तुः कारयितुं नैते नन्दका वापि चात्मनः ।

दुर्वला मूलपादेन विश्लिष्टैः पीठसन्धिभिः ॥ १६ ॥

अल्पायुपस्ते प्रासादा भवन्ति च भयावहाः ।

अधरोत्तरगैः श्लिष्टैर्विज्ञेया व्याधिकारिणः ॥ १७ ॥

अदेशैर्भूषणैर्युक्ताः प्रासादा न सुखावहाः ।

ये कीर्त्तिमिच्छन्ति जयन्ति भूतान् कुर्युः शुभैर्लक्ष्मभिरन्वितांस्ते ।

प्रासादमुख्यानि तरे तु वज्र्यास्तेजोयशःश्रीविजयादिकार्यैः ॥ १८^१_२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीमोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

प्रासादशुभाशुभलक्षणं नाम पञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथायतननिवेशो नामैकपञ्चाशोऽध्यायः ।

एवं नृपस्य प्रासादे कृते क्लृप्तेऽथवा भुवि ।
 तस्यानुजीविनः कुर्युः प्रासादान् परिधौ यदि ॥ १ ॥
 तदा दिग्भागविन्यासस्थानमानान्यनुक्रमात् ।
 तेषामिहाभिधीयन्ते सर्वेषां वृद्धिहेतवे ॥ २ ॥
 दशाष्टौ पद् च धनुषां शतानि क्षमाभृतां क्रमात् ।
 मानमायतनस्योक्तं त्रेधा श्रेष्ठादिभेदतः ॥ ३ ॥
 क्षेत्रमायतनस्यैवं चतुरश्रं समन्ततः ।
 तत्र भक्ताः प्रकुर्वीरंस्त्रिधा स्वे स्वामिवत्सलाः ॥ ४ ॥
 ये चास्य सम्मताः केचित् कुले जाता हितैषिणः ।
 द्वादशांशेन हीनानि क्रमात् तान्यनुजन्मनाम् ॥ ५ ॥
 तस्यैव वामतः कुर्यादुत्सेधाद् द्विगुणान्तरे ।
 कुर्याद् दशांशहीनानि नैर्ऋत्यां दिशि भूपतेः ॥ ६ ॥
 प्रासादान् नृपपत्नीनां सर्वासामपि शास्त्रवित् ।
 अष्टभागेन हीनानि प्रतीच्यां दिशि कारयेत् ॥ ७ ॥
 देवधिष्ण्यानि तन्त्रैः स्यात् स्वसुराणां विधानतः(?) ।
 सौम्याया मारुती यावन्नवांशापचिताः क्रमात् ॥ ८ ॥
 प्रासादा मन्त्रिसेनानीप्रतीहारपुरोधसाम् ।
 एतेषां पूर्वभागस्थं राजमातुर्निवेशनम् ॥ ९ ॥
 हीनमेकादशांशेन तत् कार्यं राजकारिता(?) ।
 ऐशीमाश्रित्य देवानां तुल्यमन्द्रपदावधि ॥ १० ॥
 स्वतृणां मातुलानां च कुमारानां तथा क्रमात् ।
 आग्र्यां द्विजमुख्यानां विधातव्यं निवेशनम् ॥ ११ ॥
 कार्यः पुरोधःप्रासादः तुल्यतत्पुनरेव वा(?) ।
 चाम्यायां कुर्युरष्टांशहीनान्युर्वीशमन्दिरात् ॥ १२ ॥
 सामन्तकुञ्जरारोहभट्टपौरजनाः क्रमात् ।
 एतान्यायतनान्येषां यथाभागं प्रकल्पयेत् ॥ १३ ॥

मर्षवैधप्रदेशस्थान् द्वारवैधगतानपि ।
 स्वस्थानान्तरितांश्चैतान् न कुर्याद्वितकाम्यया ॥ १४ ॥
 अलिन्दैर्गर्भकोष्ठैश्च सीमास्तम्भगवाक्षकैः ।
 द्वारद्वयतलोच्छ्रायैः प्राग्रीवैः सिंहकर्णकैः ॥ १५ ॥
 न कुर्याद् भूपणैस्तुल्यं समं वास्यंदरूपतः (?) ।
 समरूपं भवद्धर्म्यं निर्युक्तं च न नन्दति ॥ १६ ॥
 राजपीडा भवेत् तस्मिन्नाधिक्ये च कुलक्षयः ।
 प्रासादाद् भूमिपालस्य निवेशं परिधौ स्थितम् ॥ १७ ॥
 द्रव्येण कतरेणापि नोत्कृष्टं कारयेद् बुधः ।
 संस्थानान्मानतश्चापि विस्तारेणोच्छ्रयेण वा ॥ १८ ॥
 पूर्वोक्तेभ्यो विभागेभ्यः किञ्चिद्धीनतमः शुभः ।
 अन्योन्यं द्विगुणच्छाद्यैरेकैकस्यान्तरं शुभम् ॥ १९ ॥
 सुभोग्यं तं च कुर्वीत बहुभिर्भवनान्तरैः ।
 कोष्टिकाभोजनागारैर्भाण्डोपस्करधामभिः ॥ २० ॥
 शिलालुपात(?)शालाभिः शेषं तु परिपूरयेत् ।
 प्रशस्तान् कारयेत् सर्वांश्च शुभरूपान् मनोरमान् ॥ २१ ॥
 प्रायशः स्वालयांश्चान्यान् सर्वस्यान्यगृहाणि च ।
 नरेन्द्रायतनस्यैव निवेशात् परिकल्पयेत् ॥ २२ ॥
 अन्यथात्वे महादोषा वैपरीत्ये कुलक्षयः ।
 इति कथितदिगादिभेदयोगैः
 सुरभवनानि भवन्ति यस्य राज्ञः ।
 अविरतमुदितोदितप्रतापः
 स्वभुजजितां स चिरं प्रशास्ति पृथ्वीम् ॥ २३ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
 आयतननिवेशो नामैकपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथ प्रासादजातिर्नाम द्विपञ्चाशोऽध्यायः ।

अवतारो निवेशानां विधानं वास्तुनो यतः ।
 कात्स्न्येन तमतो ब्रूमः सभ्यस्य प्रसवोत्तमः (?) ॥ १ ॥
 कुलजातिक्रमाणां च क्रमं दीर्घाल्पजीविनाम् ।
 संस्थानमभिधास्यामो लक्ष्यलक्षणमेव च ॥ २ ॥
 शुभाशुभानां वैराजमादिं तेषां प्रचक्षते ।
 पूर्वोक्तस्य विमानस्य तस्यातो लक्ष्म कथ्यते ॥ ३ ॥
 वैराजस्य यथाकारव्यवस्थानमशेषतः ।
 चतुरश्रं समं क्षेत्रमशीत्यंशैर्विभाजयेत् ॥ ४ ॥
 संयुक्तमष्टभिर्भागैः कुर्याद् गर्भगृहं शुभम् ।
 द्विपञ्चाशद्वरैः सीमा गर्भकोष्ठसमन्विताः ॥ ५ ॥
 द्वात्रिंशता देवकोष्ठैः सवैरेकान्तरैश्च तैः ।
 बाह्यस्थाने ततः स्थानाद् द्वादशक्षोभणैर्धरैः ॥ ६ ॥
 हेमरत्नमयैः स्तम्भैः शुक्लपट्टैश्च भूषितैः ।
 शुक्लालङ्कारखचितैर्वितानैश्च विभूषणैः ॥ ७ ॥
 स्फाटिकैर्विविधैर्जालैः सहरिन्मणिवेदिकैः ।
 हंसकर्णकपोतालीतिर्यक्स्थाल्यर्धकर्णिकैः ॥ ८ ॥
 पर्यन्तदेशधृतया गर्भस्योपरि घण्टया ।
 लोकनाथेन तत् सृष्टमाद्यं वैराजसंज्ञितम् ॥ ९ ॥
 तस्मात् स्वस्तिकसंज्ञः प्राग् गृहच्छन्दो विजायते ।
 चतुश्शालस्त्रिशालश्च हिरण्यौकस्त्वतोऽपि च ॥ १० ॥
 सिद्धार्थको द्विशालः स्यादेकशालस्तु कुम्भकः ।
 सृष्टमन्यद् विमानं च वरं वीरं चतुर्मुखम् ॥ ११ ॥
 गणानां देवतानां च स्कन्दस्य च यथाक्रमम् ।
 प्रासादा द्वादशैतेऽन्ये जज्ञिरे शुभलक्षणाः ॥ १२ ॥
 स्वस्तिकः श्रीतरुश्चैव वृत्तीयः क्षितिभूषणः ।
 भूजयो विजयो भद्रः श्रीहृदोष्णीपसंज्ञितौ ॥ १३ ॥

नन्द्यावर्तो विमानश्च सर्वतोभद्र एव च ।

विमुक्तकोणप्रासाद इति वैराजसंभवाः ॥ १४ ॥

एकैकस्मात् क्रमेणैवमेकैकः समजायत ।

स्वस्तिकाद् रुचको ज्ञेयः श्रीतरोः सिंहपञ्जरः ॥ १५ ॥

क्ष्माभूषणात् तु शाला स्याद् भूजयाद् गजयूथपः ।

विजयादवतंसश्च भद्रान्नन्दी विनिर्गतः ॥ १६ ॥

श्रीकूटाचित्रकूटाख्य उष्णीपात् प्रमदाप्रियः ।

व्यामिश्रो नन्दिकावर्ताद् विमानाद्धस्तिजा(वर्ति)कः ॥ १७ ॥

कुवेरः सर्वतोभद्रान्मुक्तकोणाद् धराधरः ।

एतेभ्योऽपि च संभूताः कनीयांसोऽभिधानतः ॥ १८ ॥

तद्भेदास्ते तदाकारैर्लक्ष्याः स्वैः स्वैः पृथग्विधैः ।

भागैस्तेषूत्तमैः पूर्वान् मध्यमान् मध्यमैस्तथा ॥ १९ ॥

कनीयसः कनीयोभिः प्रासादानुपकल्पयेत् ।

शिखरैरपरैः श्लिष्टाः प्रासादा जज्ञिरे ततः ॥ २० ॥

प्रथमो रुचकस्तेषु द्वितीयो वर्धमानकः ।

अवतंसस्तृतीयस्तु चतुर्थो भद्र उच्यते ॥ २१ ॥

पञ्चमः सर्वतोभद्रः षष्ठः स्यान्मुक्तकोणकः ।

मेरुर्मन्दर इत्यष्टौ विज्ञेयाः शिखरोत्तमाः ॥ २२ ॥

चतुरश्राः समाख्याता देवानामालयाः शुभाः ।

एते ते वंशजाः सर्वे निवेद्या ब्रह्मजातयः ॥ २३ ॥

वैराजकुलसंभूताः प्रासादाः परमोत्तमाः ।

एतेभ्योऽन्येऽपि संभूताः पुत्रपौत्रप्रपौत्र(य?जा): ॥ २४ ॥

स्ववंशाः सुपरीवाराः परवंशविवर्जिताः ।

कर्तव्या भूतिकामेन तेजसा शुभलक्षणाः ॥ २५ ॥

नन्दका वर्धनाश्चैव सर्वकामफलप्रदाः ।

हृष्टपुष्टजनाकीर्णाः पूजासंस्कारवर्धनाः ॥ २६ ॥

यदि हीना भवन्त्येते परवंशेन दूषिताः ।

तद्दृष्ट्वां नृणां नित्यमर्थनाशं कुलक्षयम् ॥ २७ ॥

पीडां च स्वामिनः कुर्युर्यदन्यदपि गहितम् ।
तस्मादेते विधातव्या दूषिता नान्यजातिभिः ॥ २८ ॥

इति वैराजजातानामुत्पत्तिः परिकीर्तिता ।

वैराजजन्मतुरसन्नपरम्परेय-

मुक्तैवमत्र शुभलक्ष्मवती समासात् ।

आनन्दकीर्त्तिधनधान्यकरी कृता स्या-

दन्यादृशी पुनरनर्थफलैव कर्तुः ॥ २९ $\frac{1}{2}$ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समगङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

प्रासादजातिर्नाम द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथ जघन्यवास्तुद्वारं नाम त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ।

द्रूपो जघन्यवास्तूनां द्वारमानमतः परम् ।

विस्तारं सतलोच्छ्रायं द्रव्यव्यासविधिं तथा ॥ १ ॥

कथिता ये निराधाराः प्रासादास्तिर्यगायताः ।

तेषां भागचतुष्केण गर्भवासं विभाजयेत् ॥ २ ॥

द्वारं सार्धेन भागेन कुर्वीत स्वार्थविस्तृतम् ।

द्वारविस्तारपादेन पेद्याया विस्तृतिर्भवेत् ॥ ३ ॥

विस्तारार्धेन पिण्डः स्यात् तत्समः स्यादुदुम्बरः ।

सार्धमूलादुम्बरकः(?)शाखा व्यासवशाद् भवेत् ॥ ४ ॥

चतुर्विधश्च कर्तव्यः पेद्यापिण्डः प्रमाणतः ।

शाखा तु पेद्यापिण्ड(ध्र?स्य) विस्तारेण विधीयते ॥ ५ ॥

शाखाविस्तारतो रूपशाखा स्यात् सार्धविस्तृतिः ।

अर्धेन पेद्यापिण्डस्य खल्वशाखा विधीयते ॥ ६ ॥

रूपशाखासमाः कार्या विस्तारात् तुङ्गशाखिकाः ।

तुङ्गाया बाह्यतः शाखाः क्रियन्ते यास्तु काश्चन ॥ ७ ॥

अष्टांशाभ्यधिकाः सर्वाः कर्तव्या विस्तरेण ताः ।

द्वारस्यायामविस्तारयोगात् सङ्ख्या भवेत् तु या ॥ ८ ॥

रूपशाखासमं तच्च कर्तव्यमतिसुन्दरम् ।
 ऊर्ध्वे समन्ताच्चाष्टांशमात्रे तच्चतुरश्रकम् ॥ ७ ॥
 तदूर्ध्वं भरणोच्छ्रायः स्यात् पादोनसमुच्छ्रितः ।
 कपोतश्चाप्यधशीर्षगर्भः स च विधीयते ॥ ८ ॥
 सरधालयपत्रो वा स्वोदयार्धविनिर्गमः ।
 तस्योपरिष्ठात् कर्तव्यं स्यादुच्छालयपत्रकम् (?) ॥ ९ ॥
 रथिका (तु) विधातव्या द्वयोरप्युच्छ्रितस्तयोः ।
 सार्धप्रमाणभरणाद् भूपा स्यात् पुष्पकादिभिः ॥ १० ॥
 रूपकैर्वा यथाशोभं स्तम्भिकाभिश्च सर्वतः ।
 कण्टकोयत्रिभागोन (?) कूटाकारं भवेदतः ॥ ११ ॥
 विभूषितं सिंहचक्रैर्हस्तितुण्डैरथापि वा ।
 कपोतादि विधातव्यमन्तरे रूपशाखयोः ॥ १२ ॥
 कार्यं विषमसंख्यं च सर्वमेतद् विचक्षणैः ।
 तस्माद् बहिर्विधातव्या सर्वतः परिमण्डली ॥ १३ ॥
 अन्त्यशाखासमा सा च प्रमाणेन विधीयते ।
 तस्यां सद्धारशाखायां (प्रा)यशः पद्मपत्रिकाः ॥ १४ ॥
 कार्या (त्रा वाच? वा द्वार) शाखायास्तद्विस्तारसमुच्छ्रिताः ।
 भवेदधस्तादर्धेन ग्रीवाया रसना तथा ॥ १५ ॥
 ग्रीवाया सार्धया तुल्यमन्तरं पत्रकाण्यधः ।
 भागद्वयं प्रकुर्वीत जङ्घा त्र्यंशा ततोऽप्यधः ॥ १६ ॥
 पेद्यापिण्डप्रमाणेन खल्वशाखा विधीयते ।
 पेद्यापिण्डसमो बाह्यशाखान्यासः प्रकीर्तितः ॥ १७ ॥
 क्रमेणानेन कर्तव्याः शाखाः स्वल्पा यदृच्छया ।
 न नवभ्यः परं कार्या द्वारशाखाः कथञ्चन ॥ १८ ॥
 निर्गमो वा प्रवेशो वा^१ विस्तारेण समन्वितः ।
 पेद्याया यदि वार्धेन शाखानां स विधीयते ॥ १९ ॥

सार्धपेद्यापिण्डसमः पिण्डस्योदुम्बरो भवेत् ।
 तलन्यासस्तदर्धेन भूमिर(ज्ञा च?ज्ञाश्च) तत्समाः ॥ २० ॥
 उदुम्बरकपिण्डस्य मानात् सिंहमुखानि च ।
 उदुम्बरात् पादहीनस्तुल्यो वाभ्यधिकोऽथवा ॥ २१ ॥
 पट्टस्य पिण्डस्त्रिविधो विस्तारात् स्तम्भतोऽधिकः ।
 भागपादैसमस्तम्भो द्वादशांशं प्रपीडितः ॥ २२ ॥
 भागद्वये च कर्तव्यो रूपलक्षणसंयुतः ।
 चतुष्पष्टिप्रकारोऽयं नानारूपप्रपञ्चतः ॥ २३ ॥
 स्तम्भविस्तारविस्तीर्णं पिण्डे तत्पादवर्जितम् ।
 विस्तारात् त्रिगुणं दैर्घ्याद्धीरग्रहणमिष्यते ॥ २४ ॥
 प्रविष्टौ स्तम्भमाने स्तः कुम्भिकोत्कालकौ सदा ।
 तलपट्टसमं पट्टमुत्तरं परिकल्पयेत् ॥ २५ ॥
 (ती?ही)रं तस्य त्रिभागेन समुत्सेधाद् विधीयते ।
 किञ्चिद् विनिर्गतं पट्टाद् यथाशोभं प्रकल्पयेत् ॥ २६ ॥
 अत ऊर्ध्वं यथाशोभं कण्ठकैर्नासनेन च ।
 रथकैश्चित्ररूपैश्च कूटागारैः सतोरणैः ॥ २७ ॥
 अलिन्दे मण्डपे वापि चतुष्के बलभीषु वा ।
 वितानानि विचित्राणि समुत्क्षिप्ततलानि च ॥ २८ ॥
 लक्षणेन च युक्तानि विदधीत यथोचितम् ।
 लुमाः फलकवर्तीभिः कृताः समभिदध्यहे ॥ २९ ॥
 उत्क्षिप्तानां च ये भेदा जायन्ते सर्ववास्तुषु ।
 तुम्बिनी लम्बिनी हेला शान्ता कोला मनोरमा ॥ ३० ॥
 आध्माता चेति सप्तैता नामतः कथिता लुमाः ।
 चतुरश्रीकृते क्षेत्रे कान्ते भूमितले शुभे ॥ ३१ ॥
 मूत्रं क्षेत्रसमं कृत्वा कर्णात् कर्णं विभाजयेत् ।
 विन्यस्येद् गर्भमूत्राणि तयोर्मध्यगतानि च ॥ ३२ ॥

१. 'धी' ख. पाठः । २. 'मा', ३. 'ह' क. पाठः । ४. 'स्त', ५. 'दः' ख. पाठः ।
 ६. 'नी', ७. 'को' क. पाठः । ८. 'न' ख. पाठः । ९. 'माक', १०. 'ता स' क. ख.
 पाठः । ११. 'रचिनी', १२. 'माः'; १३. 'पूर्व का' ख. पाठः ।

भूयश्चान्यानि मध्येषु सूत्राणि विनिवेशयेत् ।
 मध्ये वृत्तं समालिख्य तुम्बिका कमलोपमा ॥ ३३ ॥
 कार्या भागीकृतं तत्र वृत्तं क्षेत्रे^१ प्रवर्तयेत् ।
 सूत्रे सूत्रे तु^२ पिण्डस्थां लुमां सूत्रेण वालिखेत् ॥ ३४ ॥
 लुमान्तरेषु सर्वेषु वैकल्येन घुपीकृतम् ।
 तयोरन्तरयोर्मध्ये लुमामूले विकर्करम् ॥ ३५ ॥
 द्विगुणं त्रिगुणं वा स्यात् ततश्च बलिनीं लिखेत् ।
 व्यासार्धेनोदयश्चेह कर्तव्यस्तत्र मण्डले ॥ ३६ ॥
 सम्पातात् तलसूत्राणां तुम्बिका चोर्ध्वसूत्रिता ।
 उदयस्तलसूत्रस्य तुम्बिकायास्तथान्तरम् ॥ ३७ ॥
 पूर्वसूत्रे^३ लुमाग्रेषु कण्टकान् कल्पयेद् ऋजून् ।
 बहिस्थानेषु चान्तेषु लक्षं कुर्यात् सुनिश्चितम् ॥ ३८ ॥
 लक्षं गृहीत्वाधःसूत्र ऊर्ध्वसूत्राणि लक्षयेत् ।
 उदये कण्टकस्यान्ते तद्वदेवानुसन्ततम् ॥ ३९ ॥
 दापयेदुत्तरं सूत्रं लुमानां खल्वंकानि च ।
 पिण्डव्यासं बलिनीं चाप्येषु क्षोभणाविस्तृती ॥ ४० ॥
 लुमा कर्णगता या स्यादाध्माता सा प्रकीर्तिता ।
 छेदे प्रवर्तितान्या स्यात् किञ्चिद्दूना मनोरमा ॥ ४१ ॥
 कोला तृतीया शान्तेति चतुर्थी परिकीर्तिता ।
 हेलारुखा पञ्चमी षष्ठी लम्बिनी नामतो^४ लुमा ॥ ४२ ॥
 सप्तमी तुम्बिनीत्येता मार्गसूत्रविनिर्गताः ।
 एताभिः कारयेत् कालं^५ वितानं नयनोत्सवम् ॥ ४३ ॥
 कोलाविलं हस्तितालु चाष्टपत्रं शरावकम् ।
 नागवीथीवितानं च पुष्पकं भ्रमरावली ॥ ४४ ॥

१. 'क्षेत्रे' ख. पाठः । २. 'त्रे', ३. 'ण', ४. 'माव.' क. ख. पाठः । ५. 'का-
 येन', ६. 'क्षेत्रे', ७. 'मू' ख. पाठः । क. पाठः । ८. 'त्रेपुमात्र' क. पाठः ।
 ९. 'बलं', १०. 'ल्वि', ११. 'तिन्य + व्याः', १२. 'तस्तुला', १३. 'का'
 ख. पाठः ।

हंसपक्षं करालं च विकटं शङ्खकुट्टिमम् ।
 शङ्खनाभिः सपुष्पं च शुक्ति(वृष्टि)तकमेव च ॥ ४५ ॥
 मन्दारं कुमुदं पद्मं विकासं गरुडप्रभम् ।
 पुरोहतं पुरारोहं विद्युन्मन्दारकं तथा ॥ ४६ ॥
 एतान्येवं वितानानि सङ्ख्यया पञ्चविंशतिः ।
 एतेषां रूपनिर्माणमधुना संप्रचक्ष्महे ॥ ४७ ॥
 समन्ताच्चतुरश्रे च चतुरश्रायतेऽथवा ।
 क्षेत्रे वृत्तीकृते नाभ्यैकया तत् कोलमुच्यते ॥ ४८ ॥
 चतुरश्रे यदा क्षेत्रे कर्णस्थानेषु कृत्स्नशः ।
 चतुरश्रनिबन्धेन चतुरश्रनिबन्धने ॥ ४९ ॥
 बलिनी विकटाकारा पूर्वं^१ वृत्तान्यधस्तथा ।
 भ्रमवृत्तं च यन्मध्ये परं तत्रापरा लुमाः ॥ ५० ॥
 क्रियन्ते तुम्बिकाः पञ्च यत्र सुस्थाः सुसंवृताः ।
 मार्ग(१)स्तलेऽधःसूत्रस्य तद् भवेन्नयनोत्सवम् ॥ ५१ ॥
 कोलाविलं समे क्षेत्रे भागाष्टकविभाजिते ।
 मध्ये द्विभागे विलिखेद् वृत्तं तुम्बिकयान्विते ॥ ५२ ॥
 तत्र भ्रमान्ते च सूत्रे भ्रमान् षोडश कारयेत् ।
 ऋजूनि यानि सूत्राणि लुमास्ताः परिकल्पयेत् ॥ ५३ ॥
 यानि शेषाणि सूत्राणि बलिनीस्ताः प्रकल्पयेत् ।
 तुम्बिन्यां कारयेद् वृत्तं गजतालुकमुच्यते ॥ ५४ ॥
 अष्टपत्रे चतुष्पट्टिभागं क्षेत्रं प्रकल्पयेत् ।
 लुमास्थानेषु पत्राणि खण्डितान्यन्तरैस्तथा ॥ ५५ ॥
 सम्पातेषु समस्तेषु तुम्बिकाः सन्निवेशयेत् ।
 वृत्ताकारं शरावं स्याद् विन्यासं च धरैश्च तत् ॥ ५६ ॥
 चतुरश्रेऽथवा वृत्ते भागत्रयविभाजिते ।
 निवेशयेन्नागबन्धं[†] सम्पाते बलिसूत्रयोः ॥ ५७ ॥

१. 'मु', २. 'भै', ३. 'व', ४. 'वी' क. पाठः । ५. 'स्व', ६. 'स्थिता',
 ७. 'त्व' ख. पाठः ।

† नागवीथीति लक्ष्ये पाठितम् ।

वितानमेतत् कथितं यश्चिकीर्षति मानवः ।
 ऊर्ध्वतिर्यग्गतैर्नालैः क्रियते यन्निरन्तरम् ॥ ५८ ॥
 पुष्पमालाकुलं श्रीमत् पुष्पकं तदुदाहृतम् ।
 अशोकपल्लवाकीर्णलुमाभ्रमानिवन्धनम् ॥ ५९ ॥
 चतुरश्रक्रियायुक्तं सा प्रोक्ता भ्रमरावली ।
 आध्माता कर्णमायाता तुम्बिकास्थानसंश्रया ॥ ६० ॥
 तुम्बिनी यत्र मध्ये तु हंसपक्षं तदुच्यते ।
 अस्यैव पक्षे तु यदा सम्बध्येत मनोरमा ॥ ६१ ॥
 तुम्बिनी च विपक्षेषु करालं तदुदाहृतम् ।
 कोला लुमा स्याद् विकटे शङ्खे शान्ता प्रकीर्तिता ॥ ६२ ॥
 शङ्खनाभिसमं सूत्रं तुम्बिकायाः प्रवर्तते ।
 सर्वेष्वपि लुमास्थानेष्वेकरेखान्वितं भवेत् ॥ ६३ ॥
 शङ्खनाभिरिति प्रोक्तं वितानमिदमुत्तमम् ।
 एतस्यैव लुमास्थाने तुम्बिका पद्मकावृता ॥ ६४ ॥
 वलयैर्भूषिता यत् स्यात् सपुष्पमिति तद् विदुः ।
 क्षेत्रे वृत्तायताकारे कारयेच्छक्तिसंज्ञकम् ॥ ६५ ॥
 वृत्ताकारे भवेत् क्षेत्रे वृत्तं वलयकर्मणा ।
 चतुरश्रे समे क्षेत्रे यल्लुमार्धलुमर्ध(तेःतः) ॥ ६६ ॥
 वृत्तक्षोभणभङ्गानि तन्मन्दारकमुच्यते ।
 कुमुदं कुमुदस्यैव लुमाक्षेपादिहार्धतः ॥ ६७ ॥
 पद्मके स्यादधःक्षिप्ता विकासे मध्यमा लुमा ।
 गरुडे गरुडो मध्ये नागाभरणशोभितः ॥ ६८ ॥
 § पुरोगतं तद् यदधो गत्वा स्यादूर्ध्वगं पुनः ।
 अधो गत्वा पुरारोहमूर्ध्वमूर्ध्वं ततोऽप्यधः ॥ ६९ ॥
 विचित्रक्षोभणाकीर्णमन्ते वृत्तं मुहुर्मुहुः ।
 अष्टभिश्चाश्रिभिर्मध्ये विद्युन्मन्दारकं भवेत् ॥ ७० ॥

१. 'नामतः' ख. पाठः । २. 'स' क. पाठः । ३. 'जा', ४. 'दर्धगतं पु'
ख. पाठः ।

मानोन्मानमथ वृमः प्रासादच्छाद्यसंश्रयम् ।
 अर्थेनच्छाद्यविस्तारस्योर्ध्वं वंशं प्रकल्पयेत् ॥ ७१ ॥
 अयमर्थोदयः प्रोक्त आवन्त्यो नामतः परः ।
 त्र्यंशेनच्छाद्यविस्तारस्योदयो वामनो भवेत् ॥ ७२ ॥
 वामनावन्त्ययोर्मध्ये नवधा प्रविभाजयेत् ।
 भागोत्तरोदयात् तेऽष्टौ वामनादुदयाः स्मृताः ॥ ७३ ॥
 (वा?आ)तपत्रोऽथ कौवेरः (स?श)मैनाख्यस्तथावली ।
 हंसपृष्ठो महाभोगी नारदः शम्भुकस्तथा ॥ ७४ ॥
 वामनः प्रथमस्तेषामावन्त्योते?न्त्येन) दशेत्यमी ।
 छाद्यानामथ वृत्तानामुदयः प्रोच्यतेऽधुना ॥ ७५ ॥
 तलमूत्रसमं कृत्वा कुर्याद् द्वादशयोदयम् ।
 षष्ठादारभ्य भागात् स्युः सप्त भागोत्तरोदयाः ॥ ७६ ॥
 कुवेरशेखरी चन्द्री नागधा(तु?थ) गणाधिपः ।
 मुख्यधौलः सुभद्रश्च वृत्ते सप्तोदयाः स्मृताः ॥ ७७ ॥
 कृत्वा त्रिकर्करपदं लुमापृष्ठं लिखेत् ततः ।
 भागार्धमाधिकं क्षेत्रे भवेच्छाद्यकवर्तना ॥ ७८ ॥
 भागार्धवर्धिते क्षेत्रे तलमूत्रक्रमान्विते ।
 लुमामाद्यां लिखेद् भूयः पद् क्रमेणानुसन्ततम् ॥ ७९ ॥
 रिक्ता यथाद्विहस्ताय(?) लुमायाः स्यादनन्तरम् ।
 लुमा त्रिभागहीनेन परिवृद्धाङ्गुलेन सा ॥ ८० ॥
 तस्याश्चानन्तरा लक्ष्म्या सार्धं वृद्धाङ्गुलत्रयम्(?) ।
 त्र्यंशोनैः पद्भिरपरा त्र्यंशोनैर्दशभिः परा ॥ ८१ ॥
 चतुर्दशभिरन्या स्यात् सार्धैर्वृद्धां ततोऽङ्गुलैः ।
 विंशत्यङ्गुलवृद्धा तु सप्तमी कोणसंश्रिता ॥ ८२ ॥
 क्रमेणानेन मानानि लुमानां वृद्धिहासयोः ।
 अनुपातेन कार्याणिच्छाद्यक्षेत्रानुसारतः ॥ ८३ ॥

१. 'त्योदयस्यव्यसनो' (?) क. पाठः । २. 'मा' ख. पाठः । ३. 'न्त्योते' क.
 पाठः । ४. 'गाः' ख. पाठः । ५. 'च्छाद्यः', ६. 'त्राद म', ७. 'धामभरायश्म्या सा'
 क. पाठः । ८. 'लंघयम्', ९. 'दां' ख. पाठः । १०. 'ताः', ११. 'न नामानि' क. पाठः ।

† कुवेरवल्लरीचन्द्रीपन्नगा गणनायकः ।

* गुग्धा सुभद्रेत्येताः स्युर्लुमाकर्माधमादितः ॥ ८४ ॥

एतासां गण्डिकाछेदाश्चत्वारः परिकीर्तिताः ।

ऊर्ध्वस्तिर्यग्(गैःग)तिस्त्र्यंशस्तथार्धत्र्यंश एव च ॥ ८५ ॥

छाद्यकोदयविस्तारं तन्निर्गमसमायति ।

कृत्वा षोढा भजेत् क्षेत्रं विस्तारायामतः समम् ॥ ८६ ॥

तत्रोर्ध्वद्रव्यमानेनच्छिन्द्यात् प्रागेव गण्डिकाम् ।

तस्यां छेदानुसारेण दापयेदेव लम्बकम् ॥ ८७ ॥

अधस्ताद् गण्डिकायाश्च कण्टकानि प्रकल्पयेत् ।

अवपातोच्छ्रयौ ज्ञात्वा त्रीणि स्थानानि चिह्नयेत् ॥ ८८ ॥

गर्भे तथोर्ध्वे प्रान्ते च तृतीयं मध्यतस्तयोः ।

यत्र स्थाने स्थितं मूत्रं स्पृशति स्थानकत्रये ॥ ८९ ॥

तस्मात् प्रसार्य तत्सूत्रं भ्रमयेत् कर्कटं ततः ।

लुमार्धस्यैवमुपरिसंस्थानमुपजायते ॥ ९० ॥

उपरि स्थितेन सूत्रेण तत्तुल्येनैव कर्कटम् ।

प्रान्तावलम्बकस्थाने भ्रमयेत् खल्वसिद्धये ॥ ९१ ॥

प्राङ्गक्षे भागयुगलावच्छिन्नं फलके पुनः ।

कल्पयेत् सममेवैषा लुमापाणिर्निगद्यते ॥ ९२ ॥

शेषां लुमां तु दीर्घांश्चतुर्भिः प्रविभाजयेत् ।

चतुर्धातः परं तस्याः कर्तव्यं वृत्तवर्तनम् ॥ ९३ ॥

अर्धोदये लुमोच्छ्रायो विस्तारांशद्वयोन्मितः ।

मूलेऽग्रतश्च भागार्धमुदयोऽस्या विधीयते ॥ ९४ ॥

अधःक्षेत्रे स विस्तारात् नूत्रमालम्ब्य तद्यथा ।

विस्तारात् सदृशे क्षेत्रे सार्धतद्भागमाश्रितः ॥ ९५ ॥

१. 'न्द्रा' ख. पाठः । २. 'स' क. पाठः । ३. 'गा', ४. 'प्राक्षेत्रे मा',

५. 'मायता ।' ख. पाठः ।

† 'कुवेरलोखरी'ति पूर्व पठितम् । * 'गुग्धा' इति पूर्व पठ्यते । तदनन्तरं च 'अच्छ' इति नामान्तरमपि तत्र दृश्यते ।

ऊर्ध्वदेशात् तु भागेन स स्याद् भागचतुष्टये ।
 लिखेद् वृत्तं त्रिभागोनव्यंशकर्कटकोद्भवम् ॥ १०९ ॥
 तस्योपरिष्ठात् तदनु ग्रीवा कार्यैकभागिनी ।
 गर्भे शृङ्गाग्रयोर्मध्ये तिर्यग् भागद्वयं भवेत् ॥ ११० ॥
 मध्ये कर्णाग्रयोस्तिर्यक् कार्यं भागत्रयं बुधैः ।
 ग्रीवाया उपरिष्ठाच्च भागमेकं शिखा भवेत् ॥ १११ ॥
 शिखाग्रमुपरिष्ठाच्च कर्तव्यं गर्भसङ्गतम् ।
 शिखाग्रैर्मूर्ध्वतस्तद्वर्धभागावलम्बितम् ॥ ११२ ॥
 भागावलम्बि कर्णाग्रं स्कन्धाग्रं तावदेव तु ।
 स्यात् कर्णखण्डयोर्मूलं स्कन्धदेशस्य सङ्गतम् ॥ ११३ ॥
 स्वस्तिकौ द्व्यंशविस्तारायामः प्राग्वृत्तमध्यतः ।
 एवं शङ्कुमधःसूत्रादूर्ध्वं भौ(गो)गे निवेशयेत् ॥ ११४ ॥
 भागे निवेशितं कुर्यात् पूर्ववृत्ताद्यशेषतः ।
 स्वस्तिकान्तं च पूर्वोक्तं पूर्ववत् सर्वमाचरेत् ॥ ११५ ॥
 तलसूत्रादुपर्यशैश्चतुर्भिर्गर्भतः स(मः)मम् ।
 द्वाभ्यां द्वाभ्यामुभयतो भागाभ्यां तिर्यगेव च ॥ ११६ ॥
 भागेन तद्वदेवाधःसूत्रादुपरि गर्भतः ।
 चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च भागैरुभयतः समम् ॥ ११७ ॥
 वृत्तार्धानि लिखेदेककर्णयुक्तानि पूर्ववत् ।
 एकशृङ्गाणि च ग्रीवास्वस्तिकार्धयुतानि च ॥ ११८ ॥
 तलसूत्रवहिर्देशाद् बाह्यवृत्तसमुद्भवः ।
 पदत्रयप्रविष्टः स्यात् पार्ष्णिरत्र परिस्फुटः ॥ ११९ ॥
 त्रिवलीललितो नाम सिंहकर्णोऽयमीरितः ।
 दशभागीकृते प्राग्वदुदये तत्प्रमाणतः ॥ १२० ॥

१. 'शौ त्रिभागोनैः स', २. 'य', ३. 'कैः', ४. 'घ्यं', ५. 'घं'
 ६. 'ग', ७. 'कस्कन्धवि', ८. 'मः', ९. 'गर्भे नि' ख. पाठः । १०. 'त्वा'
 ११. 'तु', १२. 'मुपाच' ख. पाठः । १३. 'द्वे', १४. 'ष्ट'
 १५. 'पुरः स्फु' क. पाठः ।

THE GÂEKWAD'S ORIENTAL SERIES.

SELECT OPINIONS.

"Kavyamimamsa" a treatise on poetics by the poet Rajasekhara, who lived about A. D. 900, was evidently regarded as an important work, for one-fourth of it was borrowed by the celebrated Jain author Hemchandra. It contains various interesting remarks about the geography of India, the literary findings of a Royal poet, literary examinations, and writing materials. The *Harishchandra*, an epic in sixteen cantos by a poet named Vastupal who flourished in the latter part of the thirteenth century, seems to have achieved a more than local celebrity. The inclusion of Prakrit works in the series is an excellent idea. Owing to the practical monopoly of Sanskrit in India, the study of the Prakrits has been too much neglected there, though these mediæval vernaculars are of great historical and to some extent, literary importance.

LONDON TIMES LITERARY SUPPLEMENT, June 22, 1917.

The first two volumes of the *Gâekwad's Oriental Series* are well printed and appear to be well edited also. I consider the introductions and appendices useful.

A. A. MACDONELL, Boden Professor of Sanskrit in the University of Oxford.

I was much struck by the valuable nature of the works in course of publication in the *Gâekwad's Oriental Series*. Some of them, I see, will be important aids in my work in the *Linguistic Survey of India*. The first two numbers are valuable works and were hitherto quite unknown to me.

(SIR) GEORGE A. GRILSON, Superintendent of the Linguistic Survey of India.

The series, as a whole, will bring notable additions to our knowledge of the immense and wonderful Sanskrit literature.

(DR.) J. W. THOMAS, Librarian, India Office Library.

The editions have been executed with the greatest care. The papers are of the highest quality, the printing is learned and informing and the books are well suited for the study of Indian history and literature.

(MAHAMAHOPADHYAYAJI) BHARATI KANDAKRISHNAN, F. A. C. I. E.

The edition is a critical one and has been prepared with the greatest care. It is a valuable addition to the literature of Indian antiquary.

Edited in an admirable manner by a learned and experienced scholar, the series is a valuable addition to the literature of Indian antiquary.

(MAHAMAHOPADHYAYAJI) K. GANAPATI BHATTAR, F. A. C. I. E.

Editor for the Publication of Sanskrit Manuscripts, Government of India.